

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

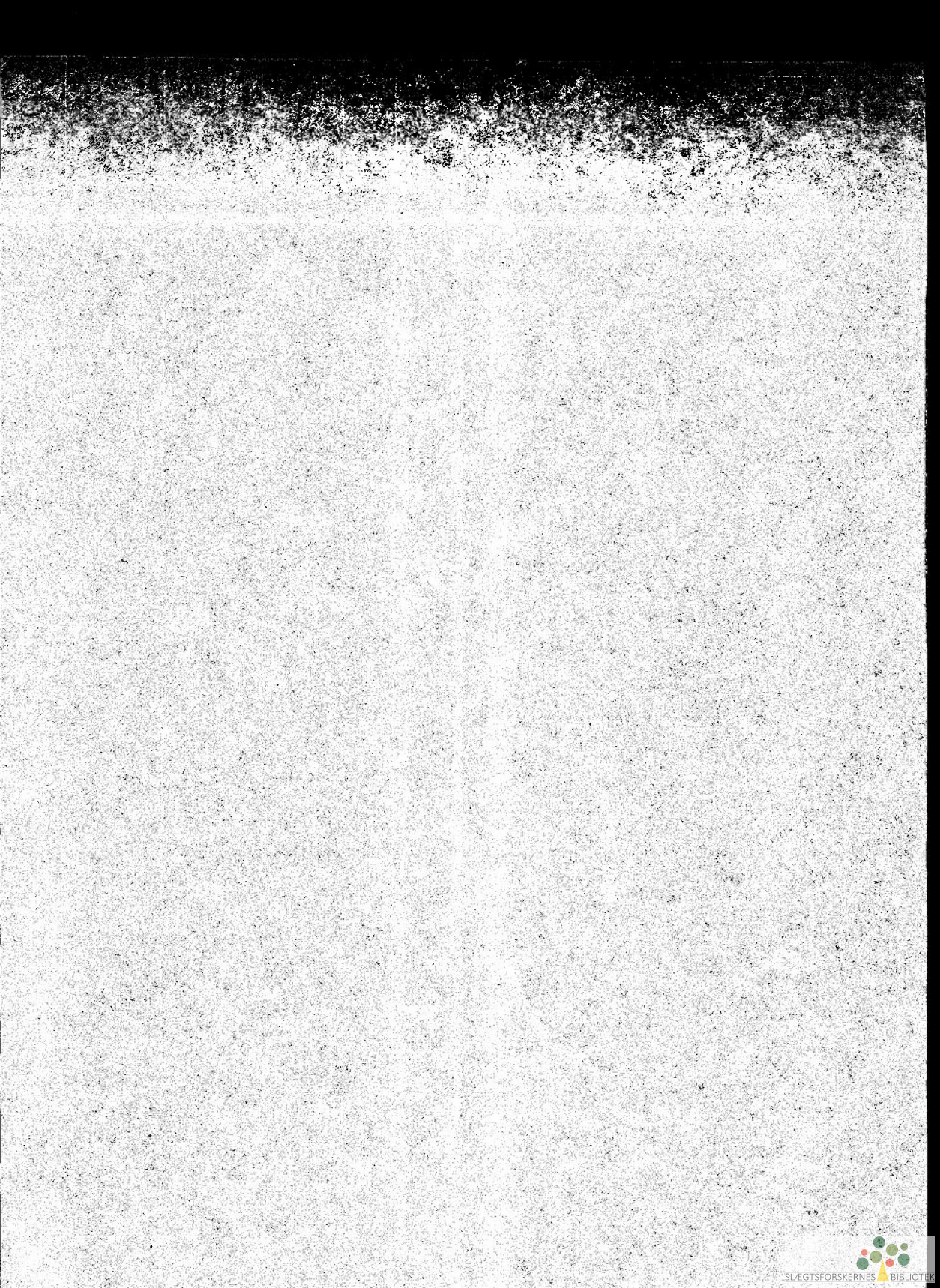
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTIS ÅRBOG 1974

Årbogens omslag gengiver en tuschtegning med motiv fra Fredericiaslaget udført af Niels Simonsen (1807–85). Kunstneren har ikke overværet slaget, men har på grundlag af studier på stedet og beretninger fra deltagere i kampene tegnet en række rappe skitser af dramatiske episoder som forarbejde til det store lærred »Stormen på Treldeskansen«, som kong Frederik VII erhvervede. Den her gengivne skanse er dog nok snarere Egum-skansen, og i så fald er det kaptajn Schiønning, der planter fanen på voldkronen. Den forrevne fane findes nu på Koldinghus. De fremstormende danske soldater er iklædt den netop 1849 indførte nye uniform, den blå våbenfrakke, der afløste den røde kjole, og som iøvrigt først forsvandt i 1920'erne (Den kgl. kobberstiksamling).

121/2005

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF
VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1974

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S
KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtmand *A. Wamberg*, Vejle (formand).

Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

Redaktionssekretær *Axel Rude*, Vejle.

INDHOLD 1974

	Side
Nyt format	3
Biografiske data over bidragyderne til årbogen	4
<i>A. Hemmingsen</i> : 6. julifesterne i Fredericia	7
<i>Mogens Rosenløv</i> : General Bülow's operationsplan	30
<i>Kamma Varming</i> : »De siger Rye er død«	49
<i>F. L. Hepworth</i> : Uddrag af Horace Marryat: Et ophold i Jylland, på de danske øer og i København (1858—1860)	63
<i>P. Engelbrechtsen</i> : Af sognepræst John Richters levnedsbog, Ringive-tiden 1879—1893	87
<i>M. Vesterdal</i> : Til høstgilde hos Peter Larsen Skræppenborg i Dons (dagbogsoptegnelser af Morten Nielsen).....	120
<i>Johannes Lehmann</i> : Fra amtmand til indenrigsminister	133
<i>Herdis Terkelsen</i> : »En handledygtig præstekone i Nim«	158
<i>S. Skov</i> : Kirkeskibet i Øster Starup.....	166
<i>Leo Novrup</i> : Ejendommelig oldtidsbrønd	169
<i>Fr. Joh. Ring</i> : Jelling marked	172
<i>Carl Johan Frederiksen</i> : Et glimt af den unge Worsaae	178
<i>E. Veile</i> : Ny kirke i Christians sogn, Fredericia	185
<i>N. E. Steensen</i> : Idrættens Hus i Vejle	191
<i>Gotlieb Jensen</i> : Vingstedcentret	195
<i>A. Wamberg</i> : Dronningebesøg i Vejle amt	215
<i>P. E. Frederiksen</i> : Afsløringen af Kongens jyske Fodregiments buste af Kong Frederik IX	221
Skriftveksling mellem <i>E. Moltke</i> og <i>R. Volf</i> angående den store rune-sten i Jelling	225
Regnskab 1973—74	235
Vinterarrangementer, udflugt og årsmøde 1974	237

NYT FORMAT

Lige siden årbøgerne begyndte at udkomme i 1905, har de haft det samme format: ca. 14×21 cm. Som det ses, er vi fra 1974 gået over til et større format, nemlig 17×22 cm. Det er et format, som efterhånden flere af de lokalhistoriske årbøger er gået over til. Vi synes, det giver et bedre forhold mellem tykkelse, højde og bredde, det giver billedmaterialet bedre muligheder, og det muliggør en 2-spaltet tekst. Vi håber, vore læsere vil blive tilfredse med det nye format.

Venlig hilsen

Redaktionsudvalget.

BIOGRAFISKE DATA OVER BIDRAGYDERNE
TIL VEJLE AMTS ÅRBOG 1974

A. Hemmingsen, Fredericia.

Født 28. juli 1901 i Hjadstrup sogn, Odense amt, student 1920, Døckers kursus, København. Cand. mag. 1928 (historie og dansk). Adjunkt, senere lektor ved Fredericia gymnasium 1931—1971. Har bl. a. skrevet Fredericia gymnasiums historie I, 1956, og Fredericias belejring og befrielse 1849, 1974.

Mogens Rosenløv, Klampenborg.

Født 4. september 1917 på Frederiksberg, student København 1935. Premierløjtnant i fodfolket 1939, kaptajn løjtnant 1945, kaptajn 1948, oberstløjtnant 1956, oberst 1963, chef for forsvarsakademiet 1966. Redaktør af Militært Tidsskrift 1958—1963.

Kamma Varming, Fredericia.

Se Vejle Amts Årbog 1970.

F. L. Hepworth, Vejle.

Født 22. januar 1902 i Vejle. Realeksamen, specialeksamen i spinding, vævning m. m. ved Manchester College of Technology. Driftsbestyrer ved De Danske Bomulds-spinderier i Vejle. Nu pensionist.

P. L. Engelbrechtsen, Horsens.

Født 28. oktober 1897 i Vejen. Lærereksamen Jelling 1918. Student (privat dimitteret) 1933. Skoleinspektør ved Haderslev statsseminariums øvelsesskole 1939—1950. Skoledirektør ved Horsens kommunale skolevæsen 1950—1965. Har skrevet Vor kirkes historie, 1944, redaktør af Praktik, håndbog for unge lærere. Artikler i Sønderjyske årbøger, Danske studier, Dansk udsyn.

Morten Vesterdal, København.

Født 6. november 1909 i Odense. Studentereksamen. Pensioneret oberstløjtnant. Har skrevet artikelserie i Militært Tids-

skrift 1973—1974: Hærens genordning 1864—1870.

Johannes Lehmann, Hellerup.

Født 10. april 1896 i København, student 1915, cand. polit. 1922, dr. phil. (universitetet i Wien) 1928. Medarbejder ved forskellige inden- og udenlandske blade og tidsskrifter. Omfattende forfatterskab. Bl. a. kan nævnes: Den unge Orla Lehmann, 1957. Har bl. a. udgivet Orla Lehmann, Den græske Thronfølgesag, 1970, Rejsebrev fra grevinde Danner, 1972.

Herdis Therkelsen, Flemming.

Født 11. februar 1915 i Møballe (Kattrup sogn). Landhusmoder. Efterskole- og højskoleophold.

Bent Ousager, Horsens.

Født 18. juli 1928 i Odense. Student 1946, København. Cand. mag. 1958, Århus (historie og kristendomskundskab). Inspektør ved Horsens museum siden 1960.

Axel Rude, Vejle.

Se Vejle Amts Årbog 1966.

Sigvard Skov, Kolding.

Se Vejle Amts Årbog 1966.

Leo Novrup, Vejle.

Født 10. januar 1907 i Alslev ved Varde. Zoologisk konservator. Lærereksamen 1933 (Tønder). Førstelærer i Stavshede 1944—1959. Seminarielærer i Vejle 1959—1972. Har skrevet Klavs, min tamme krage, 1944, En stenalderdreng, 1952, Skovtrolden, 1954, Drengene i krig, 1966, Storken i Frøstrup, 1970. Endvidere diverse artikler, bl. a. i Ribe Amts Årbøger.

Frands Johan Ring.

Født 1. oktober 1889 i Jelling, død 2. juni 1973. Lærereksamen (Jelling) 1910. Første-

lærer i Højby på Fyn 1917—1955. Har bl. a. skrevet: Thorvald Aagaard, mennesket, musikeren, 1955, og Oluf Ring, Et liv i dansk folkesangs tjeneste, 1961. Medforfatter af bogen om Jellings historie i nyere tid, udgivet af Vejle Amts Historiske Samfund 1974.

Carl Johan Frederiksen, Jelling.

Født 7. april 1912 i København. Mag. art. 1939 (alm. og sammenlignende litteraturhistorie). Seminarielektor, lærer i dansk sprog og litteratur ved Jelling statsseminarium 1943—1971. Litteraturhistoriker. Mangeårig litteraturkritiker i København og provinsen (1955—1960 ved Vejle Amts Folkeblad). Desuden skønlitterær forfatter.

Erling Veile, Fredericia.

Født 20. april 1921 i Fredericia. Ophold på folkehøjskole, uddannet ved landbrug. Fra 1948 genealogisk virksomhed, direktør for Dansk Slægtsforskning, Fredericia, som har udgivet ca. 2.500 slægtsbøger.

N. E. Steensen, Vejle.

Født 13. maj 1927 i Vejle, student Vejle 1947. Afgangseksamen fra kunstakademiets arkitektskole 1952. Selvstændig arkitektvirksomhed i Vejle fra 1959.

Christian Gottlieb Jensen, Rugsted, Vejle.

Født 10. januar 1916 i He. Varde mellem-

og realskole. Handels- og kontoruddannelse. Handelsskoleeksamen. Senere pædagogisk uddannelse. Lærer ved børne- og ungdomsforsorgen 1951—1961. Forstander for Holt Bjerg ungdomshjem 1961—1970. Forretningsfører for Vejle Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening. Har skrevet VASG & I's 100 års jubilæumsskrift 1968, Vingsted — et eventyr, 1974. Redaktør af VASG & I's medlemsblad.

A. Wamberg, Vejle.

Se Vejle Amts Årbog 1970.

P. E. Frederiksen, Fredericia.

Født 17. december 1916 i Slagelse. Student Haslev 1936. Premierløjtnant 1940. Kaptajløjtnant 1946, oberstløjtnant 1957, oberst 1966, chef for Kongens jyske fodregiment og 3. jyske brigade 1970.

Rudolf Volf, Ødsted pr. Vejle.

Se Vejle Amts Årbog 1970.

Erik Moltke, Frederiksberg.

Født 4. april 1901 i Lavrbjerg. Student Ålborg 1919, cand. mag. 1926. Nationalmuseets konsulent i runologiske og epigrafiske spørgsmål og fra 1971 leder af museets runologisk-epigrafiske laboratorium. Dr. phil. 1959.

6. julifesterne i Fredericia

Af *A. Hemmingsen.*

De mindefester, som siden Fredericiaslaget 6. juli 1849 hvert år i næsten ubrudt rækkefølge er blevet afholdt i byen, fik helt fra begyndelsen en ejendommelig karakter ved både at bestå i en sørgehøjtidelighed for de faldne og en glædesfest for sejren.

Allerede ved den første mindefest, der blev afholdt på årsdagen 1850, tog sørgehøjtideligheden fast form i overensstemmelse med det forløb, det foregående års begravelseshøjtideligheder havde haft. Som dengang indledtes der med en sørgegudstjeneste i den gamle garnisonskirke Sct. Michaelis ved rådhuspladsen (nu Bülow's plads), hvorefter deltagerne ad samme rute, som ligtogene havde fulgt, begav sig i procession til den med blomster og kransesmykkede gravplads på Trinitatis kirkegård, hvor derefter en mindehøjtidelighed med taler, sang og sørgeomusik fandt sted i overværelse af byens garnison, en række militære og civile embedsmænd og en skare menesker, der var strømmet til fra byen og omegnen.

Efter sørgehøjtidelighedens afslutning fulgte senere på dagen glædesfesten, der dels bestod i et festmåltid for en snævrere kreds af fremtrædende

personer, dels i en fælles folkefest i Fuglsang skov, der dengang var byens almindeligt benyttede udflugtssted om sommeren.

Den grundform, festen dermed havde fået, er bevaret gennem alle årene, og kun udvidelser af enkelte led i festprogrammet fandt senere sted. Allerede 1852 indledte man dagen med kanonsalut fra volden og reveille gennem gaderne, men den største udvidelse kom med Landsoldatens opstilling 1858. Som krigergraven var det faste punkt i sørgehøjtideligheden, blev fra dette år Landsoldaten midtpunktet i den påfølgende sejrsmarkering. Sørgeprocessionen, der hidtil var endt ved krigergraven, førtes fra nu af videre som en sejrsmarkering ad Danmarksvej til Landsoldaten. Efter at Bülow's monument (1859) var blevet rejst på rådhuspladsen, og byen dermed havde fået endnu et markant sejrsmindel, forlængedes nogle år senere, i 25-året 1874, processionen dertil.

De 3 mindesmærker forblev derefter processionens faste punkter med udmarch fra og afslutning på rådhuspladsen (Bülow's plads). Alle tre steder blev der standset op og holdt taler, og i processionen, der anførtes af militære (senere også af andre) orkestre.

Trinitatis kirkegård og kirke 1849.

Til venstre i billedet (langs Kongensgade) ses tre, i midten fire nyanlagte grave med kors. Nederst på tegningen er angivet navnene på de begravede: 7 officerer, faldet under kampene ved Kolding, Gudsø og Fredericia i april–juni 1849. Deres begravelse fandt sted i dagene 27. april–7. juni, og tegningen må følgelig antages at være fra juni 1849, kort tid før den store krigergrav blev anlagt 8. juli.

Soldaterbegravelser foregik fra Sct. Michaelis kirke, hvorfra sørgetoget anført af et militærorkester og et kommando soldater ledsaget af et følge af officerer, embedsmænd og borgere begav sig til Trinitatis kirkegård, hvor jordfæstelsen fandt sted under militær honnør og med en tale af præsten.

Blyantskitse af C. M. Tegner (Kgl. Bibliotek).

deltog efterhånden tusinder: repræsentanter for statens og byens myndigheder, afdelinger af byens garnison, veteraner og soldaterafdelinger fra hele landet, byens foreninger og lav med faner og sidst i rækkerne en talrig skare af borgere og tilrejsende.

Eftermiddagens og aftenens folkefest, hvortil der betaltes en mindre entré, forblev gennem alle årene et fast led i programmet, men da ind-

tægten derfra — festernes økonomiske grundlag — begyndte at svigte på grund af Fuglsangs store afstand fra byen (3 km), blev festen forlagt til byens åbne område ved Østerstrand (1912) og derefter til selve Kastellet (1919). Først i 1974 blev man af trafikale grunde tvunget til igen at flytte uden for byen, foreløbig til den nedlagte campingplads ved Hannerup. Festerne havde i de første 50–60 år,

da veteranerne endnu deltog i større antal, et vist præg af højtidelighed med indledende patriotiske taler og sange og påfølgende kunstneroptræden. Senere blev de rene markedsforlystelser det dominerende, men man vedblev dog endnu en tid efter 2. verdenskrig at opførte nationale skuespil på friluftsscenen i Kastellet.

Et særligt præg fik festlighederne ved byens udsmykning. Alle offentlige bygninger, flertallet af hovedgadernes forretninger og mange private huse pyntedes i dagene forud med nationale farver og symboler (især slagbillede og våbendekorationer), og når alt stod færdigt om aftenen 5. juli, fyldtes gaderne med mennesker, der beundrede udstillingerne. Men dertil kom, at et oprindeligt led i 6. juledagens sørgehøjtidelighed blev henlagt til aftenen før. Det første år, 1850, havde byens kvinder i den tidlige morgenstund smykket krigergraven med blomster og kranse, men derefter blev det en fast skik at foretage udsmykningen i aftentimerne 5. juli. Med kvinderne fulgte børn og ægtefæller, og flere og flere deltog i blomsterudsmykningen, der også udstrakte til de andre mindesmærker, især Landsoldaten. For mange blev 5. juleaftenerne med de stille, menneskefyldte gader og de blomsterdækkede mindesmærker den smukkeste, mest stemningsfyldte del af 6. julfesterne. Helt på eget initiativ havde borgerne dermed skabt en tradition, der tilmed i årenes løb skulle vise sig at være den stærkeste af alle. Selv i de år, 6. juli-

festen ikke kunne fejres, mødte borgerne altid trofast op aftenen før og smykkede krigergraven og mindesmærkerne med blomster og kranse. Naturligt nok fik 5. juli senere også et officielt program med flaghejsning om eftermiddagen, musik ved mindesmærkerne og fakkeltog med afsluttende bårtale ved rådhuset, og den oprindelige mindegudstjeneste i Sct. Michaelis kirke blev henlagt til aftenen 5. juli.

Kun få gange i de 125 år nødsagedes man til at indskrænke eller udelade 6. juledagens festligheder. Et par år (1851–52) måtte højtideligheden ved krigergraven bortfalde, da arbejdet med opførelsen af et monument hindrede samling omkring graven. Mere faretruende var det, da der i de tre år 1855–57 skete det uventede, at alle civile og militære embedsmænd undtagen præsterne undlod at deltage i processionen. Årsagen var, at den opfattelse havde bredt sig, at man ikke burde fejre en sejr over egne landsmænd — hvad slesvigholstenerne jo unægtelig havde været og fremdeles var. Denne smukke tanke, der syntes at ville fjerne grundlaget for sejrsfesten, bortvejredes dog snart under indtryk af den voksende dansk-tyske spænding i hertugdømmerne, og 6. juledagen 1858 (da processionen forlængedes fra krigergrav til Landsoldat) fejredes under almindelig og stor deltagelse. I de følgende år skete der kun afbrydelser af tvingende grunde. I 1863 bortfaldt processionen på grund af et dødsfald i kongehuset (arveprins Frederik Ferdinand), og i

Landsoldaten 6. juli 1864.

Officielt blev 6. julidagen ikke fejret i krigsåret 1864, da byen var besat af østrigske tropper, men som altid blev krigergraven og Landsoldaten smykket med blomster og kransen om aftenen 5. juli. — Billedet viser den rigt smykkede Landsoldat omgivet af en gruppe fredericianske borgere, kvinder og mænd, unge og ældre, festklædte og arbejdsklædte. I forreste række står kvinderne, der altid var de førende ved udsmykningerne. Yderst til højre i gruppen ses en østrigsk soldat, kendelig på det hvide bandolér. Forholdet mellem borgerne og besætteléstropperne var det bedst tænkelige, og østrigske soldater deltog i udsmykningen af mindesmærkerne. Ved afmarchen fra byen i november 1864 lod østrigerne deres musikkorps spille »Dengang jeg drog af sted«, idet de passerede Landsoldaten.

(Fotografi efter bevaret negativ i Frederica Museum.)

krigsåret 1864, da Fredericia var fjendebesat, undlod man al officiel festligholdelse. Siden da er 6. julifesterne kun bortfaldet i de 4 besættelsesår 1940–44. Den kraftige opblussen af de nationale følelser i disse år bevirkede til gengæld, at festen i 1945 genopstod i et omfang og en glans som aldrig før.

I begyndelsen arrangeredes festerne af en komité, der hvert år blev nedsat på initiativ af forskellige personer og foreninger. Fra 1865 blev ar-

rangementerne i alt væsentligt overtaget af »De danske Våbenbrødre«, der var en landsomfattende forening (oprettet 1859) alene bestående af krigsveteraner. Da foreningen i årenes løb var vokset stærkt i medlemstal (før krigen 1864: 5000, en halv snes år efter krigen: 30.000), var det naturligt, at den overtog festernes tilrettelæggelse og økonomi. Ved siden af den opstod samtidig en anden, foreløbig mindre, organisation »De danske Forsvarsbrødre«, der bestod af lokale, indbyr-

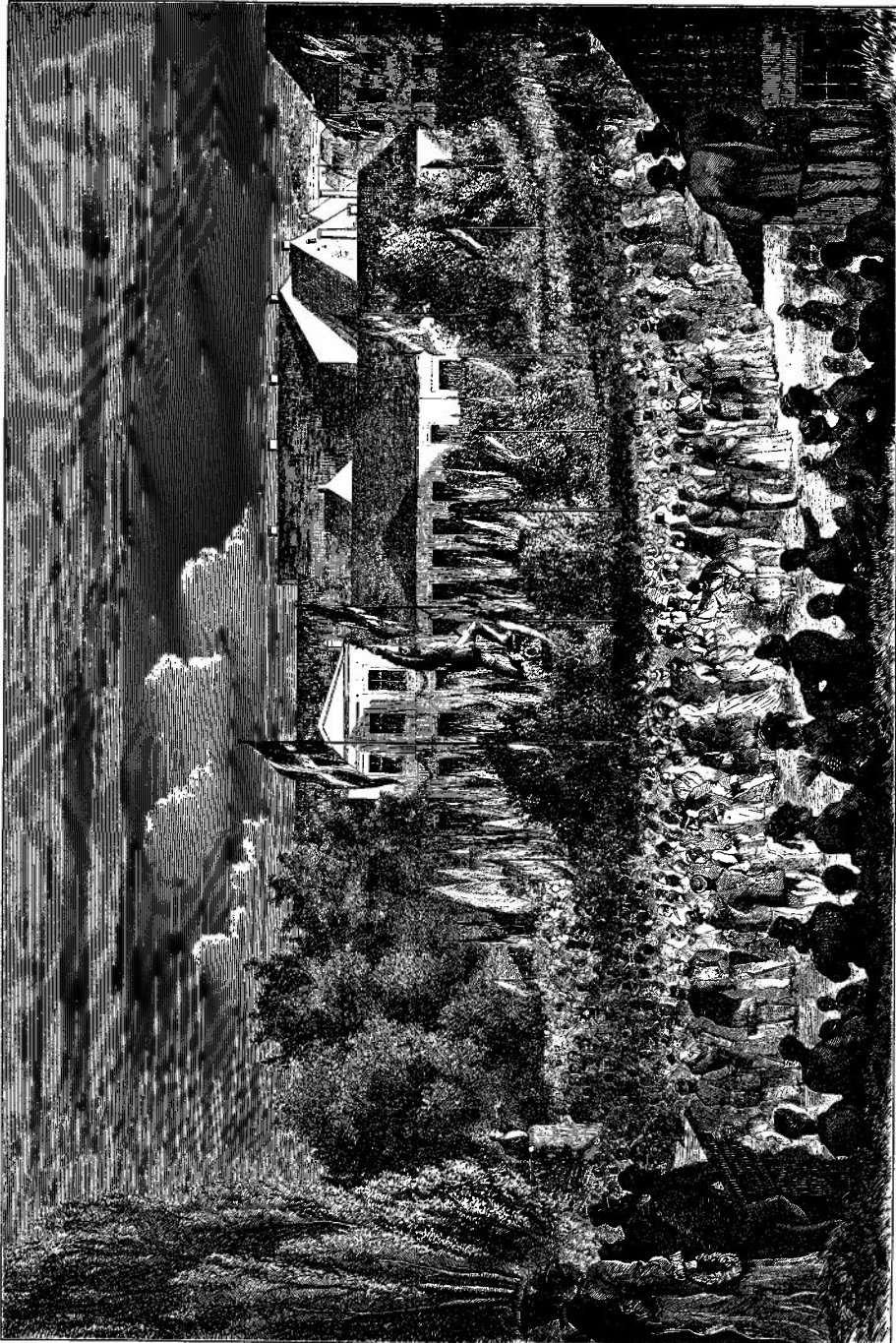
des uafhængige selskaber og som medlemmer optog enhver, der havde været eller var soldat. Fredericias afdeling af Forsvarsbrødrene indledte efter sin stiftelse 1880 (75 medlemmer) et samarbejde med Våbenbrødrene ved festernes tilrettelæggelse. Samarbejdet fortsatte i henvend 40 år, men måtte, da Våbenbrødrenes antal af naturlige grunde svandt ind, til sidst ophøre, og fra 1918 overtog Fredericias Forsvarsbrødre alene ledelsen, som de siden har beholdt. Fra at være hele landets sag var 6. julfesterne dermed blevet et overvejende lokalt fredericiansk anliggende, selv om Forsvarsbrødrene i andre byer ofte ydede velvillig støtte.

Normalt nedsatte den ledende forning en festkomité, *6. julikomiteen*, bestående af bestyrelsen, der supplerede sig med repræsentanter for myndighederne og byens foreninger. Kun ved særlige lejligheder deltog byens — i øvrigt velvilligt indstillede — styre direkte i arrangementerne, således ved 25 års jubilæet 1874, da borgmesteren tiltrådte som komiteens formand, og ved 50 års jubilæet 1899, da byrådet nedsatte et udvalg, der tog ledelsen for at gøre 6. julidagen til en stor landsfest. Ved sådanne lejligheder ydede såvel staten (krigsministeriet) som kommunen også pekuniær støtte. Anderledes gik det ved 75 års jubilæet 1924, da byrådet nægtede at yde støtte til, hvad et af dets medlemmer betegnede som en »slagsbroderfest«, hvorimod komiteen fra forsvarsministeriet opnåede et tilskud på 5000 kr. Den i

nogle kredse nærede uvilje mod 6. julfesterne som chauvinistisk-militaristiske foreteelser blev dog aldrig særlig udtalt, og siden 1935 har byens styre til stadighed indtaget en positiv holdning og på forskellig måde ydet støtte til festernes affholdelse, især i jubilæumsårene 1949 og 1974.

En af de vigtigste forudsætninger for, at 6. julfesterne i borgernes bevidsthed efterhånden indgik som en organisk, uadskillelig del af byens liv, var utvivlsomt de mange krigsmindesmærker, der på indtrængende måde bestandig henledte opmærksomheden på 6. juli og i øvrigt samtidig gav byen dens særpræg som »Mindernes by«. Det er kendt, at nogle af dem er fremragende kunstværker og et par af dem tillige enestående i deres art som krigsmindesmærker (Krigergraven og Landsoldaten). Men deres virkning beroede ikke mindst på deres store antal, og at de bedste af dem var anbragt på iøjnefaldende steder. Ingen anden begivenhed i dansk historie har ført til rejsning af så mange mindesmærker i samme by. Selv født af 6. juli blev de en kraft, der måske frem for noget andet holdt mindet om dagen i live, også længe efter at de, der havde rejst dem, var borte. I det halve århundrede fra 1853 til 1906 kom de til i hurtig rækkefølge:

- 1853. Bissens relief på krigergraven.
- 1857. Krigergravens inskription.
- 1858. Landsoldaten.
- 1859. Bülow's buste og Ryes mindehøj.

Processionen ved Landsoldaten på 25 års dagen 1874.

Processionen er under sin indmarch til højre om Landsoldaten standset op foran talerstolen. Landsoldaten er smykket med blomsterkranse på bajonetten og jodstykket og omgivet af tre høje flagmaster med flag. Bag statuen ses processionens talrige faner med cigarfabrikken J. P. Schmidts bygning som baggrund. Fra talerstolen taler generalkonsul, etatsråd H. A. Clausen for landsoldaten. I forgrunden ses tætte rækker af tilhørere, mange herrer med høj hat og fruer med parasol og tournure, til venstre en officer med træben, antagelig veteran. Helt i forgrunden ses en række tilskuere, herrer og damer med børn, der har taget plads på den øverste kant af volden mellem Prinsens Port og Hodvedvægtsbygningen. — Under processionens ophold ved krigergraven var talen blevet holdt af pastor F. R. C. Bülow, søn af 6. julislagets berømte overgeneral.

(Tresnit i Illustreret Tidende 12. juli 1874 efter tegning af Knud Gamborg.)

- 1861. Mortéererne omkring Landsoldaten.
- 1866. Mindesmærket for de i 1864 faldne.
- 1874. Soldatergravstenen på Fælleden.
- 1876. Ryes buste.
- 1880. Bülow's triumfbue.
- 1899. Lundings monument og de 10 mærkesten på slagmarken.
- 1906. Mindestenen ved Hejse kro.

Et særligt udtryk for tidens optaget-hed af krigsminderne var ophængningen 1866 på rådhuset af Jørgen Sonnes kendte maleri af fægningen ved Hejse kro.

Initiativet til opførelsen af mindesmærkerne udgik i de fleste tilfælde fra personer og organisationer fra hele landet, og midlerne skaffedes ved landsomfattende indsamlinger. Det viste tydeligt, at 6. julifesterne gennem det første halve århundrede i mindst lige så høj grad var Danmarks sag, som de var Fredericias.

DE STORE DAGE

Foruden dagene for afsløring af mindesmærker — i langt de fleste tilfælde 6. juli — blev det især jubilæumsdagene hvert 25. år (undertiden hvert 10.), der betegnede højdepunkterne i den lange række af 6. julifester.

1874.

På 25 års dagen 1874 var byen som aldrig før smykket med flag og våben-dekorationer. Fra hele landet var der kommet 3—4000 tilreisende, fortrinsvis veteraner fra begge krigene. I spid-

sen for den gigantiske procession gik veteranerne fra 6. julislaget samlet under en hvid fane, og om eftermiddagen blev der i et telt på Gothersgades eksercerplads holdt fællesspisning for 1500 deltagere. Folkefesten i Fuglsangskoven — dengang indledt med taler for konge og fædreland — blev ikke mindre storslået og samlede i tusindvis af deltagere. Ifølge aviserne var der 30—40.000 mennesker i byen under festlighederne (byens indbyggertal var dengang 7—8000).

Også 40 års dagen 1889 fejredes på særlig festlig vis under stor tilstrømning fra hele landet, bl. a. af 9—10.000 indbudte skolebørn, der 5. juli gik i procession til krigergraven og monumenterne.

1899.

Den største af alle fester indtil da fejredes dog på 50 års dagen 1899. Byrådet, der det år forestod arrangementet, planlagde en fest for begge dagene 6. og 7. juli. Alle veteraner i landet var indbudt med tilbud om gratis rejse og indkvartering, og 4000 fulgte indbydelsen. Efter at have overværet afsløringen af Lundings monument om formiddagen 6. juli marcherede deltagerne til Axeltorvet, hvorfra de i processionen begav sig til Kastellet og det nærved liggende lystanlæg Karolinelund, hvor der var underholdning med taler, sang og musik. Derefter samledes de 4000 (overvejende 60—70-årige) veteraner i et kæmpe-stort spisetelt til et fællesmåltid (lammesteg, øl og snaps ad libitum samt

Veteranernes fællesspisning i Karolinelund 1899.

Billedet viser et mindre parti af teltets indre, sandsynligvis et sideparti, at dømme efter de dobbelte teltmaster til venstre og teltvæggen til højre. Rummet er oplyst og rigt dekoreret med guirlander og store dannebrogslag. På hver side af den brede midtergang er anbragt lange borde, på hvis lave træbænke veteranerne har taget plads (30 ved hvert bord). De fleste af gæsterne bærer hvidt fuldskæg og har beholdt hatten på hovedet. En munter stemning synes at præge selskabet. Enkelte har forladt deres plads for at hilse på bekendte. For enden af bordet i forgrunden til højre står en veteran, der med løftet hat hilser på en af bordets gæster, der svinger hatten til genhilsen. Ved et bord længere tilbage viser de højt løftede hatte, at der råbes hurra for et eller andet. Forrest i midtergangen har to venner fundet hinanden og mødes i et smil og et varmt håndtryk. Foran bordet til venstre står en ældre herre i hjøle og høj hat. Støttet til sin stok rækker han let foroverbøjet sit glas frem for at klynke med to af de siddende. Helt i forgrunden ses to af de i alt 100 soldater, der deltog i opvarningen, og yderst til venstre står en veteran i samtale med en officer, der venligt lægger sin hånd på hans skulder. — Det er lykkedes kunstneren at individualisere personerne og give sceneriet stemning.

(Tegning af Knud Gamborg i Illustreret Tidende 16. juli 1899.)

Veteranerne ved krigergraven 7. juli 1899.

Processionen er standset op ved krigergraven, foran Bissens relief, der smykket med kranse med dannebrogfarvede bånd ses under trækronerne. Til venstre for relieffet skimtes stedets taler, præsten ved Trinitatis kirke, L. M. Valeur. I øvrigt domineres billedet af veteranerne, der som dagens hædersgæster var sikret plads nærmest ved talerstolen. Dette og andre billeder viser, at enkelte veteraner havde følgeskab af ægtefællen, og at også børn fandt plads. Karakteristisk er veteranernes holdning. Flertallet står tæt omkring talerstolen, opmærksomt lyttende til præstens tale, men en lille skare yderst til højre er øjensynligt mere optaget af at komme frem til gravens granitfrise for at studere navnene på de faldne. Helt i forgrunden står 5 veteraner, der vender blikket en anden vej, ud imod tilskueren. Disse ældre mænd – og damen – giver ved deres holdning, klædedragt og ansigtsudtryk et billede af tidshistorisk og menneskelig værdi. Hovedbeklædningen – cylinderhat, bowler, blød hat eller kasket – antyder forskellig social status, men fællesskabets hæderstegn, veteranemblemet, bærer de alle.

(Fredericia Museum. Fotografen ukendt.)

½ flaske punch og kage; 112 veteranborde med 30 ved hvert bord, 4 »hovedborde« til 400 mand; 215 opvartere, hvoraf halvdelen soldater; 40 køkkendamer).

Den traditionelle procession til krigergrav og Landsoldat var forlagt til 7. juli, og om eftermiddagen blev veteranerne budt på en 4 timers køretur over slagmarken med 300 hestevogne,

Processionen ved 50 års mindefesten 7. juli 1899.

Billedet viser en del af processionen, idet den på vej fra krigergraven til Landsoldaten passerer ad Danmarksgade ud for Gothersgade. En lille gruppe af de flere tusinde deltagende veteraner marcherer fremad, alle let kendelige på det særlige emblem (for fleres vedkommende tillige en dekoration), de bærer på brystet. Alle billeder fra processionen viser, at det har knebet for de ca. 70-årige at holde trit og retning i ordnede rækker, og enkelte måtte, som det ses, støttes af de allestedsnærværende soldater, der var stillet til rådighed som hjælpere. — Den to-etagers bygning med det store flag rummede dengang og i de følgende ca. 50 år byens største isenkramforretning. Den står endnu, mens det lave tilbyggede hus — dengang hotel »Danmark« — er nedrevet og erstattet med et andet. Bag pladsen, hvor den store trækrone ses, skimtes det stadig eksisterende Løveapotek.

(Fredericia Museum. Fotografen ukendt.)

der var stillet til rådighed fra byen og omegnen. Både før og efter køreturen blev veteranerne igen bospist i Karolinelund. Begge aftener sluttede med en storslået folkefest i Kastellet med festfyrværkeri ved stranden kl. 23, hvorefter de mest udholdende fortsatte på byens restaurationer.

Aldrig havde Fredericia oplevet noget lignende. 25—30.000 flag og vimpler vajede i den festsmykkede by, og antallet af deltagere i den første dags fest blev anslået til ca. 30.000. Overalt viste man de gamle krigere særlig ære og drog omsorg for deres velbefindende. Soldaterne havde ordre til at

gøre honnør for dem, og byens 14 læger holdt på skift vagt i et lægetelt i kastellet. For at skaffe indkvartering var garnisonen lagt i kantonnement i omegnen, og 500 gæster overnattede i byens kommuneskole. Mens tidligere fester stort set økonomisk havde hvilet i sig selv, blev der dette år ydet 10.000 kr. fra staten og 22.000 kr. fra byen (hvis samlede årlige udgifter dengang var ca. 230.000 kr.).

1924.

75 års dagen 1924 blev af noget mindre format, bl. a. fordi byrådet som nævnt afslog at yde støtte. Trods statsstøtte og velvillig bistand fra de fredericianske soldaterforeninger ved indkvartering og bespisning så man sig kun i stand til at indbyde et begrænset antal veteraner (alle fra Treårskrigen samt de i Vejle amt boende fra 1864). Alligevel blev processionen imponerende med 64 veteraner, 4 orkestre og over 80 faner, de fleste ført af soldaterforeningerne med de gamle gardere i spidsen. Antallet af deltagere i festen blev løseligt anslået til 15–20.000.

De følgende år svandt veteranernes skare hurtigt ind. Endnu i 1920'erne kørte i spidsen for processionen 7–8 vogne med veteraner. På 80 års dagen 1929 mødte kun 2, som deltog i processionen til vogns (sidste gang, veteraner var med, var i 1935, også 2). Veteranernes forsvinden medførte naturligt nok en vis svækkelse af den udenbys tilslutning, og noget kunne

tyde på, at 6. julifesternes tid snart ville være forbi. Det blev dog langt fra tilfældet; dertil havde traditionerne slået for dybe rødder i fredericianernes sind. For dem, der var født og opvokset i Fredericia, var 6. julifesten, der i uændret skikkelse vendte tilbage hvert år i den skønneste sommertid, blevet uløseligt knyttet til erindringen om barndomsbyen, og de, der havde måttet forlade den, valgte ofte 6. julidagene til senere genbesøg. Helt svigtede den udenbys tilslutning heller ikke. I veteranernes sted var efterhånden trådt de mange soldaterforeninger, som rundt i landet talte mange ældre medlemmer, der med særlig glæde mindedes deres soldatertid i fæstningsbyen. Forsvarsbrødrenes festkomité forstod desuden fortsat med stor dygtighed at inddrage såvel udenbys som indenbys myndigheder og foreninger i tilrettelæggelsen af festerne.

1939.

En bedring i forholdet til bystyret medførte, at man i 1935 opnåede økonomisk støtte fra byrådet, og til 90 års dagen i 1939 lykkedes det at få henlagt indvielsen af byens nye havn til 6. juli. Indvielsen blev foretaget af kong *Christian 10.*, der ledsaget af dronningen ankom til havnen om bord på »Dannebrog«. Den i anledning af indvielsen særlig festsmykkede by og de tusinder af mennesker, der var strømmet til for at overvære begivenheden, kastede ekstra glans over 6. julidagen, især da kongeparret efter havneindvielsen kørte gennem byen

og lagde en krans på krigergraven. Lige fra det første år, 1850, havde repræsentanter for landets regering og rigsdag ofte været til stede, men det var første gang, en konge personlig havde deltaget i en 6. julifest.

Ud over de — i øvrigt gennemgribende — ændringer, udviklingen 1899—1939 medførte i alle livsformer og dermed i måden at holde fester på, skete der ingen fornyelser i 6. julfesternes program op til 2. verdenskrig. Traditionerne blev fastholdt år efter år — sandsynligvis en hovedårsag til, at tilslutningen aldrig svigtede. Skete der endelig fornyelser, bidrog de kun til at understrege den historiske tradition. Det gjaldt således opstillingen i 1936 af vagtposter klædt i Treårskrigen farverige uniformer foran den gamle hovedvagt ved Prinsens port.

På grund af den tyske besættelse af landet 1940—45 gik der 6 år, inden den næste 6. julifest blev holdt. Nogle ventede, at den lange pause ville betyde den endelige afslutning på den næsten 100-årige tradition, og at befrielsen 4.—5. maj 1945 ville skabe en ny stor mindededag. Men det kom til at gå anderledes. Vel udløste befrielsen en jubel, som ikke var mindre end 6. julidagens 1849, og friheden var købt med lignende blodofre, men forholdene var dog helt andre. Bag frihedskampen stod ikke som i 1849 et énigt folk, og den havde ikke som 6. julislaget speciel tilknytning til Fre-

dericia. Desuden var i intet af besættelsesårene den tradition blevet brudt, der for mange stod som den værdifuldeste: 5. julaftenens højtidelige henlæggelse af blomster og krans på krigergraven. Befrielsen skabte ikke varigt en ny national festdag, men de følelser, frihedskampen havde kaldt til live, fandt i Fredericia udtryk på 6. julidagen, hvor alle kunne samles uden mislyd.

1945.

6. julifesten 1945 blev da stærkt præget af befrielsen to måneder tidligere. Om aftenen 5. juli blev de 7 henrettede fredericianske frihedskæmpere, der var overført fra Ryvangen til Fredericia, efter en gribende højtidelighed på banegården i overværelse af en tusindtallig skare båret derfra til Landsoldaten, hvorfra de blev kørt til kirkerne, hvorfra de senere skulle begraves. Hele aftenen var byen et bølgende menneskehav, og arrangementerne var i særlig grad viet befrielsen. Den følgende dags procession blev af usædvanlige dimensioner med deltagelse af et stort antal gamle soldater fra landets soldaterforeninger, en engelsk troppeafdeling og en gruppe frihedskæmpere foruden næsten alle byens foreninger.

For mange blev den største oplevelse *kronprins Frederiks* deltagelse i processionen. Efter at være ankommet i bil og højtideligt modtaget på rådhuset af stiftamtmand, byråd og festkomité gik kronprinsen i spidsen for

processionen gennem byen og sluttede med fra rådhusets altan at holde en takketale til den store menneskemængde, der fyldte pladsen.

Efter 1945 indgik et nyt væsentligt moment i 6. julifesterne, idet repræsentanter for de andre nordiske lande blev regelmæssige deltagere. Foreningen Nordens oprettelse af venskabsbyer med tilhørende udvekslingsrejser kom også til at omfatte Fredericia, og fra 1946 var det en fast tradition, at de 5 nordiske flag ved en særlig højtidelighed om eftermiddagen 5. juli blev hejst ved Landsoldaten, og at gæster fra venskabsbyerne deltog i festlighederne, også som talere. Efter at 6. julidagen ved veteranernes forsvinden 20–30 år tidligere havde mistet noget af sit præg som hele Danmarks fest, fik den således nyt indhold ved at genoptage den gamle fællesnordiske idé, skandinavismen, der netop under Treårskrigen havde spillet så fremtrædende en rolle.

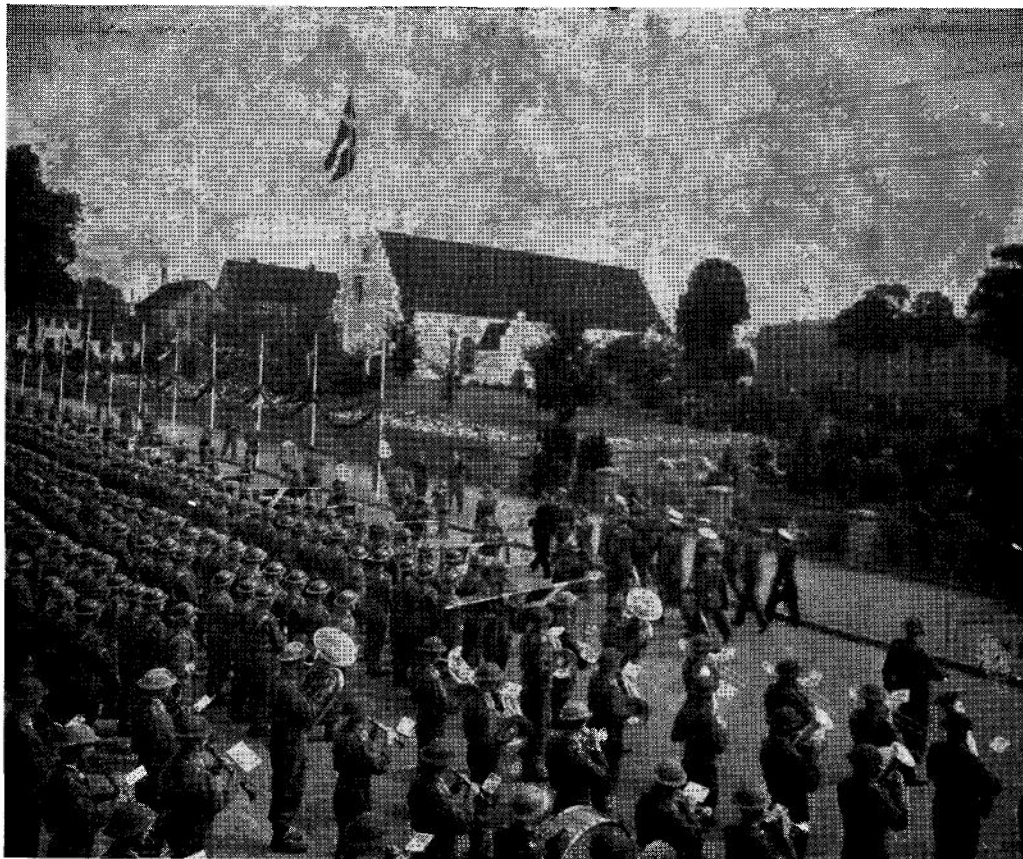
Også på anden måde søgte man at fremhæve dagens historiske baggrund. En begyndelse var gjort i 1936 med opstillingen af vagtposter i historiske uniformer. I 1946 modtog byen 4 gamle kanoner fra 1849, skænket af Danske Soldaterforeningers Fællesudvalg, der havde modtaget dem i udlån fra Tøjhuset. Ved en højtidelighed, der fandt sted 5. juli, og hvori deltog repræsentanter for byrådet, soldaterforeningerne og Tøjhuset, blev de på volden ved Prinsens port, hvor de var opstillet, overdraget byen. Un-

der højtideligheden og den afsluttede salut blev kanonerne, hvoraf to havde deltaget i Fredericiaslaget, betjent af soldater ikklædt de gamle konstabeluniformer fra 1849. I nogle år blev kanonerne anvendt ved den salu-tering, der siden 1852 havde indledt hver 6. julidag, men da deres høj-lder gjorde dem mindre anvendelige og de desuden ved affyringen fremkaldte rudesprængninger og anden ravage i byen, gik man over til at salutere med moderne kanoner fra kasernen.

De første år efter befrielsen spæede således godt for 6. julifesterne fremtid. Fra byens myndigheder mødte sagen stigende velvilje og støtte i en tid, hvor alle større danske byer — ikke mindst af hensyn til den voksende turisme — drev bevidst bypropaganda, og hvor det bl. a. blev almindeligt hvert år at holde en eller flere store byfester. Fredericia ejede på forhånd fremfor andre byer i sine krigsminder og sine 6. julidage helt enestående muligheder for bypropaganda og særprægede byfester.

1949.

Det var derfor en selvfølge, at *100 års festen 1949* blev tilrettelagt ved et intimt samarbejde mellem Forsvarsbrødrenes festkomité og alle byens myndigheder. 11 forskellige udvalg arbejdede på planlægningen, der blandt andet omfattede et besøg af kongeparret, og festen blev den mest stor-slæde, man nogen sinde havde oplevet.

Militærparaden for kongen ved krigergraven 6. juli 1949.

Paraden fandt sted før processionens ankomst. Den 1000 mand store militærstyrke bestod af afdelinger fra de regimenter, der havde deltaget i udfaldet 1849, samt af afdelinger fra Fredericias garnison og marinen. I forgunden ses Livgardens musikkorps. Lige under billedets diagonale midtpunkt ses kongen skridte fronten af. Bag kongen går to herrer, af hvilke den civile sortklædte er forsvarsminister Rasmus Hansen, den uniformerede antagelig hærens øverstkommanderende, generalløjtnant E. Gørtz. Derefter følger en gruppe officerer fra hæren og marinen.

Dronningen og prinsesserne, der sammen med kongen var ankommet til kirkegårdens sydlige hjørne, ses ikke, men må formodes sammen med stiftamtmand Herschend m. fl. at befinde sig længere tilbage, hvor de hilste på en række officerer fra de andre nordiske lande. Efter paraden, under hvilken dronningen og prinsesserne havde taget opstilling foran krigergravens relief, forlod kongefamilien stedet for at køre til hotel Landsoldaten. Under processionen blev der ikke holdt taler ved krigergraven og Landsoldaten. I stedet blev der om eftermiddagen afholdt et folkemøde på byens stadion, hvor der blev talt af biskop Noack, minister V. Buhl og generalløjtnant E. Gørtz.

(Fotografi i Fredericia Dagblad.)

Til processionen havde meldt sig 3000 deltagere med over 200 faner, men langt flere mødte op. Fra de udenbys soldaterforeninger kom over 1500 medlemmer, og de fleste danske byer var repræsenteret med faner. Foruden soldaterforeningerne, Forsvarsbrødrene og de mange repræsentanter for hær og flåde mødte afdelinger fra hjemmeværn, lottekorps, samaritter, Røde Kors, sangforeninger, spejderkorps, idrætsforeninger, skoler m. m. Højstående militærpersoner fra Norge og Sverige deltog foruden repræsentanterne fra venskabsbyerne, og en afdeling uniformerede frihedskæmpere fra den norske brigade stod æresvagt ved Ryes monument. Processionen, der anførtes af en række musikkorps med livgardens i spidsen, skal (ifølge bladenes referater) have strakt sig over 3 km, medregnet de mange deltagere, der som sædvanlig — i overensstemmelse med festkomiteens ofte udtalte opfordring — sluttede op bag den officielle procession.

En særlig årsag til, at festen antog så store dimensioner, var kongeparrets tilstedeværelse. Kong *Frederik 9.* og dronning *Ingrid* ledsaget af de tre prinsesser blev ved kongeskibets ankomst til Vesthavnen om formiddagen budt velkommen af en tusindtallig menneskeskare. Efter den officielle modtagelse, hvori deltog 200 indbudte fra amtet og byen, kørte kongeparret sammen med de to ældste prinsesser — som efter tilskuerskarens højlydte tilråb fik lov til at følge med — gennem de menneskefyldte gader til kri-

gergraven, hvor kongen blev modtaget af processionens ledere og derefter holdt revy over en militærafdeling på 1000 mand. Efter at kongen havde lagt en egeløvskrans på graven, kørte de kongelige til hotel Landsoldaten og tog opstilling på en foran hotellet opbygget tribune, hvorfra de modtog den forbidefilerende processions hyldest. Ved afslutningen på Bülow's plads trådte kongen frem på rådhusbalkonen, det traditionelle sted for de afsluttende taler, og holdt derfra en tale, der formedes som en hyldest og tak til Fredericia by. Inden afrejsen om eftermiddagen deltog kongeparret på hotel Landsoldaten i den traditionelle 6. julifrokost, hvori deltog 100 indbudte gæster.

Byens udsmykning overgik alt, hvad man tidligere havde set. Som et enkelt eksempel skal nævnes, at over banegårdens bygninger og på perronerne vejede begge dage en skov af danske og nordiske flag; i den dannebrogssmykkede forhal var der foruden skjolde med mindeinscriptioner op hængt et stort kort over slagmarken 1849, og på perronerne og banegårdspladsen blev de rejsende dagen igennem underholdt med musik fra flere orkestre. Folkefesten, der sluttede dagene, var af tilsvarende dimensioner. Aftenerne 6. og 7. juli opførtes skuespillet *Elverhøj* på Kastellet's friluftscene, mens den store forlystelsespark, der var anlagt på Østerstrand og rummede alle muligheder for folkelig underholdning, var åben alle aftener 6.—10. juli.

1950.

Mange ventede, at med 100 års jubilæet 1949 ville det være slut med 6. julifesterne, så meget mere som Fredericia det næste år, 1950, fejrede sit 300 års byjubilæum med en række store festligheder, der var fastlagt til de 5 dage 30. juni—4. juli, umiddelbart forud for 6. julidagene. Tilmed gentog byfesten en mængde af de fra 6. julifesterne velkendte træk: kanonsalut, reveille, flaghejsning, festgudstjeneste, koncerter, historiske optrin, deltagelse af nordiske gæster, folkefest i Kastellet m. m., og i de samme dage modtog byen 3 nye monumenter (Frederik 3.s buste, Reformert menigheds obelisk, Stadionløven).

Med en vis ængstelse imødeså 6. julkomiteen forløbet af sin egen fest, der skulle følge lige efter den strålende byfest. Røster hævede sig imod fortsættelse af 6. julifesterne, som »tiden var løbet fra«. Komiteen fastholdt imidlertid sin plan og opfordrede i pressen borgerne til ikke at svigte den gamle fest, som ingen andre byer havde magen til, og som var kendt i hele landet, ja i Norden. Da 5. og 6. juli var passeret, kunne byens aviser fastslå, at tilslutningen på ingen måde havde været ringere end normalt, og at intet tydede på, at der var modstand mod 6. julifesten. Trods stærkt regnvejr havde begge dage tusinder som sædvanligt deltaget i alle festligheder. — Byen var blevet tilstrækkelig stor og moderne til at feste hele 7 dage i træk, og 6. julis traditioner havde

takket være fredericianernes trofasthed vist deres levedygtighed.

De følgende 20—25 år viste også med al tydelighed, at interessen for 6. julifesterne ikke var dalende. Selv om det måske var lidt overdrevet, når byens aviser hvert år meldte om stigende tilslutning, var det dog synligt for alle, at der ikke var tilbagegang. Uden at bryde de fastlagte traditioner forstod 6. julkomiteen stadig gennem små fornyelser at gøre festerne tiltrækkende. Som et lille eksempel af mange kan nævnes, at fra 1958 blev 2 af vagtposterne i de historiske uniformer opstillet foran Landsoldaten — et lille træk, men ikke uden betydning. Enkeltheder i disse års udvikling skal ikke behandles her, men i begyndelsen af 1970'erne kunne det med sikkerhed forudses, at den forestående 125 års jubilæumsfest ikke ville komme til at stå tilbage for nogen af de tidligere.

1974.

Gennem flere måneder blev der truffet forberedelser til at fejre *125 års dagen* på samme storslåede vis som 100 års dagen i 1949. Som dengang overtog Fredericia kommune med borgmesteren i spidsen det forberedende arbejde, der udførtes af en række udvalg og komiteer. Det blev besluttet, at byen foruden at gennemføre de sædvanlige festaktiviteter også ville være værtsby for regentparret og for et usædvanlig stort antal på 8—900 gæster fra de nordiske ven-

skabsbyer. Som et særskilt arrangement forberedtes endvidere en militær højtidelighed 7. juli på Ryes kaserne, hvor dronningen ville foretage afsløringen af en buste af sin fader, kong Frederik 9.

De traditionelle festligheder 5. og 6. juli fik det sædvanlige forløb, om end i udvidet skikkelse. Som altid begyndte man 5. juli om eftermiddagen med at stille den gamle vagt og hejse de 5 nordiske flag ved Landsoldaten. I aftenens løb blev der holdt 4 koncerter ved mindesmærkerne, og et orkester gik tappenstreg ad processionsruten fra krigergraven til Landsoldaten. Aftenen sluttede med, at to militærkommandoer med orkestre gik fakkeltog gennem byen fra Landsoldaten til Bülows plads, hvor båltalet blev holdt af borgmesteren fra den norske venskabsby Kristiansund. Overalt var tilslutningen enorm, og mindesmærkerne var dækket med et væld af blomster.

6. juli begyndte også efter gammel sædvane med kanonsalut fra volden ved morgengry, hvorefter fulgte reveillen gennem byen, for første gang udført af 3 orkestre, hvoraf de to var norske. Den store procession, der om formiddagen (ca. 11,30) satte sig i bevægelse, var, som den altid havde været, stærkt præget af det militære indslag. Forrest marcherede et kompagni af Kongens Jyske Fodregiment fra Fredericias garnison, fulgt af et svensk og et norsk militærkommando. Derefter fulgte afdeling efter afdeling 12 kommandoer fra samtlige regimente-

der deltog i Fredericiaslaget (fra 4 Livregimenter, 1 Fodregiment, 2 Ingeniørregimenter, 1 Dragonregiment, 1 Artilleriregiment samt fra Bornholms Værn, Jægerkorpset og Gardehusarerne). Efter militærafdelingerne, der alle bar faner og førtes af militær-orkestre, fulgte i flere rækker de civile og militære repræsentanter for stat, amt og kommune og de nordiske venskabsbyer samt medlemmer af de komiteer og udvalg, der havde forestået festens tilrettelæggelse. En særlig afdeling udgjorde derefter Forsvarsbrødrenes faneborg og medlemmer — foreningen, der i over et halvt århundrede havde været initiativtager til og opretholder af 6. julfesterne. Den følgende — og længste — del af den kilometerlange procession bestod af en utalt række af fanebærende korps og foreninger, hvoraf mange var uniformerede og adskillige ledsaget af eget musikkorps. De mest fremtrædende grupper var: repræsentanter for Danmarks Lotteforening og for Danske Kvinders Beredskab — Härnösands Musikskoles paradeorkestre i spidsen for de (private) nordiske gæster — Fredericia Jernbaneorkestre fulgt af statsbaneansatte, postbude og idrætsfolk — Kvindeligt Marinekorp's musikkorps fulgt af Kvindelige Marinere, Marinehjemmeværnet og et flådedetachment — Århus Hjemmeværnsorkestre foran Hjemmeværnet, Flyverhjemmeværnet og Lottecorpset. I alt taltes 15 orkestre. Bagtroppen i den officielle procession bestod ligesom fortroppen af et kompagni af Kongens Jyske Fod-

regiment, men bag dette fulgte endnu adskillige grupper af uniformerede og musicerende ungdomskorps fra Fredericia og andre danske byer og fra de nordiske venskabsbyer.

Antallet af deltagere i den officielle procession blev i bladene anslået til 2000, men med de uofficielle deltagere, hvortil hørte de ledsagende fredericianske borgere, var antallet langt større, og mængden af tilskuere, der stod tæt på fortovene langs ruten, var som ved tidligere jubilæumsfester overvældende.

Ved krigergraven og på Bülow's plads blev som sædvanligt holdt taler, men for at undgå et langstrakt ophold ved Landsoldaten, hvor de kongelige skulle modtage processionen, blev der ikke holdt taler på dette sted, og den ikke officielle del af processionen blev af samme grund skilt fra inden ankomsten dertil.

Et omfattende program var lagt for de nordiske gæsters besøg. I et antal af henved 900, hvoraf en stor del var ungdomsorkestre fra Norge og Sverige, ankom de allerede om aftenen 4. juli og blev indkvarteret på hoteller og i privathjem og for de unges vedkommende på Alléskolen. Om morgenen 5. juli blev de på pladsen foran det nye rådhus budt velkommen af Fredericias borgmester Richard Pedersen, hvorefter de 5 nordiske flag blev hejst under afsyngelse af hvert lands nationalsang efterfulgt af en takketale af venskabsbyernes borgmestre, deriblandt den grønlandske

venskabsby Jacobshavns borgmester, der var kommet til stede. Efter en koncert af ungdomsorkestrene foretog gæsterne en bustur til Trelldenæs og over de to Lillebæltsbroer til Idrætshallen, hvor de blev modtaget til middag kl. 13.

6. juli deltog gæsterne i de almindelige festligheder, under hvilke deres orkestre foruden at deltage i processionen gav koncerter i byens kirker og om aftenen en stor fælleskoncert i teatret. De gæster, der ønskede det, kunne samme aften deltage i en af foreningen Norden arrangeret fest i restaurant Hannerup, hvorfra de havde god lejlighed til at overvære folkefesten og det afsluttende festfyrværkeri i den nærliggende forlystelsespark.

De nordiske dage sluttede 7. juli om aftenen med et kæmpestort arrangement med kaffeborde i Idrætshallen, hvor over 1000 danske og nordiske venner under udveksling af taler og gaver tog afsked med hinanden og resten af aftenen dansede til musik af de nordiske orkestre. Afrejsen fandt sted næste formiddag 8. juli.

Når festen i 1974 opnåede en tilslutning, der talmæssigt var endnu større end i 1949, skyldtes det også dette år nærværelsen af de kongelige personer. Befolkningen i den gamle fæstnings- og garnisonsby havde altid næret særlig veneration for kongehuset, og det var en gammel tradition, at festkomiteen på dagen sendte kongen et hyldestelegram og modtog et

takketelegram samme dag. Programmet for det kongelige besøg var desuden langt mere omfattende end i 1949.

Tusinder af fredericianere og udenbys gæster bød om morgenen 6. juli den kongelige familie velkommen, da den om bord på »Dannebrog« ankom til Vesthavnen. *Dronning Margrethe*, prins Henrik og de to prinser blev på kajen budt officielt velkommen af amtmand A. M. Wamberg i spidsen for en modtagelseskomité, der foruden repræsentanter for statens, amtets og byens myndigheder omfattede 6. julikomiteens medlemmer. Efter at det til en kongemodtagelse knyttede ceremoniel var afsluttet, og dronningens ledsaget af garnisonskommandanten oberst P. E. Frederiksen havde inspiceret et æreskompagni af Kongens Jyske Fodregiment og hilst på modtagelseskomiteens medlemmer, kørte de kongelige til rådhuset, hvor de skulle modtages som byens gæster.

Foran rådhuset var det byen, personificeret i borgmester Richard Pedersen, der modtog kongefamilien Uden særligt ceremoniel, men hilst af hurraråb og jubel af den store menneskemængde, der havde samlet sig udenfor, førtes gæsterne gennem rådhusets forhal til byrådsalen, hvor de blev modtaget af en kreds af indbudte, fortrinnsvis repræsentanter for byrådet. Efter at de kongelige gæster havde taget plads, holdt borgmesteren en velkomsttale, der i korthed gav et rids af Fredericias omskiftelige historie, som havde medført det ejendom-

melige, at den nu fredeligt arbejdede industriby fejrede en krigens slagdag som sin nationaldag. Borgmesteren overrakte derpå byens gaver til de kongelige gæster, og efter et kortvarigt tvangsfrit samvær med de tilstedeværende og et besøg i kænnerkontoret – hvor dronningen med særlig interesse betragtede Sonnes slagmaleri – forlod man rådhuset for at begive sig til krigergraven. Her lagde dronningen en krans og kørte derfra videre til Landsoldaten, hvor modtagelsen af processionen skulle finde sted. Overalt blev de fornemme gæster hilst med jubel af menneskemængden, som trængtes bag tovene, der var udspændt som afspærring langs fortovene.

Ved ankomsten til Landsoldatpladsen aflagde de kongelige, stadig ledsaget af borgmesteren, et besøg i den gamle hovedvagsbygning, hvor de fik forevist en stor samling af sølvpokaler, som de danske konger gennem det sidste hundrede år havde skænket foreningen af officerer af B-linien. Fra hovedvagten gik gæsterne, hvortil nu bl. a. også statsminister Poul Hartling med frue havde sluttet sig, de få skridt over gaden til hotel Landsoldaten for at afvente processionen, som var på vej og skulle defilere forbi regentparret på dette sted.

Foran hotellet var opført en høj, dannebrogssmykket tribune, på hvilken dronningen, prins Henrik og de to prinser omgivet af repræsentanter fra modtagelseskomiteerne sammen med statsministeren m. fl. tog opstilling umiddelbart før processionens an-

komst. Processionens forbidefilering blev dronningebesøgets højdepunkt. Smilende og hilsende tog regentparret mod hyldesten fra de mange forbimarcherende afdelinger og den tusindtallige menneskemængde, der fyldte pladsen. Da processionen var passeret, kørtes gæsterne det korte stykke vej til Bülow's plads, hvor afslutningen på traditionel vis skulle finde sted.

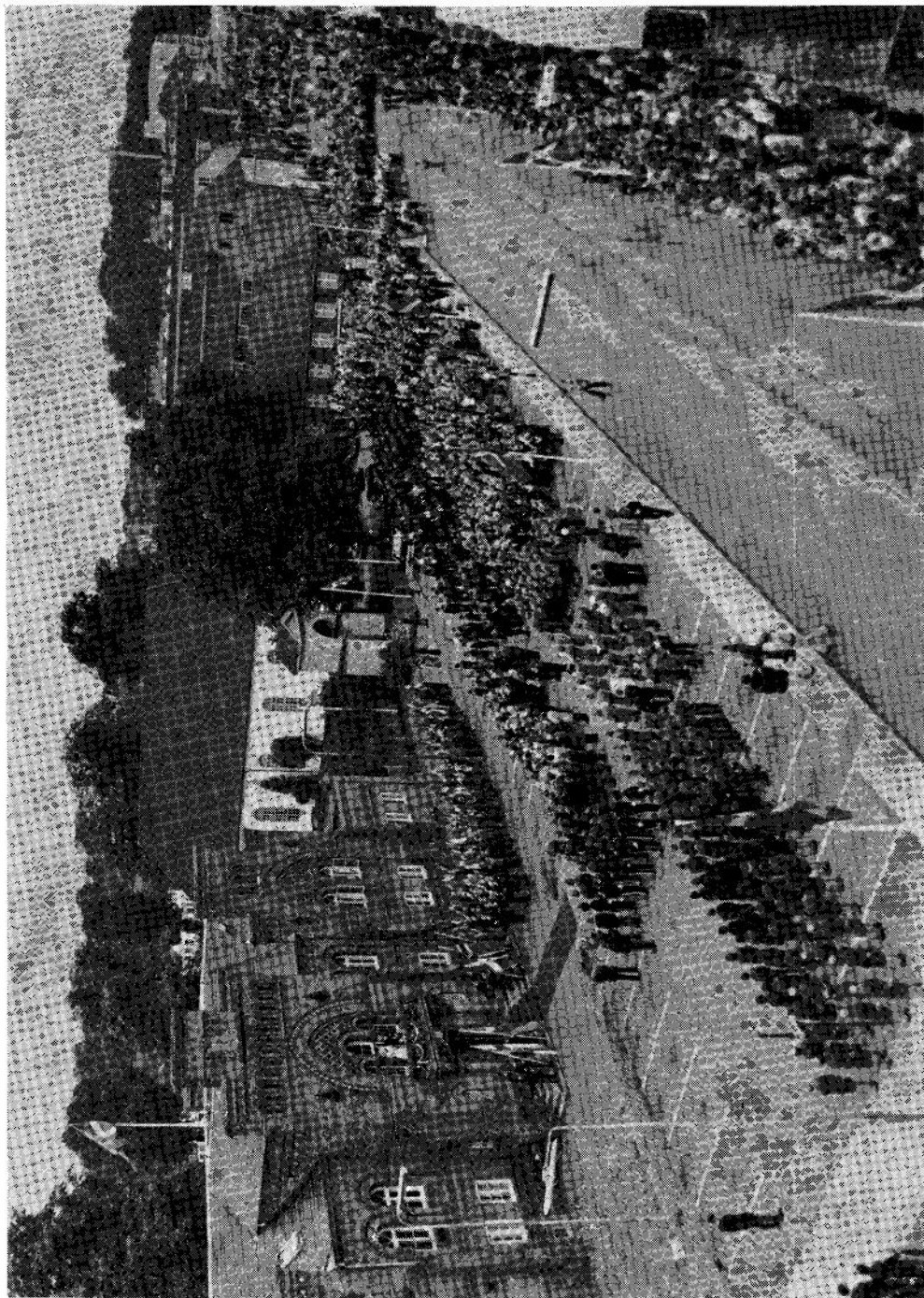
Bülow's plads var på dette tidspunkt (ca. kl. 12) fyldt med de opmarcherede processionsdeltagere og de bag afspærringerne ventende tilskuere. Fra det gamle rådhus' altan, der i mere end 100 år havde været benyttet som talerstol ved processionens afslutning, holdt borgmesteren en kort tale, hvori han med henvisning til ligheden mellem Fredericias byvåben og Landsoldaten — begge bærende såvel et krigens som et fredens symbol — pegede på det berettigede i at mindes dem, der for at vinde freden havde ofret livet i krigen 1849. Efter at borgmesteren havde udbragt et leve for dronningen efterfulgt af kongesangen, trådte dronningen frem på balkonen og holdt en kort tale, hvori hun erindrede om sit første besøg i Fredericia som lille pige for 25 år siden og udtrykte sin glæde over igen at være med til denne smukke fest og sin taknemmelighed for den omsorg, hvormed byen stadig holdt mindet om 6. juli i ære. Dronningen sluttede med et leve for Danmark efterfulgt af nationalsangen, hvorefter den store forsamling skiltes.

Efter at regentparret som byens og

festkomiteens gæster havde deltaget i en frokost — det traditionelle festmåltid siden 6. julfesternes første dage — som blev afholdt på hotel Landsoldaten, og hvortil var indbudt 138 gæster, var man nået til det sidste punkt på den kongelige del af dagens program: overværelse af en festgudstjeneste i byens katolske kirke. Menigheden, der kunne fejre 300 året for sin oprettelse 1674, havde henlagt jubilæumshøjtideligheden til om eftermiddagen 6. juli, således at dronningen kunne komme til stede. Højtideligheden, der var enestående ved, at byens lutherske og reformerte præster for første gang deltog i en katolsk gudstjeneste, blev foruden af regentparret overværet af den katolske biskop fra København og enkelte af 6. julidagens fremtrædende personer. Under gudstjenesten rettede biskoppen i sin tale en varm tak til kongehuset og byen, der for 300 år siden havde givet tilladelse til menighedens oprettelse, og udtalte håbet om, at de kristne kirker, som reformationen havde adskilt, engang igen måtte blive en enhed.

Sent på eftermiddagen kunne regentparret afslutte det begivenhedsrige besøg som Fredericia bys gæster. Samme aften blev der på kongeskibet »Dannebrog« afholdt en souper, hvortil regentparret havde indbudt 100 gæster.

Den store folkefest, der på traditionel vis afsluttede 6. julidagen, var dette år flyttet uden for byen til den forhenværende campingplads i Han-

Processionens afslutning på Bülowus Plads 1974.

En del af den officielle procession er opmarcheret foran det gamle rådhus. På rådhusets altan står dronningen ved siden af borgmesteren. Til højre for rådhuset ses Bülowmonumentets triumfbue og bag denne Sct. Michaelis kirke, der var det oprindelige udgangspunkt for processionerne.

(Fotografi af Carsten Bundgaard, Pjedsted.)

nerup, der var omdannet til en stor forlystelsespark a la Dyrehavsbakken. Tilstrømningen var umådelig og bevirkede trafiksammenbrud ved til- og frakørselen. Festen sluttede kl. 24 med det traditionelle festfyrværkeri, der varede 20 minutter.

Kongefamiliens ophold i Fredericia var ikke endelig afsluttet 6. juli. Den følgende dag, 7. juli om formiddagen foretog dronningen i nærværelse af prins Henrik, prinserne og dronning Ingrid på Ryes kaserne afsløringen af en buste af sin fader, kong Frederik 9. Kongens Jyske Fodregiment havde ladet busten opstille og havde tilrettelagt højtideligheden, der således var af militær karakter og kun havde forbindelse med 6. julfesten, for så vidt som den var lagt i forlængelse af denne og foregik inden for byens område. Dens forløb skal ikke behandles her, da det er udførligt skildret andetsteds i årbogen.

Den store procession om formiddagen 6. juli har gennem alle de 125 år været festens centrale del. Siden 1874, da processionen nåede sin fulde udstrækning med rådhuspladsen (Bülows plads) som endepunkt, har dens rute stort set fulgt de samme gader. Kun enkelte år er der forekommet større afvigelser, som når man i nogle år efter 1866 lod sørgemarchen først gå til mindesmærket på Sct. Michaelis kirkegård for de i 1864 faldne, eller når man ved kongemodtagelsen i 1949 lod processionen udgå

fra Vesthavnen. Også af trafikale grunde blev nu og da foretaget ændringer, men i hovedsagen har man altid fulgt samme rute: Bülows plads — Sjællandsgade — Prinsessegade (Gothersgade) — Jyllandsgade — *Kriggergraven* — Danmarksgade — *Landsoldaten* — Norgesgade — Jyllandsgade (el. Sjællandsgade) — Vendersgade — Bülows plads.

Oprindeligt udgik processionen fra Sct. Michaelis kirke, men efter at rådhuset var opført (1860), svækkedes den direkte forbindelse mellem kirken og processionen, og denne begyndte uden noget ceremoniel med deltagernes opstilling på pladsen og i de tilstødende gader. Processionen standsede aldrig op før ved kriggergraven, men idet den passerede Ryes monument, blev fanerne sænket. Under opholdet ved kriggergraven har det altid været skik, at en gejstlig person holdt mindetalen, oftest en af byens præster, men også hyppigt en udenbys gejstlig. I 1974 talte for første gang byens katolske præst. Allerede før den oprindelige mindegudstjeneste i Sct. Michaelis kirke blev forlagt til om aftenen den 5. juli, var det almindeligt, at der om formiddagen den 6. juli også blev holdt mindegudstjenester i en eller to af byens andre kirker, først og fremmest i Trinitatis, en skik, der senere er bevaret.

Processionens ophold ved Landsoldaten fandt som nævnt første gang sted 1858, da den nyrejste statue blev afsløret. Indvielsestalen blev holdt af en af landets kendteste mænd, tidli-

gere minister, på dette tidspunkt amtmand i Vejle, Orla Lehmann, der i manende ord fremhævede Fredericiaslagets store nationale betydning og sluttede med at opfordre byen og dens garnison til altid at værne og ære det monument, som nu blev givet i deres varetægt. Med Orla Lehmanns tale indledtes en tradition, der siden er blevet fastholdt, og som ved siden af højtideligheden ved krigergraven blev processionens højdepunkt: talen under opholdet ved Landsoldaten. Overensstemmende med stedet og tidspunktet fik disse taler et folkeligt-nationalt indhold og blev holdt af kendte talere fra hele landet, i mange

tilfælde af højtstående militærpersoner eller fremtrædende politikere, deriblandt ofte ministre og folketingsmænd.

Også ved afslutningen foran det gamle rådhus blev det en fast tradition, at der blev holdt taler. I mange år har det været en almindelig regel, at en militærperson (oftest garnisonskommandanten) talte for general Bülow og amtmanden for kongen.

Kilder:

Tiden 1850—1930: C. V. Hansen: De danske Forsvarsbrødre for Fredericia og Omegn 1880—1930. Tiden efter 1930: F. Odderskovs oversigt i festprogrammet 1949 og byens aviser, der iøvrigt er brugt for hele perioden.

General Bülow's operationsplan

Af Mogens Rosenløv.

Der findes talrige beretninger om den danske hærs sejrige udfald fra Fredericia den 6. juli 1849. Og der findes også mange beretninger om forholdene i Fredericia forud for udfaldet og om koncentreringen af de styrker, der blev hentet andetsteds fra til Fredericia. Derimod findes der ikke megen tilgængelig litteratur om, hvornår og hvordan hærledelsen egentlig nåede frem til beslutningen om at foretage udfaldet. Årbogens redaktionsudvalg er derfor taknemmelig for, at chefen for forsvarsakademiet, oberst Mogens Rosenløv, har imødekommet en opfordring fra redaktionsudvalget om i 125-året for Fredericia-slaget at skrive en artikel om forhistorien for og tilblivelsen af general Bülow's operationsplan, også set på baggrund af den mere generelle militærstrategiske vurdering af operationer på henholdsvis ydre og indre linjer.

I den militære strategi taler man om operationer på de ydre og indre linier. Operationer på de ydre linier udgår i almindelighed fra to eller flere punkter på samme basis eller fører fra forskellige baser frem mod samme punkt. De er altså sædvanligvis konvergerende. Lykkes det at forene stridskræfterne på slagmarken, fører operationerne på de ydre linier til omfatning af fjenden. Operationer på de indre linier udgår derimod fra et centralt punkt og fører frem mod de fjendtlige stridskræfter, der opererer

på to eller flere ydre linier. Ved at operere på de indre linier kan man opnå mulighed for med overlegen kraft at vende sig mod den ene modstander og imedens opholde den anden ved hjælp af svage styrker. Opgaven er imidlertid vanskelig, for den ene modstander må være slået, inden den anden kan nå frem; hvis den modstander, mod hvem man har vendt sig, unddrager sig stødet, bliver det et spørgsmål, hvor langt man kan gennemføre operationerne mod ham.

Man kan være tvunget af omstændighederne, oftest de geografiske, til at operere på de indre linier. Det var f. eks. Frederik den Store, da han i 1757 så sit land truet fra alle sider af allierede, der havde besluttet at indkredse ham. Den 33.000 mand store tyske rigshær skulle forene sig med marskal Soubises 30.000 og generobre Sachsen. En fransk hær på 100.000 mand skulle gå mod Frederiks allierede, hertugen af Cumberland, i Hannover. 17.000 russere, der havde taget Memel, skulle invadere Prøjsen. 17.000 svenskere skulle lande i Pommern, og 100.000 østrigere under Prins Karl af Lothringen og feltmarskal Daun skulle operere i Schlesien. Således skulle henved 300.000 mand

koncentreres på de ydre linier mod Frederik den Store.

Efter at have detacheret nødvendige sikringer i alle retninger samlede han alle de stridskræfter, han kunne skaffe sig, ca. 22.000 mand og marcherede mod Soubise, der sammen med rigsarmeen havde overskredet Saalefloden. Han mødte dem i slaget ved Rossbach, hvor han uden stor møje vandt en glimrende sejr over sine modstandere.

Da Frederik den Store nu havde slået sine fjender af marken på den vestlige krigsskueplads, ilede han så hurtigt som muligt fra Elben til Oderen for at generobre den tabte provins Schlesien. I enen vest for Breslau stod den østrigske hær, som han med kun 35.000 mand slog i slaget ved Leuthen kun en måned efter Rossbach.

Med disse to sejre havde Frederik den Store på afgørende vis fået lettet det truende tryk mod Prøjsen og tilige givet eftertiden et skoleeksempel på rigtig udnyttelse af de indre linier.

Man behøver dog ikke at være tvunget til at operere på de indre linier, som Frederik den Store var det, og i øvrigt også Tyskland i begge verdenskrige. Man kan under visse omstændigheder selv vælge at kæmpe på de indre linier, hvis man ser sin fordel deri. Det gjorde f. eks. Napoleon, der havde studeret bl. a. Frederik den Store og var åbenbart tiltalt af tanken om at splitte modstanderens styrker — eller holde dem adskilt — for at blive i stand til at slå dem stykkevis. I

sit første felttog (1796) i Norditalien trængte han sig ind imellem de allierede østrigere og piemontesere, koncentrerede først sine styrker mod østrigerne, hvis adskilte korps han slog efterhånden ved Voltri, Montebotte og Millesimo, vendte sig derefter mod piemonteserne, som han slog ved Mondovi. Han kunne nu rykke frem mod Piemonts hovedstad Turin, hvilket fik piemonteserne til at bede om våbenstilstand, og således fik han ryggen fri til atter at vende sig mod østrigerne, som han drev tilbage over Po, Adda, Mincio helt til Adige. At skaffe sig numerisk overlegenhed på det til angreb valgte sted var Napoleons kunst.

I den amerikanske borgerkrig udnyttede Sydstaterne meget dygtigt fordelene ved at operere på de indre linier, og de gjorde det på flere niveauer samtidigt. Det gjaldt ikke alene general Lee, der f. eks. i 1862 fik Nordstaterne til at splitte deres styrker, som han derefter kunne slå enkeltvis. Det gjaldt også hans underfører, general »Stonewall« Jackson, der som et led i Lee's operationer blev sendt til Shenandoahdalen for at true byen Washington ad den vej. Feltoget i Shenandoahdalen var i sig selv et udmærket eksempel på operationer på de indre linier. Det minder om Napoleons felttog i 1796, hvilket måske ikke er så mærkeligt, eftersom Jackson havde brugt de sidste 10 år før borgerkrigen bl. a. til at studere Napoleon, som han beundrede.

I oktober 1973 kæmpede israelerne

på de indre linier imod ægypterne og syrerne på de ydre. De vendte sig først mod syrerne og fordrev dem fra Golanhøjderne, hvorefter de forlagde tyngden mod syd og angreb ægypterne i Sinaiørkenen og over Suezkanalen.

Der er noget fascinerende ved operationer på de indre linier. Det er ofte den svagere part, om hvem der altid på forhånd vil stå sympati, der forsøger sig på de indre linier. Krigshistorien har talløse eksempler på, at en dygtig fører med en underlegen styrke af godt soldatermateriale slår den talmæssigt overlegne fjende og latterliggør ham i verdens øjne ved dygtig udnyttelse af de indre linier. Sådantilføring kræver feltherrer af format, der mestrer den øjeblikkelige situation, kan se ud i fremtiden, tage en dristig beslutning og viljestærkt bringe den til udførelse, handle hurtigt og handle rigtigt; der er ikke tid til at gøre noget om, og der er ikke råd til at lide nederlag.

I dansk krigshistorie har vi et godt eksempel på udnyttelse af de indre linier i de operationer, der ledte frem til udfaldet fra Fredericia den 6. juli 1849. Da fjenden havde spredt sine styrker som perler på en snor fra Århus til Flensborg, samlede general Bülow en overlegen styrke ved Fredericia, idet han under udnyttelse af søtransport hurtigt trak en brigade fra Als og nogle bataljoner fra Helgenæs til sig. Han kombinerede således en tilbagegangsdefensiv med anvendelse af flankestillinger og benyttede den

derved fremkaldte spredning af fjendens hær til at angribe en del af denne med overlegne styrker.

Hvorledes kom det sig, at dette kunne lade sig gøre? Var general Bülows beslutning om udfaldet fra Fredericia baseret på en plan, eller var det en spontan handling?

Det var den danske overkommandos hensigt straks efter våbenhvilens udløb den 2. april 1849 at angribe gennem Sundeved med hele hæren for at slå den slesvig-holstenske hær, der stod isoleret i sin feltbefæstede stilling ved Bov. Den kunne i de nærmeste dage højst ventes forstærket med en enkelt tysk division, der stod i Slesvig by, medens den næstfølgende division endnu var i Altona. (J. J. p. 123.)

Men »ingen operationsplan rækker ud over det første sammenstød med fjenden«, har den gamle Moltke engang sagt, og så langt skulle den ikke engang få lov at række her. Krigsministeren, general Hansen, der opholdt sig på Als, fik kolde fødder og opfordrede om eftermiddagen den 3. april overgeneralen, general Krogh, til at vise yderste forsigtighed, og om aftenen gav han endog befaling til, at angrebet helt skulle opgives. Hæren, hvis forreste styrker var nået frem til en linie nord-syd over Gråsten, skulle gå tilbage til Dybbølstillingen og måtte ikke indlade sig i nogen større kamp foran denne, og general Rye, der var under rask fremrykning fra nord for at slutte sig til hovedhæren, skulle ligeledes vende om og gå tilbage til Nørrejylland. Da yderligere

efterretninger om ulykken i Eckernförde fjord indløb, blev krigsministeren så bestyrtet, at han, der kort forinden ville have, at Dybbølstillingen skulle forsvares, nu trods overkommandoens energiske protest forlangte, at hæren — under hensyn til de overlegne styrker, fjenden efterhånden syntes at ville føre frem — straks skulle gå tilbage til Als og blot efterlade en ganske ringe styrke i Sundeved. Den 12. april angreb fjenden Dybbølbjerg, som vi rømmede uden videre modstand, så at vi nu i Sundeved kun holdt brohovederne besat.

Såvel i overkommandoen som i hele hæren fremkaldte krigsministerens indgreb i operationernes ledelse den stærkeste protest. De anstrengelser og tab, som hæren havde haft, skulle nu være forgæves. Uden synlig grund skulle man vige for en fjende, som man med god grund følte sig overlegen. Den slags påvirker en hærs moral i uheldig retning, og moralen er netop den kraftkilde, som det først og fremmest gælder om at bevare. (M. V. p. 40 f.)

Rye var rasende. Ved en forceret march havde han håbet at forene sig med hovedhæren mellem Åbenrå og Flensborg, levere slesvig-holstenerne et slag og knuse dem. Til sin kone skrev han fra Magstrup den 5. april:

»— I gaar morges tidlig gik ieg med mit hele Corps ned mod Appenrade, men 1/2 Miil derfra modtog ieg Befaling at gaae tilbage til Hadersløv, hvor vi ankom meget udmattede og utilfredse over denne Tilbagegang. Da

*Krigsminister, generalmajor C. F. Hansen
(1788—1873).*

*Cand. jur. 1808, men overgik derefter til hæren. Generalmajor 1848. Krigsminister november 1848—juli 1851, igen 1852—54 og for tredje gang juli 1864—november 1865.
Litografi.*

der kuns staar 35—40.000 mellem Flensborg og Appenrade, og vi dog tilsammen ere over 30.000, saa havde ieg haabet idag eller imorgen at levere en Bataille. Alle ere meget mismodige derover, men der maa adlydes. — — Ieg tager mit Quarteer i Eftermiddag i Moltrup, hvor ieg boede i forrige Sommer. Endnu er her intet Fiendtligt heroppe. Alt veeg rask tilbage for mig, da ieg gik frem. Skulde en overlegen Styrke styrte ind paa mig, gaaer ieg tilbage over Kolding. — —«. (Rist p. 207.)

Op fra Moltrup skriver han dagen efter til stabschefen ved overkommandoen, oberstløjtnant Læssøe:

»I dette Øieblik modtog ieg Dags-

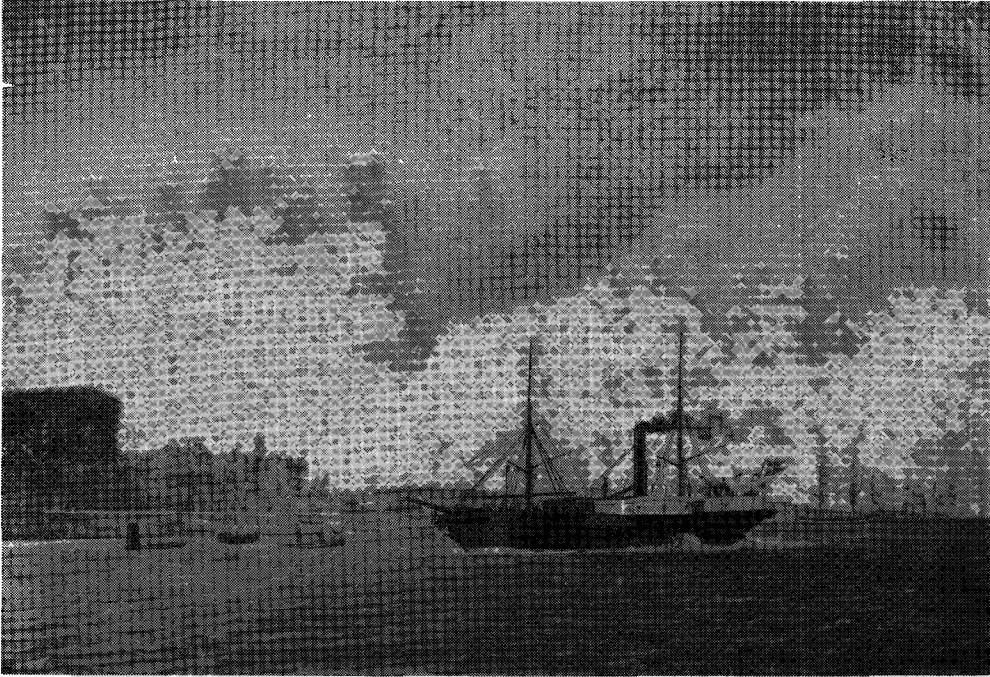
befalingen for 5. d. M. samt den dermed følgende Instruction. Det var os alle et meget trykkende Tilbagetog i forgaars, da vi vare Appenrade og Rødekro paa $\frac{1}{2}$ Miil nær, og Fienden overalt trak sig saa hurtig tilbage, at vi med temmelig Sikkerhed gjorde os Haab om at forene os med Dem om Aftenen. — —«. (Rist p. 207 f.)

Ikke af fjenden, men af krigsministeren var hæren således blevet henvist til en passiv defensiv og overkommandoen berøvet sit initiativ. Spændingen mellem overkommando og krigsminister blev herved så stærk, at sidstnævnte fik general Krogh og hans stabschef, Læssøe, afsat og general Bülow udnævnt til overgeneral med oberstløjtnant Flensborg som stabschef.

Det var en lidet lystelig situation, Bülow overtog den 15. april. Hele Slesvig — undtagen Als og det snævre brohovede på Sundeved — var rømmet af danske enheder. På Als stod 3 brigader under de Meza, som krigsministeren havde direkte under sig, således at den nye overgenerals dispositionenheder var Ryes korps, fæstningstropperne i Fredericia under oberstløjtnant Lunding og to brigader på Fyn (Schlepppegrell og Moltke). Et lyspunkt var det, at den danske flåde fremdeles var eneherre på søen. Erfaringerne fra 1848 havde tydeligt vist, hvad vort søherredømme betød for hæren, idet den på grundlag af dette opnåede en operationsfrihed, der var langt større end fjendens. Ved hjælp af transportflåden kunne hæren uhin-

dret foretage hurtige troppeforskydninger, således at den med overlegen styrke kunne udnytte gunstige lejligheder til at slå større eller mindre dele af den fjendtlige hær, for derefter om fornødent atter at trække sig tilbage og om muligt gentage en lignende manøvre et andet sted. Hærens bevægelighed kunne således i ikke ringe grad opveje ulempen ved dens tallemæssige underlegenhed (M. V. p. 40). Vort søherredømme satte Bülow i stand til at foretage den hurtige koncentration mod en af sine modstandere, som er karakteristisk for operationer på de indre linier.

Når der endelig skulle skiftes heste midt i vadestedet, var Bülow et godt valg til posten som overgeneral. Allerede siden maj 1848 havde Læssøe anset general Bülow for at være den, der var bedst egnet til at føre hæren. Han besad mod, vilje og megen tro på, at hvad han foretog sig, ville lykkes — og det var den halve sejr, skriver Læssøe. Og i et brev til moderen dateret 21. april 1849 udtaler han: »Det glæder mig, at den Overkommando, som Hæren nu har faaet, er god; thi General Bülow er vistnok den Mand i Hæren, som mest egner sig til at staa i Spidsen for den.« (N. P. p. 144). Efter Læssøes mening kunne den skete forandring blive til lykke for landet under den betingelse, at den nye overkommando fik frie hænder. Vedblev krigsministeren med sin umiddelbare indblanding i armeens operationer, ville den nye som enhver anden overkommando kun kunne udrette

Hjuldampskibet »Skirner«.

Et af de fem dampskibe, der deltog i transporten af 6. brigade fra Als til Assens.

Bygget på Nyholm 1847.

Data: Længde 139 fod 4 tommer, bredde 22 fod, dybgående 8 fod 3 tommer.

Drægtighed: 198⁵¹/₁₀₀ Lst.

Maskineri: 120 HK. Armering: 2 24-pund. kanoner og 4 4-pund. haubitser. Udgået af

Flådens tal i 1871 og solgt til firmaet Petersen & Albeck i 1872.

I tiden 3. april 1848—5. januar 1850 krigsudrustet under premierløjtnant P. A. Seidelins

kommando. Fra 20. marts til 27. september 1849 havde chefen for Østersøeskadren,

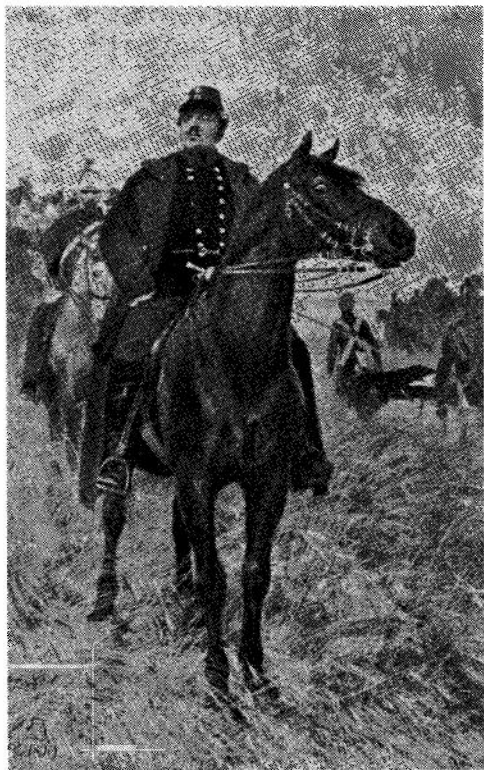
kommandør H. G. Garde sin stander hejst på »Skirner«.

såre lidt. En umådelig fejl var begået ved at forlade Sundeved, og lignende fejl ville blive begået, så længe operationerne ledtes fra ministerens kontor eller sygeseng. En hær kan kun kommanderes af sin general. (Vaupell p. 111 f.)

I betragtning af den uretfærdighed og krænkelse, som Krogh og Læssøe havde lidt, tillægger man uvilkårligt

denne anbefaling af efterfølgerne desto større vægt.

Bülow fik sin ilddåb, da han 16 år gammel deltog i udfaldet mod Svane-møllebatteriet den 20. august 1807. Senere kom han på kystvagt i Nord-sjælland og var med i nogle angreb på engelske skibe. I 1813 var han i Holsten med i en affære mod nogle kosakker, men dermed var det sket

Generalløjtnant
Frederik Rubeck Henrik Bülow
(1791–1858).

1847 oberst, 1848 generalmajor. April 1849 overgeneral. Efter Fredericia-slaget general-løjtnant. Nedlagde kommandoen efteråret 1849 af helbredsmæssige grunde. Maleri af August Jerndorff (Frederiksborg Slot).

med ungdommens krigeriske bedrifter. I 1814 sluttedes der fred, og nu fulgte 34 år, hvor Bülow levede stille og ubemærket, optaget af sine tjenstlige pligter, af sine økonomiske sorger og til tider plaget af gigt. Han steg jævnt gennem de militære grader, blev major i 1836, oberstløjtnant og chef for 2. Liniebataillon ved hærord-

ningen af 1842 og endelig oberst i 1847, 56 år gammel. Man kan undre sig over, at Bülow under sådanne forhold kunne bevare sit friske livsmod og sin frejdige tro på sig selv, men det gjorde han; måske styrket af et smukt familieliv.

Det er blevet sagt, at »var Læssøe i 1848 Armeens sjæl, var Bülow i ikke mindre grad dens sværd«, og der er det rigtige i denne udtalelse, at der næppe fandt nogen begivenhed af betydning sted, uden at Bülow og hans brigade spillede en hovedrolle i den. Ved Bov den 9. april sprængte han insurgenthæren ved et angreb i dens flanke og ryg. Ved Slesvig den 23. april opfattede han hurtigt de muligheder, som det ejendommeligt terrain frembød, og bragte ved et uventet angreb på den prøjsiske garde general Wrangel i en, som han selv sagde, »kritisk stilling«. Kampen ved Nybøl 28. maj indledte han med et vel gennemført angreb, og kampen på Dybbøl 5. juni afsluttede han med en energisk forfølgning. Under panikken i Flensborg var han den, der bevarede roen, fik samlet sine bataljoner og gik fjenden i møde. Efter overfaldet ved Hoptrup var det ham, der påny bragte sagerne i orden og rensede Nordslesvig for friskarer.

I maj 1848 blev han generalmajor, og felttoget 1849 åbnede han som chef for divisionen på Als med kampen i Sundeved, hvor han 3. og 5. april slog insurgenterne ved Adsbøl og Avnbøl, 6. april de hannoveranske og württembergske tropper ved Ullerup.

Denne mand var det, der nu som overgeneral fra 15. april skulle forsøge at få hold på situationen og vende krigslykken.¹⁾

Begyndelsen var ikke lovende. General Bülow forlod Als med den overbevisning, at fjenden ikke umiddelbart agtede at gøre forsøg på at erobre øen. Han så det derfor som sin første opgave længst muligt at hindre fjenden i at rykke op i Nørrejylland, og da han gennem efterretninger havde fået det indtryk, at den slesvig-holstenske avantgarde var isoleret, besluttede han at overføre 3. og 4. brigade, der stod i reserve på Fyn, til Jylland og med disse og Ryes korps foretage et angreb på Kolding. (M. V. p. 42.)

Angrebet fandt sted den 23. april og blev en fiasko, væsentligst fordi samspillet mellem Ryes korps og de to brigader fra Fyen ikke var tilstrækkelig sikret. I betragtning af, at Bülow foretog dette angreb kun otte dage efter, at han havde overtaget kommandoen, kan det vel ikke undre, om den forudgående planlægning har været noget mangelfuld.

Efter kampen ved Kolding indtog Bülow med 3. og 4. brigade samt Ryes korps en stilling over Almind-Gudsø. Her forholdt han sig afventende — spændt på om de tyske rigstropper

ville rykke ind i Nørrejylland. Det gjorde de 14 dage senere, da slesvig-holstenerne den 7. maj angreb 3. og 4. brigade, medens rigstropperne tvang Rye tilbage fra hans stilling ved Almind. Bülow havde på forhånd gjort sig klart, at hvis rigstropperne deltog i angrebet, ville han undgå en afgørelse. Han trak derfor 3. og 4. brigade tilbage til Fredericia, hvorfra de igen overførtes til Fyn som reserve, medens forsvaret af Fredericia foreløbig overlodes til byens 7000 mand store besætning under kommando af oberstløjtnant Lunding.

Situationen var nu under kontrol og scenen sat for udfaldet fra Fredericia. Det vidste man blot ikke endnu. På Als stod de Meza med 3 brigader over for en fjende, der ikke syntes at tænke på angreb. Her behøvede man intet at frygte. Fredericia var sat i nogenlunde forsvarsstand og havde en god besætning, desuden 2 brigader på Fyn i ryggen. Også her følte man sig foreløbig tryk. Rye var ganske vist meget underlegen i mandtal, men havde til gengæld det meste af Jylland at manøvre i. Gennem vågen og opfindsom føring kunne han indtil videre klare sig og undgå at blive enten fanget eller slået.

Men naturligvis kunne vi ikke forholde os passive. Det ville i det lange løb føre til vor ruin. Der måtte tages et initiativ. Defensiven måtte afløses af en offensiv. Ikke alene stod dette Bülow klart, det faldt ham også naturligt. Spørgsmålene var hvor? hvor-når? hvordan?

¹⁾ Beskrivelsen af Bülow bygger hovedsagelig på S. A. Sørensens artikel i Brickas biografiske Lexikon, der atter henviser til dr. phil. Fr. Hammerichs nekrolog i Tidsskrift for Krigsvæsen 1858 og til O. Vaupell: »Generalerne Ryes og Bülow's Levnedsløb«. Også Axel Larsen (senere Liljefalk) har blandt sine »Danske og Norske Heltehistorier« en udmærket skildring af Bülow's liv.

Hvis det havde været i dag, er det sandsynligt, at Bülow's stab ville have trukket situationen og mulighederne op for ham omtrent således:

— Vi er på vej til at få fjendens styrker splittet med rigstroppe i Nørrejylland og i Sundeved og insurgenter foran Fredericia. Gennem udnyttelse af søtransport er vi i stand til at operere på de indre linier og koncentrere overlegen styrke til angreb på et af disse eller et fjerde sted.

— Angreb på styrkerne i Sundeved kan udføres med 5 brigader. Det vil være vanskeligt, da det ikke kan udføres alene fra vort snævre brohovede over for den på Dybbølbjerg stående fjende, men må foretages over bred front, hvilket betyder, at det må indledes med overgang over et betydeligt vandløb.

— Angreb på insurgenterne foran Fredericia kan udføres med 4 brigader og finde sted ved udfald fra fæstningen, evt. kombineret med landgang nord og/eller syd for denne.

— Angreb på rigstroppe i Nørrejylland kan udføres med Ryes korps og 3 brigader tilført ad søvejen.

— Landgang et sted på den jyske østkyst med 3 à 4 brigader kan foretages med det formål at afskære fjendens forbindelseslinier og tvinge ham til at opgive sin fremrykning i Jylland.

Kommet så vidt ville staben have diskuteret fordele og mangler ved de fire løsninger samt disses mulige konsekvenser og sluttet med at anbefale en af dem, hvorefter det ville være op til overgeneralen at træffe sin beslutning.

Om Bülow's stab har arbejdet på denne måde, kan vi ikke vide, da forhandlingerne i vid udstrækning er foregået mundtligt. Hvor staben har nedfældet sine tanker på papiret, har det være til internt brug og i koncepter, der næppe er bevaret. Foruden med sin stab har Bülow kunnet drøfte mulighederne med sine underførere Schleppegrell, Moltke og Lunding, som han havde i sin nærhed. Om han har gjort det, ved vi ikke.

Men vi ved, at alle fire muligheder har været bragt på bane fra forskelligt hold og givet Bülow anledning til at tage stilling til dem.

Den 27. april modtog Rye en lang og udførlig instruks fra Bülow om »de Hovedhensyn, hvorpaa De bør fæste Blikket ved Deres Operationer«. Det hedder heri bl. a.:

»... det er nødvendigt, at Fjenden veed, at De stedse holder Øje med ham og vil afskjære enhver ringere Styrke, som vover sig for langt frem. Er han først kommen til denne Overbevisning, da vil hans Fremtrængen i Jylland enten indskrænkes til den allersydligste og mindste Del af samme, eller han vil blive nødt til at svække sin Styrke saa betydeligt, at der sandsynligvis paa et eller andet Punkt vil fremkomme en Blottelse, som vi kunne benytte til vor Fordel ....

.... Det er af ommeldte Hensyn fundet hensigtsmæssigt at vælge Re-traitelinien saaledes, som den tidligere er angivet, hovedsageligen ad Chausseen til Aalborg, thi jo længere Nord paa, Fienden hidrages, jo lettere kan

hans Operationslinie afskjæres, og da den ad den østlige Chaussé berører Kattegattet gjentagne Gange, vilde vi herved have en forøget Lethed ved at benytte de givne Blottelser.

I yderste Tilfælde danner Vendsyssel et godt Afsnit. For ikke at svække vore Armeer ved at afgive en Styrke til Besættelsen af Helgenæs, vil dette Punkt foreløbigt blive abandonneret og Materiellet borttaget.« (GST p. 537 f.)

Som man ser, er der på dette tidspunkt ingen antydning af tanker om at trække dele af Ryes korps til sig, f. eks. for at kunne foretage udfald fra Fredericia. Helgenæs skal »abandonneres«. Rye skal trække sig tilbage mod nord, om nødvendigt helt til Vendsyssel. Der er derimod udtrykt forhåbninger om ved en landgangsoperation at kunne afskære fjendens operationslinie, altså den sidste af de før omtalte fire muligheder. Bülow venter på »en Blottelse, som vi kunde benytte til vor Fordel«, og med henblik herpå skal Rye benytte den østlige vej, der ligger nær Kattegat.

Den 13. maj er Rye nået til Skanderborg, og herfra skriver han den 18. maj til Bülow, ikke til armeens overgeneral, men til en gammel bekendt og kammerat:

»Ieg tvivler ingenlunde paa, at De selv ofte har tænkt derpaa, og maa-skee er det en bestemt Ordre fra Krigsministeren, som binder Deres Villie, men ieg holder det for min Pligt at sige Dem min Mening.

Efter alle Efterretninger, som vi her

Generalmajor Olaf Rye (1791–1849).

Født i Bø i Telemark, ved krigens udbrud oberstløjtnant, avancerede til oberst og i marts 1849 til generalmajor. Faldt ved Fredericia den 6. juli 1849.

have og som ere temmelig paalidelige, staaer her 16–18.000 Mand. I Veile og Omegn 10.000 og for Fridricia omtrent 14.000 Mand. Da der nu i det Hele ikke godt kan være meer end 55–56.000 Mand, nemlig 40.000 Rigs-tropper og 14–16.000 Insurgenter, saa kan Styrken i det Sundevedske kuns være ubetydelig, nemlig 14–16.000 Mand. Denne Styrke vilde De let slaae, Hr. General, med hvad der staaer paa Als, og hvad De har i Fyen. Saaledes som Fienden nu har placeret sig, hører der i det Mindste 4–5 Dage, før Armeen i Sundeved kan erholde Understøttelse. Hvilken herlig Sag vilde det ikke være, naar vi med egne Kræfter kunde hjælpe os og jage dem Alle ud af Landet. Ieg tror aldrig Forholdene have været heldigere for os end

i dette Øieblik, da han har havd den Uforsigtighed at fierne sig med sin Hovedstyrke 18 Miil fra det Sundvedske, hvorfra han dog kan og maaevente Angrebet, selv om det saa uheldig opgivne Dyppel Bierg er besat.« (Rist, p. 232.)

Dette brev viser os, at Rye ganske vist er utålmodig efter, at der skal ske noget, men han har ingen tanker om, at det skal være ved Fredericia, eller om, at dele af hans eget korps skal deltage. Tværtimod siger han andet sted i brevet om Helgenæs, at han vil »ingen Sinde gaae derhen«. Rye foreslår angreb i Sundved, altså den første af de fire muligheder, og går, som man ser, varmt ind for denne.

Det er ikke usandsynligt, at Læssøe har inspireret Rye til at skrive dette brev, måske endog konciperet det. Læssøe var nu bataljonschef under Rye, og der havde udviklet sig et venkabeligt forhold mellem disse to, der under operationerne i maj og juni havde rig lejlighed til at udveksle tanker og synspunkter.

Som stabschef hos general Krogh havde Læssøe i februar udarbejdet en betænkning vedrørende de forskellige forhold, under hvilke det var tænkeligt, at kampen ville udvikle sig, og hvilken fremgangsmåde vi efter hans mening burde følge i de enkelte tilfælde. (GST p. 280 ff.) Han går frem, som Frederik den Store ville have gjort det, og overvejer 3 muligheder: 1. Når vor hær var stærkere end fjendens (hvad den ville være, hvis vi kun fik med slesvig-holstenerne at gøre);

2. Når de kæmpende hære var af samme styrke (hvilket kunne tænkes, såfremt insurgenterne kun forstærkedes med få, tyske tropper) og 3. Når fjenden er os betydelig overlegen (hvad han ville være, hvis Tyskland ligesom det foregående år ville komme insurgenterne til hjælp med en større styrke).

I første og andet tilfælde skulle hæren samles på Als og rykke frem over Flensborg. I det tredje tilfælde, der efter Læssøe's mening var det sandsynligste, og som også var det, vi kom ud for, skulle hovedkorpset stå på Fyn, to brigader bevogte Als og én brigade Nørrejylland sydgrænse. Delte fjenden sin styrke og gik frem i Nørrejylland, skulle styrkerne på Fyn og Als forenes. »Det direkte Forsvar af Nørrejylland er neppe tilraadeligt uden under saadanne særegne Forhold, som dem, der fandt Sted i forrige Sommer. *Et Flankeangreb er altid stærkere end et Frontalangreb; og jo længere tilbage man kan ramme Fiendens Operationslinier desto bedre,*« skriver han ordret og ganske i overensstemmelse med Napoleon: »I stedet for at imødegå den fjentlige angribers fremrykning, front mod front, bør hæren stille sig op i hans flanke, rede til at overskære hans forbindelseslinie.«

Læssøe var altså tilhænger af at ramme fjenden så sydligt som muligt, fra Als eller evt. endnu sydligere. En opfattelse han også ved andre lejligheder gav udtryk for, og som stemmer godt overens med Ryes opfordring til

Bülow. Det var hverken fra Rye eller Læssøe, at tanken om at gøre udfald fra Fredericia udsprang.

Imidlertid var den opgave, der af krigsministeren var stillet styrken på Als efter Sundeveds rømning, absolut defensiv. Ganske vist forløb der kun kort tid, inden ministeren modificerede sin anskuelse i så henseende, men efter at fjenden havde sat sig fast på Dybbøl-højderne, og efterhånden som hans forskansningsarbejder skred fremad, ville enhver større, offensiv bevægelse fra øen være forbundet med betydelige vanskeligheder. (GST p. 623 f.)

Det har øjensynligt taget general Bülow nogen tid at overveje, hvad der nu burde gøres. Den 12. maj skriver han til ministeren, at man vel foreløbig burde indskrænke sig til en mere observerende stilling, men at armeen naturligvis føler det pinlige i sin tilsyneladende uvirksomhedstilstand og håber snart i gerning at kunne vise, at den kun midlertidigt var veget ud for senere med desto større kraft og mere håb om et gunstigt udfald igen at kunne vise sig i marken. Efter generalens mening måtte besætningen på Als, såfremt denne ø ikke bestemtes til udgangspunkt for nye operationer (en mulighed, som Bülow altså på dette tidspunkt endnu ikke helt har udelukket), kunne indskrænkes til ca. 10.000 mand. Men i øvrigt måtte det være den nærmeste fremtid forbeholdt at bestemme sig for en operationsplan. (GST p. 836.)

Det ser ud, som om Bülow med

dette brev har ønsket dels at berolige ministeren, dels at vinde tid til at gøre sine overvejelser færdige.

Allerede 15. maj svarer krigsministeren, at han er enig med generalen i, at styrken på Als uden skade for øens sikkerhed nu vil kunne formindskes, og at der således opstår spørgsmål om, hvorledes denne overflødige del af øens infanteristyrke bedst vil kunne anvendes. Han vil gerne høre Bülows mening om følgende fire alternativer:

- 1) En forstærkning af general Ryes korps.
- 2) En forstærkning af besætningen på Helgenæs.
- 3) En forstærkning af Fredericias garnison eller en landgang i denne fæstnings nærhed for at tilbagetrænge det derværende observations- eller belejringskorps.
- 4) Diversioner på fjendens kommunikationslinier og navnlig i det slesvigske.

Hvad de to førstnævnte alternativer angik, mente ministeren, at det var bedst at vente med udførelsen heraf, indtil fjenden var kommet længere nord på og havde spredt sig mere over landet.

Med hensyn til det tredje alternativ syntes ministeren, at en sådan anvendelse af vore tropper havde meget for sig. I givet fald burde operationen udføres ved at landsætte Ryes korps nord for fæstningen og korpset fra Als syd for denne, samtidig med at de fra

Fyn overførte brigader brød ud fra fæstningen.

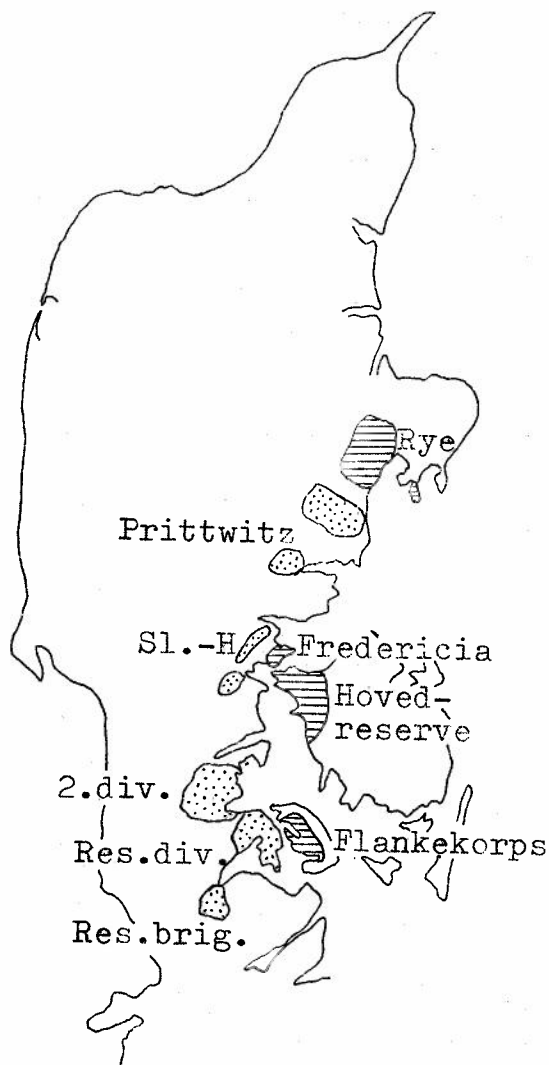
Angående diversioner i Slesvig forekom det ministeren, at der navnlig var to, der kunne tages under overvejelse, nemlig en landgang fra Fyn i egnen om Åbenrå, samtidig med at flankekorpsset på Als rykkede frem i Sundeved og en ekspedition til Femern for at bemægtige sig den der-værende fjendtlige besætning m. m. Sidstnævnte ekspedition, hvortil de Meza af ministeren var blevet bemyndiget, ville kunne foretages af flankekorpsset alene ved en detachering af nogle tusinde mand i nogle få dage, da det ikke var meningen at holde øen vedblivende besat, men straks igen at rømme den for ikke at binde en styrke, der kunne blive brug for andre steder. Ministeren anmodede endelig general Bülow om at fremkomme med forslag, såfremt nogen anden anvendelse af de til rådighed værende tropper måtte forekomme ham mere hensigtsmæssig. (GST p. 837 f.)

Bülow svarer hurtigt med en betænkning af 17. maj, hvori han udtaler, at det ikke nu ville være et belejligt tidspunkt at forstærke Ryes korps eller besætningen på Helgenæs, da hærens relative styrke ikke tillod, at den spredtes, *men at den tværtimod såvidt muligt måtte søges koncentreret*. Under de forhåndenværende omstændigheder *anså Bülow et koncentreret angreb fra Fredericia ubetinget som det mest tilrådelige*, da man af denne operation, om der end ville kræves nogen tid, før alt kunne være tilbørlig for-

beredt, fortrinsvis turde håbe på et gunstigt udfald. En koncentration af vore kræfter var for os af den største vigtighed. *Armékorpsset havde netop stået i begreb med at gøre ministeren et sådant forslag*, nemlig om at drage så stor en styrke, som kunne undværes fra Als (antydnet allerede i skrivelsen af 12. maj) tilligemed Ryes infanteristyrke til det nordvestlige Fyn og derefter gennem Fredericia som udgangspunkt at udføre et koncentreret angreb for at sprænge den kreds, der nu indesluttede fæstningen, og om muligt tilintetgøre en del af den fjendtlige styrke. Regnede man med at kunne tage 5.000 mand fra Als og en lignende styrke fra general Rye, ville man kunne bryde frem med ca. 20.000 mand mod den ca. 15.000 mand stærke fjendtlige styrke, der indesluttede Fredericia.

Diversioner mod fjendens kommunikationslinier var rigtignok i reglen meget hensigtsmæssige, men de måtte dog være en fjernere tid forbeholdt; dette gjaldt også ekspeditionen til Femern, da der ellers ikke ville kunne disponeres over den styrke, der kunne undværes fra Als. (GST p. 839 f.)

Nu har Bülow altså tilendebragt sine overvejelser og taget sin beslutning. Det ser ud til at være sket i tiden 12.—17. maj I brevet af 12. maj lufter han muligheden af at få stillet styrker fra Als til rådighed uden endnu at ville røbe, hvad han vil bruge dem til, kun stiller han i udsigt snart at ville forelægge en operationsplan. I betænkningen af 17. maj går han me-

Situationen medio juni.

Fjenden (prikker):

General Prittwitz med 18.000 mand syd for Århus og om Skanderborg; mindre styrker om Vejle-Horsens og om Kolding-Haderslev.

Slesvig-holstenerne (ca. 14.000 mand) foran Fredericia. 2. division (ca. 9.000 mand) mellem Åbenrå og Gjenner bugt.

Reserve divisionen (ca. 9.000 mand) i Sundeved.

Reservebrigaden (ca. 4.000 mand) ved Flensborg.

Egne styrker (streger):

Ryes korps (6 bataljoner, 14 eskadroner, 3 batterier): nord for Århus. En bataljon og noget skyts på Helgenæs. Ialt ca. 8.000 mand.

Flankekorps (13 bataljoner, 2 eskadroner, 4 batterier): på Als med en bataljon i brohovederne i Sundeved. Ialt ca. 16.000 mand under de Meza.

Fredericias besætning (7 bataljoner, 1 eskadron, 1 batteri). Ialt ca. 9.000 mand.

Hovedreserven (6 bataljoner, 1 eskadron, 3½ batteri): på Fyn omkring Middelfart. Ialt ca. 8.000 mand.

Sammendragningen til udfaldet:

Fra Ryes korps overførtes 30. juni 4 bataljoner og 1 batteri (ca. 5.000 mand) fra Helgenæs til Bogense. Overførslen besørget af Transportflådens 2. division med 5 dampskibe, 13 lejede transportskibe og 8 transportchalupper.

Fra Flankekorps overførtes 22.-24. juni 5 bataljoner og 1 halvatteri (ca. 5.000 mand) fra henholdsvis Mommark og Høruphav til Fåborg. Overfarten besørget af Transportflådens 1. division med 5 dampskibe, 29 lejede transportskibe, 6 åbne transportchalupper og 12 store både.

Overskibningen fra Fyn til Fredericia af disse styrker samt hovedreserven (brigaderne Schleppegrell og Moltke) fandt sted 4. og 5. juli og udførtes under ledelse af chefen for Transportflåden, kaptajn Tegner, med 5 dampskibe, 10 transportchalupper og 7 færges og kage.

Den samlede styrke i Fredericia og på Fyn den 6. juli var ca. 27.000 mand, hvoraf knap 20.000 mand deltog i udfaldet.

get bestemt ind for et koncentreret og energisk gennemført angreb fra Fredericia. Det er ministerens tredje alternativ, omend udført på en anden måde, end ministeren havde tænkt sig.²⁾ Og den omstændighed blev en medvirkende årsag til langvarigt tovtrækkeri med ministeren og de Meza, inden Bülow blev i stand til at føre sin beslutning ud i livet.

Om det u hensigtsmæssige i de to første af ministerens alternativer, forstærkning af Ryes korps eller Helgenæs, er ministeren og Bülow enige. Rye havde ganske vist fremsat forslag om, at man, i tilfælde af at han skulle blive drevet langt mod nord, skulle landsætte 8 à 10.000 mand ved Helgenæs for at bringe Prittwitz i klemme mellem disse og ham selv. Men overkommandoen havde afvist tanken under henvisning til, at man kun disponerede over 5—6000 mand, og at disse ikke alle kunne trækkes bort fra Fyns vestkyst. (GST p. 677). Det ville vel heller ikke have været nogen lykkelig løsning. Hvis operationen lykkedes i første omgang, hvad den måske nok kunne have udsigt til, ville dens følger kunne blive, at fjenden trak sig tilbage og derved blev stærkere længere syd på. Den ville med andre ord modvirke bestræbelserne for at få fjenden til at sprede sig.

Hvad ministerens fjerde alternativ angår, diversioner mod Åbenrå eller

²⁾ Ministeren ville sprede angrebsstyrkerne og kombinere udfaldet med landsætning på kysterne nord og syd for Fredericia.

Femern, blev det afvist høfligt, men bestemt. Diversioner kunne være meget gode, men lige i øjeblikket havde man ikke tid eller kræfter at ofre på dem. Der stod vigtigere ting på spil.

Men ministeren var åbenbart meget optaget af sin Femerntanke og mente, at der var tid til at udføre og afslutte ekspeditionen, inden man afgav tropper fra Als til et udfald fra Fredericia. Han skrev 19. maj desangående til de Meza og udbad sig samtidig hans bemærkninger til Bülows i betænkningen af 17. maj fremsatte betragtninger.

De Meza fraråder i sit svar — ligesom Bülow havde gjort det — operationer mod Åbenrå og Femern og anbefaler at holde hæren koncentreret om få vigtige punkter. Hermed tænker han dog først på Als og fraråder derfor, at man flytter en brigade fra Als til Fyn, da det vil afskære ham fra at udnytte de gunstige lejligheder, der måtte frembyde sig til at udføre offensive operationer.

Denne udtalelse af de Meza får ministeren til at tøve med at give sit minde til, at en brigade overføres fra Als til Fyn. Dette kommer naturligvis Bülow meget på tværs, ligesom han med rette fortørnes over at erfare, at de Meza skulle have planer om at udføre offensive operationer uden at have indviet ham, overgeneralen, i dem. Han er inde på tanken om i så fald alligevel hellere at angribe i Sundevad med de Meza's korps og så mange tropper, som kan undværes fra Fre-

dericia (GST p. 846). Her har muligvis Ryes tidligere omtalte, måske af Læssøe inspirerede, forslag spillet en rolle. Muligheden burde måske trods alt undersøges nærmere. Men da Bülow erfarer, at de Meza kun har tænkt på, hvis lejligheden skulle byde sig, at foretage et hurtigt udfald med det formål at nedkæmpe en beskeden del af den på Sundeved stående fjendtlige styrke for derefter at vende tilbage til Als, så holder han fast ved sin beslutning. Han er den type, der foretrækker en sikker løsning, selv om den kun giver løfte om et taktisk resultat, fremfor en usikker, omend denne måtte stille et strategisk mere lovende resultat i udsigt.

Ved et møde i Assens den 8. juni mellem Bülow og de Meza erklærede sidstnævnte, at der for tiden ikke lod sig foretage nogen ekspedition fra Als uden altfor stor risiko, og at han nok kunne afgive den ønskede brigade. Og det var heldigt, for ved hjemkomsten til Als lå der brev fra krigsministeren til ham med ordre om det samme. (GST p. 849.)

Medvirkende til dette resultat kan oberstløjtnant Lundings skrivelse af 5. juni til overkommandoen have været. Han redegør heri for fæstningens stilling efter fjendens hidtidige belejring og bombardement af byen, påpeger faren for, at forbindelsen til Fyn snart vil blive umuliggjort, udtaler, at fæstningen må befries inden otte dage, hvis det ikke skal blive for sent. »Det er vigtigt at sprænge nettet, inden snøren trækkes til,« siger han.

*General Christian Julius de Meza
(1792—1865).*

Svoger til krigsministeren i 1848 Tscherning, der gjorde ham til højstbefalende artilleriofficer. Generalmajor 1849 efter Fredericiaslaget. 1863 overgeneral. 28. februar 1864 afskediget fra denne stilling af ministeriet Monrad på grund af opgivelsen af Dannevirke-stillingen. Litografi.

Fremfor alt beder han om, at der må blive taget en beslutning, for hans ledelse af forsvaret er afhængigt af, om han skal bringe ofre for at sikre armeens udfald eller blot indrette sig på, at fjenden får så lidt bytte og vi så få tab som muligt. (GST p. 802 ff.)

Tiden var altså ved at blive knap. Der skulle gode nerver til. Men efter endnu nogle skrivelser frem og tilbage med ministeren, hovedsagelig om måden hvorpå udfaldet skulle udføres og om de Mezas underlæggelsesforhold, får Bülow midt i juni omsider fuldstændig frie hænder og fri rådighed over styrkerne. I en måned havde han måttet kæmpe mere med sin minister end mod fjenden.

Med Rye var det gået glat. Han var underlagt Bülow, og hvis ministeren ville diskutere hans operationer — og det ville han gerne — så måtte han gøre det med Bülow. Ryes store loyalitet forbød ham at korrespondere direkte med ministeren. Allerede den 22. maj fik Rye ordre til at dirigere sit tilbagetog til Helgenæs i stedet for mod Limfjorden. Det var ca. fem dage efter, at Bülow tog sin beslutning. Det er tydeligt, at Rye ikke forstår, hvad der ligger bag. I ordren står blot:

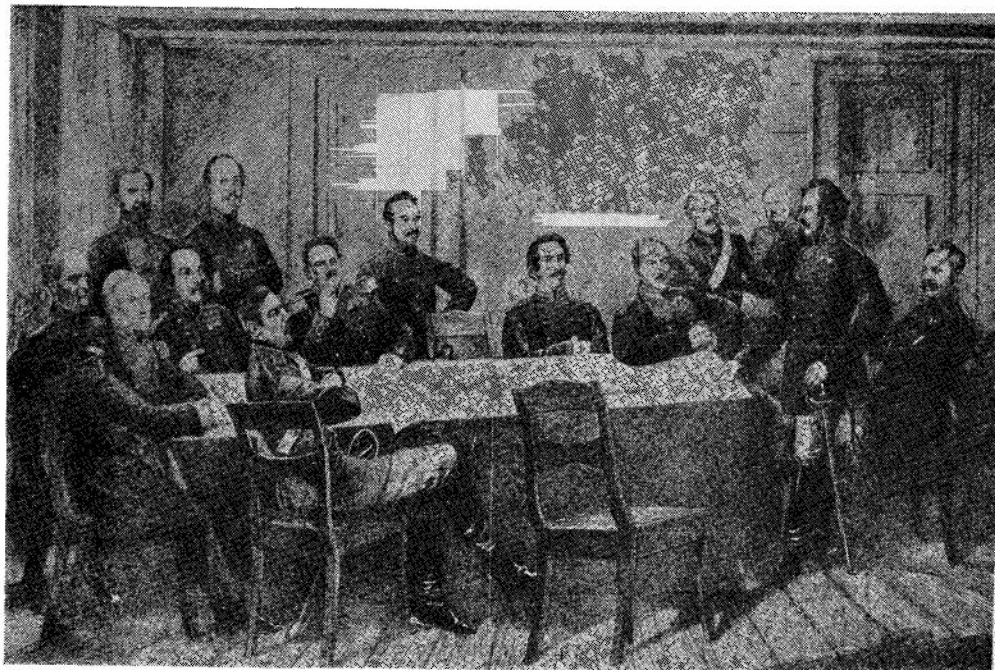
»Hensigten med denne Directionsforandring er hovedsagelig, i givet Tilfælde at kunne hurtigt faae Deres Corps hvorhen man ønsker, men det er dog ikke Mening, at De i ethvert Fald strax vil blive indskibet.« Det er såmænd mærkeligt, at man turde skrive så meget. Allerede dette ville jo være en vigtig oplysning for fjenden. Til sine kone skriver Rye: »Skiöndt denne Befaling ikke er mig behagelig, og ieg har forberedt mit Tilbage-³⁾ tog³⁾ saaledes, at det efter al Sandsyn-

lighed vilde være fuldbragt uden synderligt Tab, maae ieg nu adlyde mod min Villie.« (Rist, p. 235.)

Den 29. maj skriver han til Bülow og beder pænt om at måtte få at vide, hvilke planer man har for fremtiden. I samme brev gentager han sit forslag om en offensiv fra Als: »I mange Aar har der i Dannemark aldrig været en saadan Anledning til at udføre noget stort med næsten fuld Sikkerhed for at lykkes, lige som aldrig, i det mindste i meget lang Tid, ingen dansk General har med Overmagt staaet lige over for en svagere Fiende uden at foretage sig noget, som General de Meza for Nærværende gjør.« (Rist, p. 293.) At det er Fredericia, det gælder, falder ham åbenbart ikke ind. Først den 20. juni får han ordre om at holde 4 bataljoner og 1 batteri rede til med kort varsel at afgang fra Helgenæs for at medvirke ved Fredericias undsætning. Og herefter er han naturligvis fyr og flamme. På det tidspunkt havde han kvarter i Skæring Munkegaard. Pritwitz' tropper stod i og omkring Århus, hvor de havde stået længe, 100 km fra Fredericia.

Det var en af forudsætningerne for at kunne gennemføre udfaldet fra Fredericia, at de tyske tropper var for langt bort til at kunne gribe ind. Selv om Pritwitz meget godt var klar over dette og f. eks. også var sig truslen om angreb over kysten bevidst, hvilket førte ham til at udstille kystvagter hele vejen op langs østkysten, så blev han alligevel overrasket. Det lykkedes Rye at sløre sine bevægelser så godt,

³⁾ til Vendsyssel.

Krigsrådet i Vejlbj præstegård den 4. juli 1849.

Yderst til venstre: General Rye. Siddende ved bordets langside fra venstre: Generalerne Schleppegrell, Bülow, de Meza og Moltke. Tegning i »Nutiden« af K. Gamborg.

at Prittwitz først den 5. juli fik at vide, at Rye var sejlet fra Helgenæs. Og da var det for sent. Den 26. juni var den endelige ordre om indskibningen udgivet fra overkommandoen.

De Meza havde modtaget sin ordre den 21. juni, og 6. brigade afskibedes dagen efter.

Den 1. juli traf general Bülow, efter en konference i Fredericia med oberst Lunding, beslutning om, at udfaldet skulle finde sted natten mellem 4. og 5. juli som et samlet udfald fra fæstningen. (Senere udsat et døgn, da marchorderer til 4. og 6. brigade kom disse for sent i hænde.)

Den 2. juli drøftedes operationen i et møde mellem Bülow, Rye og de Meza, og den 4. juli udgav general Bülow sin befaling for angrebet til de forsamlede chefer i hovedkvarteret i Vejlbj Præstegård.

Terningerne var kastet.

Litteratur:

Den dansk-tyske Krig i Aarene 1848–50, udgivet af Generalstabens. 2. del. Krigen i 1849. (GST.)

Jens Johansen: Krigen 1848–50.

Militært Tidsskrift 1948. (J. J.)

M. Vesterdal: De slesvigske krige.

Hærens Officersskole, København 1955.

(M. V.)

P. F. Rist: Olaf Ryes Saga. (Rist.)

N. P. Jensen: Frederik Læssøe. (N. P.)

O. Vaupell: Krigen 1849. (Vaupell.)

Rockstroh: General de Mezas Krigsdagbøger
1849—51.

Brickas biografiske Lexikon.

Axel Larsen: Danske og Norske Helte-
historier.

Tidsskrift for Krigsvæsen 1858. Nekrolog.

Illustreret Tidende 1924, nr. 39—40. Artikel

af ikke navngiven forfatter om Fredericia-
Slaget med interessant uddrag af pastor

F. R. E. Bülow's dagbogsoptegnelser. Han
var ordonnansofficer hos faderen i 1849.

Vort Forsvar nr. 226/1889. Oplysninger an-
gående de Forhandlinger, som gik forud
for Fredericia-Slaget, ved Glt. Kauffmann,
dengang major og souschef ved overkom-
mandoen.

„De siger Rye er død!”

En mosaik¹⁾ omkring Olaf Ryes fald ved Fredericia den 6. juli 1849

Af *Kamma Varming*.

PRIVATMENNESKET

Selv om artiklen skal handle om Olafs Ryes fald, kan det være tankevækkende og reliefskabende at ramme ind med nogle data om hans privatliv.²⁾

Olaf Rye blev født den 16. november 1791 på gården Bø i Nedre Telemarken. Der var 6 børn i hjemmet, hvoraf alle sønner blev officerer. Ole Rye, som døbenavnet egentlig var, kom på officerskole allerede som 13-årig. Han var nær knyttet til hjemstavnen og slægten i Norge, især til moderen. Efter at han i 1815 havde forladt landet, foretog han ofte rejser »hjem«, som han hele livet kaldte Norge.

I 1822 blev Olaf Rye forlovet med Caroline Krabbe fra Rendsborg, og de blev gift den 21. august 1823. De levede i meget sparsomme kår og kunne kun lige klare dagen og vejen. Ved udgangen af oktober måned 1824 fik ægteparret en datter. Mindre end en måned efter døde den unge kone. Rye sad som enkemand med et spædbarn.

Otte år senere giftede Rye sig for anden gang denne gang med sin før-

ste hustrus yngre søster, Jacobine Dorothea Amalia Krabbe. Hans lille pige fra første ægteskab fik igen et hjem. Hun havde de mellemliggende år boet hos sin bedstemor i Rendsborg. Desværre gentog historien sig, og den 14. november 1833 døde Ryes anden kone i barselseng og efterlod ham endnu en datter.

Et par måneder efter døde den yngste datter, og den 13. december 1835 døde også den ældste.

Det kan ikke undre nogen, at Rye skriver:³⁾ »Nu staaer ieg gandske aleene, intet Væsen, som kiærligen tilhører mig eller som deltage i mit Vee og Vel. Ieg veed vel, at Tiden lindrer et hvert Saar og vil vel ogsaa lindre min Smerte, men mit Fremtids Liv er og bliver glædesløst, en sørgelig Alderdom seer ieg imøde.«

Syv år senere i 1842 giftede han sig dog tredje gang. Hans nye hustru hed Elisa Henrikka Schultz. Hun var ret velstående, og da han samtidig blev bataillonschef i København, syntes alt at være idyl. Den 19. oktober 1843 fik ægteparret en søn.⁴⁾ Desværre var der ikke længe til 1849.

SOLDATEN

Efter fredsslutningen i 1814 ønskede officererne Olaf Rye, Frederik Adolf Schleppegrell og Hans Helgesen ikke at aflægge ed til den nye konge over Norge. Den 15. marts 1815 kl. 1 forlod de sammen Norge og kom aldrig til at tjene deres fædreland mere.

De søgte mod kontinentet for eventuelt at komme med i den sidste Napoleonskrig i 1815. Selvom de fik en anbefaling med fra kronprins Kristian Frederik af Danmark til general Blücher i Preussen, lykkedes det ikke at komme med til fronten. De blev ganske vist ansat i den preussiske hær, men blev sat til at uddanne rekrutter langt fra fronten. Den 5. september 1815 fik de ansættelse i den danske hær, men de ønskede på det tidspunkt hellere optagelse i den russiske. Efter afslag fra den danske konge på orlov til dette formål, måtte de opgive tanken.

I de mange år, der forløb for Rye i den danske hær, avancerede han kun langsomt. Han synes ikke at trives ret ret godt i fredstid. Hans udtalelser er jævne med hensyn til duelighed. Alligevel er det, som om han har haft særlige privilegier. I hvert fald har han orlov i lange perioder — op til halve år —, som han anvender til at rejse til Norge.

26 lange fredsår tilbragte Rye i Rendsborg. De fleste som kaptajn. Først i 1840 blev han major. Generalstitlen opnåede han i 1848, efter at det første år af Treårskrigen var forløbet.

Der gives noget modstridende skildringer af Olaf Ryes natur spændende fra hidsighed til elskelighed og fra overlegenhed overfor småting — herunder pengesager — til strenghed i detaljer over for soldater under uddannelse.

Rye synes i løbet af krigsåret 1848 at blomstre op og at få lejlighed til at udfolde sine evner. Det er vist også typisk, at soldater, som kun kendte ham fra feltlivet, forguede ham. General Rye fik i løbet af foråret 1849 frem til juli måned megen ros for sin taktiske krigsførelse, der blandt andet havde som mål at føre de preussiske tropper op i Jylland. I begyndelsen af juli måned var Rye nået ud på Helgenæs og afskibedes herfra med sine tropper over Fyn til Fredericia. Udfaldet fra fæstningen mod den belejrede insurgenthær skulle egentlig have fundet sted d. 5. juli; men blev på grund af, at en hærafdeling ikke havde fået besked, udsat til den 6. juli om morgenen klokken 1.

GENERALEN FALDER — MEN HVORDAN?

»Ieg beder Dig at være ganske uden Bekymring for mig, hvad der foretages vil ikke blive farligt, og vor Herre vil nok bevare mig, at ieg kan snart komme hen til Dig eller Du til mig, da, som Du i Dit sidste Brev skriver, at Freden er nær for Døren . . . .«

Således skrev Olaf Rye til sin hustru den 3. juli 1849 klokken 12.

Det kom til at gå anderledes.

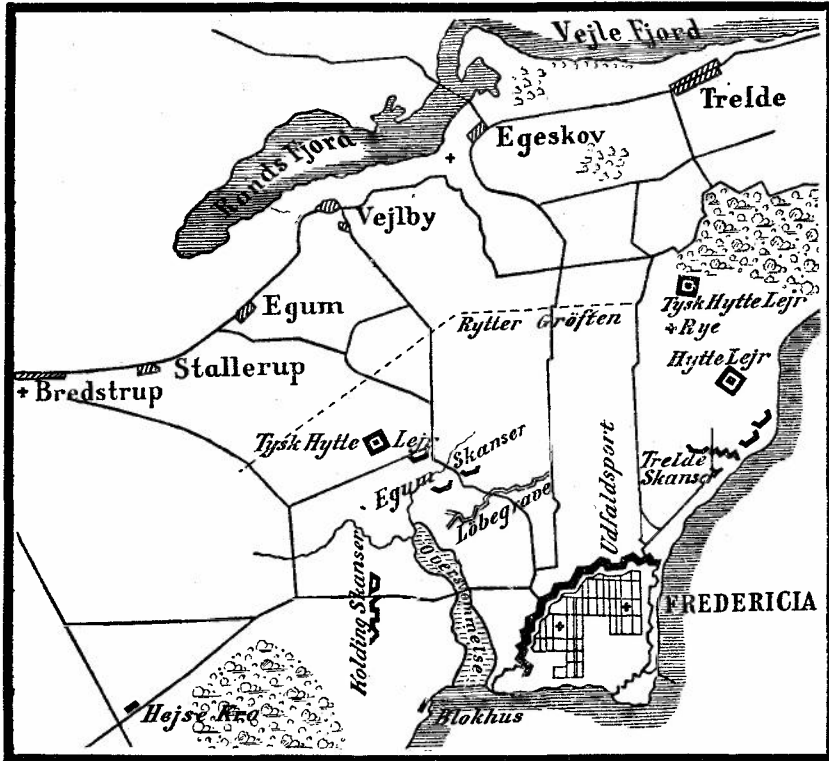
Schleppegrell, Olaf Rye og Hans Helgesen. Tegnet af H. P. Hansen ca. 1848.

Han har måske i virkeligheden været mindre fortrøstningsfuld, for han er citeret for følgende bemærkning fra den 5. juli:

»Den, der er ilive i Morgen ved

denne Tid, har Grund til at være glad.«⁶⁾

Klokken 1,30 den 6. juli 1849 fik Olaf Rye den endelige ordre fra general Bülow til at rykke ud fra fæst-

Kort over Fredericia og omegn 1849,
gengivet efter Georg Aarslev: På Fredericia Vold, 1899.

ningen. Hans brigade rykkede ud af udfaldsporten ved stranden ved Danmarks og Norges bastion. Mange så endnu Rye, da man var kommet uden for fæstningen. Han fulgte 4. reservebataillon på venstre fløj af første træfning;⁷⁾ men så tabte de fleste ham af syne. Det store problem for Ryes brigade var redoute V, populært kaldet Treldeskansen. Den kostede mange både officerer og menige livet. Snart blev det nødvendigt for Rye at lade sin anden træfning bestående af 6. og 7. bataillon rykke frem. De blev så

hårdt beskydt, at de mistede næsten alle deres befalingsmænd og mange menige. Rye forsøgte at samle resterne. Han rykkede frem med tre løjtnanter – deriblandt Carlsen – og 150 mand. Da han så, at fremrykningen var i gang, red han et par gange frem og tilbage langs kæden og opmuntrede folkene. Derefter red han over mod sin venstre fløj. Hesten blev skudt under ham, og han fik en ny af major Meincke. På den red han frem mod Ryttergrøften . . . .

Hvad skete mere?

Fra det tidspunkt så ingen Rye ved bevidsthed, og ingen kan derfor svare præcist. Her følger nogle af de svar, der blev givet.

I Chr. K. F. Molbechs digt⁸⁾ står der:

*Fra Volden saae de raske Mænd
med Stolthed over Valen;
paa een Gang lød et Råb igjen:
»Men hvor er Generalen?»*

*I Hornet blev der hurtig stødt
de spurgte og de ledte;
da fandt de ham, hvor Græsset blødt
sig over Jorden bredte.*

*Der laa han, som han hvilte tidt
midt under Stridens Larmen,
der laa han, som han slumred blidt
ramt af et Skud i Barmen.*

*Det skarpe Helteblik var slukt,
hans Haand laa tungt paa Brystet,
men Munden smilte roligt, smukt,
og sagde taus: vær trøstet!
De løfted ham fra Sejrens Jord,
de bar ham bort med Smerte;
hans kjække Sjæl i Himlen bor
hans Navn i Danmarks Hjærte.*

I Lorentz Pedersens digt⁹⁾ lyder det således:

*»Hvor er en Helt som Rye af første
Rang?*

*Ja, trende Kugler maatte gjennem-
bore*

*Det Hjerte, der saa ømt for Danmark
slog.«*

Om de sidste minutter i live skriver O. Vaupell:¹⁰⁾

— — da han derpaa med Kaarden i

*Haanden stormede frem med Skyt-
terne af fjerde Reservebataillon og af
syvende Bataillon, blev han truffen af
en kugle . . . .*

H. G. Bønnelycke, der som stor dreng oplevede belejringstiden, skriver i sine erindringer:¹¹⁾

— — ledede han Angrebet tilfods. Da var det, at han blev truffet af en Kugle, jeg tror i Brystet. Saaledes lød i det mindste den Beretning, som man i Øjeblikket hørte af Alle, der havde deltaget i Slaget . . . .

— og senere i samme bog:

*Paa Vejen fra Kirken mødte vi Rek-
torens Pige, som spurgte, om vi vilde
se Rye. Vi fulgte da med hende ind
i Latinskolen og saa ham ligge Lig i
det lille Værelse indenfor Rektorens
Hjørnestue. Uden Foranledning fra
vor Side tog Pigen Uniformen tilside
og blottede hans Bryst for at vise os,
hvor han var saaret. Fra den ene Skul-
der til den modsatte Hofte bar han
en ca. 3 Tommer bred gul Saffians-
rem med smalle røde Kanter, og ne-
den for denne, midt paa Brystet, fand-
tes Saaret, men iøvrigt var der ikke
Spor af Blod at se. Jeg skal ikke for-
søge paa at beskrive det Indtryk, som
Synet af ham gjorde paa mig, men
det forekom mig, at jeg aldrig havde
set noget skønnere, og det var mig i
lang Tid derefter uforglemmeligt.
Efter Portraiterne at dømme, maa der
have været noget tungsindigt over
ham, men her havde det ganske vejet
Pladsen for en forklaret Ro og Høj-*

hed uden Lige. Det Portrait, man har af ham paa Dødslejet, gengiver ikke i fjerneste Maade hint ubeskrivelige Udtryk, simpelthen af den Grund, at dette ikke har kunnet gengives i Kobberstik.

J. Blichfeldt fra Ryes brigade beretter¹²⁾ om sit besøg i Katolsk kirke den 6. juli om aftenen:

Jeg gik saa til vedkommende Kommandant og fik en skriftlig Tilladelse, som jeg maatte forevise Skildvagten, der stod ved Indgangen. Jeg fik Lov at passere.

For at komme ind ad Døren, der er for Enden af Kirken, maatte man træde paa døde Kroppe, hvoraf den sidste (en tysk Jæger) laa med Benene ud af Døren. Det viste sig, at hele Kirken laa fuld af Døde lige op til Stole-ryggene, hvorpaa jeg maatte entre fra den ene til den anden og over Prædikestolen ind i Koret, hvor der laa 10 Officerer, 5 paa hver Side, min Broder øverst tilhøre — og paa Alteret vor kjære General Rye.

Ved at samle disse brikker, får man et billede, der ser nogenlunde således ud:

Rye styrtede frem i spidsen for sine folk med kården i hånden. Han blev truffet af en (tre?) kugler midt i brystet og døde fredfyldt med hånden på brystet. Derefter lå generalen på lit de parade først i Latinskolen og senere samme dag på alteret i Katolsk kirke.

Sådan var det naturligt for samtidens forfattere og lægmænd at skildre en helts fald; men lad os se lidt nærmere på realiteterne.

Hvem har været i nærheden af general Rye efter, at han havde fået major Meinckes hest, havde samlet en kæde og opmuntret den til fremrykning?

I hvert fald hverken Molbech, Lorentz Pedersen eller Bønnelycke. Den sidste skriver først sine memoirer 50 år efter. Det vil være mere sikkert at gå til de militære kilder.

»Vort Forsvar«¹³⁾ bringer følgende rapport:

General Ryes Død.

Meddelt af Kaptajn C. F. Carlsen.

(Som bekjendt hviler der et Slør over Ryes sidste Livsstund i Fredericia-Slaget, da han blev ramt af det dræbende Skud omtrent samtidig med, at Treldeskansens blev tagen. Rye blev funden paa Valpladsen af daværende Sekondløjtnant C. F. Carlsen. Som følge heraf blev Løjtnant Carlsen umiddelbart efter Slaget af Kommandanten Oberst Lunding, forestillet for Højstkommanderende, General Bülow, af hvem han erholdt Befaling til at afgive en kort Beretning og de nærmere Biomstændigheder ved Ryes sidste Øjeblik. Denne Beretning som hidtil ikke (1884) har været trykt, gengiver Redaktionen her.)

*Olaf Rye, som man tænker sig, han har set ud, umiddelbart før han faldt.
Efter Jerndorffs maleri.*

Efter at Bataillon (7de Infanteri) første Gang havde stormet Skansen, blev jeg af Generalen beordret til at rykke frem mod den fjendtlige Kjæde

med en Del Folk (omtrent 100 Mand), som paa min Opfordring sluttede sig til mig; efter at have været omtrent 1 Time i Kjæden kom 2 Jægere til

mig og sagde, at Oberst Staggemeier laa saaret i en Grøft omtrent 16 à 18 Skridt fra mig, da det var saa nær, tog jeg ikke i Betænkning at lade nævnte Jægere føre mig til Stagge-meier, hvor jeg ved min Ankomst strax gjenkjendte General Rye — liggende paa Maven i den store, blaa Infanterikappe og med blottet Hoved. (Felthuen laa foran paa Jorden.)

Imidlertid paastod Jægerne, da jeg overrasket ved det, jeg saae, udbrød: det er jo General Rye, at det var Oberstløjtnant Staggemeier, han havde jo været deres Kommandør, og de kjendte ham derfor meget vel. Jeg tog derpaa Generalen under Armene, medens Jægerne hjalp ved Benene for at vende ham; ved denne Bevægelse hørtes en hul, jamrende Lyd, Øjnene stirrede vildt, og ved det besværlige Aandedrag blev Fraaden synlig i Munden. Da jeg saae dette, fik jeg den Tanke at hælde et Par Draaber Vin paa Læberne, men i samme Øjeblik hørtes en stærk Rallen, Øjnene blev brystne, og han udaandede.

Jeg beordrede en af Jægerne at skaffe Noget til at bære ham paa, og forlod da den efter min Formening afsjælede General, der laa paa den sjelden grønne Grøftskrænt med Hovedet paa Højden og Benene ned imod Grøften; jeg begav mig da igjen ud i Kjæden. Da jeg forlod Generalen, var, saavidt jeg kan mindes, Kappen tilknappet, men om der dengang var berøvet ham Noget, kan jeg ikke sige.

Den 17. denne Maaned vare efter Kommandantens Befaling Kaptajn v.

Krieger, Ingeniørløjtnant v. Kall og jeg udenfor Fredericia for at opsøge det Sted, hvor Generalen døde, hvilket vi ogsaa fandt.

Årsagen til, at Carlsen afhørtes om et eventuelt røveri, var, at der havde været rygter om, at liget var plyndret. Man vil se, at uret ogsaa nævnes i en senere beretning.

Hvorvidt generalens lig blev ladet alene, fremgår ikke ganske klart af Carlsens beretning; men det må være en forudsætning for, at følgende erindring kan være sandfærdig.

Chr. Aug. Fjelstrup, som under slaget var løjtnant i 5. reservebataillons 1. kompagni fortæller:¹⁴⁾

Vore faldne laae, mange med Smil paa Læben, som de sov — naar de blot ikke havde været ligblege. Stor Glæde stod paa vore Ansigter, — men pludselig kommer jeg ind i en Rugmark og fandt en Generals Lig. Jeg løber strax hen til Oberst Arenfeldt og mælder det, han kjendte ham ikke strax, men knappede Frakken op og saa hans Gulduhr med Navn og udbrød: »Aa Gud, det er General Rye, han maa ikke ligge uden Vagt — ti stille, Fjelstrup, men bliv her, til jeg sender Afløsning!« Jeg skammer mig ikke for at sige, at Taarerne løb os begge ned ad Kinderne!

O. Vaupell, som var løjtnant i 1849, er ogsaa en person, som har vidst meget om, hvad der skete. Alligevel synes han i den tidligere gengivne beretning om, at Rye styrtede frem med

kården i hånden, at have fortalt mere, end han har kunnet have dækning for.

Han fortæller¹⁵⁾ således om, hvad han selv oplevede i minutterne omkring Ryes fald:

(General Bülow) — sendte en af sine Adjutanter, Løjtnant O. Vaupell, med Bud herom (forstærkning) til Rye. Adjutanten red først til femte Brigades venstre Fløj; af Ryes Ordonansofficer, Løjtnant Rye (generalens nevø), som han traf ved fjerde Reservebataillon, fik han den Besked, at Generalen be fandt sig ved Hovedkorpset paa Vejen til Excercerpladsen. Da Adjutanten ankom her, fandt han hverken Generalen selv eller nogen af hans Stab.

Han beretter videre om Trelde-skansens fald, som han tidsfæster til klokken fire.

Om selve Ryes fald fortæller han:

Af Major Meincke erholdt Generalen en Hest og red derpaa med Kompaniet Buhl af Fjerde Reservebataillon frem imod Ryttergrøften, hvor Fjenden havde sat sig fast. Atter blev Hesten skudt under Generalen, som bestandig opmuntrede Skytterne til at kaste Fjenden; han gik videre til Fods og faldt kort efter. Sit Banesaar erholdt Rye paa højre Fløj af Løjtnant Carlsens Kjæde. Eet Skud traf ham i Laaret og et andet i Underlivet, omtrent Klokken tre Morgen. Han udaandede i Armene paa Løjtnant Carlsen, som dog ikke kunne blive hos ham, da hans Pligter som Fører ikke tillode ham at forlade sine

77. Succ. og en mangdel 170
 jøben er velt indbragt til
 Fæstningen
 18. Sek. signalerede imaa
 og kullbeligen sin alsi
 til sin Kasse
 Middelpart til Torsøw 3. 6. 17. 16. 17.
 88. 1065. 24. 13. 16. 28. 33. 17. 16. 17.
 28. 36. 3. 33. 26. 17.
 Livare er General Rye i fougens
 Falden!
 6. 11. 18. 18. 18. 18. 18. 18. 18. 18.

Uddrag af Storebælttelegrafens journal.
 Meddelelsen om Ryes fald.
 Gengivet efter Skalk nr. 1 1974.

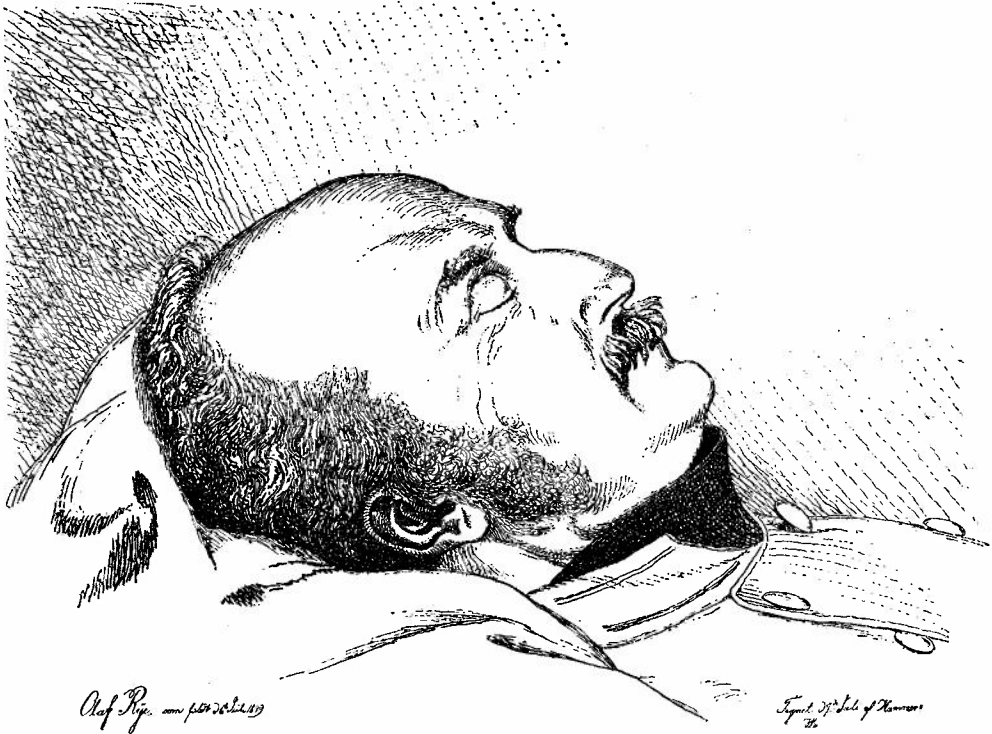
Folk, som Fjenden angreb med Hef tighed.

Som man vil bemærke, er der her en afstand mellem Ryes fald og Trelde-skansens erobring på en time. Det gør nok den formodning, som formu leres i Festskriftet 1899, til skamme. Mærkelig nok er den vist¹⁶⁾ også skre vet af O. Vaupell:

Han har vistnok inden sin Død en ten kunnet se eller dog af Skydningen kunnet slutte, at ogsaa vor venstre Fløj var under Fremrykning. Vi tør derfor hengive os til det Haab, at han ikke er død, før han har vidst, at vi havde sejret.

Schleppegrell citeres¹⁷⁾ for en anden mening:

Havde han kun levet og set Sejren, inden han døde! Ellers var det jo en misundelsesværdig Død!

Olaf Rye på lit de parade den 7. juli 1849. Tegnet af Hammer.

Beretningen om Ryes banesår og dets placering bekræftes af Kaptajn G. Tranberg:¹⁸⁾

Forinden vi vare kommanderede til Kirken for at besigtige de faldne Officerer, aflagde jeg et Besøg (7. juli om aftenen) i Latinskolen, hvor General Ryes afsjælede Legeme laa. Her traf jeg sammen med Kaptajn Beck og Premierløjtnant Rye; da der netop var en Læge tilstede, viste denne os, hvor Helten havde faaet sit Banesaar; en Kugle var gaaet igjennem det tykke af Laaret og videre op i Underlivet. Helten, Gubben Olaf Rye, laa der

med sit frejdige Smil paa Læben. Det Alvorsfulde, som ofte var udbredt over hans Aasyn, var aldeles forsvundet. Det var et gribende Øjeblik for mig.

Der har været delte meninger om, hvorvidt Rye har fået begge sår, mens han bevægede sig til fods. Kaptajn Becks udsagn¹⁹⁾ synes at vise, at han er blevet såret til hest:

Hesten, som han sidst havde redet, blev opfangen idet den fra Valpladsen løb ind i Fredericia, saaret af et Streifskud ved Overlæben. Sadelen

var i Sædet fortil aldeles blodig, saa at det var tydeligt nok, at Generalen har faaet det dræbende Skud, medens han var tilhest, og at han ikke før efter nogen Tids Forløb er falden af.

En ny og bedre underbygget beskrivelse af, hvad der kan være hændt, kommer til at se således ud:

General Rye var alene, da han blev dødelig såret af to kugler, en i låret og en i underlivet. Der er tvivl om, hvorvidt han var til fods eller til hest. Han blev fundet liggende barhovedet på maven ved en grøft med den store kappe tilknapet. Uden at være ved bevidsthed døde han i løjtnant Carlsens arme. Liget blev efterladt og måske fundet igen af løjtnant Fjelstrup, som holdt vagt til liget kunne køres eller bæres til fæstningen.

Der har været ført diskussioner om stedet, hvor Rye faldt, blandt andet i »Vort Forsvar«. ²⁰⁾ Hvis man betragter løjtnant Carlsen som det pålidelige vidne, er stedet, der hvor Ryes høj står i dag:

Ifølge daværende Løjtnant — nuværende Oberstløjtnant — Carlsens, efter Slaget tjenstlig indsendte, Rapport, blev Rye fundet paa Valpladsen, kort før han udaandede, af Løjtnant Carlsen, og Stedet blev Dagen efter atter paavist af Carlsen i Forbindelse med Kaptejn Krieger og Løjtnant Kall. Og efter hvad Oberstløjtnant Carlsen tidligere velvillig har meddelt Redaktionen, staar Mindehøjen paa det Sted, hvor Rye faldt og udaandede

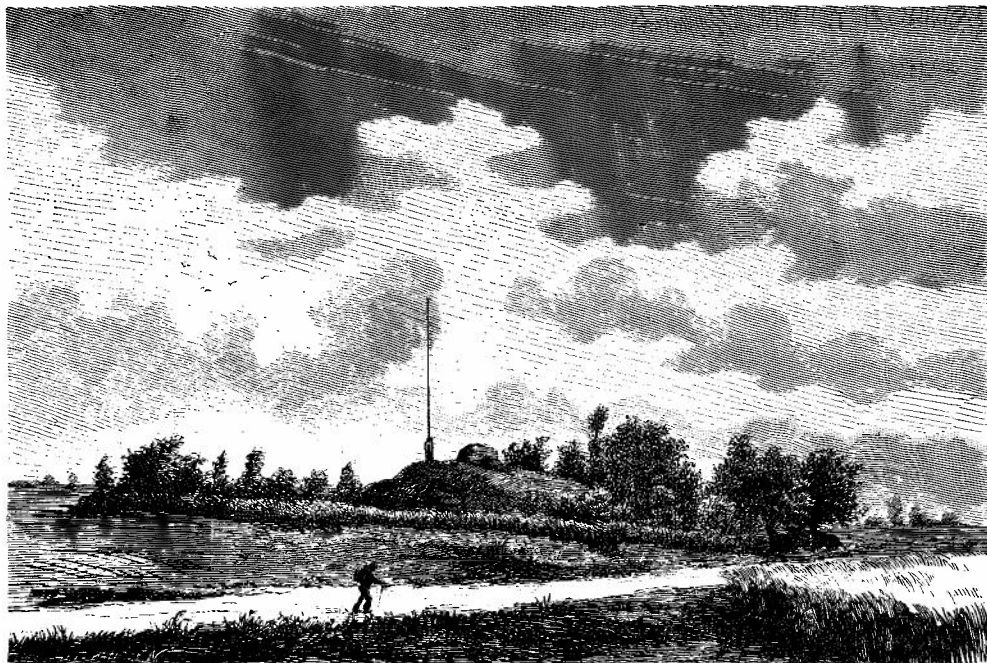
den 6te Juli 1849. Den Formening, at det skulde være ca. 100 Alen nordfor Højen,²¹⁾ at Rye faldt, skal forøvrigt være ret almindelig i Fredericia, og er sandsynligvis begrundet i den Antagelse, at de to Jægere, der fandt Generalen og antog ham for Oberst Stagge-meier, skulde have baaret ham et Stykke Vej.

Det er klart, at så vage kendsgerninger måtte give grobund for mytedannelser. ^{21a)} En af myterne gik ud på, at generalens lig var blevet plyndret og blandt andet hans guldur stjålet. En anden myte trivedes i mange år blandt Ryes gamle soldater. Den gik ud på, at generalen skulle være snigmyrdet af en fjendtlig marodør, og den har blandt andet fået kraftig næring fra et brev, ²²⁾ som den 10. juli 1849 var optaget i Berlingske Tiden-
de. Bladets kommentar lyder således:

Da vi have forvissat os om Paalideligheden af Indholdet af nedenstaaende Breve, saa meddele vi samme.

Her er det uddrag, der handler om Rye. Desværre er brevskriveren anonym:

Een Stemning, een Aand syntes at beherske Alle, fra den commanderende General til den sidste Menige, eet Maal at foresvæve dem Alle, og, da Foretagendet udviklede sig i vor Favøur, steg Begeistringen og Heftigheden. Ogsaa Indignationen blev medvirkende; thi paa Stimænds Viis rei-

Ryes Høj.

*Ryes høj, som den så ud engang. Nu ligger den midt i et nyt boligkvarter.
Ukendt kunstner. Her taget efter Georg Aarslefs Festskrift 1899.*

ste de fjendtlige Saarede sig dusinviis op fra Kornmarkerne endog 1000 Skridt bag vore Kjæder og skøde paa flere forbiridende Officerer. Dette skete t. Ex. med Lieutn. Lund af Armecorpsets Stab, som heldigvis ikke blev truffen, men som hentede en Afdeling af vore Tropper og lode dem med Bajonetten rense denne Mark. Paa samme Viis mener man ogsaa, at General Rye er myrdet. Hans Hest blev først skudt under ham; han er da en kort Tid tilfods i Kjæden. Her menes han at have faaet Skud gennem Laaret, hvorved han sandsynligviis er falden om eller krøbet hen et

Sted; den Retning, som derefter det drøbende Skud har taget, gjør det sandsynligt, at han har modtaget det liggende og det af en fjendtlig Marodeur, da han var udplyndret, efter hvad der siges. De høie Kornmarker frembøde ogsaa de fortrinligste Skjulesteder og gjemte mange Døde og Saarede, saa at de ved Hjemmarchen beordredes gjennem søgte af 4 à 5 Batalioner opløste i Kjæde.

Hvilken vej liget af general Rye har været bragt fra slagmarken til det endelige hvilested er heller ikke helt klart. Der berettes om, at generalens

lig køres ind til fæstningen på en grønmalet, høfyldt bondekærre og bringes til Latinskolen. Om han har ligget i en kirke, inden han blev lagt i Latinskolen, som lå ved Trinitatis kirke, er ikke sikkert. Ingen steder nævnes dog Katolsk kirke, undtagen i det tidligere citerede erindringsafsnit. Der er stor uoverensstemmelse mellem »Olaf Rye Saga«²³⁾ og »Festskriftet« begge fra 1899 om, hvilken kirke Ryes kiste blev bragt til efter den 8. juli, hvor han i kiste kunne beses af borgerne på Latinskolen mellem klokken 9 og 11½. Det lyder mest sandsynligt, at kisten derefter er bragt til Michaelis kirke til sørgehøjtideligheden om middagen samme dag. Ryes kiste er nok blevet sat ned i krigergraven på Trinitatis kirkegård sammen med de øvrige faldnes; men den blev taget op igen inden jordpåkastelsen og indsat i Trinitatis kirkes våbenhus, hvorfra den den 11. juli førtes til København.

Først den 15. september blev general Olaf Rye begravet på Garnisons kirkegård i København. I spidsen for sørgetoget gik kong Frederik den Syvende sammen med landets kendteste mænd.

Efter kisten gik en lille dreng på fem år.

Noter:

1. Alle uddrag af kilder er sat med kursiv og gengivet med original stavemåde og tegnsætning.
2. Disse stammer fra »Olaf Ryes Saga«. P. Fr. Rist 1899.
3. Olaf Ryes Saga side 72.

4. Den senere overretssagfører Henrik Mathias Olaf Rye i Viborg, som selv fik to sønner Olaf f. 1883 og Hans f. 1886.
5. Olaf Ryes Saga side 257.
6. Olaf Ryes Saga side 263.
7. Ved en træfning forstod man dengang noget andet end nu, nemlig de troppeafdelinger, der kommanderedes frem til angreb på en gang.

Ryes brigade bestod af:

Første træfning:

2. komp.	Første reserve	1. komp
	jægerkorps	
	3. komp.	
	4. komp.	
	Batteriet Marcussen	
Fjerde reserve-		Niende bataillon
bataillon		

Anden træfning:

Syvende bataillon	Sjette bataillon

Her gengivet efter O. Vaupell: Fredericiaslaget.

8. Efter O. Vaupell: »Olaf Ryes Levnedsløb« side 38.
9. Efter »Det er atter Dag i Danmark« s. 9.
10. Olaf Ryes Levnedsløb side 33.
11. »Fra Belejrningstiden i Fredericia 1849«.
12. Fra »Dengang jeg drog afsted«. Samtidige Skildringer og Billeder samlede af Franz v. Jessen.
13. Vort Forsvar, nr. 81. 27. januar 1884.
14. Som note 12.
15. O. Vaupell: »Fredericiaslaget« side 43.
16. I Festskrift i Anledning af Fredericiaslagets Halvtredsårsdag er der ikke angivet forfattere ved de enkelte artikler, men samlet. Endvidere står der V. Vaupell på det sted, hvor forfatterne opremses. Det kan være en trykfejl.
17. Olaf Ryes Saga side 270.
18. Vort Forsvar, 8. sept. 1895.
19. Olaf Ryes Saga side 267 i fodnote.
20. Vort Forsvar, 1896, nr. 401 og flg. nr.
21. Hvor der er rejst en mindesten.
- 21a. Først efter artiklens afslutning har jeg i to bøger fundet konkrete eksempler på myter om, at generalen skulle være faldet for danske kugler. I bogen: Slagene ved Fredericia og Idsted, står der på side 10:
»— om han var faldet for en fjendtlig eller dansk forvildet Kugle vidste Ingen

at sige, men Soldaterne fortælle en Mængde Sagn herom.»

I N. P. Jensen: Kampen om Sønderjylland 1849 II, står på side 165, at rygten om, at Rye skulle være dræbt af sin hestepasser, er helt uden grund i virkeligheden.

22. Dateret Fredericia d. 7. juli 1849.

23. Olaf Ryes Saga side 271.

LITTERATURLISTE

P. Fr. Rist: Olaf Ryes Saga. Det Nordiske Forlag. 1899.

O. Vaupell: Fredericiaslaget. Folkeoplysningens Fremme. 1892.

O. Vaupell: Olaf Ryes Levnedsløb. Folkeoplysningens Fremme. 1876.

Vilh. Larsen (red.): 6. Juli 1849—1899. Festskrift i Anledning af Fredericia-slagets halvtredsårsdag. Jydsk Forlags-Forretning. 1899.

H. G. Bønnelycke: Fra Belejringstiden i Fredericia 1849. Otto B. Wroblewskis Forlag. 1899.

Franz v. Jessen (red.): Dengang jeg drog afsted. Samtidige Skildringer og Billeder fra Aarene 1848—50. Gyldendal. 1948.

Det er atter Dag i Danmark. Mindekrands for bl. a. Olaf Rye. Trykt hos G. C. Løser, København. 1849.

Vort Folk i det nittende Aarhundrede. II. Gyldendal.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab, nr. 5, 1. august 1849.

Skandinavisk Folkemagazin, nr. 17, 27. april 1851.

Vort Forsvar. De i noterne angivne numre. Berlingske Tidende, 10. juli 1849.

Diverse avisartikler fra Fredericia Biblioteks lokalhistoriske samling.

Et ophold i Jylland, på de danske øer og i København (1858-1860)

Af *Horace Marryat*.

Indledning og oversættelse ved
F. L. Hepworth.

Noter ved Bent Ousager, Axel Rude og Sigvard Skov.

En rejsebeskrivelse af ganske usædvanlig karakter kan man læse i den engelske forfatter Horace Marryats bog, der udkom i 1860 under titlen »A residence in Jutland, the Danish isles and Copenhagen«.

Marryat var af fornem engelsk slægt, hans far, Joseph Marryat MP, var formand for Lloyds i London og hans bror den berømte forfatter og kaptajn i den engelske flåde Frederick Marryat, der særlig er kendt for mange drengebøger: Peter Simple, Midshipman Easy, Børnene i Nyskoven o. m. a.

Horace Marryat blev født 1818, og i 40 års alderen påtog han sig at give Englænderne et grundigt indtryk af Danmark og senere Sverige. Sammen med sin hustru og nogle venner gennemkrydsede han vort land fra Holsten til Skagen, fra Ribe til Bornholm i tre år, var en æret gæst på vore store godser og havde kong Frederik VII som foreviser, da han besøgte Frederiksborg slot. Marryats bøger er spændende læsning, fordi han ikke nøjes med navne og data, men i høj grad lytter til egnens befolkning, om sæder og skikke, om sagn og vort lands historie. Han beskriver landskaber, dyreliv og flora og nyder folkelivet.

Arbogens redaktion har bedt mig oversætte den del af Marryats bog, der omhandler Vejle Amt, og jeg har bestræbt mig for at

give oversættelsen det lune, der går gennem hans beskrivelser.

Da Marryat anvender dels et væld af ord, som en Shakespeare eller Dickens, og dels meget lange sætninger, beder jeg læseren vise mig overbærenhed. Samtidig vil jeg bringe fru Engstrup på biblioteket i Vejle en tak for venlig assistance.

Den 3. august 1858 ankom vi til Elben efter en stormfuld og ubehagelig rejse. Jeg troede ikke, vi nogensinde ville komme ud af Themsen, da der i sidste øjeblik kom en ladning olietønder, der allerede var påført konnossementet. Det hjalp ikke, indlades skulle de, så vi nåede ikke flodtid, og da vi desuden mødte halen af en storm udfør den Hannoveranske kyst, kom vi for sent til at sejle op til Hamborg, og vi måtte vente i ni timer, før der var vand nok under kølen, og vi kunne passere barren. På turen dampede vi forbi en brig, der var kængret og nu totalt vrag og senere en til, dybt nedsunken i en sandbanke — resultatet af sidste lørdags storm. Nu er det stille, og da vi nærmer os byen, er den venstre bred nydeligt spækket med palæer og slotte tilhørende de velhavende købmænd i Hamborg, the-haver og

bade-vogne, tætklippede avnbøg- og andre løvhække. Hele befolkningen syntes at drikke the udendørs, uden at tænke på gigt eller kuldegysninger, en forskel i klimaet efter den fugtige dug, der faldt over Hampton Court Garden for kun tre dage siden, så selv om vi nu er nordligere, er vi på en mere tør breddegrad. Pludseligt er rejsen til ende. Stop, hvæser dampfløjten, en flotille af små både kommer langskibs, og et øjeblik efter er vi i land, ingen toldbetjente eller pas-kontrol, og vi bliver kørt i en drosje til Streits Hotel.

Marryat besøger nu Hamborg, Sønderborg, Schlesvig, Gottorp, Flensborg, Åbenrå og Haderslev. Vi fortsætter hans beskrivelse lidt syd for Vejle amt i

Christiansfeld.

Vi standser i Christiansfeld, en lille Kvæker-lignende by, grundlagt, tror jeg, i det sidste århundrede og næsten udelukkende beboet af Herrnhuterbrødre (mähriske). Der er for nylig udkommen en bog, skrevet af en ung dame, der er uddannet på skolen her, så jeg blev nysgerrig og ville besøge institutionen. Lederen sad ved middagsbordet, da vi meldte vor ankomst, og skønt vi tilbød at vente, insisterede han ufortøvet på at ledsage os. Vi besøgte først drengeskolen og derefter spisesalen, hvor der rundt langs væggene var indrammede skitser og tegninger, som drengene havde lavet, og gennem en luge til køkkenet strømmede den mest vellugtende duft ud. At Herrnhuterne ikke forsager denne

verdens goder, vidste vi allerede, og da jeg ser, hvad man forberedte til børnenes middag, behøver man ikke at nære ængstelse for deres velbefindende. I det første klasseværelse var flere drenge i gang med tegneundervisning, de rejste sig, da vi kom ind, og bukkede høfligt, og flere blev udpegede af lederen som jydsk, norske, svenske, hollandske børn og tilsidst en søn af en grønlandsk missionær, en dreng med store øjne og krum næse, en intelligent lille fyr på tolv år. Vi så museet, der indeholdt et herbarium, landets produkter, en samling stenredskaber, der var fundet i nærheden, og etnografiske samlinger foræret af gamle elever, der var missionærer langt borte i Østen og Afrika. Honoraret for uddannelse er £ 20 om året, og eleverne lærer både Fransk, Dansk og Tysk, pigerne desuden musik, broderi, husholdningspligter, gode ordensvaner og renlighed — et sinequa-non — en ufravigelig regel for Herrnhuterne. Her har de også fordelene ved den dejlige åbne natur og badning i havet om sommeren.

Da vi kørt fra byen, passerede vi en karet forspændt et par smukke »high-stepping« mørkebrune heste med sort hale og manke, den ægte nordjydske race. »High-stepping« køreheste er sjældne nu til dags og værdsat højt i London, og man må undre sig over, at man ikke møder dem oftere. Det er simpelthen en træningssag. I Nordtyskland, hvor disse heste importeres, ser man ofte disse dyr blive opøvet på landevejene, kappeklædte, som en rid-

ders ganger i gamle dage, med tunge klædestykker og ingen skyklapper, men med store briller. Disse briller forstørrede stærkt, og hver lille sten bliver stor som et granitstykke. Den unge og uvidende hest løfter derfor benene højt i vejret for at undgå stenen og vænner sig til den »highstepping«, der beundres så meget, og som amatører betaler uhørte priser for.

Kolding.

De majestætiske ruiner ses i det fjerne med den lille by som en rede ved foden, længe før vi kommer inden for murene. Dagene er lange og afstandene korte, så vi bestemmer os til at hvile os et par timer og så fortsætte vor rejse til Vejle samme aften.

Slottet, et af de ældste i Jylland, hed i gamle dage Ørnsborg¹⁾ og blev bygget af den hvileløse, onde kong Abel. Det er nu en sodsværtet ruin, da det, som de fleste slotte i Danmark, blev offer for Bernadottes besættelse. Det anseelige slotstårn, som rejser sig stolt fra den anden side, står stadig med to stenfigurer af krigere i fuld rustning ovenpå, således som man kan se på Scotlands grænsefæstninger. Bygningen selv, umådelig stor, er ensformig og blottet for skønhed som ruin med undtagelse af en renaissancedør, indgangen til det nu husvilde kapel. Udsigten over fjorden fra plateau'et foran slotsportene er meget smuk og minder mig om søerne i Schweiz.

Den kone, der havde nøglerne, viste

os ind på den store gårdsplads, hvor der i midten engang stod et springvand med Venus²⁾ på en piedestal, men Venus var for længe siden fløjet væk og erstattet af en af de faldne krigere, som engang holdt vagt på det ensomme vagttårn, nat og dag.

»Hvem er det?« spurgte jeg vor cicerone.

»Hannibal«, og så pegede hun på krigeren ovenover, »det er Scipio«.

»Scipio, hvad i alverden laver han deroppe?«

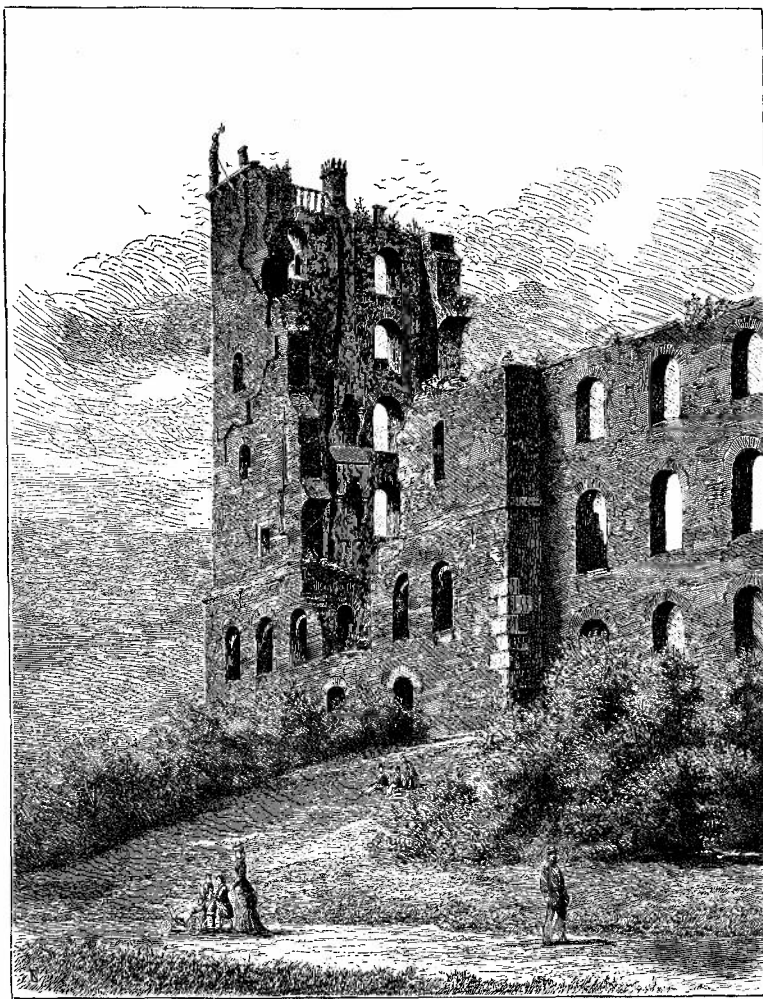
»Han er Hannibals broder.«

Ja, man lærer, så længe man lever. Da jeg opdagede, at heltenes skjolde var udsmykket med Det Danske Våben, spurgte jeg, hvordan det kom der.

»Oh, de tilhørte begge Huset Oldenburg.«

Så gav jeg op, men senere fandt jeg ud af, at det var et påfund af kong Christian IV at placere de fire helte, Hannibal, Scipio, Hercules og Hector på sit slotstag, hver bærende i sin hånd et skjold udsmykket med Danmarks og Hertugdømmernes Våben. Det var intet under, at vor kustode var forvirret.

Kong Christian III foretrak Koldinghus som residens på grund af det sunde klima, og her lod hans dronning Dorothea efter datidens mode plante den smukkeste have og fornøjelsespark, som for længe siden er borte. I dette hans foretrukne slot drog han sit sidste suk Nyårsdag 1559, nøjagtig som han havde spået. Kongen var en god og gudsfrygtig monark, og scenen ved hans dødsleje var

*Parti af
Koldinghus' ruiner
(kæmpetårnet og
den vestlige fløj).
Fra »Danske
billeder fra skole
og hjem«,
København 1899.*

et eksempel for alle, der var til stede på hvordan en god mand forlader denne verden, i troen på og i tillid til en god fremtid i fred og forståelse med sit folk.

Det var i dette slot, at kong Frederik IV ved en maskerade mødte den smukke Anna Sophia Reventlow.

Vi krøb ned i det mørke, modbyde-

lige fængsel i kælderen, hvor kong Albert af Sverige måtte bøde for sine simple ukvemsord om den store dronning Margrethe med et mangeårigt fængselsophold.³⁾ Han kaldte hende Dronning Bukseløs eller Munkejomfruen og sendte hende desuden en slibesten til at skærpe hendes sakse og nåle. Nå, han fik tid nok under den

lange indespærring i det dybe, mørke fængselshul til at finde på nye øge- navne eller til at angre dem, han allerede havde lavet. Det var hyggelige tider dengang, men hvordan nogen kunne overleve en sådan behandling, kan vi luksusmennesker af i dag dårligt fatte.

I begyndelsen af sidste århundrede blev der under borgmesterens auspicier oprettet et perlefiskeri ved Kolding.⁴⁾ En Grønlænder, der hævdede at have erfaring med hensyn til perlefiskeri »i sit eget land« — perler på Grønland? — blev antaget. Han dykkede med stor succes, men desværre for meget, så han blev syg, hensygnede og døde, og siden dengang har fjordens østers fået lov at hvile i fred.

Vejle.

Vi nærmer os nu, og det er også på tide, en af de skønneste egne i Jylland. Vejen bugter sig over højder og dale, hede og skov. Nydelige små hvide bindingsværkshuse kigger frem mellem træerne. Vi kører gennem en gran-skov, den første vi har set siden vor ankomst til Danmark. Fuldmånen skinner klart, kometen⁵⁾ højt oppe med dens brændende hales glans synes holdt i ligevægt som en høg, der er forberedt på at slå ned på sit bytte. Vognen ruller ned ad en stejl bakke på zig-zag maner, da man her ikke anvender bremseklodser på vognhjulene, lys ses forude, og endelig kører vi ind i den lille by Vejle.

Vejle, en by af meget gammel oprindelse, ja, nogle siger, at dronning

Thyra Danebod — Danskernes Pryd — Danevirkes arkitekt, grundlagde den eller senest hendes søn kong Harald Blåtand.⁶⁾ Byen havde den ære at blive brændt af kong Abel, og i det 13. århundrede, nærmere betegnet den 6. marts 1256, blev her affattet den mest skadelige forordning en kirkeforsamling af arrogante gejstlige har lavet i et kristent land. En bandbulle, kaldet »Konstitutionen af Vejle« — Cum ecclesia Daciana —, i hvilken gejstligheden truer med at underlægge sig hele landet, hvis kongen skulle fornærme noget medlem af gejstligheden.⁷⁾ Denne skabte megen ulykke i de senere år.

Det var også i denne by, at kong Christian II i januar 1525 modtog den jydsk adels frasiselsbrev. Mogens Munk skulle overrække dokumentet, men turde ikke gøre det åbenlyst og lod derfor sin handske blive tilbage, hvori en page fandt brevet og overbragte det til kongen.⁸⁾

Da vi ankom til hotellet,⁹⁾ fandt vi alt i en tilstand af travlhed og ophidselse på grund af et kvægmarked, der skulle begynde næste dag. Helt til klokken 12 om natten ankom vogne, og klokken 2 begyndte haner at gale og markedsgæster at snakke, så det var umuligt at sove eller blot hvile.

Efter morgenmaden gik vi hen til kirken, der er bygget af kong Knud den Store,¹⁰⁾ for at vi kunne vise ærbødighed overfor de såkaldte rester af dronning Gunhild.¹¹⁾ Hendes liv havde været eventyrligt, hun optræder først i historien som en trolldkvinde

fra Lithauen, senere blev hun gift med kong Erik den blodige Økse, en søn af kong Harald Hårfager, konge af Norge, og hun er beskrevet som smuk og klog, men grusom og bedragerisk. Dette par blev dog så forhadet, at Hakon, en broder til Erik, berøvede dem kronen. Da Erik døde, søgte hun tilflugt hos Harald Blåtand — hun var da ung og smuk —, og ved hans hjælp genvandt en af hendes sønner størstedelen af Norge. Gunhild var imidlertid dronning og prøvede på alle mulige måder at samle hele kongeriget. Ved hjælp af Harald Blåtand kom hun af med sin søn, som hun sørgede for blev myrdet. Så begyndte Harald at frygte Gunhilds herredømme, så han på sin side myrdede den unge prins, hendes barnebarn. Nogle sagaer hævder, at Hakon Jarl fortalte Gunhild, at hendes gamle flamme Harald Blåtand ønskede at gifte sig med hende, og hun var dum nok til at forlade Orkney øerne, hvor hun havde søgt tilflugt. Da hun ankom, blev hun fanget af kong Harald og efter datidens skik druknet i en mose. Denne kaldes den dag i dag »Gunhilds mose«. Andre historieskrivere erklærer, at det ikke kan være sandhed, da Gunhild på det tidspunkt må have været mindst 70 år og næppe ville have troet på, at Harald Blåtand, der oven i købet havde dræbt hendes slægt, skulle gifte sig med hende. Imod dette argumenteres, at mord dengang ikke blev regnet for noget, og »there is no fool like an old fool«. Hvad der end har været hendes skæb-

ne, var den for god for hende, og jeg kunne ikke udtrykke nogen sympati ved hendes rester. Hun ligger i en sarkofag af træ, berøvet sine klæder og er sort som hendes hjerte, da hun levede, ligesom en statue skåret i eg fra Irlands moser.

Ved mit senere besøg i København efterlyste jeg den myrdede dronnings klæder på Nationalmuseet, hvor de er bevaret sammen med hendes hår. Hun synes at have været klædt i en læderfrakke af kalveskind syet sammen med sener og excellent udført, ja, sadelmagere og skomagere i nutiden erklærer, at arbejdet ikke kunne gøres bedre. Der opbevaredes også de træhager, man anvendte, da hun blev druknet, for at undgå, at hun gik igen for at plage sin morder. Den venstre sko var også fjernet, en nødvendig forsigtighedsregel. Hendes hår er lysblond, som i Frankrig »blond doré«, fint og ingen grå hår. Der er også rester af et uldent skørt, der mærkeligt nok, trods affarvet gennem 800 års ophold i en mose, stadig viser det ternede mønster fra en hyrdes tartan tæppe. Der kan ikke være nogen tvivl, selvom de originale farver er borte, er mønsteret et tartan, og da historikerne fastslår, at Gunhild kom fra Orkney øerne, så er det højst sandsynligt, at hun tog sit skørt med.

Hendes lig blev fundet 1835 i nærheden af herregården Haraldskær nær Vejle tre fod nede i en mose. En anerkendt professor Petersen erklærede, at det var dronning Gunhild, skønt de lærde ikke længere er enige herom.

Vejle set nord fra.

Fra »Danske billeder fra skole og hjem«, København 1899.

Jeg må tilføje, uden at gå dybere ind i spørgsmålet, at siden Gunhilds tid er mange lig af »bogged ladies« fundet i forskellige dele af Danmark, og denne kendsgerning har bragt tvivl om professor Petersens teori.

I en tilstødende skuffe til den af Gunhilds er der en præserveret mumiefod af en kvinde, der må have lidt af — hvad skal jeg sige — ømme fødder, for hendes sko er indvendig beklædt med et blødt materiale, der ved nærmere undersøgelse af den silkeagtige beskaffenhed ikke er uld, men de fine hår fra en musling (Pinna), der er velkendt på vore britiske ky-

ster, ligeledes i Italien og i Middelhavet.

I gamle dage var drukning i moser af kvinder som straf almindelig, ikke alene i Danmark, men også i Skotland, og derfra stammer den skræklige ret — »pit and gallow« — grav og galge — som de skotske adelsmænd havde på deres godser, og som er beskrevet i gamle manuskripter:

»Constitutum quoque est eodem concilio a rege, uti barones omnes puteos faciendi ad condemnatas feminas plectandas haberant« (det blev fastsat på det samme ting af kongen, at alle baroner og herremænd skulle

have ret til at lave brønde til brug ved henrettelse af domfældte kvinder).

Og nu siger vi farvel til dronning Gunhild og vender os til duehullerne på kirkens ydre mur, i alt 36, som tidligere, for nu er der kun lidt støv tilbage, viste hovederne af flere sørøvere, der blev taget til fange og henrettet. De var en del af en bande berømte Frisland sørøvere — Lange Peters¹²⁾ — velkendte i Vesterhavet under den forvirrede kong Christian II's regeringstid. Med sin, Lange Peters, bande på 500 mænd hærgede han havene, ødelagde alle nationers handel. Han siger om sig selv: »Jeg, Peter, forfølger af Danskerne, Lybækkernes kæp, Hamburgernes fjende og skarpretter for Hollænderne«, hvilken titel han var lige så stolt af, som var han admiral i flåden. Han og hans mænd bar som deres kendemærke, broderet på deres klæder »a gibbet and a wheel«, en galge og et hjul. Hvordan Peter endte sit liv, fortæller historien ikke noget om.

Hvilket spektakel vi finder, da vi vender tilbage til hotellet, hvilken tobaksrøg og øldrikning, hvilken prutten og diskussion, masser af mennesker kommer og går, og med hensyn til vor middag kan vi ligeså godt straks kalde det aftensmad, for jeg ser ingen chance for at få den. Gården er blokeret af køretøjer af enhver art, mellem dem står en berliner med våbenskjold og med gammeldags karrosseri og gule hjul, med en sæk bagpå med foder til hestene.

Mellem suppen og den næste ret har jeg god tid til at iagttage, hvad der foregår i gården nedenfor. Nu er to små flødefarvede ponyer til salg og ført frem foran en fornem udseende herre og hans søn, hvis figur og dragt tydelig viser, at han har gjort sin »voyage de Paris«. De er ejere af den gamle berliner, to tjenere med fuldskæg og i blåt liberi kantet med sølv ledsager dem og giver deres besyv med om ponyerne, der viser sig at være stædige. Op går klovene på den ene og sender adelsmænd, folk og værten til side. Den anden pony lægger hovedet ned mellem benene, ligesom en Shetland pony, og står hårdnakket, bevæge sig vil den ikke, men nu kommer min laks, og jeg forlader vinduet.

Solen er ved at gå ned, og gæster maser stadig ind, så vi går nu og vandrer ned til havnen, og idet vi går over en kedelig sump, våd og fordægtig som en svamp, hen over grøfter og gærder når vi en åben mark, hvor kvægmarkedet er i fuld gang. Køer og tyre i tusindvis af alle racer, fra Devonshire til den lille norske, sort-hvide kvie, står og venter på deres køber. Det gråbrune og musefarvede kvæg minder mig om Nivernais, så velkendte i Frankrig, og bar absolut prisen. En var jerngrå med en zebra-stribe, jeg troede først, det var et æsel, men da vi er tungebundne i landet, kunne vi ikke få oplysning om dens race, eller hvor den kom fra.

Det var et smukt syn at se Vejles kvægmarked på den grønne mark under de hængende grene fra skovene,

som omkranser byen. De jydsk bøn-der i deres gammeldags dragter med bredskyggede hatte og de luksuriøse sølvknapper, bøndernes rideheste, der i dagens anledning havde broderede dækkener under sadlerne.

Da vi havde set nok, tog vi tilbage til vor kro over markedspladsen, hvor bønderne kunne købe alt, hvad de havde brug for, fra honningkager, disse stald-handelsvarer på alle Europas markeder — ikke vulgære honningkager med mænd og haner i bukser — men hjerter oversukrede med enhvers initialer og sentimentale mottoer, alle rosenfarvede, som unge hjerter altid er, eller skulle være. Også Vejle-støvler blev købt, støvler, om hvis gedigne arbejde og læder det engang blev sagt »as good as Vejle boots«, foretrukken, tror jeg, af kong Christian III og kong Frederik II, der begge beskæftigede en Vejle skomager frem for alle andre.¹³⁾ Ja, du kan købe alt på disse jydsk markeder, selv dobbelte vinduer, af hvilke man kan se en mængde, færdige og isat glas, så man kan isætte dem i karmen på et øjeblik.

Jelling.

En varm køretur på to timer under den brændende sol bragte os til landsbyen Jelling, hvor i følge de gamle sagaer kong Gorm den Gamle i ældgamle dage havde sit hof, og hans dronning Thyra Danebod engang ejede et slot. Tro dog ikke, at jeg ved et slot mener en bygning af sten og fæstningsværk, i disse tidligere dage

var en rund jordvold, som vi i England endnu kalder »a Danish camp«, med en bygning af træ bopæl for jydsk konger.

Historien om Gorm den »Gamle«, for han siges at have levet hen imod hundrede år (840—940 the Guthrum of English history), er sådan blandet med tradition og romance, at det næsten ikke er til at finde ud af. Nok er det at sige, at han havde sin storhedsperiode omkring år 900, da han invaderede England ligesom resten af de danske vikinger, og, efter en kamp, hvor han blev slået af kong Alfred, blev døbt i landsbyen Aller på øen Athelney under navnet Athelstan, en benævnelse han dog aldrig anvendte. Ham var det, der underlagde sig utallige små- eller sysselkonger og for første gang samlede de forskellige provinser i Jylland under eet scepter.

Thyra, hans dronning, en af de populære heltinder i den gamle skandinaviske historie, var i følge Saxo Grammaticus og mange af de gamle sagaer en datter af Ethelred, kong af England. Men nogle år efter, da England var dårlig tone (bad odour) i Danmark, opdagede folk, at hun var en datter af en småkonge af Holsten (Anglia). Et er sikkert, hun var fremtrædende på det tidspunkt, da hun blev gift, og også tapper og hårdhændet. Lad hende være af engelsk eller holstensk oprindelse, hendes minde er beskrevet med hengivenhed af alle historikere fra tidligere og senere tider.¹⁴⁾

Da vi ankom til Jelling, steg vi af

vognen ved indgangen til kirkegården, som ligger mellem to kæmpemæssige »tumulies« eller høje, som de kaldes i Danmark, opført til minde om kongen og dronningen. Vi besteg dem begge, og fra disse højder havde vi udsigt over lyngheden ved Jelling, et område, der er helligt for elskere af gammel Skandinavisk historie, vildt og mystisk, og mange mindre gravhøje, som man ser dem i Dorsetshire og Wiltshire. Det var på den hede, at kong Frode Fredegod hængte en guldring på en galge, en ring ingen turde stjæle, så godt var politiet i hans dage.

Men Jellings glans er dens to gravstene indhugget med rune-inskription. Den store, 11 fod høj, en kæmpemæssig granitblok, trekantet og misdandet, blev sat af kong Harald Blåtand til minde om hans far og mor og bærer inskription på hver side. Man må se på denne sten flere minutter og stadig skifte stilling, indtil øjet opfatter meningen, så man er i stand til at se den vilde slangedekoration, som bugter sig hen over stenen, og man vil så opdage figuren af en mand kranset med en glorie eller nimbus og hængende på et kors, man ser tydeligt korsets spidser, en besynderlig og den tidligste figur, der forestiller Kristus i den nordlige del af Europa. Inskriptionen kan tydes således: »Kong Harald satte dette minde for sin fader Gorm og sin moder Thyra, den Harald som erobrede hele Danmark og Norge og indførte kristendommen.«

Den mindre sten blev sat af kong Gorm selv til minde om dronning

Thyra. Den er af granit, 5 fod høj og 3 fod bred og flad. Inskriptionen er således: »Kong Gorm opførte denne høj for sin hustru Thyra Danmarksbod.« Dette er mærkeligt, da man for det meste antager, at Thyra overlevede sin husbond. Enten har historikerne taget fejl, eller også har Gorm, som det ofte var tilfældet i gamle dage, forberedt gravhøjen og ladet stenen tilhugge medens hans hustru levede. Gamle Saxo mener, at denne inskription slet ikke var lavet af kong Gorm, fordi, som han venligst bemærker, »han var af så skinsyg karakter, at han ikke ville sige om sin hustru: Danskernes Pryd«, men Saxo var en munk og kunne ikke dømmes om en gift mands følelser, særligt dem, som en gammel havde overfor sin unge hustru.¹⁵⁾

Der eksisterer et sagn, at denne sten var sat af Harald Blåtand, Thyras søn, og befolkningen peger stadig på, at der på Bække hede er en stor granitsten, meget større end kong Gorms, som Harald havde udvalgt til sin moders monument, men djævelen ville ikke tillade, at den blev fjernet, og Harald, en nybegynder i den kristne tro, vidste ikke, hvordan han skulle knægte djævelen, så efter en hård kamp var han nødt til at opgive planen, og dronning Thyra måtte nøjes med en sten af mere beskedne dimensioner.

Disse stene stod tidligere på toppen af højene, dybt nedsunkne i jorden. I 1586 beordrede amtmanden¹⁶⁾ i provinsen dem flyttet til kirkegården,

hvorved der opstod nogen forvirring, og ingen kan nu sige med sikkerhed, hvilken gravhøj der er Gorms og hvilken dronning Thyras. På den gravhøj, der skønnes at være dronning Thyras, havde der i tidens løb dannet sig et vandbassin, og vidunderlige mirakler blev udvirket på dette sted, og fra alle egne strømmede folk til. Nogle år senere indtørrede bassinet, og man bestemte at finde årsagen. Man gravede og stødte på et gravkammer beklædt med træ, 22 fod langt og $4\frac{1}{2}$ fod højt, dækket med egebjælker. Der var ingen skeletrester, men man fandt en kiste, der næsten var hensmuldret. Nær ved lå en figur, der lignede en fugl, lavet af tynde guldplader, en lille kop 2 tommer høj af sølv dekoreret med fantastiske snoninger og slangehoveder, desuden en grov træfigur af en kriger og et træpanel med en udskåren drage. Der er ingen tvivl om, at gravhøjen havde været gennemsoget, da flere bjælker var gennemskåret. Fundet af et lille vokslæs, der var anbragt på en af bjælkerne, støtter denne antagelse.

På grund af tvivlsspørgsmålet om højene venter arkæologer i dag med utålmodighed den dag, da den nuværende majestæt, kong Frederik VII, der har en prisværdig interesse for sit lands antikviteter, vil få tid til at overvære åbningen af den anden gravhøj.¹⁷⁾

Det er morsomt at bemærke, at en runesten, der minder om Jellingstenene, for nylig er funden nær Flensborg med en inskription, der bekendt-

gør giftermålet af en datter af Thyra, en ung dame, som ville have været død som jomfru, hvis man ikke havde været klar over hendes eksistens.

Grejsdalen.

Vi tog en anden vej tilbage til Vejle, idet vi kørte gennem den romantiske Grejsdal,¹⁸⁾ — et dansk Schweizerlandskab, som vor vært forklarede. Vi sætter de alpine prætentioner til side, det er en meget smuk og varierende tur, bakket og snart frodig, snart øde, snart bevokset med en tæt skov af bøge og nåletræer. Her og der små stykker kultiveret jord, maleriske små bindingsværkhuse og en lille å, der drev vandmøller med overfalds træ-vandhjul, sorte af ælde, der smed skumsprøjt op i luften, så en øde hede, så et indelukke, hvor skovarbejdere savede træ. Skoven er tæppebelagt med Giøgemad (syreplanter). Ind imellem pipper bladene af liljekonvaller frem.

Efter at vi havde forladt Grejsdalen, rejste vi over en trist hede, indtil vi efter en halv times kørsel kom på landevejen til Horsens, fuld af kær-rer og vogne, okser, køer og mænd til hest, der vendte hjem fra kvægmarkedet i Vejle. Om denne tur kan jeg ikke sige meget, for vi var nu langt borte fra skov og fjorden, som indbefattede skønheden af hele Jylland, men landevejen er udmærket, og vi skumplede adstadigt af sted over et vidtstrakt terrain, godt kultiveret med spredte gårde, kirker, træer, kvæg og brønde af primitiv konstruktion — en

træstamme over en stage, nogle sten i den ene ende og en spand i den anden, det hele mindede mig om indholdet af en Nürnberg legetøjsæske.

Horsens.

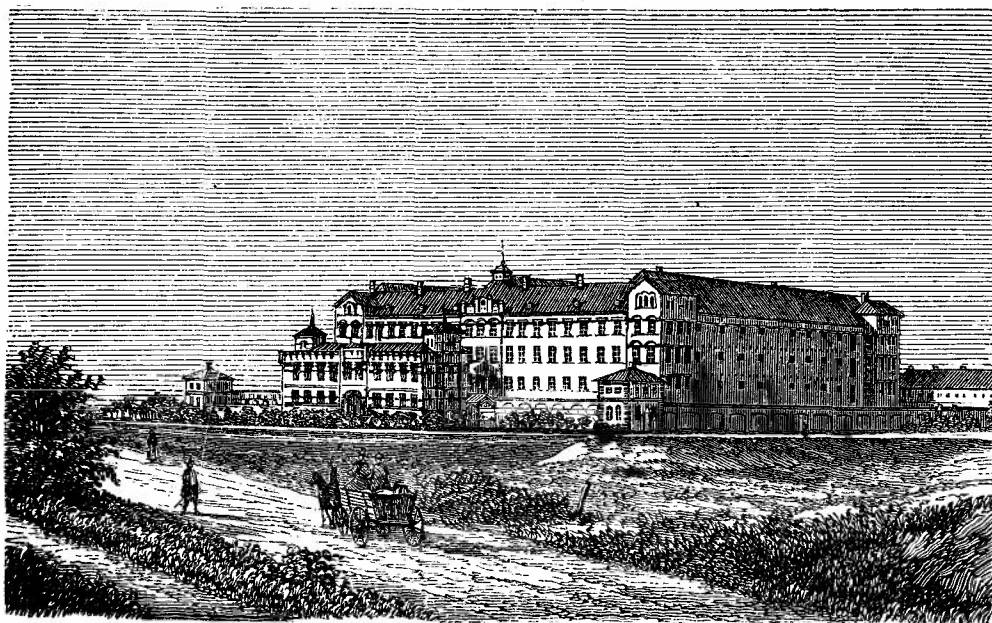
Da vi nærmede os Horsens og dens fjord, blev vi forbavsede over den vældige størrelse, fængslet¹⁹⁾ havde på højden bag byen, og begyndte at tænke over, hvilket ondsindet land vi måtte rejse igennem, da det behøvede en så stor bygning, og mine tanker gik tilbage til den gode kong Frode og hans gyldne ring, og jeg sukkede, når jeg tænkte på, hvor menneskeheden siden er degenereret. Vi gjorde holdt i Horsens, og medens middagen blev tilberedt, vandrede vi ud gennem denne kedsommeligste af alle rene, og tror jeg, blomstrende provinsbyer for at besøgt St. Ib kirken,²⁰⁾ der er berømt for dens pragtfulde prædikestol af udskåret eg og ibenholt, og så senere en pilgrimstur til Klosterkirken,²¹⁾ et ældgammelt convent, indenfor hvis mure søstre til den ulykkelige Ivan af Rusland, prinsesser af Brunswick, ligger begravede, og som her levede mange lange og triste år. »Bonitate Catherinæ secondæ vitam traducerunt quietam« (De henlevede et roligt liv ved Katharina den II's godhed). Catherine, den sidste af denne uheldige slægt, døde 1807.

Prinsesserne boede i et hus på torvet overfor St. Ib kirken, der nu er et bryggeri. I betragtning af, at de var født i Arkangelsk og senere undslap

knutten og Sibirien, synes jeg ikke, de skal vises medynk, fordi de endte deres dage i Horsens, en by, der i det sidste århundrede blev hyppigt besøgt af landadelen og selv nu røber bedre dages liv, og der blev uden tvivl gjort megen stads af dem.

Vort hotel²²⁾ var tidligere et palæ, der tilhørte familien Lichtenberg;²³⁾ det sidste medlem ligger begravet i Klosterkirken. Deres ophøjelse var lige så hurtig som deres fald. Engang i et tidligere århundrede kom en bonde-dreng fra landsbyen Lisbjerg, en klog lille fyr, som kontorist til et handels-hus, senere blev han selv handelsmand og en mand med store besiddelser. Han giftede sig med en dame af fornem byrd og blev for tro tjeneste adlet af kongen, men navnet Lisbjerg, landsbyen, hvor han blev født, var dansk, og alt for vulgært for en adelsmand at bære. Kongen, Frederik IV, såvel som hans adelige ægtefælle, ville ikke tillade det, så de fortysskede navnet, så det var i samklang med datidens Danmark, og kaldte ham Lichtenberg.

Ved kong Frederik III's hof talte man udelukkende tysk. Engang blev Islænderen Torfæus²⁴⁾ tiltalt af kronprinsen på tysk, han svarede ikke, men bukkede og tog afsked. Kort efter spurgte kongen ham: »Nå, Torfæus, har du set prinsen?«. »Ja, Deres majestæt.« »Hvad sagde han?« »Det ved jeg ikke.« Dette svar fandt kongen mærkeligt, og da han udspurgte ham, kom sandheden for en dag. Kongen, der var dansker i sit hjerte, blev

*Horsens statsfængsel (tidligere Horsens tugthus). Opført 1847–53.
Fra »Danske billeder fra skole og hjem«, København 1899.*

skamfuld over, at den fremtidige kong ikke kunne tale sit lands sprog og forlangte, at prinsen skulle lære dansk.

Horsens indbyggere var imidlertid ikke tilfreds med det tyske navn og erklærede, at denne familie ikke ville få fremgang, men tværtimod dø ud. Det skete også,²⁵⁾ og deres palæ er nu byens førende hotel.

Før vi forlod byen, havde vi tid til at gå ned til vandet og kaste et blik på den travle havn og fjorden.

Tirsbæk.²⁶⁾

Forøvrigt er vi nu dybt inde i en historisk og romantisk landsdel med gamle herresæder og slotte med deres legender om familier, der forlængst

er døde. En dag under vort besøg i Vejle passerede vi Tirsbæk slot, der engang ejedes af adelsslægten Bryske — onde Bryske — blev de kaldt, for her, ligesom i Frankrig, havde hver adelsfamilie et øge- eller tilnavn i deres område. Greverne Juel-Wind — de tapre, Friis — de trofaste, Marsvin — de smukke, Grubbe — de ærlige, Urne — de rolige, Brahe — de muntre, Lykke — de prægtige, Parsberg — de vel-talende, Munk — de hæderfulde, og Bryske — de onde. Med hensyn til den sidste familie er jeg ked af at meddele, at Niels Kaas, storkansler på Frederik II's tid, erklærede, at der altid i Danmark havde været Bryske'r, ganske vist kun få, men de havde al-

drig prøvet at lyve sig fra deres øge-
navn. Resten af disse familier kom-
mer vi alle i kontakt med senere på
vor rejse.

Under middagsselskabet på Tirs-
bæk slot lærte vi en dansker at kende,
som talte udmærket engelsk og havde
været i England. Jeg spurgte ham:
»Befolkningen er her velkædet og bor
godt, vi har ikke mødt rigtig fattig-
dom eller tiggere endnu?« Han sva-
rede: »De har ganske ret, for hver, der
dør af sult — hvis det overhovedet
sker — dør 99, fordi de æder sig ihjel.«
Og jeg tror, han har ret, for Jyderne
har et glinsende og triveligt udseende.

Skanderborg.

Nu står hestene for døren, og vi
starter rejsen til Skanderborg.

(Ganske vist hører Skanderborg ikke un-
der Vejle Amt, men oversætteren ønsker ger-
ne at give læseren et indtryk af, med hvilken
omhu Marryat har oversat et af vore smukke
digte, nemlig om kong Valdemars ridt fra
Skanderborg til Ribe.²⁷))

If then it be the will of God,
And I must surely die,
Fetch quick my lord from Skander-
borg,
And hither let him fly.

As the king set off from Skanderborg
Thirty squires they swelled his
train,
But when he came to Gredsted
bridge,
Did the page alone remain.

Horsens.

På en senere rejse med tog fra Køben-
havn ankommer Marryat til Korsør, hvor der
ligger tre dampere parat, en til Nyborg, en
til Århus og Marryats skib til Horsens.

Desværre var der modvind, så turen
tog to timer mere end normalt. Hen
imod kl. fem passerede vi Endelave,
hvor myriader af unge vildænder prø-
ver deres vinger. Da vi kommer ind
i Horsens fjord, dukker en lille sma-
ragdgrøn ø op i horisonten, flad og
rager kun lidt over vandet, det er
Hjarnø,²⁸) hvor digterkongen Hjarne
døde og ligger begravet. Hjarne havde
regeret nogle år, da hans arving Fried-
lev, som Danskerne troede var død,
kom tilbage til sit fædreland, hvor-
efter Hjarne efter en kamp, hvor
han blev slået, flygtede til øen Hjarnø
forklædt som en bonde, senere kom
han til hoffet og blev antaget som
saltkoger i det kongelige køkken. Han
sørgede for altid at være meget snav-
set, men så befalede kongen en dag,
at han skulle vaske sig, og så blev han
genkendt. Kongen spurgte ham: »Kom
du for at dræbe mig?« »Nej,« svarede
Hjarne, »men for at vi kunne afgøre
sagen i en tvekamp.« Det gik kongen
ind på, og Hjarne blev dræbt og fik
en ærefuld begravelse på sin egen ø.
En stenhøj med rå indhuggede skibe
markerer hans grav. Hans gravsted lå
uforstyrret af oldgranskere, men ikke
af kvæget. For mange år siden rev en
vild tyr jorden op med sine horn og
bragte et ældgammelt sværd frem for
dagens lys.

Og nu ser vi øen Alrø,²⁹⁾ hvor dronning Alrune ligger begravet. Der er noget poetisk over, at disse to hviler hver på sin lille græsklædte ø med fjorden imellem sig. Vi sejler forbi et brohovede på Vårsø,³⁰⁾ hvor der ligger en meget stor gård tilhørende baron Juel, så en mindre ø, Vårsø Kalv, grøn og øde, og endelig Horsens tårne, og vi ser vindmøller på bakketoppene, ingen steder ser man møller så travle som i Jylland. Så er vi ved kajen og ti minutter efter på Jørgensens hotel.

*Boller.*³¹⁾

Af respekt for Christina Munks minde — ikke fordi hun fortjener det — beslutter vi at besøge Boller, stedet hvor hun blev forvist efter hendes skilsmisse og fordrivelse fra Frederiksborg. Hun forblev her i fangenskab indtil 1646, da hendes svigersønner sørgede for, at hun blev løsladt. De hævdede, at hendes fangenskab var en skamplet på hendes børn. Fra den tid gik det bedre, og der var en forsoning i sigte mellem hende og kongen. Men da hun besøgte sin moder på Fyn på vej til København, fik hun meddelelse om kongens død. Det fortælles, at hun brast i gråd, hvorefter hun udbrød: »Ja, hvem skulle have troet, at jeg ville udgyde tårer for Christians skyld.« Christina blev på Boller til sin død og levede flot, hvilket hendes stedsøn, kongen, misbilligede og sendte en deputation til Boller for at undersøge forholdene og bede hende give bevis for hendes ret

til titlen Grevinde af Slesvig-Holsten. Da de kom til borgporten, blev de modtaget med en trompetfanfare, en noget kongelig modtagelse, som Christina, da hun erfarede, hvem det var, erklærede for en fejltagelse. Beviset, som hun kunne fremlægge, var intet bedre end et brev i kongens egen skrift stilet til Velbårne Fru Christina Munk, Grevinde af Slesvig-Holsten.

Boller er en gammel herregård med voldgrave, omgivet af have, landbygninger og skov ned til vandet, det er nu i grev Friis' eje. I haven står et lindetræ, under hvis grene, der er understøttet af gitterværk, mange hundrede kunne spise til middag, også prægtige egetræer, som en engelsk park ville være stolt af. Christina har måske siddet under disse træer og grædt og tænkt på, hvor dumt hun bar sig ad, da hun ofrede sin ære, position og sine børns lykke for en kamertjener ved hendes mands hof. Det yngste barn, en pige, ville kong Christian ikke anerkende, og Ellen Marsvin sendte hende til Køln, hvor hun blev optaget i et kloster og senere tog sløret.

I tidligere dage var Boller scenen for endnu en tragisk romance. Dronning Margrethe var, ligesom alle kvinder, en giftekniv, hun hadede en lille, men mægtig adelsstand, og det var hendes politik at styrte den ud i uløselige vanskeligheder ved at få yngre sønner gift med rige arvinger fra handelsstanden og vice versa. Da hun gav den velbårne Kirsten Thott til sin yndling Jeppe Muus, søn af en rig bor-

ger, gav den harmfulde brud sin husbond en guldring, i hvilken der var indfattet et kobbersøm med denne indskrift: »arte dig kåber nagle, die ligger i guld« — du kan prale kobbersøm, du ligger i guld. Dronning Margrethe regnede ikke med hævn fra brudens trolovede, Holger Munk, herren på Boller, men, til dronningens raseri, kom han i klammeri med brudgommen, dræbte ham og giftede sig med enken dagen efter.³²⁾

Der er noget meget tiltrækkende ved disse danske herresæder, de minder meget om England, som man stadig finder dem nogle steder, og som de fleste var, før den nederdrægtige smag, vore landskabsgartnere nu har, vandt indpas, hvorved de ødelægger vore dejlige gamle haver og fjerner vore klippede alléer. Jorden er velholdt med blomsterstrålende sirbuske, men hvor i ni af ti steder kan man spadsere og meditere: lige ud kan man ikke gå, enten ramler man ind i et jerngitter og falder ind i et blomsterbed eller havner i en stensætning, ingen drømme eller dybe tanker mere i en engelsk park for slet ikke at tale om skygge. I Frankrig har man de klippede avnbøghække, terrasserne, store og imponerende, de rektangulære blomsterbede, måske anlagt lidt for stift, men ganske kønt.

Hvad jeg holder af på de danske godser, er kombinationen af alle fordelene. Deres haver er morsomme med gammelkendte blomster, prægtige roser og så lidt afsides, lindealléen »se perdant dans les bois« — hvor man

kan meditere — og de smukke skove lige ned til vandet. Den eneste ting, jeg ikke kan lide er det stillestående vand i voldgravene, de må være usunde og burde drænes af og til.

Ikke langt fra Boller slot står sognekirken i Uth.³³⁾ Hvis man holder af gamle stenfigurer, af bevæbnede riddere og velbårne fruere, så besøg den og bliv belønnet derfor i Gyldenstjerne og Rosenkrantz, gamle jydsk navne, den sidste måske den fornemste adelsfamilie i Danmark.

Stensballegård.

Om eftermiddagen kørte vi til Stensballegård, baron Juels herregård på den anden side af Horsens fjord, den er kendt for sin smukke beliggenhed. Indgangen over den store gårdsplads med avlsbygninger på alle sider støder et engelsk øje, men når herremænd skal drive landbrug efter den målestok, som de jydsk, der har et folkehold på nogle hundrede, er det nødvendigt at have hånd i hanke med bedriften.

En allé af lindetræer, ca. en halv engelsk mil lang, fører os til en bakketop og derfra til den tilstødende høj, hvorfra vi har vid udsigt ind i landet og til Horsens fjord med Hjarnø og Alrø, Vårsø og dens Kalv og pragtfulde skove og græsgange, et ægte dansk landskab. Efter en lang tørke er landet opfrisnet af flere byger. »Helix pomatia« — vinbjergsnegle — findes her, de er ganske udmærkede for svindsotpatienter. Man kan finde dem i England, og Sir

Kenelm Digby indførte dem til omegnen af Croydon. Lady Venetia ønskede sneglene, der kunne give hende en smuk hud. Sagnet fortæller det i hvert fald. De eneste steder i Danmark, hvor de findes, er her og på Ledreborg gods, og begge steder blev de indført af en franskmand.

Væhr.

Vi kørte tilbage til Horsens over Væhr, en lille landsby, der blev Griffenfeld's sidste hvilested. Efter 27 års fængselsophold i fæstningen Munkholm nær Trondhjem døde Griffenfeld 1697, 63 år gammel, i sin eneste datter baronesse Krag's hjem.³⁴) Vi lod vognen holde ved præstegården og bad om nøglerne til kirken, men præsten ønskede selv at ledsage os. Griffenfeld ligger i en egekiste over gulvet i et åbent kapel. En enkelt inskription på en forgyldt plade fortæller, at her hviler de jordiske rester af Christian V's storkansler. Denne plade kan ved hjælp af en skjult fjeder fjernes, og så kommer en anden til syne, på hvilken alle hans titler og æresbevisninger er beskrevet med pomp og heraldik: »Den ophøjede, adelige og velbårne — søn af en lille vinhandler — Ridder af Elefanten, Danmarks Storkansler«, efterfulgt af historien om hans unåde, fængsling og død, en inskription familien ikke turde vise på den tid. Hans hustru er begravet i en krypt under kapellet. Griffenfeld's svigersøn, baron Krag, har også et langt gravskrift: Ambasadør to gange i Paris, gift tre gange

og havde tolv børn med Griffenfelds datter.

Vi kørte tilbage til præsten og bliver inviteret indenfor, og det kan måske mere at læse en beskrivelse af en dansk præstegård. Man kører først gennem en port ind på en firkantet gårdsplads omgivet af avlsbygninger, modsat porten er stuehuset, midt på pladsen er der plantet lindetræer, en hund gør voldsomt, som ville den sprænge sin lænke, haner, høns og kyllinger spankulerer omkring, vogne og heste, men ingen gødning, altsammen rent, men uordentligt. Bygningerne er kun i én etage, man går forsigtigt ind i værelserne, alt er net og rent. Vinduerne på den anden side vender ud til en blomsterhave med masser af roser, syrener og sommerblomster. Haven går gennem en bøgeskov med stier og siddepladser ned til en sø, lille, men stor nok til at muntre sig med en båd, og der er rigeligt med fisk. Så er der en frugthave og køkkenhave, heller ikke en lindeallé mangler.

De danske præster er dårligt betalte, men når landbruget drives ordentligt, mærkes deres fattigdom ikke, som det er tilfældet i byerne, de har jo alt ved hånden: æg, smør, mælk, fjerkræ, rigeligt med grise, tørv fra egne moser til vinterbrændsel. Jeg spurgte vor nye bekendt, hvor mange køer han havde. »Meget få,« svarede han, »jeg har kun en lille gård, kun tolv.« Der bliver klaget, hvis præsternes gårde er for store, så de bliver tilbøjelige til at tænke mere på køerne

*Udsigt over Lillebælt til Snoghøj. I baggrunden Fredericia.
Fra »Danske billeder fra skole og hjem«, København 1899.*

end på menigheden. Om de præster, jeg lærte at kende, kan jeg sige, at de er godt uddannede, milde og »gentlemenlike«. Deres hustruer er rare og gode medhjælpere, gør deres pligt overfor deres stand, og ligesom deres husbond er de enfoldige og fuldstændig fri for præventioner — forøvrigt den store charme ved den danske nation — og samtidigt blottet for »mauvaise honte« — falsk undseelse — eller kejtethed. Disse præstegårde er måske lidt for »soigné« — velplejede — efter vore begreber, men jeg er ikke sikker på, at den dejlige gård ikke fuldt ud kompenserer for den fine grønne låge og velklippede plæne, omkranset af laurbærtræer, foran hoveddøren til en engelsk præstebolig.

Fredericia.

Næste år, 1859, besøger Marryat Fredericia og skriver følgende:

Vi passerer Kolding, hvor slotsruinen synes at have lidt under sidste vinter, og Hannibal på sit vagtårn nu hælder forover, betydeligt ude af balance. Derfra videre til Fredericia, en smuk køretur langs med fjordens kyst som erstatning for vor kedelige syv miles tur i formiddag fra Haderslev.

Byen Fredericia er en fæstning af betydning i de danske besiddelser. Den har haft sammenstød med Svenskerne, foruden dens betydning i den sidste krig (1848), alt for frisk i erindring for verden til at omtales her.

Af nuværende interesse er to statuer, mindesmærker for de danske helte i slaget ved Fredericia. De er udført af professor Bissen. Den ene, et basrelief, opført på kirkegården, er smukt udtænkt og fremragende udført. Man ser to soldater bærende en død kammerat på deres arme fra slagmarken til graven. Uheldigvis er det uforstandig anbragt for nær kirkegårdsmuren, så man ser, enten man kommer fra den ene eller anden side, de to bærerens runde rygge under en skæv vinkel, der giver et akavet udseende. Man skal gå over på den anden side af vejen for at bedømme helhedsindtrykket. Det er imidlertid et fint kunstværk og tjener til ære for kunstneren.

Fredericia er ved at restaurere kirken, så den får sine gamle røde og hvide farver igen. Prædikestolens udskæringer ville være Grinling Gibbons³⁵⁾ værdig med frugter, blomster og skaller.

Middelfart.

Vi finder Middelfart i fuld galla. Bøndernes vogne ankommer fra tidlig morgen, et eller andet skal ske, så vi spørger os for. En stor »popinjay« — fugleskydning — skal finde sted i skoven ved Hindsgavl, efterfulgt af et bal, der skal vare hele natten til den lyse morgen. Vi spadserer hen til skydebanen. Skydningen er god nok, måske knap som man ser i Tyrol, men hanen tumlede da ned. Vi kunne ikke blive, da vi havde venner i Snoghøj,

på Jyllandsiden, og skulle tilbringe aftenen der.

Snoghøj.³⁶⁾

Jeg har beskrevet så mange herregårde, at det kunne være interessant at besøge en rigtig dansk villa, og en kønnere kan ingen steder findes end i Snoghøj. Belliggende ved færgelejet er et langt lavt hus med velproportionerede værelser, indrettet efter bekvemmelighed, ikke for pragt. Værelserne ender i en stor, firkantet åben loggia, bevokset med clematis. Udsigten til Middelfart, den mest maleriske af alle byer, når man ser den fra Lillebælt og de tilstødende skove.

Bag huset hæver en bakke sig, lagt ud til den smukkeste have, en botanisk park med sjælne sirbuske og træer, fyr og abetræer — araucaria — (dette træ stammer fra Sydamerika og er mellemhøjt med tætsiddende, skællagtige, bladlignende nåle, et fremmedartet træ, der ikke er hårdført, vokser kun på meget varm, tør og mager jord her i landets sydlige kystegne, men må om vinteren inddækkes fuldstændigt). Hele haven er anlagt af ejeren, M. de Riegels, eller rettere plantet to gange, for under krigen 1849—50 var Snoghøj skueplads for kamp og blodsudgydelse, det smukke landsted blev ødelagt og ubeboeligt for familien i tre år. Nu er det igen smilende, et bjergparti af kanonkugler fortæller alene om den tidligere ødelæggelse af ejendommen. Medens vi spadserede i villaens have, overdådigt med sommerblomster, fiskede familiens ungdom

fra en pram i Lillebælt, småt og spræl-
lende er deres bytte.

Månen stiger op, rød og gulbrun, ligesom på en operascene, men her er vi i det skikkelige, respektable Danmark, langt borte fra Keruber og »Almavivas, assia L'inutile precauzione« (den oprindelige titel for Rossini's opera: Barberen fra Sevilla) land. Når folk her siger »Buona notte« (god nat), mener de det og går ikke rundt og laver ballade efter mørkets frembrud, men går i seng og dækker sig med en god tyk dyne, ligeegyldigt om det er i juli eller hundredagene, og sover og snorker i deres korte alkover til næste morgen.

Det blev sent, næsten midnat, før vi sejlede fra Snoghøj. Vi havde brise nok denne gang, men fra siden.

Lillebælts vande klynkede bitterligt mod bådsiden: »Du rejser videre,« græd en lille bølge, da jeg lænede mig ud agter, idet jeg så på fuldmånens skin i sølvstriben, »du vil forlade vore kyster, du, som fremfor alle rejsende elsker og skatter vore udstrakte marker, vore gamle herregårde, de ældgamle historier og sagn om vort folk.« Jeg svarede den lille bølge, at jeg håbede at vende tilbage og aldrig ville glemme de lykkelige dage, vi havde tilbragt på herregårdene og i Danmarks blæsende provinsbyer, hvordan jeg havde beundret den frugtbare jord og ønsket, at mere kapital kunne investeres for at forstærke landets naturlige ressourcer, men at der nu, hvor den første græstørv i Danmarks moser er vendt, landets jernbaner ud-

vides, måtte gøres meget for at forbedre agerbruget til gavn for ejerne. Nu må herremænd og gårdejere da snart opdage og værdsætte den rigdom af gødning, der rådner til ingen nytte i deres stillestående voldgrave, at de skal oprense dem, som vi gør i England og derved kraftigt nedbringe febersygdomme, gift og koldfeber, der er alt for almindelige inde i landet.

Og så stagvender vor lille båd, og de små bølger stænker et salt kys i mit ansigt, danser og ruller videre for at give mit svar til andre små bølger. Ja, vi stagvender gang på gang, skyder 200 yards til styrbord og så bagbord, som vinden nu kan være, lige når man tror, at vi er i havn.

Men tilsidst ankommer vi til Middelfart og byder et varmt, men forhåbentligt ikke det sidste god nat til de blæsende kyster af gamle Jylland.

Slutning.

Det Schimmelmanske Palæ,
16. april 1860.

Min rejse er nu til ende, for i morgen skal vi forlade København. Jeg har efter min bedste overbevisning nedskrevet, hvad jeg har set, hvad jeg har besøgt og mine indtryk. Mine vandringer gennem kongeriget Danmark har været af største interesse. Alligevel, læg mærke til det, anbefaler jeg ikke denne tur til alle og enhver. Den tungsindige unge mand — a moustache naissante — (med begyndende overskæg), lige færdig med sin skole, eller som skal på ferie efter en

hård militærtjeneste eller med udsigten til en præstegerning på landet, kan udnytte sin tid på en meget bedre måde. Lad ham besøge København i to dage, så fiske sin vej op gennem Norge, rejse hurtigt ned gennem Sverige, svælge i champagne — mere Cliquot — i St. Petersborg, han vil ikke få den andre steder, købe turkiser fra taterne i Moskva — de vil dog alle blive grønne en uge efter — videre til Konstantinopel, sætte næsen indenfor i et harem og blive beskudt, som han vil fortælle, og videre, undgå ophold undervejs, løbe hornene af sig, rundhåndet — ikke letsindigt — og vende tilbage til sit eget land og »gøre sin pligt i det embede, som det har behaget Gud at tildele ham«.

Men de lidt ældre, som har været alle vegne og alligevel ikke oplevet noget, som afskyer at blive hvirvlet gennem de pæne egne af Europa for fornøjelses skyld af et lokomotiv, som hader de tyske kurbade og deres ugudelighed, de, der føler, at de ved og kan bedømme, hvad der er stort og smukt i denne verden, som kan tillade sig — uden at miste værdighed — at glæde sig over noget, der måske ikke er førsterangs, som kan lide at køre gennem et land, at studere dets historie, dets skikke og dets legender, de, der er tilfredse med at tage folk, som de er, der vil foretrække en høflig og venlig behandling og rimelige priser i stedet for smigrende underdanighed og udplyndring, til sådanne mennesker kan jeg med god samvittighed

love megen glæde, megen interesse — særlig i forårstiden — på deres rejser gennem det ældgamle Jylland og de frugtbare havomkransede øer i det danske arkipelag.

Noter.

- 1) Ørnsborg er et sagn, og det er meget tvivlsomt, om kong Abel har haft noget med slottet i Kolding at gøre. Det er en kraftig overdrivelse at lade Bernadotte brænde »de fleste slotte«, det var blot Koldinghus, det gik ud over.
- 2) Venus — figuren i vandkunsten på Koldinghus — var en »Fortuna«, lykkens gudinde.
- 3) Kong Albrecht af Sverige har ikke sidet fængslet på Koldinghus.
- 4) Det er rigtig nok, at der har været fisket perler i Kolding å.
- 5) Donatis komet viste sig i 1858.
- 6) Vejles ældste privilegier kendes ikke, men 1327 bekræfter kongen byens selvstyre som selvstændigt retsområde, og 1355 stadfæstes særlige rettigheder, særlig med hensyn til fiskeri. Vejle var kendt som købstad allerede 1196.
- 7) 1256 holdt ærkebiskop Jacob Erlandsen sit kirkemøde i Vejle, hvor konstitutionen imod kongemagten blev vedtaget og siden bekræftet af pave Alexander IV. Konstitutionen gik ud på, at hvis nogen biskop blev taget til fange efter kongelig befaling eller »nogen anden ædel eller højbåren indenfor dette riges grænser blev lemlæstet eller led nogen stor uret på deres person«, og dette skete med kongens vilje, skulle gudstjenesten over hele landet ophøre. Ingen præst eller kapellan måtte under straf af band tjene nogen herremand, så længe forbudet varede, hverken offentligt eller hemmeligt på herremændenes gårde eller andet sted, Vejle-konstitutionen fornyedes ved et koncilium i Roskilde den 3. april 1291 under ærkebiskop Jens Grand.
- 8) En mindeplade om Christian II's besøg i Vejle 1523 findes på ejendommen »Residensgården« på hjørnet af Kirkegade og Rådhusstrøvet. I denne gård boede borgmester Niels Johnsen, som kongen besøgte, men historikere benægter rigtigheden af, at Christian II skal have modtaget opsigelsesbrevet af landsdommer Munk, da han »giestede denne borgmesters huus til herberge«.

- 9) Antagelig Brandts Hotel, der lå på øst-siden af Rådhusortvet, omtrent hvor firmaet Gundtoft, købmand P. Lykke Spangsberg og boghandleren Papyrus i dag har forretninger — altså strækningen Torvegade 6, Torvegade 4 og Rådhusortvet 4.
Brandts Hotel var kgl. privilegeret postkro og gæstgiversted. Gæstgiver Brandt havde 1831 købt hotellet af enken efter gæstgiver og cand. theol. Worck, der året 1827 var med til at stifte Vejle Byes og Amts Sparekasse — i dag Sparekassen Sydjylland, Vejle. Sparekassen åbnede 9. juni 1827 i gæstgiver Worcks ejendom »ved Rådhusortvet«.
- 10) Knud den Store har intet haft med Sct. Nicolai kirke i Vejle at gøre. I tidlig middelalder har byen haft en trækirke på stedet, sandsynligvis bygget af fiskere og søfarende til ære for de søfarendes helgen Sct. Nicolaus. Dominikanerne — eller sortebrødrene — slog sig ned i Vejle, byggede det kloster ved vore dages Rådhusortv, som ophævedes 1531, og disse munke fik betydning for byens kirke. Sortebrødrene kunne kunsten at brænde sten, og Vejle fik en stenkirke. Kirkens ældste del er muren mellem tårnet og nordre kapel fra ca. 1250. Sct. Nicolai er som bygning Vejles ældste.
- 11) Den formodede dronning Gunhild i Sct. Nicolai kirke i Vejle blev fundet i Haraldskær mose 1835. Selv en så anset historiker og filolog som N. M. Petersen (1791—1862) troede, at mumien var Erik Blodøksens dronning, der efter kongens død i 954 søgte tilflugt i Danmark med sine sønner og ifølge overleveringen var troldkyndig og efter sin død anbragt i en mose.
Den dengang ganske unge arkæolog J. A. Worsaae (1821—1885) bestred heftigt N. M. Petersens »Dronninge-teori«, og eftertiden har givet ham ret.
Mumien i Sct. Nicolai kirke er en jernalder-kvinde, har siden været udlånt til udstilling i Brede og karakteriseres som et af vore fineste fund i sin art.
- 12) Historien om Lange Peters sørøvere, hvis hoveder findes i Sct. Nicolai kirkes nordre gavlmur, står for Marryats egen regning. Det er hovedskaller, som findes i hullerne, måske anbragt der, efter at et ben-hus er revet ned, men ingen ved det i dag. I Vejle har man fra gammel tid en drabelig historie om en røver, der søgte at stjæle en Vejle-guldsmeds kostbare sølvting i Nørreskov, men blev overmandet, hvorefter hele røverbanden blev henrettet og hovederne indsat i kirkemuren til skræk og advarsel.
- 13) Skomagerfaget er gammelt i Vejle. Historikeren og indsamleren af vore kæmpeviser, Anders Sørensen Vedel, havde en farbror i Vejle, der var rådmand — og skomager af fag. Han hed Hans Sørensen og havde lavet støvler for såvel Christian III som Frederik III. Man kender Vejle Skomagerlaugs vide og vedtægter fra 1637 og 1681. Endnu ved århundredskiftet og op mod første verdenskrig havde Vejle et stort antal skomagere — især i Grønnegade, der af vejleenserne blev kaldt »Skomagernes gade«.
- 14) Omtalen af Gorm og Thyra bygger på sen og upålidelig tradition. Det eneste, der vides med sikkerhed om Gorm, er, at han er konge i Danmark i 950'erne, at hans hustru Thyra dør før ham, og at han rimeligvis er gravlagt i Jelling. Der kan efter den nyeste forskning næppe mere være tvivl om, at »Danmarks Bod« henhører til Thyra, men udtrykket er i historisk henseende betydningsløst, da det blot betyder Danmarks pryd eller smykke.
- 15) Kong Gorms sten for Thyra må være fra omkring 960 eller kort før; kong Haralds sten for forældrene kan ikke være meget yngre og må senest være rejst omkring 970. Ingen af stenene henhører direkte til høje, og hvem disse er bygget for er stadig uvist.
- 16) Amtmanden i 1586 var lensmand på Koldinghus Caspar Markdaner.
- 17) Nordhøjen i Jelling blev undersøgt 1704 og 1820, ved hvilken sidste lejlighed de omtalte fund blev gjort; en videregående undersøgelse foretoges tre år efter Marryats rejse, nemlig 1861, da kong Frederik den 7. gravede i begge høje. Fuldstændig udforsket blev højene dog først under 2. verdenskrig.
- 18) Marryat har nået at se Grejsdalen, da de pittoreske møllierier og idylliske bindingsværkshuse virkelig udgjorde et romantisk billede. Den 22 kilometer lange Grejs-å drev i sin tid fjorten vandmøller, der efterhånden blev klæde- og metalfabrikker.
- 19) Fængslet i Horsens opførtes i årene 1848—53 som en erstatning til byen for tabet af garnisonen af slesvigske kyradserer (1842). Fængslet var på tiden for Marryats besøg i enhver henseende moderne, både hvad angår bygning, indretning og principper for fangernes behandling.

- 20) Sankt Ibs Kirke var fra middelalderen navnet på den ældste kirke i selve Horsens, Torvekirken der var opført i 1220-erne af Valdemar Sejrs. Benævnelsen »Skt. Ib« er på Marryats tid antikveret, idet kirken allerede i 1794 efter en hovedrestaurering havde skiftet navn til »Vor Frelzers Kirke«, hvilket navn den stadig bærer.
Prædikestolen er udført omkring 1670 af billedsnideren Peder Jensen Kolding til brug for Horsens Klosterkirke, men herfra flyttedes den til »Sankt Ibs« ved den førnævnte restaurering 1794.
- 21) Klosterkirken dannede indtil reformationstiden nordfløjen af et gråbrødre-kloster, der var stiftet 1261. Den ældste kerne af kirken må være opført kort efter, formentlig i årene omkring 1270. I kirken findes et gravkapel for fire fyrstelige personer af det braunsvig-lyneborgske hus, to prinser og to prinsesser, der havde henlevet deres senere år i Horsens. Som arveberettigede til den russiske trone var de af den sejrende russiske herskerslæggt blevet fængslet som statsfarlige personer og indsat i fæstningen Kholmogory ved Arkangelsk, hvor de utvivlsomt ville være forblevet til deres død, hvis ikke deres slægtning, dronning Juliane Marie af Danmark, havde grebet ind. Ved Juliane Maries mellemkomst og forbøn hos kejserinde Katarina II lykkedes det i 1780 at overføre de fire søskendes karantæne fra Nordrusland til det noget mildere Horsens, hvor der indrettedes et palæ for dem ved kgl. bygmester Harsdorff. De sidste rester af Harsdorffs palæ nedbrødes i 1961.
- 22) »Vort hotel« er det stadig eksisterende »Jørgensens Hotel«, der har navn efter gæstgiver Anders Jørgensen, ejer af hotellet fra 1843 til 1869 og således vært for Marryat. Hotellet havde — og har stadig — til huse i det Lichtenbergske Palæ, der var opført i 1744 af storkøbmanden og godssamleren Gerhard de Lichtenberg (1697—1764).
- 23) Fortællingen om Lichtenbergernes »ophøjelse og fald« er helt urigtig. Navnet L. er ikke en fortyskning af Lisbjerg, men er oprindeligt tysk, båret af en familie i Lyneborg, der på Frederik II's tid indvandrede til Danmark. Gerhard L. adledes 1739 af Kristian VI med ret til at kalde sig *de L.*, altså et udslag af ærbødighed for fransk sprog, ikke tysk.
- 24) Torfæus — Tormod Torfæus 1636—1719, islandsk historiker, fik i 1660 bolig på slottet og en god løn for at oversætte de af kong Frederik III erhvervede islandske håndskrifter til dansk. Anekdoten om kronprinsens sprog er mange år senere nedskrevet af historikeren Suhm og anses ikke for pålidelig.
- 25) Slægten Lichtenberg er ikke uddød, idet efterkommerne i lige linie efter Gerhard L. stadig er indehaveren af en af hans hovedbesiddelser, Bidstrup ved Langå. Derimod gik palæet på Søndergade ud af slægtens eje i 1807 og indrettedes til hotel 1825.
- 26) Tirsbæk slot ejedes, da Marryat gæstede godset, af baron U. Brockdorff, som havde købt godset af kammerherre Christensen i 1841.
Baron Brockdorff solgte året 1862 Tirsbæk til etatsråd A. N. Hansen, efter hvem lensgrevinde Schack købte godset 1889.
- 27) Kong Valdemar Sejrs berømte ridt fra Skanderborg til dronning Dagmars dødsleje i Ribe foregik året 1212.
- 28) Hjarnø. Sagnet om kong Hjarne stammer fra Sakse, der rimeligvis selv har konstrueret det for at give ønavnet litterær forklaring. Forleddet »Hjarne« er antagelig — hjerne, hvis oprindelige betydning er »hoved, top eller isse«. På øen findes adskillige skibssætninger fra vikingetiden; disse er virkelige eller symbolske grave, men i ældre tid tolkedes de som pladser for afholdelse af tvekampe.
Beretningen om tyren, der roder et sværd op af jorden her, er optegnet 1843 af Ole Worm, der som den første har beskrevet skibssætningerne.
- 29) Alrø. Også navneforklaringen »Alrunes ø« er en litterær konstruktion. Forleddet må være trænavnet »el«.
- 30) Vorsø tilhørte Stensballegård 1725—1928. Den omtalte baron Juel må enten være Jens Holger Krag-Juel-Vind-Arenfeldt, der netop døde 1858, eller dennes broder Frederik Siegfred Krag-Juel-Vind-Arenfeldt, der besad gården fra 1858 til 1866.
- 31) Boller. Kirstine Munk var ikke i egentligt fangenskab på Boller, blot forvist dertil i en art husarrest, der varede i 16 år fra 1630 til 1646, ind imellem var hun i kortere perioder i virkeligt fængsel på slottet Stjernholm i Horsens. Hun døde på Boller 1658.
Boller nævnes første gang omkring 1350, men den ældste del af de nustående bygninger er to hundrede år yngre. Gårdens endelige udseende, som den havde i

- 1858 og endnu har i dag, skabtes ved en storstilet restaurering omkring 1760. Boller tilhørte slægten Friis fra 1664 til 1930. På Marryats tid beboedes gården af greve Jens Chr. Carl Krag-Juel-Vind-Frijs.
- Under det omtalte lindetræ sad efter sigende 180 personer til bords ved kong Christian VIII's besøg 1844. Træet blæste om under julestormen 1902.
- Kirstine Munks elsker var ikke en kamertjener, men en officer i den kongelige hær, Rhingreve Otto Ludwig af Salm. Kirstines yngste barn, af kongen benævnt »den kasserede frøken«, kan imidlertid ikke have Rhingreven til fader, idet Otto Ludwig havde forladt landet 11 måneder før pigens fødsel.
- 32) Den sagnagtige beretning om Kirsten Thotts brudfærd må henføres ikke til Holger, men til Mogens Munk, der ejede Boller på Margrethe I's tid. Han faldt 1410 i kamp mod holstenerne.
- 33) I kapellet til Uth Kirke findes et epitafium med liggende figurer af Holger Rosenkrantz mellem sine to hustruer, og et portrætmaleri fremstillende Holger Rosenkrantz med hustru, Karen Gyldenstjerne, og deres fire børn.
- 34) Væhr. Griffenfeld nåede ikke hjem til datteren på Stensballegård, men døde i Trondhjem lige før hjemrejsen skulle være tiltrådt.
- Præsten i Væhr var på Marryats tid Frederik Høegh-Guldberg, der tiltrådte embedet 1848 og beklædte det til sin død 1902.
- Præstegården var opført 1654 og nedbrændte 1927.
- 35) Grinling Gibbons levede 1648—1721 og var den mest kendte engelske billedskærer, har blandt andet udsmykket slottet Blenheim — Churchill's barndomshjem — Hampton Court, St. Pauls Katedralen, og Charles II bestilte lindetræ-udskæringer af frugter og blomster til Windsor Castle.
- 36) Snoghøj tilhørte siden 1839 postmester, transportforvalter, kammerherre H. C. Riegels (1793—1861). Han stiftede i 1843 Haveselskabet for Jylland, Fyn og Slesvig, var virksom for planteskoler og træplantning og stilledes i 1857 i spidsen for de jyske klitplantninger.

Af sognepræst John Richters levnedbog

Ringivetiden 1879-93

Ved fhv. skoledirektør *P. Engelbrechtsen*.

Sognepræst John Richters forældre levede deres barndoms- og ungdomsår i København. Hans fader, Hans Richter, var silke- og klædehandler, og hendes fader, Jonathan Balling, var forvalter ved den kgl. grønlandske handel. Ballings hjem var livligt og gæstfrit, et af de første, der åbnede sig for den mærkelige Odensedreng Hans Christian Andersen. Også efter at være blevet berømt holdt H. C. Andersen forbindelsen vedlige. Datteren Amalie fik f. eks. hans eventyr »Ole Lukøje« til gennemlæsning, og efter Andersens opfordring gav hun det navn.

Richterhjemmet var helt forretningspræget, og sønnen Johan Christians ønske om at læse til læge blev af hans brødre »mødt med ufordulgt ringeagt«.

Efter bestået eksamen nedsatte han sig i Grenå og giftede sig med Amalie Balling. 13. november 1850 fødtes sønnen John. Venen, skuespilleren Peter Schram, afbrød en teaterturné for at stå fadder, og fru Schram holdt drengen over dåben.

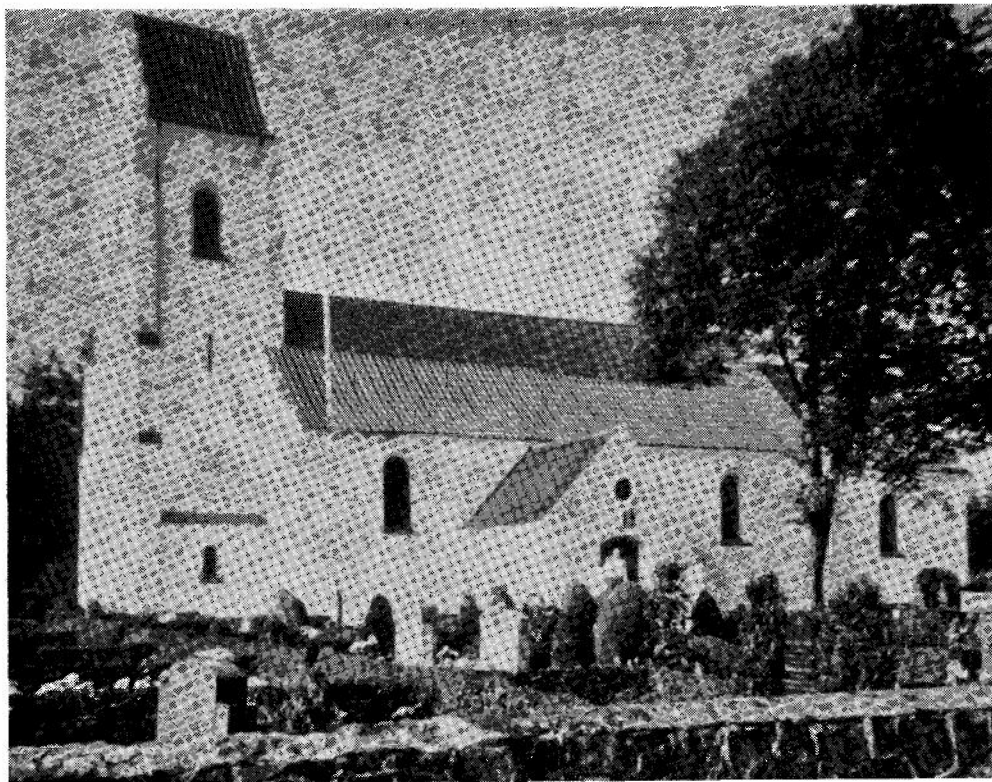
John »blev holdt til bogen«, helt i overensstemmelse med hans evner og anlæg, og 22 år gammel tog han teologisk embedseksamen, med laud. Han følte sig alt for ung til at være præst og underviste da i forskellige skoler, f. eks. ved N. Zahles højt estimerede pigeskole. Sin fritid brugte han til studier på Det kgl. Bibliotek og Oldnordisk Museum, men en særlig oplevelse var det at få adgang til Geheimearkivet: »Det var med en egen højtidelig følelse, jeg tog de gamle papirer og pergamenter med hensmuldrende segl i min hånd«. Forskningsstrangen havde

stærkt tag i ham, men efter nogle års forløb brød han af og efterkom en opfordring fra pastor Wagner i Seest ved Kolding om at blive hans kapellan.

Det var således et udpræget bymenneske med videnskabelige interesser, der begyndte gerningen som landsbypræst. To år senere, 1879, blev han sognepræst i Ringive-Give, og i sin »Levnedbog« fortæller han udføreligt om arbejdet i hedesognene. 1882 holdt han bryllup med Gudrun Schjørring, datter af borgmester Schjørring i Kolding, altså også et bymenneske. De følgende uddrag af levnedbogen viser, i hvilken grad det lykkedes det unge præstepar at leve sig ind i et rigt fællesskab med hedesoggenes jævne befolkning.

Udvalget omfatter her 1879 til 1893, da Richter blev sognepræst i Vejen-Læborg, men under nedskrivningen i de følgende år er indflettet oplysninger om de gamle sogne som f. eks. besøg af sognebørn, dødsfald o. l. Eksempelvis kan nævnes fra Richters første besøg i Ringive kirke: »(Vi) var oppe i kirken, hvor vi med hinanden sang: »Alt står i Guds faderhånd«. Nu hviler alle de, der den dag var med mig, under mulde.«

Jævnside med, at han yderst samvittighedsfuldt varetog præstegerningen, dyrkede han sin store interesse: historie og her især personalhistorie. Han var medarbejder ved for eksempel Danske adels Årbøger og blev brugt som konsulent ved forskellige personalhistoriske værker. Ved sin død efterlod han sig en bogsamling på ca. 6.500 bind. Skønt stærkt disponeret for studerekamme-

Ringive kirke.

Det røde tårn fra 1896 blev efter et lynnedslag 1926 ændret til et hvidt, pudset tårn med kamgavle. 1953 foretoges en restaurering af kirken.

14. maj 1926 skriver Richter i sin dagbog: Lynet slog i går ned i spiret på Ringive kirke. Spiret brændte, og tagværket blev beskadiget, men kirken selv blev reddet. Å min gamle Ringive kirke!

ret virkede han med dyb interesse som foredragsholder og især som oplæser lige til sine sidste år. Han elskede sang og optrådte tit i »Gluntarne« med forskellige partnere, for eksempel Jakob Knudsen. Skoleforhold optog ham meget, herunder ikke mindst højskolen. Som tilsynsførende ved Askov højskole stod han denne skole særlig nær.

Når jeg har fundet det rimeligt at lade dele af min svigerfars levnedsbog komme offentligt frem, skyldes det, at jeg tror, det vil være af interesse, først og fremmest på

Ringive-Give egnen, at læse en kulturhistorisk skildring fra forrige århundrede. Utvivlsomt kan de nuværende beboere i Richters gamle sogne finde omtale af slægt og bekendte i uddragene, der er samlet om præster, lærere og bondeslægter. Men måske mennesker i almindelighed kan have berigelse af at betragte livsbilleder, maalede ud fra den vennsæle indstilling, der prægede pastor Richter. Hans klare blik for mennesker og hans store sans for humor gør tillige læsningen fornøjelig.

Efter to lykkelige år som kapellan i Seest følte Richter, at han burde søge embede som sognepræst. Herom fortæller han i levnedsbogen:

»Søge embede måtte jeg jo begynde på, hvor ugerne jeg end gjorde det. Jeg indgav ansøgning om 2 embeder, det ene var Ulsted i Vendsyssel, det andet var Ringive-Give, næsten 4 mil nordvest for Vejle.

Sidstnævnte sted kendte Wagner en lille smule til, eller rettere sagt: han kendte en god mand i Ringive sogn ved navn Anders Nielsen, hvem han havde truffet i 1864 som krigsfange i Graudenz (da Wagner var præst for de danske krigsfanger), og som han siden som hjælpepræst i nabosognet Brande havde besøgt. Wagners svigerfader, købmand Grønvold i Slagelse, blev anmodet om at lægge et godt ord ind for mig hos ministeren. Man fandt det rigtigst, at jeg også fremstillede mig personligt for Hans Excellence.¹⁾ Jeg måtte altså til det og drog en af de første dage til hovedstaden. Ministeren var meget venlig og forekommende og sagde efter en kort samtale: »Ja, vi finder jo nok et embede til Dem.« Jeg, som jo ikke var meget ivrig efter embede, lod forstå, at det ikke var mig magtpåliggende, om det just blev ligestraks. Det har vist undret ministeren, at jeg var så lidt begærlig efter »at komme i vej«!

Jeg gik så nogle dage derhjemme (i Grenå) med en ret angstfuld fornemmelse af, at jeg nok blev kaldet til Ringive-Give (ansøgningen om Ulsted havde jeg taget tilbage); og gan-

ske rigtig: den 14. august 1879 blev jeg »allernådigst beskikket til sognepræst for Ringive og Give menighed i Ribe stift«. Samme dag som udnævnelsen stod i bladene, var jeg med fader ude på Benzons (nu Sostrup), vist mit sidste besøg på den gamle gård. Hofjægermesteren²⁾ ønskede mig venligt til lykke og gjorde helt polisk bemærkninger om navnet »Ring – give«. Jeg vidste nok, hvad han mente!

Mine følelser, da jeg modtog meddelelsen om udnævnelsen, var unægtelig noget blandede. Det var naturligvis godt, at jeg nu kunne komme i selvstændig virksomhed, men skulle jeg nu rives helt bort fra de kære mennesker, jeg i min Seest-tid var kommen så nær? Og skulle jeg drage derud med udsigt til et ensomt liv i en ensomt beliggende præstegård?

Pastor Leunbach³⁾ sendte mig en kærlig lykønskning og foreslog mig, at vi med hinanden skulle tage ud til pastor Schousboe i Gadbjerg, min tilkommende nabopræst, med hvem vi sikkert kunne få lejlighed til at gæste mit fremtidige hjem. Som sagt, så gjort, og en augusteftermiddag så os da siddende på den åbne dagvogn på vejen fra Vejle til Gadbjerg. Blandt vore rejsefæller var en halvfuld mand, der sad og vrøvlede om, at nu skulle de have en ny præst i Ringive, fik at vide, at det var mig osv. Det var den første Ringive-mand, jeg traf på; heldigvis var ikke alle mine vordende sognebørn som han!

Schousboe modtog os med åbne ar-

me, og jeg blev straks indtaget i hans livfulde, sangkære og samtidig så inderlig alvorlige kristne personlighed. Han sad nu som enkemand, kun 38 år gammel, med sin lille 3 års dreng Julius; hans unge hustru var død efter 1 års ægteskab, og kun kort efter at han var kaldet til Gadbjerg i 1876. Næste dag kørte han os til Ringive. Præstegården dér var hans fødested — hans fader, provsten i Gamst, havde været præst der fra 1835—50 — så han havde venner og kendinge både fra ældre og nyere tid i sognet.

Da vi kørte ind i Ringive sogn, så vi høstfolk tæt ved landevejen. De så efter os, Schousboe pegede på mig, og de svingede med hatten; de forstod nok, at det var den nye præst, Schousboe havde præsenteret. Så rullede vi da ind i den præstegård, der skulle blive mit fremtidshjem: ved den stille å lå den med sit nye, rødmalede og teglhængte stuehus og stråtede ud-længer, en ret stor have mellem gården og åen både mod øst og mod syd. Fru Dalsgård boede der endnu (i nådensåret) med børnene — hendes mand var forflyttet til Ødum-Hadbjerg i maj — og gav os en rigtig venlig modtagelse. Schousboe hørte da også til husets venner. Hun gjorde indtryk af at være en djærv, selvstændig personlighed.

Der gik bud efter en af nabomændene, Hans Iversen, da jeg ytrede, at jeg ville have avlingen bortforpagtet (Dalsgård havde selv drevet denne). H. I. var veteran fra treårskrigen, havde mistet højre arm i Isted-slaget og

var dannebrogsmænd; hans tætte hvide hår over det markerede glatragede ansigt gjorde, at Leunbach sagde om ham: »Han ligner en fransk markis!« Det lod dog ikke til, at han havde lyst til at tage præstegårdsavlingen i forpagtning. Præstegårdens nærmeste nabo var sognefogden Hans Henrik Jensen; hans kone, den rare, milde Stine, der blev mit hjems trofaste ven, havde været Schousboes barnepige i præstegården i fordums dage. Dem besøgte vi også og var så oppe i kirken, hvor vi med hinanden sang: »Alt står i Guds faderhånd«. Nu hviler alle de, der den dag var med mig, under mulde.

På hjemvejen fra Gadbjerg til Vejle den følgende dag kørte Schousboe os ind til Balle præstegård, hvor jeg ville hilse på min fremtidige provst, Becker, med hvem det blev aftalt, at han skulle indsætte mig i Ringive og Give den 14. september.

Efter min tilbagekomst måtte jeg jo bruge den korte tid, der var tilbage inden opbruddet, til afskedsbesøg i sognet og i nabopræstegårdene. Jeg fik venlige og gode afskedsord fra de hjem i sognet, som jeg nu gæstede for sidste gang, især småmandshjemmene. Så tog jeg en eftermiddag med toget til Vejen for at sige farvel til Sveistrup.⁴⁾ Et par gange havde jeg været gæst der. 5. juni 1879 kørte jeg sammen med Sveistrup ned til grundlovsfesten i Skibelund,⁵⁾ og nu sidst efter min udnævnelse havde den gode Vejen-præst sendt mig en kærlig lykønskning. Efter at have overnattet i

Ringive præstegård 1964.

præstegården, som jeg ikke skulle gen-
se før 14 år senere, da jeg selv var ble-
vet Vejen-præst, tog jeg den næste for-
middag – Svestrup lod vist sin vogn
spænde for til mig – til Gamst præste-
gård for at sige farvel til gamle provst
Schousboe, der som forhenværende
Ringive-præst kendte forholdene i mit
nye hjem ret godt; hans velmente
råd: at jeg nu burde lægge mig efter
studehandel(!), kunne jeg dog ikke
tage til følge.

Med Wagner aftalte jeg nu at holde
afskedsprædiken d. 7. september. Han
foreslog søndagen forud at give mig
min offerdag samtidig; den skulle el-

lers have ventet til høstprædiken-
dagen.

Med underlige følelser gik jeg til
kirke den morgen. Kirken var fyldt,
og jeg prædikede om den barmhjer-
tige samaritan. Hvor jeg dog selv
trængte til barmhertighed ovenfra,
nu da et nyt livsafsnit skulle begyn-
des. Da jeg kom fra kirken, var der
i præstegården samlet en flok gode
venner, som Wagners havde indbudt.

Dagen efter – Grundtvigs fødsels-
dag – var der indbudt til et stort mø-
de i Dons mølles have. Derhen fulgte
jeg så med Wagners; både han og jeg
skulle tale. Jeg husker, at min tale

drejede sig om »Blodets bånd« — gående ud fra Grundtvigs: »Jeg det be-
kender, at blodets bånd for mig er
kong Frodes guldkæde«. Den dybe
rene glæde, mit hjerte var kommet til
at rumme, og følelsen af, at jeg havde
én tilhørerinde, der var mere for mig
end alle de andre, lagde varme i mine
ord og jubel i min stemme.«

Richter var dagen før blevet forlovet med
Gudrun Schjørring, datter af borgmester
Schjørring, Kolding, men kun hendes for-
ældre vidste endnu noget herom.

»De følgende dage gik med indpak-
ning og afsendelse af mine bøger og
andre sager. Den 12. september forlod
jeg så Sést, efter at jeg aftenen forud
havde taget afsked med min søde lille
fæstemø. Wagner og hans hustru fulg-
te mig ind til Kolding; denne gang
var det i landaueren, vi kørte, og så
rullede jeg da et nyt livsafsnit med
nye mennesker og nye opgaver i møde.

Det var en stille og venlig høst-
aften, da jeg rullede ind i præstegår-
den. Om lørdagen kørte Hans Iver-
sens vogn mig til Bredsten for at hente
min fader og min søster Emmy, som
kom med den gule Varde-diligence —
Uhe-vognen stillede de sig lidt skept-
tiske over for. Næste dag, altså søn-
dagen, var indsættelsesdagen. I den
tætfyldte kirke var foruden mine egne
nye sognefolk også en hel del Linde-
balle're til stede. Provst Becker holdt
indvielsestalen over 1. Kor. 2,2: »Jeg
agter mig ikke at vide noget iblandt
eder uden Jesus Christus, og ham
korsfæstet.« Provstens ret almindelige

tale har jeg glemt, Paulus's ord har
jeg bevaret. Så prædikede jeg over
evangeliet om de ti spedalske. Jeg hu-
sker, at jeg betonedede, at ligesom vi —
menigheden og dens nye præst — var
fælles om syndens store nød, skulle vi
nu se at blive fælles om glæden over
frelsen og fælles om taksigelsen til
vor trofaste og nådige Gud.

Efter gudstjenesten kom mange og
bød mig velkommen med ord og
med håndtryk. Der førte mig også
Schousboe gode Lindballefolk som
Anders Utoft i møde. I præstegården
var der dækket kaffebord til en hel
del kirkegæster. Der hilste jeg på An-
ders Vestergård, det skulle blive en af
mit hjems bedste venner — hvor min-
des jeg fra hin dag hans kække, friske
ansigt. Der var møllerfolkene fra Hø-
gelund, Jens Peter og Sine, som vi og-
så skulle få så godt samfund med.
Der var den Lindballedegn Balling,
hvis »Ordsproglærdom« jeg kendte, og
mange flere.

Efter middagen, hvor fru Dalsgård
på sin mands vegne bød mig et ven-
ligt: »Velkommen til Ringive!« kørte
provsten og jeg til Give, hvor indsæt-
telsen gentoges. Den mand, som siden
vel egentlig blev min og mit hjems
bedste ven i Give sogn, Peder Pors-
hus, har siden fortalt mig: »Da De
kom frem ved siden af provsten, tænkte
a: hvad mon den bette swot kål kan
sej wos; men da De så kom op på præ-
dikestolen og lukkede Deres mund op,
da skal a low' for, at a mått' hør' ef-
ter!«

Også i Give bød man mig venligt

velkommen. Jeg husker fra den dag sognefogden Jens Mosgård og gamle Mads Givskov, Anders Vestergårds svigerfader.

Beboerne i Ringive præstegård og i sognene.

Ene i præstegården blev jeg dog ikke ligestraks. Fru Dalsgård var der endnu et par uger med børn og huslærerinde. Af børnene — der var 4 drenge og 1 pige — blev jeg især gode venner med den ældste dreng Anders Due (»Dutte« kaldet), en klog og livlig 9 års dreng. Bekendtskabet med ham genoptoges i hans voksne alder, da han først var højskolelærer i Askov, siden forstander for Sorø højskole.

Fru Dalsgård var en dygtig og myndig personlighed, der sagde sin mening om mennesker og forhold rent ud; hun gav mig adskillige gode vink om mine nye sognefolk, blandt hvem hun åbenbart havde befundet sig godt, ligesom jeg også har indtryk af, at hun var affholdt af dem. Med pastor Dalsgård skulle jeg da også gøre bekendtskab, da han sidst i september kom til Ringive for at ordne familiens afrejse og for at forhandle med mig om nådensåret.⁶⁾ Jeg ser endnu for mig hans brede, svære skikkelse med den lidt rokkende gang; hans ansigt havde bløde, milde træk som et barns, og bag de store briller lyste venlige og kloge øjne. Han var en kundskabsrig mand, især på naturfagenes område; hans bog »Stenene råbe«, skrevet i slutningen af Ringive-tid, læste jeg med interesse. Og han var kunstfor-

standig, hvad hans senere udgivne bog »Om malerkunsten med særligt hensyn til os nordboer« (1880) også vidner om. Vor fremragende maler Chr. Dalsgård var hans broder. Han var affholdt af sine Ringive-Give sognebørn, vel ikke blot for det, han var som præst, men også for hans forstand på landbruget; han havde indført lupindyrkningen på de magre hedejorder. I kirken klagedes der over hans »ring' udtål«. Blev han ivrig, stammede han, det var det, der stødte folk. Men så overhørte man da sikkert de stammende ords gode og vægtige *indhold*. Han var i kirke hos mig 16. sønd. eft. Trefoldigh. (enkens søn i Nain) i Ringive, og om eftermiddagen efter sidsttjenersten i Give var vi sammen til møde hos Mads Hansen på Bregnhoved (om hvem dagbogen senere fortæller mere), hvor vi talte begge. Under spisingen anbefalede han mig med venlige, rosende ord til sine gamle og mine nye sognefolk.

Vi aftalte, at han vedblivende skulle drive avlingen og husholdningen i præstegården indtil 1. april 1880, — til den tid håbede jeg at have fundet en forpagter til avlingen. Vi kom godt ud af det med hensyn til de forskellige spørgsmål, og kom der end i nådensårets løb et og andet op, som vi så forskelligt på, jævnedes vi det altid i mindelighed.

Vi mødtes senere nogle gange i Ringive, som var os begge så kært; også i Vejen har han og hans hustru besøgt os, nemlig i sønnens Askov-tid. Nu er det gode ægtepar blandt de

døde; deres ven Balling satte dem et kønt minde i »Vægteren«⁷⁾ (1904, nr. 19), hvor han med rette kalder denne gode grundtvigske præst en »Barnabas«, en trøstens søn. Også jeg bevarer Dalsgård og hans hustru i venligt minde.

Det blev store flyttelæs, som Dalsgårds karl Christen Jensen kørte den lange vej fra Ringive til Ødum præstegård; om flytteomnibus pr. jernbane var der ikke tale. Da det var besørget, skulle jeg jo tænke på at få i alt fald nogle af præstegårdens stuer møbleret. Den pige, Dalsgård havde fæstet til at stå for husholdningen, Marie fra Korsbjerg i Lindeballe sogn, var da med mig en dag i Vejle, hvor vi gjorde indkøb af stole, borde, gardiner osv. Nogle af stuerne — der var i alt 7 — måtte jeg naturligvis indtil videre lade stå tomme. Mit studereværelse havde jeg til venstre for den ret rummelige forstue, altså til gårdsiden. Bagved — til havesiden — havde jeg mit sovekammer. Marie residerede i den modsatte ende af huset, hvor også køkkenet lå, men vi mødtes ved spisetiderne i spisestuen, som lå midt imellem. Det teglhængte stuehus var kun en halv snes år gammelt. Byggematerialet har næppe været af første sort; jeg måtte lade nogle af ydervæggene mod øst beklæde med flettet spåntapet for at holde fugtigheden ude. Skorstenssoden, som trængte gennem murstenene ved nogle af kakkellovnen, havde vi længe stor plage af, og de alt for porøse tagsten måtte efter nogle års forløb erstattes med ski-

fer. En ret hyggelig bolig var det alligevel, omend jeg først mærkede den *fulde* hygge, da der var kommet en hustru i hjemmet.

Haven, der lå øst og syd for stuehus og gårdsplads, var efter egnens forhold ikke lille; var jorden end noget sur i den sydligste del, har den have dog skaffet mig og mine mange glæder og gjort os god nytte både med urter og frugter. I havens nordrand var der tjørnehegn og en række balsampopler — hvor de dog duftede dejligt i udspringstiden! En snes alen øst for stuehuset var plantet en lille grålund og bag disse nogle løvtræer. En veranda med tremmetag mørknede temmelig meget. Det sagdes, at den havde stuehusets bygmester, kaptajn Nichum i Vejle, foræret de daværende præstefolk, da han havde tjent så godt ved husets opførelse.

Dalsgårds havde ivrigt dyrket humle; det blev jeg også ved med en tid lang, så at jeg et efterår havde et værelse næsten fyldt med indhøstede humleranker, hvor jeg så fik travlt med at pille humleknopperne fra. Jeg fik dem ret godt betalt i Vejle, men humleavlens forfaldt dog omsider.

Ensom lå, og ligger da for den sags skyld endnu, Ringive præstegård på nordsiden af en ikke ret bred dal, gennem hvilken den smalle Omme-å med sin altid lave vandstand sneglede sig af sted. Det var min tanke at lade de store sandbanker mod nord beplante med gran; skovridder Fritz⁸⁾ fra Hedeselskabet var da også derude en dag for at se på det, men det blev til in-

Det gamle præstepar på besøg 1912 i Ringive præstegårdshave.

genting. Kun en mindre banke fik jeg sat et dusin graner på. Nu ser det anderledes ud, idet mine eftermænd har tilplantet hele terrænet op til kirken. Det er da også blevet »Ringhøj«s skæbne at blive helt beplantet med graner. Denne store gamle kæmpehøj, som hele sognet har navn efter (Ringive = Ringhøj udtalt på jysk er da sognets rette navn, ikke Ringgive), lå i min tid hen som »Fredet Mindesmærke«, men i langt ældre tid havde den lidt meget af ufredelige hænder. Set sydfra, over dalen, tog præstegården sig helt venligt og kønt ud med haven og de grønne enge foran sig. Et lille maleri, som blev malet i sommeren 1889 af billedhuggeren Gyde-Petersen,⁹⁾ og som jeg ejer, vidner derom.

Vejene var sandede og ret sejge at færdes på. Var de »indkastede« (med grøfter ved siderne), holdtes de vedlige ved, at man lagde græs- eller lyngtørv i hjulsporene, hvor de var dybest. Når jeg skulle age til Give, gik vejen da forbi Hedeby-gårdene op ad den store banke med det betegnende navn »Klavrebjerg« over et langt stykke, lyngbegroet hede, indtil man atter skulle nedad mod dalen, hvori Give lå nok så hyggeligt med sine gårde og huse og sin kirke med det lave, brede kirketårn.

Ringive sogn havde dengang omtr. 1100 mennesker, mens Give havde over 1400. Vidtstrakte var de begge, næsten 3 kvadratmil tilsammen; det morede mig undertiden at sige til folk fra de »gode« egne: »Mit pastorat er

3 gange så stort som Amager!« Trods de lange afstande kom jeg dog meget ud, glædede mig over de vide udsigter, som jeg havde savnet på Koldingegnen med dens mange levende hegn, og over den friske, skarpe og sunde luft og den store, tit så velgørende stilhed. Og hvad der endnu den dag i dag kan vække minderne hos mig om hint første efterår på heden, er den gule lupinblomsts søde duft; med den var mange agre fyldt.

Var nu end meget nyt og fremmed derude for mig østjyde, hvem desuden købstadbarnet i flere måder sad i blodet, så jeg længe havde ondt ved at finde mig til rette med den lange afstand til nærmeste købstad (Vejle, omtr. 4 mil), så lærte jeg dog lidt efter lidt at holde af egnen, mest jo da af den velsignede lille plet, jeg i over 14 år skulle kalde mit hjem: Ringive præstegård.

Men det var naturligvis også *meneskenes* skyld. Havde det nu været en åndløs og ukirkelig befolkning, jeg var kommen til at leve iblandt, ville ensomheden sikkert have været uudholdelig for mig. Men det var det ikke. Det var ikke blot flittige og nøjsomme mennesker, vante til at finde sig til rette med et, for manges vedkommende ret tarveligt udkomme, men der var megen gammeldags gudsfrygt og kirkelig sans at træffe, så man kunne søndag efter søndag finde kirkerne fulde, eller da *næsten* fulde. Jeg er nærmest tilbøjelig til at regne dem for, hvad man har kaldt »menighedsbørn«, altså mennesker, der end-

nu ikke fuldtud er kommet til skelsår og alder i kristelig henseende, men som er på vej dertil. Dette gælder den større flerhed, thi der var modne, fuldt bevidste kristne iblandt dem, det ved jeg af erfaring. Lidt for stærkt eller strengt synes mig et ord, Vilh. Birkedal¹⁰⁾ engang brugte i en samtale med mig om denne egns beboere, som jo var ham så vel kendte fra hans Sønder-Ommetid: »Ja, det er jo som smukke blomster, man kan glæde sig over, men man kan komme til dem med mange års mellemrum og træffe de samme skønne blomster, som aldrig er blevet til frugt.« Ja, det var lidt for strengt, men om somme gælder det vistnok.

Sansen for *den* åndelige berigelse, som folkehøjskolen skænker, var i sin allerførste begyndelse derude. Dalsgård, som fra sine tidligere dage stod den Boisenske slægt nær, havde givet anvisning på Rødkilde højskole på Møen,¹¹⁾ og derhen havde da også nogle af de unge karle og piger fundet vej. I min tid fandt flere vej til Uldum¹²⁾ og Vrigsted,¹³⁾ ligesom jeg også fik nogle til at tage til Vallekilde højskole.¹⁴⁾

Ringive'erne og Give'erne — især de førstnævnte — var præstekære folk, ikke således at forstå, at de stod med hat i hånd for »wo Få'r« eller kyssede ham på hånden, men således at de gerne så ham i deres midte og gerne var rede til at komme, hvor han kaldte. Og de var altid jævne og ligefremme over for »hr. pastor«. Overlegenhed eller uforskammethed mødte jeg

aldrig. En præsts embedstid hørte ligefrem med til deres tidsregning. Hvor tit hørte jeg ikke dette: at det og det var sket, »ilaw vi had' Fogh« eller en anden præst! Det var, ligesom når vi andre sagde: i Frederik den Syvendes eller en anden konges tid.

Bønder — eller da af bondeæt — var de i min tid alle, og de ville heller ikke være andet, man så derfor gerne, at præsten kunne snakke med dem om deres bedrift og avling. På det område kom jeg desværre til kort. De kære mennesker mente mig det sikkert så inderligt godt, når de i denne min første vinter hyppigt bød mig til deres »besøg«, dvs. høstgilderne, som så umærkeligt gik over til at blive julegilder. Dem var der mange af, og der vankede mad og drikke i rigeligt mål, men — jeg nægter det ikke —: jeg kedede mig i regelen gudsjammerligt, undtagen når jeg en gang imellem kunne få en god samtale med en eller anden, der kunne dele mine interesser. Så mange af dem har vel nok syntes, at jeg var en underlig præst. Det var da også i regelen de samme ansigter, man så ved hvert af disse »besøg«. Omend naboerne kunne være andre — og de var altid med — så var slægtingene omtrent de samme hver gang, idet mange af slægterne var giftede ind i hverandre, og de var jo selvskrevne som »besøgets« gæster.

Det skarpe skel, som andetsteds findes mellem gårdmandsfolk og husmandsfolk, var ikke til stede der; adskillige husmænd med et lille hartkorn — fordi deres ejendom var op-

dyrket hedejord — sad bedre i det end manganen gårdmand med langt større hartkorn.

Hvad taltes der da om — blandt mændene — ved disse »besøg«? Politik? Vist ikke meget. De gode folks politiske begreber var ret usammen- satte: »Venstre« var godt, »Højre« om just ikke ondt, så dog ret mangelfuldt og passede sig ikke for bønder. Det var nok mest spørgsmål og sager fra den hjemlige dont og daglige bedrift, som drøftedes. Kvinderne holdt sig for sig selv, mest i sovekammeret, indtil man bænkedes ved det lange gæstebord, hvor man da tog plads som i kirken, mændene for sig og kvinderne for sig. Skønt man tog godt for sig af mad og drikke, var det dog sjældent, at nogen berusedes — ja, der var jo enkelte, som enten ikke tålte ret meget, eller som ikke kunne lægge den stygge vane af. I mine egne sogne så jeg aldrig, hvad jeg til min store undren så ved et bryllupsgilde i Brande sogn: et stort glas brændevin gik ved bordet rundt blandt konerne, som hver tog sig en god slurk. I gamle dage skal det have været ret slemt med drikkeriet i mine sogne. Det fortaltes, at engang i pastor Gjellebøls tid (1818 —1835) var lægen (fra Grindsted?) hentet til en syg i Ringive sogn. Gårdmændene skulle efter tur køre ham hjem efter besøg, men da øjeblikket kom, var der ingen vogn mødt. Derimod hed det sig, at mændene sad og svirede oppe i Uhe kro. Hvad har da Gjellebøl at gøre? Han sætter sig på sin hest, farer op til kroen, går ind i

skænkestuen, hvor de halvt- eller helt berusede bønder sad støjende og skrålende om bordet, går op for bordenden og slår i bordet med den tykke ende af ridepiskens og tordner på sit rullende norske mål: »Hvad er det'herrrr?« De blev ædru i et øjeblik.«

Præster i Ringive og Give i »gamle dage«.

Sognepræst Richter måtte naturligvis ud fra personalhistorieinteresse søge at få rede på sine forgængere i embederne i årtierne forud for hans tiltrædelse og derigennem danne sig et billede af dem og deres forhold til menighederne. Hans udprægede sans for iagttagelse og præcise fremstilling i forbindelse med hans træning i arkivarbejde gav ham de bedste forudsætninger. Bag det alt sammen lå en dyb trang til klarhed over de vilkår, han selv skulle arbejde under. Da han i Seest ved Kolding skulle tiltræde som kapellan, skrev han: »Jeg følte mig ret underlig til mode, ja, jeg følte mig så lille over for de mennesker: hvorledes skulle jeg med mine mangelfulde erfaringer vel kunne tilfredsstille dem som præst?«

Nu skulle han som sognepræst have det fulde ansvar, og ud fra hele hans indstilling måtte ansvaret hvile tungt på ham. Ingen præst kan vel med sikkerhed bedømme resultater af arbejdet. Richter følte det dybt, da han efter 14 års forløb flyttede til andet embede. Han udtrykker det således: »Så rullede tæppet ned for min præstegerning i Ringive og Give. Hvad havde jeg fået lov til at udrette i de godt 14 år?«

I »Levnedsbogen« står der:

»Den åndelige påvirkning, de af-sidesboende hede-bønder havde modtaget, var i alt væsentligt udgået fra præsterne. Hvad for en slags mænd

har det da været i Ringive og Give? Det må her erindres, at præsterækken i Ringive for den ældste tids vedkommende ikke er den samme som i Give. Ringive havde lige til 1866 Gadbjerg og Lindeballe til annekser, medens Give indtil da var anneks til Ø. Nykirke.

De »gamle« præster, dvs. dem fra det 18. århundrede, stod naturligvis i en slags mystisk tåge for folk i 1879. Man vidste, at der engang havde været en præst ved navn Ancher Borch, som havde siddet i Ringive i over 50 år (1744–95), men minder havde han ikke efterladt sig. Det var vel blot på grund af hans lange embedstid, man huskede ham, ligesom man husker Metusalem. Hans eftermand P. Sølling (1795–1800), død som præst i Frederiksborg 1839, skal have været en vakker og omgængelig mand. Han kom stundom vandrende i sin slobrok op til Ringive-gården og slog en passiar af ved den åbne halvdør til kostalden med gårdmandskonen, som sad derinde og malkede. Han afløstes af sin svoger H. C. Jørgensen (1800–18), der som så mange af den tids præster sad i meget trange kår. Han blev forflyttet til Skibet ved Vejle 1818, men døde året efter og begravedes på Ringive kirkegård (nordvesthjørnet) ved siden af sin hustru, som han havde mistet, et par år før han forlod Ringive. En og anden af de ældste mænd og koner, jeg traf ved min ankomst, havde gået til præst hos ham, men af hans konfirmandundervisning huskedes intet.

Med nordmanden David Gjellebøl (1818–35) begynder den egentlige »historiske« tid. Af hans myndige og djærve optræden har jeg tidligere fortalt et lille træk. Også på prædikestolen tordnede han (sagtens mod svir og sværm) og lagde i det hele ikke fingrene i mellem. Det fik den arme Mikkel Tykhøjlet at fornemme, da han engang mødte præsten på et af hans rappe ridt til Gadbjerg og kom til at skræmme præstens hest; da haglede det ned med piskeslag over den arme synders ryg. Gjellebøl søgte længe om forflyttelse. Da han endelig fik bud om, at han var kaldet til Stenløse og Fangel på Fyn, gik han strålende glad ind til sin kone med råbet: »Mor, kan du danse!«

Med J. C. Schousboe (1835–50) holdt en slægtning af Gjellebøls 2 nærmeste formænd sit indtog i Ringive, idet hans moder var søster både til Jørgensens hustru og til Sølling. Derfra hentede da sønnen, min kære ven og nabo *Peter Sølling* Schousboe, sine fornavne. Og han knyttede da også et Ringive-navn til sit ved at ægte Gjellebøls sønnedatter.

Om Schousboe, hvem jeg i et tidligere afsnit af denne levnedsbog har omtalt som min provst i Gamst, forlyder det, at han var striks og stram og ikke bange for at lade ulydige eller uopmærksomme konfirmander smage ridepysken. Noget af en hustyrant var han også. Det gik da ud over »madammen«, hans fromme, milde kone, som de, der huskede hende, altid omtalte med berømmelse. Om det var til

hende eller til pastor Knudsens hustru i Lejrskov, at vedkommende præstegårds gamle røgter sagde: »Ja, De har Deres mage (ægtefælle), men ikke Deres ligel!« kan jeg ikke gøre rede for.

En modig mand, når det gjaldt, var Schousboe ikke; det viste han i »Slavekrigen« 1848,¹⁵⁾ da han af angst for de udbrudte slaver ikke turde vente med konfirmationen til om søndagen, men fik ilbud til konfirmanderne om at møde om *løverdagen*. Det turde han dog ikke indføre i kirkebogen, hvor der nok så pænt står, at konfirmationen foregik om *søndagen*. Se pastor Kaus¹⁶⁾ skildring i »Vejle amts hist. årbøger 1906«, s. 45–47!

Ensomt og uden selskabelighed levede man i den afsides præstegård, og det kunne da hændes, at præsten gik ud ved havehegnet og indbød tilfældige forbikørende — finere — folk indenfor. Dengang gik hovedfærdselsvejen fra Vejle ad Ringkøbing til lige forbi præstegården. Det har da sikkert været den skoleinteresserede og selskabeligt anlagte mand en stor lettelse, da han omsider blev forflyttet til Anst og Gjesten.

Eftermanden R. Kirketerp hørte jeg kun sjældent nævne; han var også kun præst her i 3 år (1851–54). Derimod blev den følgende præst N. C. K. Fogh (1854–64) hyppigere omtalt. Han var afholdt af beboerne, men hvad han egentlig var som præst, er mig ubekendt. I forsommeren 1880 aflagde han med sin hustru, f. Helms, et lille besøg i Ringive, boede da hos sogne-

fogdens og var da et lille kort svip nede i præstegården. Han gjorde et noget tørt indtryk, hans hustru var derimod livlig og talende. Han døde som præst i Svanninge i 1888. Hans hustru døde først som ældgammel i 1918.

Efter hans forflyttelse gik man i gang med at få sognene omannekterede.¹⁷⁾ Så længe det stod på, vikarierede den fremtidige sognepræst i Gadbjerg og Lindeballe H. H. A. Meyer i alle tre sogne. Først i januar 1866 blev så den nye præst for Ringive og Give, J. F. Feilberg, udnævnt. Ham gik der mange ord om blandt ringiverne. Han var ikke som folk er flest. »Værdigheden« holdt han ikke meget på, noget af en boheme-natur har der vist været i ham. Han havde i yngre dage været lærer i Vestindien, blev så præst på Færøerne og kom derfra til Ringive, og hine to førstnævnte, fra almindelig dansk kultur lidt fjerne opholdssteder, havde nok sat sit præg på ham. Ret længe havde han ikke siddet i Ringive, inden han begyndte at søge bort, her var ham vist for ensomt. Han fik audiens hos kongen (Chr. IX) og udtalte, at »nu havde han prøvet først at lade sig befordre af negre, siden at færdes i både og nu sidst at køre med stude, så nu kunne han nok ønske at komme hen et sted, hvor man kørte med heste«! Han skal ved sin livlighed og sin ret usoiignerede taleform have moret kongen, som bød ham til aftente. (»Kan Deres Majestæt huske, at vi engang badede sammen på Rysenstens bade-

anstalt, og at bademesteren råbte, da Deres Majestæt ville springe ud: »Tag Dem i agt, Deres Velærværdighed!«? — så lo kongen.)

Med at passe gudstjenestetiden i kirkerne tog han det ikke så nøje. Det førte til ret ubehagelige scener, bl. a. med en trættekær mand i Give sogn ved navn Christen Almstok. Da Feilberg så endelig i 1872 blev forflyttet til Onsbjerg på Samsø, skrev han derovre fra til Ringive, at »dér var godt at være, for der var ingen Almstokker«. For øvrigt blev han kun 7 år på Samsø, så drog han til sit kære Vestindien som præst i Frederikssted og døde der i 1890. Hans hustru overlevede ham i 20 år.

Med Dalsgård (1872—79) kom et helt nye livssyn — det grundtvigske — til orde på prædikestolene i Ringive og Give kirker. Det var klart og rent, men — som før bemærket — havde »udtalen« sine mangler, og det gjorde de ikke-lydhøre mere væsen af, end nødvendigt var. At han altid før prædikenen bekendte troens ord, indbragte ham af overlegen mund navnet »katekismuspræsten«.

Hvilket skudsmål mon der så skulle blive hans eftermand, den unge kapellan fra Sést, til del, han, som jo vandrede i katekismuspræstens fodspor? Tiden skulle vise det. Foreløbig måtte han se at trøste sig ved det omdømme, han efter sigende fik af en gammel Ringivemands mund fra de første dage af Ringivetiden: »A hår et sjæl hør' wo ny præst, men de sejer, te de ska' vær' en lutheran! Men, to

hwa, derfor ka' han jo war li' go'!«

Om de tidligere præster i Give, mens sognet var anneks til Nykirke, hørte jeg så at sige aldrig tale. Give havde alle dage været anneksogn, og man var da aldrig kommet til at stå præsterne så nær, som tilfældet var for hovedsognets beboere. Jeg mindes, at man beklagede de lange afstande til Nykirke. Det kunne for beboerne i det yderste vesten af Give sogn blive henimod 3 mil, så man måtte ynke de arme konfirmander, som havde den trælsomme vej at gå ved vintertide.

I løbet af mit første Ringiveår havde jeg den glæde at få en ny og god præstenabo, der blev min hjertensven, Uffe Birkedal¹⁸⁾ i Brande. Både ved sit vennesele og hjertevarme sind og ved den friske og fornøjelige humor, han var i besiddelse af, vandt han mit hjerte, og jeg er viss på, at han gengældte mit venskab. Vi blev snart »dus«. Skønt der var lang vej fra Ringive til Brande — vel godt 2½ mil — sås vi dog jævnlig, og da gik det helt fornøjeligt til, hans vittighed og friskhed lavede aldeles storartet op. Både han og hans hustru f. Nyegård var da også meget velsete gæster, ikke blot for mig, men også for frk. Schottländer (Richters husbestyrerinde). Vore besøg hos hinanden strakte sig da gerne over et par dage. Den tunghørhed, som Birkedal allerede dengang var begyndt at lide af, kunne ganske vist af og til lægge et tryk over ham, men så kunne han ryste det af sig, og humoren fik atter overtaget. Det formelle i optræden og levesæt blev aldrig hans

sag — derimod nok des mere hans hustrus — så det kunne jo nok af og til volde ham vanskeligheder både over for dem af hans sognefolk, som ikke forstod det bedste og egentligste i ham, og over for myndighederne, der vistnok bl. a. forfærdedes en gang imellem over hans formløse embedsskrivelser. Sine årlige indberetninger om pastoratets fødte, døde og ægteviede fik han nok af og til tilbagesendt fra provsten med den bemærkning, at »provsten måtte finde det påfaldende, at i Brande pastorat var alle brudgomme over 80 år og alle brudene under 18, så det antoges, at her måtte foreligge en misforståelse«!

Ud på efteråret 1880 kom Ludvig Christensen til Blåhøj som sognepræst. Rygtet fortalte, at han var temmelig ubehagelig. Det viste sig imidlertid at være et aldeles falsk rygte. Først det følgende forår gjorde vi hinandens nærmere bekendtskab. Det blev os da straks klart, at vi en tid havde været husfæller, idet han, der var søn af pastor Christensen i Hjortshøj, havde boet som skoledreng i Århus det sidste år af mit ophold hos »Jomfruerne Jensen« (1866—67) hos samme ærværdige damer. Ja, jeg kendte ham straks, og hans elskværdige og hyggelige personlighed var mig i høj grad tiltalende. Også han og Birkedal blev gode venner, og det var vel særlig under dennes påvirkning, at »Blåmanden« (det var vort kammeratlige navn til ham) droges over til det grundtvigske livssyn, som han vistnok tidligere havde været ret uberørt af.

Imellem os tre nabopræster blev der et både hyppigt og hyggeligt samkvem. Vi drøftede da også med hverandre tanken om at få et lille præstekonvent i gang og indbød da også to andre, ligeledes nye nabopræster, til at være med: Carl Dohn i Thyregod og Axel Hallas i Nykirke. De sagde begge ja. Schousboe kom ikke med, da han alt var medlem af et konvent i de østligere egne.

Vi havde helt rare konventmøder med hverandre, vi naboer; først gudstjeneste med altergang i kirken, derefter forhandling om et emne, som konventets vært — møderne gik på omgang hos medlemmerne — indledede. I øvrigt var vi indbyrdes ret forskellige: Christensen, som havde sluttet sig til den grundtvigske livsbe-
 tragtning, ligesom Birkedal og jeg selv. Dohn var missionsmand, men af moderat type, Hallas afgjort højkirkelig. Samme gode Hallas kunne undertiden blive temmelig patetisk til stille, indvendig moro for os andre; jeg husker endnu, hvorledes han i en prædiken med forfærdelig røst udtordnede navnet »Barabam!« Birkedal karakteriserede os ret pudsigt ved at pege på den forskellige måde, hvorpå vi udtalte et enkelt ord: han og Christensen sagde nemlig: »hvod'den«, jeg: »hvordan«, Dohn: »hvorledes«, Hallas: »o, hvorlunde«. Trods det overdrevne rammer det dog helt godt de forskellige typer.

Næppe var pinsen i 1881 forbi, før vi skulle forberede os på — bispevisi-
 tats. Jeg var så glad over, at Gudrun

(Schiørring) kunne blive så længe, at hun fik den stads at se. Biskop Balslev¹⁹⁾ kom så om aftenen den 8. juni, og visitatsen forløb rigtig godt, så at han — som i begyndelsen af besøget havde teet sig lidt afmålt — snart blev som hjemme hos os. Mod Gudrun var han meget omhyggelig. Til middagen havde jeg indbudt mine kære nabopræster Schousboe, Christensen og Birkedal med hustruer samt de to kirkesangere (J. C. Christensen og Madsen). Christensens kom dog ikke, forhindrede af provstesyn. Birkedal havde på min indbydelse svaret, at da han havde provstesyn den dag, kunne han og hans kone næppe komme så tidligt som de andre, »da jeg jo ikke så godt kan forlade præpositum²⁰⁾ midt i synerne«, jvf. »Synerne²¹⁾ tog ham, for mægtige hånd osv.«, men de kom alligevel i god tid, de to gode præstefolk fra Brande. Og det blev Birkedal, som livligst kom til at underholde bispen ved bordet, hvor samme gode bisp med kønne ord udbragte Gudruns og min skål.

Et lille pudsigt træk, som er mig fortalt fra en af Balslevs visitatser på Vejle-egnen, rinder mig i hu. En tilstedeværende præst blandt gæsterne havde forsigtigt spurgt: »Kan vi snart vente biskoppen på visitats hos os?« »Det siger jeg Dem ikke; jeg slår ned som et lyn!« Den vittige pastor Sørensen, Bredsten (siden stiftsprovst i Århus), spurgte øjeblikkelig: »Tænder De?«

Jeg har tidligere omtalt, at vi i 1891 fik en ny nabopræst i Ravn Jensens

eftermand Kau i Gadbjerg og Lindeballe. Det varede dog det meste af et år, inden vi ret gjorde hans bekendtskab. Hans Kau var en sønderjysk gårdmandssøn fra Rødding og opvokset under de stærke indtryk af det preussiske herredømmes uretfærdighed mod de danske sønderjyder. Det kom til at præge hans liv, som han for en stor del har viet til — næst efter præstegerningen — at give gode levende skildringer af fremragende danske i Sønderjylland: J. P. Junggreen, H. Sveistrup, Jacob Plaetner, Cl. Manicus o. a. Alt andet end kolerisk, men snarere flegmatisk med adskillige stænk af humor og sans for både det kønne og det pudsige hos danske bønder, som han aflurede mange karakteristiske træk, blev han en særdeles god og fornøjelig omgangsven i min Ringivetids sidste år. Og i interessen for Vejle amts vesteregns stedhistorie fik vi et også for mig værdifuldt mødepunkt. Til plads i bestyrelsen for »Vejle amts historiske Samfund« var han selvskreven; og til samfundets årbog har han leveret mange fortrinlige bidrag. Adskillige gange har jeg da i årenes løb besøgt ham i Gadbjerg og altid haft fornøjeligt samvær med ham. Ugift var han ved sin ankomst til Gadbjerg, men det følgende forår holdt han bryllup med en ung, knap 19årig københavnerinde, med hvem han fik en eneste søn, der som voksen er gået officersvejen. Hustruen blev efter få års forløb tunghør og er nu vistnok helt døv. Kau blev siddende i Gadbjerg i mange år og har så i 1922

taget sin afsked og er flyttet til København.«

Degne i Ringive-Give i »gamle dage«.

Som nævnt i forordet havde Richter selv forsøgt sig i lærergerningen, og hans interesse for skolearbejdet svigtede aldrig. Det betød imidlertid ikke, at han direkte blandede sig i skolens arbejde. Den personlige kontakt var forudsætningen for godt samarbejde. Meget afhang af lærernes evne til at lukke sig op over for præsten. Typisk er forholdet til Ringives mest berømte degn, I. C. Christensen. Han betegner I. C. Christensen som »en særdeles dygtig lærer. Men noget varmere venskabsforhold blev der ikke imellem os. Jeg var ham vel for lidt politisk interesseret.« Mange år senere kunne han sige: »Siden hine Ringiveår har vi kunnet mødes langt venskabeligere end dengang. Jeg ser i ham den redelige, alvorlige og klarsynede politiker, som vor Moder Danmark kan være stolt af at kunne regne blandt sine sønner.«

Da Richter engang i tyverne spurgte I. C. Christensen, om han nu efter sin fratræden som minister tænkte på at skrive sin erindringer, svarede han: »Nej, jeg gemmer ikke mine breve. Min kakkellovn er mit arkiv. Jeg tør ikke stole på min hukommelse, og jeg vil ikke forurette nogen.«

Med få undtagelser var de øvrige degne ikke af samme karat. Nu får Richter igen ordet:

»Med skoleundervisningen havde det, så vidt jeg kan skønne, stået grumme småt til i tidligere dage. I Ringive havde »gamle Horsted« siddet som degn i mangfoldige år. Han var vist ikke engang seminarist, og hans undervisning var nok grumme tarvelig. Han havde en tid haft til hjælpelærer en Jacobsen,²²⁾ som man mindedes med tak for hans gode og levende un-

dervisning. Han var nu degn i Fly ved Skive. (J. senere kendt som Jeppe Aakjærs fortrinlige lærer.)

I 1877 var der så endelig kommet en degn, som gerne *ville* udrette noget — havde han blot *kunnet!* Det var fynboen Jørgen Pedersen, der i 1868 havde stiftet børnehjemmet i Kindstrup på Fyn, men nu på grund af svigtende kræfter havde måttet opgive den ham så kære gerning blandt børnene. Han var allerede udslidt, inden han kom til Ringive, så i skolen fik han i det par leveår, han endnu havde tilbage, kun grumme lidt udrettet. Men hans varme hjerte og hans inderlige barnetro fornægtede sig ikke. Og så blev han i sin korte lærertid i Ringive ligefrem berømt for sit havebrug. På den usle havelod ved Uhe skole, som dengang var kirkesangerbolig, fremtryllede han ved ihærdigt arbejde et blomsterflor og en rigdom af fortrinlige køkkenurter, som mindede om frodige egne. Der arbejdede han i sin fritid både tidlig og silde, ja — sagdes der — endog ved lygteskær om natten. I forsommeren 1879, få måneder før min ankomst, drog den svage mand, der tappert havde kæmpet med fattige kår og et nedbrudt helbred, sit sidste suk. Hans bolig og havelodden er forlængst jævnet med jorden. Hans sognepræst Dalsgård satte ham et kønt minde i »Den ny Budstikke« 1880, nr. 14 og 15.

Lærer- og kirkesangerembedet var altså ledigt, da jeg kom til Ringive, men ret snart efter kaldedes den nye degn, som bar det ret almindelige

navn Jens Christian Christensen. Han var fra Påbøl i Hoven sogn. *Nu* kendes han nok så godt, ja vel af de fleste voksne mennesker her til lands, (skrevet 1922!) blot af sine fornavnes forbogstaver: I. C.!, forhen kultusminister og konseilspræsident, nu folketingsmand i Ringkøbing-kredsen.

En dag kom den 23-årige ungersvend, ledsaget af sin fader Mads Christian Christensen og sin tilkommende svigerfader Peder Grene, og fremstillede sig for Ringivepræsten, og kort efter tiltrådte han embedet og flyttede ind i det tarvelige lille skolehus i Uhe. At han var en særdeles dygtig lærer, mærkedes snart, men det mærkedes også, at han var i høj grad politisk interesseret, så der ymtedes om, at der sad en vordende rigsdagsmand i ham. Han som degn og jeg som præst kom helt godt ud af det med hinanden i de 3 år, han var i Ringive, men noget varmere venskabsforhold blev der ikke imellem os. Jeg var ham vel for lidt politisk interesseret. Dog mindes jeg, at han en søndag takkede mig varmt for min prædiken. Hvad han åndeligt rummede — eller omsider nåede til at rumme — fik jeg vidnesbyrd om, da han nogle år efter sin bortflytning sendte mig en lille piece af ham selv (under skjulenavnet »Påbøl«) »Om vor dåbes pagt«, en lille god og velskreven redegørelse for det grundtvigske livssyn, som han altså havde tilegnet sig. Har jeg så fra min side nærmet mig mere til hans politiske stade end dengang, så har det ene med det andet ført til, at vi nu

siden hine Ringive-år har kunnet mødes langt venskabeligere end dengang, og jeg ser i ham den redelige, alvorlige og klarsynede politiker, som vor Moder Danmark kan være stolt af at regne blandt sine sønner.

At han rent *bogstaveligt* så bedre end jeg, fik jeg et vidnesbyrd om en bælgmørk vinteraften i 1882, da jeg efter endt foredrag i Uhe skole skulle hjem til præstegården, men ikke *kunne* øjne vejen, så jeg måtte famle mig tilbage til skolen og bede Christensen følge mig hjem, hvad han straks be-redvillig gjorde.

Ved hans og Karen Kirstine Peder-sens bryllup i Hoven i november 1879 var jeg til stede som gæst. I en tale, jeg holdt ved det efter nutidsforhold tarvelige bryllupsbord, nævnede jeg den betydning, hans afdøde Mor havde haft for ham. Det bevægede ham kendeligt.

Hvad jeg også har fundet såre til-talende hos ham, er det kønne og na-turlige forhold, hvori han stadig er blevet ved at stå til sine gamle venner blandt vestjyske bønder. De er stadig »dus« som i gamle dage, hofluften har ikke beruset ham. Og i sin smukke søndagsbog »Når klokkerne ringe« (1918) taler han som den gode kristne mand på jævnt sprog til sine danske landsmænd om livets evige værdier.

I den vestlige del af Ringive sogn, i Langelund skole, sad N. Chr. Sven-ningsen som lærer. Om sommeren be-sørgede han også undervisningen i Stilbjerg skole, mod sydvest; den havde om vinteren en ueksamineret vin-

terlærer. Svenningsen, der var om-trent jævnaldrende med mig, var fra Snebjerg sogn ved Herning. Oprin-delig var han bestemt til at være møl-ler, men da han havde fået sin venstre arm knust i mølleværket, tog en brav mand på hans hjemegn ved navn Flø sig af ham og hjalp ham til at få skolelærereksamen. Nogen fremragen-de dygtighed som lærer nåede han ik-ke, men jævnt flink var han og tillige et godt og redeligt menneske. Hans have optog ham meget, og til et og andet tillidshverv i sognet blev han brugt. Dertil hjalp vel også, at han var blevet sognefogden Hans Henriks svigersøn: den høje, kraftige, mørk-hårede mand havde trods sin manglen-de venstre arm vundet unge Karen Hansens hjerte.

Den Give-degn, L. Madsen, var en fattig husmandssøn fra Højgård i Give sogn. Han var en velbegavet lærer i de fag, hvor det kun gælder om at *forstå*, men så underlig nøgtern i alt, hvad der angår det indre liv i fantasi og følelse, kort sagt: et forstandsmenne-ske helt igennem. Hans færd i kirken og over for præsten var korrekt helt igennem, så vi kom forsåvidt godt ud af det med hinanden, men noget hjer-teligere forhold nåedes ikke, skønt jeg tror, han satte pris på mig, hvad jeg da bl. a. kunne mærke på hans ord, da vi tog afsked med hinanden i 1893. Hans kone var en rar, stilfærdig yngre gårdmandsdatter fra Farre i Give sogn. Hun så åbenbart meget op til sin mand. Børn havde de ikke. For Give-boerne har det åbenbart været

en forandring til det bedre, da Madsen blev degn; hans formand, A. C. C. Müller, der endnu boede i Give en del af min tid, havde været en del forfalden.

Hvor fjernt jeg end personligt stod Madsen, gjorde det mig dog oprigtigt ondt at høre om hans sørgelige endeligt i sommeren 1906, da han på Givegade blev væltet omkuld af løbske heste og fik hovedet knust mod en stentrappe.

I Hedegård og Ullerup skoler var A. Andersen lærer, en ældre mand med et kønt ansigt, men med grumme små lærergaver. Da der oprettedes et par biskoler, den ene i Vorslunde (mod vest) og i Neder Donnerup (mod nordøst), blev Hedegård-Vorlunde et særskilt lærerembede. Det fik den rare Peter Johansen, en gårdmandssøn fra N. Donnerup, som i nogle år havde været vinterlærer uden eksamen. Andersen blev så lærer i Ullerup og N. Donnerup. P. Johansen var et godt og ærligt menneske, men det var jo lidt småt med hans undervisning. Om-sider nødte tiltagende svagsyn ham til at tage sin afsked. Han flyttede så med sin kone — børn havde de ikke — til Vejle og døde der som helt blind mand i halvfemserne.

Allerede i forsommeren 1882 var vor kirkesanger i Ringive, J. C. Christensen, blevet forflyttet til Vrønding ved Horsens. Til eftermand fik han August Kirkegård, der også var fra Hoven sogn. Han var en flink mand, der i grunden gik mere op i sin lærergerning end Christensen, der i høj

grad havde været optaget af sine politiske interesser. Kirkegård var forlovet med en ung lærerdatter, Nicoline fra Spentrup (Steen Blichers Spentrup). Deres bryllup skulle mærkeligt nok ikke stå i brudens hjem-sogn, nej, de ville have bryllup i Ringive. Jeg viede dem da i Ringive kirke d. 6. okt. og var med til den beskedne bryllupsfest i den lille Uhe skole, hvor bl. a. brudens gamle fader og brudgommens flinke brødre, Mourits Jensen fra Hoven (død som kammeråd) og Thomas Jensen fra Lindebjerggård i Ølgod sogn (nu grosserer Th. Jensen-Lindbjerg i Esbjerg, ingen af disse bar altså navnet »Kirkegård« efter fødegården), var til stede.

Det morede os, at den unge degnekone — til forskel fra Christensens jævne hustru — var lidt »fin på det« og helst ønskede at kaldes »frue«. Det fik hun dog ikke Ringiverne med til. Stine i Ringive sagde: »Nej hun kan tro nej; vi har ikke mer end som én frue her (præstekonen).« Tiderne skifter! Nu er vist *alle* Danmarks degnekoner fruer!

Vi kom i øvrigt godt ud af det med de nye degnefolk, men kun i knap tre år beholdt vi dem, idet Kirkegård i 1885 overtog en realskole i Århus, der under hans kyndige styrelse kom i overmåde god og stor vækst. Og Nicoline Kirkegård har med rette erhvervet sig navn af en særdeles moden og alvorlig forfatterinde — nu kan hun ubestridt bære fruenaavnet —, der ret jævnlig til hovedpersoner i sine romaner har valgt mennesker, der

knuges under tunge livsskæbner (således »Sognepræsten«, »Malvine Steensdatter Blicher«, »Skovmøllen«, »Den rige bonde« o. fl.), ligesom sceneriet ofte er henlagt til egne, hvor hun eller hendes mand særlig er hjemme (S. Omme-Hoven, Spentrup, Århus).

Da Kirkegård var rejst, byggedes en ny skole (Ringive skole) umiddelbart ved vejen syd for kirken, og den lille gamle Uhe skole jævnedes med jorden. Havde Christensen og Kirkegård kun siddet få år i Ringive-embedet, har sidstnævntes eftermand J. P. Jensen (forh. lærer i Givskud sogn) siddet der så meget desto længere, idet han, som altså tiltrådte i 1885, først nu (i 1921) siges at ville tage sin afsked.

Også i nabosognene fik jeg snart gode venner, især i Lindeballe. Der må jeg først nævne »æ degn«, Balling, som vel bar det samme navn som min mødrene slægt, men slet ikke hørte til den, selv om den og han stammede fra samme sallingske sogn (han var født i Skive). Gennem hans »Ordsproglærdom« vidste jeg nok nogen besked om manden, men ham selv havde jeg indtil da aldrig mødt. Balling var noget for sig selv. Det mærkede jeg straks: den mørkhårede og mørkskæggede mand med de raske bevægelser havde altid, når vi mødtes, et eller andet karakteristisk, i reglen et pudsigt træk at fortælle om den og den, næsten altid ledsaget af et af de træffende ordprog, som han kendte en utrolig mængde af. Hans skoleundervisning, som jeg en enkelt gang fik lejlighed

til at overvære, var meget ejendommeligt: dybtgående og dog letfattelig for børnene, hvem han gjorde opmærksom på mange små tildragelser i det daglige liv, som de ellers måske ikke ville tillægge videre betydning, og at ordsprogene også der kom med efter en større målestok, er omtrent selvsagt. Stor humorist var han, det vidner også de småbreve om, jeg undertiden fik fra ham, men kritisk var han over for andres meninger. Dog ytrede han aldrig denne kritik på nogen skarp eller bitter måde, dertil var hans sind for blødt og hans hjerte for varmt, nej, han rynkede blot på næsen og kom med nogle vripne ord.

Selvkritik øvede han i høj grad, men havde derimod mindre let ved at finde sig i at blive kritiseret af andre. Denne forstemthed kunne ligefrem give sig pudsige udslag: da »Vægteren«, hans eget kære halvmånedssblad, første gang udsendtes, havde Balling fået Otto Møller (Gylling) til at tegne en titelvignet: Heimdal, der blæser i sin lur. Da jeg imidlertid sagde til Balling: »Men det ligner jo en mand med en tobakspibe i munden?«, tog han sig det så nær, at han udelod vignetten fra 2. årgangs begyndelse!

Balling var en flittig skribent, derom vidnede hans »Ordsproglærdom«, hans »Hverdagsprædikener«, hans »Paulus og hans tid« og så hans mange bidrag i »Budstikken«, »Den ny Budstikke« samt i »Vægteren«, som vistnok har vundet alt for ringe indgang blandt vågne lægfolk, men som

han holdt gående trods store vanskeligheder i 23 år (fra 1883 til 1905), og som i væsentlig grad blev støttet ved de vægtige bidrag, han fik fra sin ven Otto Møllers hånd. Ja, præsten i Gylling stod han i varmt venskabsforhold til og besøgte ham jævnlig, og af breve, jeg har set, skønner jeg, at Otto Møller også satte megen pris på ham.

Af politisk trosbekendelse var Balling højremand og blev endog i de store kampår i firserne provisorist. Det skilte ham desværre for en længere tid — til de brusende bølger havde lagt sig — fra vennerne i Lindeballe, skønt de vedblev at respektere ham som den dygtige lærer og foredragsholder. Landbruget på skolelodden drev han så rationelt som muligt, og jeg tror ligefrem, at han satte stor pris på, om man regnede med ham som landmand.

Kom man i hans hjem, var alt godt, og der var hyggeligt både i stuerne og i den kønne have. Og hans hustru var vennelseligheden og forekommenheden selv. Hun var en plejedatter af gamle provst Wolf i Hvejsel, hvem Balling satte et kønt minde i »Vægteren« (1888). Den høje, svære kone havde fra dette sit præstegårdshjem tilegnet sig air og noblesse i sit væsen, og jeg tror ikke, hun befandt sig så godt i de jævne Lindeballebønders hjem, som Balling gjorde. Hun døde ret pludselig i 1905.

Skønt Balling ikke hørte til de flittigste gæster i Ringive præstegård, kom han dog jævnligt, så at han i den henseende heldigvis ikke fulgte det af

ham ofte nævnte ordsprog: »Man skal varlig vennehush søge: 2 gange i 13 år.« Det var fornøjeligt, når han kom, ofte ledsaget af sin store hund »Fiks« (som han naturligvis havde en del pudsige historier om), og vi i præstegården så nødtigt, at han forlod os for hurtigt, thi han stod mange gange i aftenens løb »på springet« og gentog sit: »Balling går aldrig«, inden det blev alvor. I 1906 tog han sin afsked fra skolegerningen og flyttede til Holte. På sine foredragsrejser landet rundt besøgte han også os i Vejen og var den samme fornøjelige og dog så alvorlige gæst som i gamle dage. Så blev han apoplektisk og henlå et par år på St. Josefs hospital i København, indtil han i okt. 1916 lukkede sine øjne.«

Bønder og andre menigmand i »gamle dage«.

Richter var som nævnt udpræget bybo og helt uden indsigt i agerbrug og kvægavl. At hans unge hustru, Gudrun Schiørring, også var købstadsmenneske, gjorde ikke tilpasningsproblemet lettere. Men hvad Richter manglede i sans for landbrug, havde han i rigt mål som medmenneske, og fru Richter blev faktisk en succes. Herom skriver hendes mand: »Det glædede mig i mit inderste hjerte at mærke, hvor hurtigt hun lærte at tilpasse sig efter de jævne forhold i Ringive. Ikke således, at hun nu skulle *twinge* eller *skru* sig til at tage til takke med de jævne landboforhold. Nej, det gik så naturligt til alt sammen: sand og ægte som hun var i hele sin færd. Hun blev snart som hjemme, overalt hvor hun kom. At det både glædede og undrede mange, som var vant til at tænke sig en borgmesterdatter som noget meget fint, behøver jeg vist ikke at tilføje.«

Nej, selv om hun inden brylluppet blev

Det unge præstepar 1881.

sendt til København for at få fin musikundervisning, havde hun sandelig også »et par måneder i en præstegård på landet fået kursus i bagning og slagting, og hvad der ellers forefalder i en landhusholdning«.

Atter levnedsbogen:

»Lad mig nu prøve at tegne nogle profiler af mine nye sognefolk. Præstegårdens nærmeste naboer var Hans Henrik og Stine i »Ringive« (kun deres gård bar sognets navn). Hans Henrik var velmeriteret sognefoged og førte som sådan en ret stor korrespondance, som ikke blev mindre, da han en tid var sognerådsformand. Hans gode forstand og pyntelige håndskrift kvalificerede ham dertil. Han var en

lille mand med poliske træk; en egen polisk måde havde han at fortælle pudsige historier på. Og han forstod at føre sig, når det gjaldt. Når han ved ofringen i kirken på de store heligdage var den første, som rejste sig og skred op mod alteret med den ene hånd om stadsfrakkens opslag, mens sølvkorset — som han fik i min tid — strålede på brystet, da bar han al sin værdighed til skue. Som landmand var han vist ikke særlig fremragende, men han sad godt på sin gård, der var gået i arv gennem et par slægtled. Han nævnte jævnlig sin farfader, efter hvem han var opkaldt. Det var efter hans beskrivelse en væver lille mand, der nok også blev dannebrogsmænd for dygtigt og ihærdigt arbejde med hedens opdyrkning. Farfaderen hed Hans Henrik Mikkelsen og var fra Vandel i Randbøl sogn.

»Stine i Ringive« var meget forskellig fra sin mand, men de levede sikkert lykkeligt sammen. Hun var for alvor »en god kone«, mild, kærlig, forstandig og hjælpsom — det måtte også vi i præstegården sande. Ingen stod min hustru så trofast bi som hun, når de svære timer kom, da vore små skulle fødes til verden, ligesom hun også var god at søge råd hos, når børnene fejlede noget — vi havde jo lang vej til læge. Den kære Stine døde noget over 80 i eftersommeren 1915 efter meget kort sygdom. Hendes mand var død nogle år i forvejen. Gården og sognefogedstillingen havde han forlængst afstået til sin næstældste søn Jens Christian.

Ude i Midtgården i Hedeby boede Christen Hansen-Møller, der var gift med Stines søster Ane. Han var en dygtig mand, ja i virkeligheden en fremragende begavelse, handlekraftig og snarrådig, hvad der også gjorde ham så at sige selvskreven til at blive formand for sognerådet og siden medlem af Vejle amtsråd. Kirkeværge var han også i en årrække, men den bestilling interesserede ham åbenbart ikke.

Hvor kunne han fortælle mange gamle »krøniker«! Adskilligt kom i »Skattegraveren« (med Evald Tang Kristensen som redaktør). Noget redigerede jeg for ham, og nu (i »Vejle amts årbøger« 1918, 47—119) har han i en længere skildring af »Gammelt vestjysk bondeliv«, hvori han fortæller om sin egen barndoms- og ungdomstid, vist, at han fører en dygtig og livlig pen. Der findes også hans veltrufne portræt. Endnu er han en kraftig og rørig mand, der trods de 81 år godt kan svinge en le i høsletten. Hans hustru Ane var en lidet talende kone, men brav og god som søsteren i Ringive.

Oppe i Uhe kro boede et par herlige mennesker: Rasmus Hansen og hans hustru Else. Anséelige af statur var de begge to, men de kunne visse- lig også af andre grunde vække opmærksomhed. Ingen af dem hørte oprindeligt hjemme på egnen, Hansen — han nævnedes næsten altid kun ved efternavn — var fra Skjold ved Horsens, hans hustru var fra Egtved. Han havde i sin tid været postbud i Vejle,

men købte så Uhe kro, et par år før jeg kom til Ringive. Der drev han så krobeværtning og købmandshandel og blev tillige postkontrahent for ruten Vejle—Sønder Omme. Hansen og hans hustru var begge i begyndelsen af trediverne, da jeg lærte dem at kende. Oprindeligt havde de vist ikke haft noget med åndelige ting at gøre, men det var nu helt anderledes. Nu var de vågne og levende mennesker med sans for, hvad der rørte sig i menighed og folk. Mage til krofolk har jeg aldrig kendt. Der tåltes ikke svir eller spektakler på Uhe kros enemærker. Var der derimod tale om et godt foredrag, som der savnedes lokale til, var de altid villige til at rømme deres stue. Og i kirken sås de meget hyp- pigt. Et brev, Hansen sendte mig, efter at jeg havde forladt Ringive, vidner om hans ærlige kristentro. Nu nylig (oktober 1919) fik jeg bud om Hansens død i en alder af 75 år.

Et stykke syd for Uhe kro op ad mod Lindeballe skov boede et ungt lykkeligt ægtepar: Peder Snedker og hans Marie. Deres hjem var kun et lille husmandssted, og de havde endda foruden en voksende børneflok Peders gamle forældre at forsørge. Men der var glæde, fred og lykke til huse. Det var vel nok især Marie, der fik glæden til at fæste bo dér. Hun havde gået i skole hos Balling i Lindeballe, og det glemte hun aldrig, og når hun sang med sin kønne stemme, lyste de brune øjne af glæde og fortrøstning. Fra 1889 blev de vore forpagterfolk i Ringive præstegård. Med

dem fulgte Peders gamle fader Peder Nielsen og en livlig børneflokk, 4 drenge og to piger. De blev snart vore drenges gode venner og legekammerater. Vi havde det så godt sammen med vore forpagterfolk, især var min Gudrun og Marie hjertensveninder, fromme og gudfrygtige mennesker som de var. Derfor var det også os en tung sorg, da Marie ret tidlig blev angrebet af tuberkulose, som lagde hende i graven det sidste efterår, vi var i Ringive. Det var vemodigt at se den forhen så raske og virksomme kone sidde om dagen indhyllet i en grå kavaj på de solvarmeste steder af gårdspladsen. En af hendes sidste levedage blev hun taget til alters, og vi tog en kærlig afsked med hende. Den 29. september om morgenen døde hun så fra mand, børn og venner, kun 37 år gammel. På hendes gravsten satte hendes mand et par kønne verslinjer: »Tak for dit smil og tak for din tåre! Gensynets glæde vi venter så såre.«

Var de gode krofolk i Uhe store og anselige af vækst, var det modsatte tilfældet med møllerfolkene i Høgelund, men hjerterne var lige varme og trofaste, og de blev også mit hjems gode venner. Mølleren Jens Peter Christensen var en af Kolds lærlinge, vistnok fra hans seneste år, og i samtaler kom det ofte frem, »hvad Kold havde sagt«. Klar i sin tale var den kære Jens Peter ikke altid, men han var et godt menneske. Hans hustru Sine var søsterdatter af Stine i Ringive og Ane i Hedeby og havde mange søskende gift både i Ringive og Tyregod. Hun

var et inderligt fromt menneske, varm og levende i sin barnetro, der blev prøvet og fæstnet i flere ret alvorlige sygdomme, hun måtte gennemgå.

Præstegårdens nærmeste nabo mod syd var Kristen Karlskov (officielt: Kristen Klausen på Lille Karlskov). Han var en brav og retsindig mand. Hans landbrug gik på gammeldags manér, de nymodens forbedringer gjorde han ikke meget ud af. Det vakte da ikke så ringe forbavselse, da han under sin søstersøn Anders Utofts ledelse lod lægge en lang vandledning fra Høgelund-bankerne ind i sin gård, hvor der så midt på gårdspladsen anbragtes en springvandskumme. Den store Kristen i sine gammeldags klæder var en brav nabo og en stor børneven.

Mere moderne var der hos hans nabo mod vest, den tykke Anders Karlskov på Store Karlskov, hvis legemsfedme vist var ham selv til en del ulejlighed og i hvert fald hindrede ham i at tage aktiv del i landarbejdet. Det var nok hustruen, en Gydesen fra Lindeballe sogn, der havde fået moderne indretninger indført på gården.

Om samme Hans Karlskov, der for øvrigt levede noget ind i min Ringive-tid, hørte jeg følgende fortælle: Da Orla Lehmann²³) var blevet amtmand i Vejle, udtalte han sin forbavselse over, at bønder ude på de magre egne kunne sidde og samle grunker på kistebunden. »Men,« føjede han til, »da jeg så engang opdagede, at Hans Karlskov havde lappet sine bukseknæ med pulden af sin gamle hat, så for-

bavsedes jeg ikke mere!« — Børn var der ingen af, hverken på Lille eller Store Karlskov, så til daglig brug var der meget stille.

Ude i Langelund mølle sad den gamle møller Jens Knudsen med sin rare kone og en ikke lille børneflok. Han regnedes vel med til sognets ret fåtallige honoratiore, møllehjulet skovlede jo i gamle dage ikke så få skillinger i møllerens lommer. Sønerne var flinke og foretagsomme, fik købmandshandel knyttet til møllegården, der desuden midt i firserne fik sognets eneste andelsmejeri (»Langelund mejeri«) til nærmeste nabo, så det hjalp.

Nord for Grønbjerg lå Ulkind — som de fleste af sognets »byer« bestående af en del spredtliggende gårde og huse. Der boede den mand, som blev min og mit hjems bedste ven i Ringive sogn: Anders Vestergård. Ja sådan kaldtes Anders Nielsen til daglig, fordi han boede i den vestligste gård i Ulkind. I sit fødesogn Sønder Omme kaldtes han Anders Østergård efter fødegården Østergård i Filskov. »Anders Ulkind« var der også dem, der kaldte ham, så pastor Nissen i Sønder Omme havde en vis ret til at forøge navnerækken ved at kalde ham »Anders Mangenavn«. Anders var et trofast og varmhjertet menneske, der havde fået sin åndelige vækkelse fra præsten Rambusch i S. Omme (omend Vilhelm Birkedal havde konfirmeret ham). Jeg kunne ret tænke mig denne tætte, bredskuldrede skikkelse med det åbne, bevægelige ansigt som en

kæk og modig soldat i 64. På Dybbøl blev han taget til fange d. 18. april og sad nogle måneder som krigsfange i Graudenz i Vestpreussen. Der var det, Wagner som feltpræst havde gjort hans bekendtskab. På mødrene side var han beslægtet med slægten Lauridsen på »Grønvang« i Vejen. Hans moder var moster til Johannes Lauridsen,²⁴⁾ og en af hans søstre havde været gift med Hans Jokum Lauridsen,²⁵⁾ så det var igennem ham, at bekendtskabet for mig med Vejen-folk blev indledet.

Med sin første hustru, der — såvidt jeg mindes — døde, mens han var i felten, havde Anders Vestergård en datter, med sin anden hustru, en rar, stilfærdig kone, der døde i 1883, havde han en datter (Marie) og en søn (Skov), der endnu var ukonfirmerede, da jeg kom til Ringive.

Han var en dygtig mand i sin bedrift og sad på sin gode gård »som en konge« (min svigerfaders udtryk). I sine sidste år blev han noget skrøbelig, det var benene, som ikke ville lystre ham. Sin allersidste tid tilbragte han hos datteren, som var gift i Vejle, og døde ved pinsetid 1915.

Alle de nævnte var jo »Ringivere«. Men nu *Give*-folkene? Hvad kan jeg sige om dem? Set som en helhed stod de mig noget fjernere end mine jævne Ringivere. Jeg har et indtryk af, at i alt fald de *Give*-byfolk følte sig stående et kulturtrin højere end Ringiverne. Jorderne var gennemgående af en højere bonitet, og så var der handlende, håndværkere og politibe-

tjent, og herredsfogden fra Vejle holdt — vist én gang månedlig — ekstraret i Give. Sligt højner niveauet! I selve Give var der ikke mange, som jeg turde regne for *mine* folk, altså mennesker, som forstod, hvad jeg ville. Mon jeg tør nævne flere end 2? Rikke i Give kro og Laust Give? Det er jo muligt, men de gav sig da ikke til kende. Hermed sigtes hverken til kirkegang, som altid var rigtig god, eller til beboernes forhold over for mig, det var helt igennem venligt og hensynsfuldt.

Rikke var eneste barn af de velhavende krofolk i Give. Faderen, Jørgen Pedersen, var en overmåde pæn mand, der var vel anset på »højere steder«, han blev kammerråd inden sin død, og kroens ry var i det hele godt. Men Rikke var nu noget for sig selv på det sted. Midt i tyverne var hun vel, da jeg kom til egnen. Jeg mærkede snart, at hun var med, når jeg talte. Et varmhjertet, ivrigt menneske var hun. Helbredet var ikke stærkt, så hun blev ikke ret gammel. Hun giftede sig med en ung gårdmand, og da der få år efter min bortflytning byggedes højskole i Give (opr. 1896), var hendes unge døtre blandt dens første elever.

Laust Give (Laust Kristensen) havde en lille gård lidt øst for Give by. Stien mellem gården og Give kirke trådte han så at sige hver søndag. Indre-missionsmand var han af livsyn, det dulgte han aldrig, men så mild og vennsæl, aldrig dømmesyg, god ven af mig og mine grundtvigske venner, med hvem han følte trang til

at drøfte åndelige spørgsmål. Da jeg i foråret 1889 stod ved hans dødsleje, følte jeg, at det var en god og trofast ven, jeg sagde farvel til. Så nær åndelig beslægtet har jeg ikke siden følt mig over for nogen af Indre-missions venner.

Særlig gode venner fik jeg i den sydlige del af Give sogn, og det var visselig ikke alene den omstændighed, at de boede nærmest ved Ringive, der førte os sammen. Den, jeg fik mest at gøre med, var Peder Porshus (Peder Hansen i Sillesthoved). Han var en kernekarl, åndeligt som legemligt. Som ung var han kommet til at tjene i Christiansfeld (»o æ felt«), men var der gledet ind på sekteriske afveje. Sin første hustru havde han mistet, men var så blevet gift med Christiane Utoft (søster til Anders U. i Lindeballe). For hende, der i åndelig henseende var klar og retvendt, var det svært at høre ham forfægte de sekteriske meninger, men til hendes inderlige glæde kom hendes kære ven på ret køl igen, og nu kunne de dele det bedste med hinanden. Peder Porshus var en sjælden *moden* kristen, varm i hjerte, klar og sund i tanke. Og hans Cristiane stod ham fuldtud ved siden.

Når Peder Porshus — bred og tæt af skikkelse, som han var — i en samtale havde udviklet sin mening og sluttede af med en drejning af sin brede hånd, da følte man: her står en mand, der har levet sig til det, han siger.

I hjemmet var kårene kun små, og børneflokkene var stor — en datter med

den første hustru, seks sønner og tre døtre med Christiane — men det var ham endda en hjertensglæde at samle vennelaget inden sine døre. Hvor mangan god og opbyggelig time, hvor vi drøftede både åndelige og timelige spørgsmål med hverandre, har jeg ikke tilbragt i hjemmet i Porshus!

I begyndelsen af 1885 døde Christiane af en hæftig lungebetændelse. En moder kunne hjemmet dårligt undvære, og Peder giftede sig da i det følgende år med en god og alvorlig pige, Johanne Jensen, der i nogle år havde tjent på Givegård. Hun blev en god moder for de moderløse børn og fødte selv en del børn, især piger. En af dette, det tredje kuld børn fra Porshus-hjemmet, har tjent her hos os i Vejen, den rare og flinke Hulda, som siden har fået en god mand til ægte i Filskov sogn.

Peder Porshus havde den glæde i sine senere år, at kårene bedredes. Børnene var vænnede til flid og arbejdsomhed, og de tog godt fat. En lille plantning vest for gården lykkedes vel, det tog sig helt stateligt ud. Og inden døre blev nye og kønne møbler osv. anskaffet. I sine sidste leveår plagedes Peder Porshus meget af blærelidelser. I efteråret 1906 så jeg den kære ven for sidste gang. Sammen med provst Andersen, der tog ham til alters, besøgte jeg ham i hjemmet, hvorefter han fulgte med til Farre forsamlingshus, hvor jeg talte. Der tog jeg afsked med ham, jeg anede, at det blev sidste gang. Jeg synes endnu at høre hans fodslag, da han

fjernede sig i den mørke aften. Næste sommer lukkede han sine trofaste øjne. Ham glemmer jeg aldrig. Hans billede, der viser ham siddende i sin stue fordybet i en bog, har nu i en årrække stået på mit skrivebord.

Thomas Jensen og hans kone Kathrine boede først i Stilbjerg i Ringive sogn, men flyttede senere til Nleder Donnerup i Give sogn. Thomas og hans kone var ægte friskolevenner, der havde mod til at kalde en af deres sønner Kristen Kold og en anden Saxo. Det var livlige, fornøjelige mennesker, som jeg altid havde det godt med.

Og så var der de vakre Schou's på Skærhoved, en lidt større gård i østkanten af sognet. Om det nu var gårdens størrelse eller ægteparrets fødsel uden for bondestand, der var skyld i, at de regnedes for en slags proprietærfolk, ved jeg ikke. De følte sig viselig ikke som »store«, men var såre jævne folk. Schou var en skolelærersøn fra Randbøl sogn, født i den ældste Sveistrups tid — derfra havde han sine fornavne: Poul Sveistrup. Han havde været forvalter på Mindstrup i Hvejsel sogn og havde der vundet ejerens — Mikkelsens — datter til sin brud. Han så en hel del ældre ud, end han virkelig var: Hår og skæg var næsten hvidt, og ryggen var en del bøjet, men den friske ansigtsfarve røbede en mand, der næppe kunne være over 50.

Schou delte i mange måder syn med Porshus-folkene — han var en from, kristen mand — men slet ikke i poli-

tisk henseende, thi der var han en kras højremand, mens de andre hørte til venstre, og på det område kunne han blive meget hidsig, når han blev mod-sagt. En af døtrene var mellem mine allerførste konfirmander. Jeg var da budt med til hjemmet på konfirmationsdagen, og da og siden var det mig ligefrem opbyggeligt at se, hvordan han og hans jævne, dygtige hustru omgikkes den store børneflokk (4 sønner og 4 døtre samt en plejesøn).

Så var der Anders Utoft, broder til Peder Porhus's Christiane. Efter sit eget udsagn var han mærkeligt nok blevet åndeligt vakt gennem *mormonerne*; nu mærkedes der intetsomhelst kættersk eller sekterisk hos ham, tværtimod var han et både fromt og klart tænkende menneske. Han var vel nok Ballings bedste ven i Lindeballe, men så kom den ulykkelige provisorisme, og da rev det ud mellem de to venner. Anders U. kunne ikke dølge Ballings skarpe ord om venstre. Det så ud til, at bruddet aldrig ville læges, men det skete dog. I foråret 1889 drog Anders U. med familie til Amerika. Han sad hårdt i det i Lindeballe og ville nu, inden han blev for gammel, forsøge lykken ovre i »the far West«, hvor så megen frugtbar, men udyrket jord lå og ventede på at komme under ploven. Ved en lille hyggelig sammenkomst i hjemmet i Lindeballe skov, inden familien rejste, var, så vidt jeg husker, Balling ikke til stede. Dog fik de fordums venner nok talt ud med hinanden inden afrejsen og vekslede af og til breve med hinan-

den. I Amerika blev Anders Utoft en holden mand, hans dygtige børn hjalp ham, der ikke var stærk af helbred, med arbejdet, og en dag får Balling indbydelse fra ham til på hans bekostning at gøre en Amerikarejse. Hvem der blev glad, det var Balling. I sommeren 1901 var han da derovre som sin gamle vens gæst, men færdedes da også på andre egne, hvor han kunne holde sine foredrag for danske. I »Vægteren« 1901 og 1902 har han beskrevet denne sin mindeværdige »Sommer i Amerika«. — Ikke mange år efter døde Anders og hans hustru Mette.«

Sådan så sognepræsten altså på »stænderne« i de to sogne. Åben i venskab, mild i dom — eller ved udeladelse af dom.

Men så inden døre? Efter 12–13 års forløb melder tanken sig, gradvis stærkere, om det mon ikke var på tide at søge embede andet sted. Vintrene var barske. 1893 op-randt således:

»De to første måneder havde vi streng vinterkulde. Tæt snelag gjorde ret jævnlige vejene ufremkommelige. I vor dagligstue og i mit studereværelse havde vi svært ved at få det rigtig varmt; så blev spisestuen vor dagligstue. Der holdt vi skole med vore drenge og med forpagterens to småpiger, Thea og Agnes. Trods vinterkulden passede jeg dog så nogenlunde Gudstjenesterne, aftenforedragene i skolerne og eftermiddagsmøderne i private hjem. Det kan jo ikke nægtes, at under sådanne forhold, under midlertidig afspærring fra den store verden derude, nærredes tanken om forflyttelse. Længselen efter kredse, hvor

jeg kunne *modtage* og ikke blot som hidtil være den *ydende*, fik også tanken til at rejse sig: kunne man ikke i Ringive og Give trænge til at høre en ny røst fra prædikestolene?»

Under et besøg hos forstander Schrøder, Askov højskole, 4. juli, blev det fortalt, at pastor Sveistrup i Vejen lå meget alvorlig syg, og kort efter hjemkomsten til Ringive meddelte »Veje Amts Folkeblad«, at Sveistrup var død »umiddelbart efter morgenandagten i præstegården«. Dels i haven, dels i kirken blev der holdt 15 taler, så det blev sent, inden kisten blev sænket i jorden!

Richter skriver:

»Vejen! Ja, hvor det navn kaldte! Minderne fra mit første besøg ved William Thomsens bryllup i 1875 (W. T. var nevø af fru Sveistrup, Richter var forlover for sin gamle skolekammerat), og fra de senere, tanken om Sønderjyllands og Askov højskoles nærhed, tanken om at blive Sveistrups eftermand — alt dette kaldte! Og så på den anden side: det kære stille hjem i Ringive, vort — Gudruns og mit — første fælleshjem, hvor vore små drenge var født (Johannes, som blev landsretssagfører i Nykøbing S., og Hjalmar, som blev dommer i Holstebro), lille Svends grav på kirkegården, de mange trofaste venner — alt dette holdt igen.«

Resultatet blev dog, at han søgte og fik embedet. I brev direkte fra ministeriet spurgte man, om »jeg ville fastholde min ansøgning om Vejen, hvis der blev pålagt embedet at lade den skov, som tilhørte det, gå ind under fredskovsforpligtelse«. Svaret var ja, og 21. oktober bragte posten et telegram fra svigerfaderen: »Til lykke som sognepræst i Vejen!«

Richter sluttede sin omtale af sine præste-

På broen over Omme å 1912.

forgængere i Ringive og Give med ordene: »Hvad havde jeg fået lov til at udrette i de godt 14 år?« De sidste uger før flytningen vidner om, at han blev brugt, og det er vel den største tilfredsstillelse, en præst kan have. Det strømmede ind med kirkelige forretninger, især bryllupper.

»Det var, som om de unge, der ville giftes, og hvoraf jeg havde konfirmeret flere, ville have netop mig til at vie dem, inden jeg rejste.

Så kom afskedsprædikenen den 26. november, den sidste søndag i det gamle år. Der var fuldt i begge kirker. Efter Gudstjenesten i Ringive kom mange ned i præstegården for at tage afsked med mig. Selv missionsfolk sagde farvel under gråd: vi skulle skilles som gode venner.

Fredag d. 1. dec. kørte Gudrun og jeg ud af den kære gamle præstegård.«

I Vejen-Læborg fortsatte Richter sin præstegering til sin død 1928, 78 år gammel og stadig i embede — trods den indførte aldersgrænse, 70 år. På grund af præstemangel opfordrede ministeriet ham til at fortsætte trods alderen. Begge menighedsråd tilsluttede sig enstemmigt, og således fik Richter lov til at virke som præst i 51 år. Han var rask og frisk til det sidste, kunne uden besvær forrette Gudstjenesten i de to kirker og om aftenen læse højt for sin husstand, som den strålende oplæser han var. Lige til det sidste kom gamle venner fra Ringive-Give på besøg. Da strålede minderne, til dyb glæde for det gamle præstepar.

en trokredse, der kan lide, fandt de adskillige
deres nye allehaande gæstgæver, en gang endogde har
det og skænt for det det af sig at den for dem
Hjemmet blev alle nye fra tilværelsen, havde alle
og yngre, nogle af dem var ukendte, men fra
adskillige unge mennesker, som man har fæder
harde glæde af at være til helligelig hjem for
den allehelagsindvælt af disse var en søn og den
svarte Dyrsk. H. E. Andersen, de har som fæder
svens og siden var en søn og den søn og den søn
den Hjemmet i Nephren af af de første som søn
de sig for ham. Meddeligt — sønner han det alle
alle i det hans svante, de sønner vil sig, at han
mændes det ved en søn søn søn søn søn søn
en af sit søn. Nede sønner af fortælle en hel søn
en Andersen's godmodig søn søn søn søn søn
Hjem og hans søn søn søn søn søn søn søn
Andersen sønner, som han søn søn søn søn søn
at han søn søn søn søn søn søn søn søn
Dyrsk. I søn søn, søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn
Hjem, alle søn søn søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn

Billedet her viser pastor Richters håndskrift i levnedsbogen 1887.

en trokredse, der kan lide, fandt de adskillige
deres nye allehaande gæstgæver, en gang endogde har
det og skænt for det det af sig at den for dem
Hjemmet blev alle nye fra tilværelsen, havde alle
og yngre, nogle af dem var ukendte, men fra
adskillige unge mennesker, som man har fæder
harde glæde af at være til helligelig hjem for
den allehelagsindvælt af disse var en søn og den
svarte Dyrsk. H. E. Andersen, de har som fæder
svens og siden var en søn og den søn og den søn
den Hjemmet i Nephren af af de første som søn
de sig for ham. Meddeligt — sønner han det alle
alle i det hans svante, de sønner vil sig, at han
mændes det ved en søn søn søn søn søn søn
en af sit søn. Nede sønner af fortælle en hel søn
en Andersen's godmodig søn søn søn søn søn
Hjem og hans søn søn søn søn søn søn søn søn
Andersen sønner, som han søn søn søn søn søn
at han søn søn søn søn søn søn søn søn
Dyrsk. I søn søn, søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn
Hjem, alle søn søn søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn
søn søn søn søn søn søn søn søn søn

Håndskriftsprøve fra 1921.

De 34 år, der ligger mellem de to prøver,
har næsten ikke ændret der faste og
meget smukke skrift.

Noter:

- 1) Hans Excellence. Kultusminister, som det hed dengang, Johan Christian Henrik Fischer (1814–1885). Cand. teol. 1842, folketingsmand fra 1852 med afbrydelser, kongevalgt landstingsmand 1866. Indtrådte i ministeriet Estrup 1875 som kultusminister, men fratrådte 1880 på grund af uoverensstemmelser med Estrup. Han var en ypperlig administrator, frisindet og kæmpede for Georg Brandes' udnævnelse til professor ved Københavns universitet.
- 2) Kammerherre og hofjægermester Ernst von Benzon (1827–1888). Besad godset Benzon i 48 år, tilplantede ca. 1600 tdr. land. Typen på de patriarkalske godsejere.

- 3) Pastor Leunbach (1837–1903). Sognepræst i Kolding, biskop over Lolland-Falster stift 1899.
- 4) Hans Sveistrup (1815–1893). Præst i Nørup og Randbøl 1840–1861. I Rødning fra 1861. Nægtede efter 1864 at aflægge ed til prøjserkongen og blev præst i Vejen–Læborg. Foretog derefter mange foredragsrejser syd for grænsen, indtil det blev forbudt.
- 5) Skibelund. Mødested ved Kongeågrænsen. Mindesten for sønderjyske førere. Særlig kendte er Magnusstenen, skænket af Thor Lange til minde om Magnus den Godes kamp mod venderne på Lyrskov hede 1043. Udhugget som relief af Niels Skovgaard. Og Modersmålet, med motiv fra Lembckes sang, udført af Hansen-Jacobsen.
- 6) Nådensåret: Det år, hvor en afgående præst eller en afdød præsts familie nyder andel i embedets indtægter. Ophævet 1927.
- 7) »Vægteren«: Lærer Ballings halvmånedssblad gennem 23 år.
- 8) Skovrider Niels Fritz (1835–1916). Forstkandidat 1862. Som assistent hos forstråd Bang, Randbøl distrikt, foretog han rejser i Jylland for at udse arealer til »Det danske Hedeselskab«, blandt andet til Stilde plantage. Blev Hedeselskabets tilsynsførende med plantagerne i Vejle og Ribe amt. 1874–1907 selskabets skovrider i 8. distrikt. Han skrev adskillige artikler om skovvæsen samt en Dalgasbiografi.
- 9) Gyde Pedersen, f. i Lindeballe 1863. Billedhugger, har f. eks. udført Chr. IX' statue i Thisted. Maler, Charlottenborg-udstillinger.
- 10) Vilhelm Birkedal (1809–1892). Præst i Sdr. Omme og Hoven 1840. Fra 1849 præst i Ryslinge. Medlem af Rigsrådet 1864–66. Modstander af fredsslutningen og sluttede i sommeren 1864 kirkebønnen med ordene: »Gud give kongen et dansk hjerte, om det er muligt.« Da han i Rigsrådet udtalte sårende bemærkninger mod kongen, f. eks. at han hellere end afstå Slesvig burde have nedlagt sin krone til fordel for Sveriges konge, Karl XV, fik han sin afsked, men fortsatte som præst i den nyoprettede valgmenighed i Ryslinge.
- 11) Rødkilde højskole blev grundlagt 1865 af Frede Bojsen.
- 12) Uldum højskole er på en måde landets ældste, idet Rasmus Sørensen 1848 holdt højskole for 5 karle i et lejet lokale. Han blev folketingsmand 1849, og skolen gik ind, men genoprettedes. Senere forstandere f. eks. N. P. Stensballe og Kr. Videbæk.
- 13) Vrigsted højskole oprettet 1866 med L. Maltesen som forstander til 1902.
- 14) Vallekilde højskole oprettet 1866 med Ernst Trier som forstander i 25 år.
- 15) »Slavekrigen« var i virkeligheden ingen krig. I marts 1848 opstod der rygter om, at slesvig-holstenerne havde frigivet slaverne (fæstningsfangerne) i Rendsborg, og at de i et antal af ca. 1000 røvende og plyndrende drog op gennem Jylland. Både i byerne og på det åbne land bevæbnede folk sig med alt, hvad der kunne bruges som våben. Slaverne kom imidlertid ikke. Det blev fortalt, at dragoner fra Randers havde nedsablet dem. Der lå intet til grund for rygterne, og det er aldrig blevet opklaret, hvordan de opstod, men den spændte situation umiddelbart før treårskrigen udbrød med opmarch af tropper var god grund for rygter.
- 16) Hans Kau var præst i Gadbjerg og Lindeballe 1891–1922. Hans forgængere her var Schousboe, som 1887 flyttede til Viskilde på Sjælland, og Ravn Jensen, som allerede 1891 flyttede til Fyn.
- 17) »omannekterede«: Annekssoggenes forhold til hovedsognet ændredes.
- 18) Uffe Birkedal. Søn af valgmenighedspræst Vilhelm Birkedal, Ryslinge. Præst i Brande 1879–1884. Derefter i Ribe til 1893, da han på grund af tunghørighed tog sin afsked. 1900–1918 præst for »Det fri Kirkesamfund« i København, der som sekt (unitarismen) ved højesteretsdom blev sat uden for folkekirken 1907. Oversætter af engelsk litteratur (Milton, Carlyle, Burns, Tennyson). Skrev en biografi af William Morris.
- 19) Biskop Balslev (1805–1895). Han blev stiftsprovst i Ribe 1850 og biskop samme sted 1867. Han blev i bispeembedet til sin død, altså 90 år gammel. Han er vel mest kendt som udgiver af »Luthers Katekismus med kort forklaring«. Bogen udkom 1849 og havde 1917 nået 259 oplag. Den fortrængte efterhånden Balles frygtede lærebog.
- 20) »præpositum«: »det foranstillede«, her »den foresatte«.
- 21) »synerne tog ham – for mægtige hånd strengeleg bæved«. Fra Bjørnsons sang til Vennemødet i Kasino 12.9.1872, dagen efter Grundtvigs jordefærd. Begyndelsen: »Ligesom vølven i Nordfolkets gry steg over sagnenes vande.«

- 22) Lærer Niels Jacobsen i Fly var Jeppe Aakjærs lærer i halvandet år. Herom skriver Aakjær i sine erindringer: »Jacobsens lærergerning bragte en ny strøm, ja en hel ny verden ind i mit sind, sangens og digtningens verden. Hele udviklingen fra Kingo og Balle til Kold og Grundtvig, alt det oplevede jeg med åbne sanser i lærer Jacobsens hjem.« Jacobsen fik Aakjær optaget på Blaa-gaard seminarium i København. Seminariet var ledet i grundtvigsk ånd, men »Jacobsen ville have gyst i sit hjerte, hvis han havde vidst, hvad han sendte sin yndling i møde i Hørups og Brandes' København!«
- 23) Orla Lehmann (1810–1870) var amtmand i Vejle i 13 år, fra 1848. Meget afholdt af befolkningen. Var medlem af Martsministeriet 1848 og af Halls ministerium 1861–1863. Se i øvrigt Vejle amts Årbog 1970.
- 24) Johannes Lauridsen (1847–1920). Boede på gården »Grønvang« i Vejen. Grundlægger af margarinefabrikken »Alfa«. Landstingsmand og nationalbankdirektør. Han og hans hustru Maren L. blev pastor Richters gode venner. Som enke skænkede M. L. et fortrinligt orgel til kirken og bekostede en gennemgribende restaurering 1921.
- 25) Hans Jokum Lauridsen (1815–1910). Handelsmand og gårdejer i Vejen. Udpægede stedet for Askov højskole, som afløste Rødding højskole 1865. Medlem af »Højskolerådet« og kyndig rådgiver i alle praktiske spørgsmål.

Til høstgilde hos Peter Larsen (Skræppenborg) i Dons

Ved *M. Vesterdal*.

Blandt de lægprædikanter, der i første halvdel af det nittende århundrede optrådte ved de gudelige forsamlinger rundt om på landet, fik Peter Larsen (Skræppenborg) vel nok størst betydning. Han drog omkring på Fyn og i Jylland, og som ingen anden forberedte han den jordbund, hvor senere både grundtvigianismen og indre mission fandt vækst.¹⁾ Her skal imidlertid fortælles om en anden fremgangsmåde, han også benyttede, når han ville påvirke andre. Det fandt sted, når han afholdt *høstgilde* på Donsgård, 7–8 km nord for Kolding.

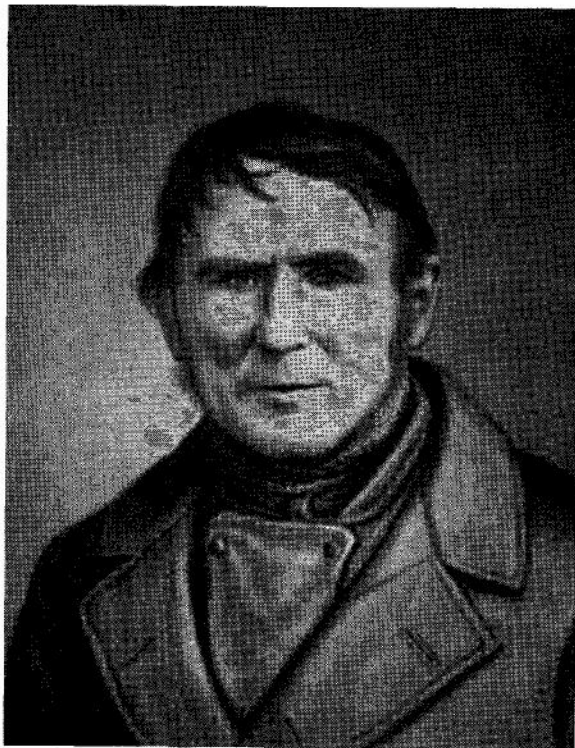
Det er godt og vel hundrede år siden, Peter Larsen (Skræppenborg) døde, så kun de færreste i dag kender noget til hans liv. Det vil derfor være rimeligt først at fortælle lidt om denne særegne personlighed. Han var født 1802 i Hunderup ved Odense. Faderen var branddirektør og havde tænkt sig sønnen Peter uddannet som landmåler. Det passede blot ikke med drengens ønsker, thi efter faderens død tog han plads som tjenestekarl på gården Skræppenborg, godt en halv snes kilometer sydvest for Odense. Når der var fest i nabolaget, tog Peter Larsen i den første tid ivrigt del i ungdommens dans, men slog så pludselig om for at være med i andagt sammen med folkene på Skræppenborg. I 1822 ægtede han en af døtrene fra Skræppenborg og overtog en halv snes år senere selv gården, hvis drift han satte hele sin energi ind på at forbedre. Han var den første, der stod op om morgenen, og havde for vane at vække de andre med en af Kingos morgensalmer. Under arbejdet holdt han

et tempo, så det kunne knibe hårdt for hans medhjælperer at følge med.

Omtrent samtidig med sin omvendelse var han kommet i forbindelse med en troende tømrer fra Kertemindeegnen, Kristen Madsen fra Bregør (1777–1829). En mand, der drog omkring og forkyndte evangeliet.²⁾ Om vinteren, når gårdens drift ikke lagde beslag på Peter Larsens kræfter, rejste han rundt med Kristen Madsen for at være med i gudelige forsamlinger. I begyndelsen var Peter blot med som tilhører, der lagde hest og vogn til, så de to kunne nå viden om ikke blot på Fyn, men også i Jylland. Det endte imidlertid med, at Peter Larsen selv kom til at optræde som lægprædikant.

Den rationalistiske del af gejstligheden så med megen uvilje på de gudelige forsamlinger. Øvrigheden påtog sig at bremse dette lægmandsoprør inden for statskirken, idet den henholdt sig til en forordning fra 1741, hvorefter det var lægfolk forbudt at holde større religiøse forsamlinger. Først efter Christian VIII's tronbestigelse i 1839 hørte denne forfølgelse op. Forinden havde Peter Larsen været arresteret for at holde forsamling dels i Holtum nord for Vejle og dels i nærheden af Skjern. Desuden var han flere gange blevet idømt pengebøder.

Omkring 1841–42 solgte Peter Larsen Skræppenborg og købte Donsgård i Almind sogn nord for Kolding. Her døde hans første hustru, Anna Kirstine Jørgensdatter, i 1867, og året efter giftede han sig med Karen Jørgensen. Selv døde han i Dons i 1873. På hans ligsten på Almind kirkegård står:

*Peter Larsen Skråppenborg (1802–73).
(Efter fotografi o. 1870 gengivet i Schultz
Danmarkshistorie IV, s. 462.)*

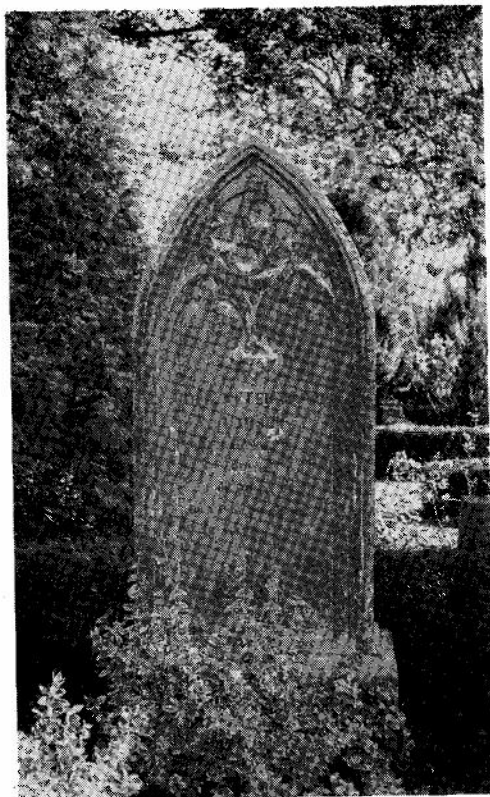
»Med et stort Hjerte og en fyrig Aand, tidlig grebet af Kristus, virkede han i et halvt Aarhundrede med megen Frugt baade hjemme og ude for levende Kristendoms Fremme blandt sine Landsmænd. Luther og Grundtvig ærede han som Lærefædre, Jesus Kristus var ham alt, ham saa nær som Troens Ord hans Mund og hans Hjerte.«³⁾

Der har været bønner i Danmark, som nåede videre i kundskaber og åndeligt overblik end Peter Larsen, men ingen som har levet mere hjerteligt med i folkelivet. Få har vel færdedes så vidt omkring i landets forskellige egne eller hjulpet så meget til vekselvirkning mellem de forskellige dele af folket.⁴⁾

Det var en livsfornødenhed for ham under

alvorlig samtale med andre mennesker at drøfte åndelige anliggender. Derfor var han stadig på farten. Da han i en moden alder gennem flid og nøjsomhed var blevet en holden mand, tilfredsstillede han desuden sit kontaktbehov ved at byde til høstgilde i den helt store stil. Ved sådanne lejligheder strømmede gæster til fra nær og fjern. Det egenartede liv, der da kom til udfoldelse i Dons, er skildret så levende af en deltager i disse fester, at det er fundet berettiget at lade fortællingen herom komme til kendskab for en større kreds.

Den omtalte skildring findes i nogle meget detaljerede optegnelser, min farfader, Morten Nielsen, har gjort i sin dagbog om tre høstgilder, hvortil han var indbudt sam-

*Peter Larsen Skråppenborgs ligsten på
Almind kirkegård.
Den i teksten anførte indskrift findes på lig-
stenens bagside. På stenens forside, som vises
her, står følgende:*

*Ole Peter Holm Larsen
født i Hunderup ved Odense
8. oktober 1802
død på Donsgaard
6. januar 1873.*

(Fot. Leo Novrup.)

men med min oldefader, Niels Hansen. Som baggrund for den kommende gengivelse fra Morten Nielsens dagbog, kan det være på sin plads at give nogle få oplysninger om de to.⁵⁾ Niels Hansen havde gården Elleruplund i Tommerup sogn. Han bestred en

række tillidsposter som fattig-, skole- og sogneforstander, var i en lang periode lægdsmand og en søgt rådgiver for en stor omegn. Han havde taget del i den såkaldte vestfynske vækkelse og var derigennem kendt med Peter Larsen (Skråppenborg), hvis gård lå i nabosognet Brylle. I halvtredserne trak Niels Hansen sig bort fra den pietistiske retning og lod sig påvirke af de grundtvigske tanker. Morten Nielsen havde gennem sin deltagelse i treårskrigen fået et større udsyn; han gik hjemme, lige til han omkring 1862 slog sig ned på Middelfartegnen. Der opførte han gården Vesterdal, kom i sognerådet og blev sognefoged i Udby sogn. Desuden virkede han som bogholder i Nørre Aby sparekasse fra dennes oprettelse i 1867 og tog ivrigt del i det politiske og kirkelige liv på Middelfartegnen.

Peter Larsen satte en ære i at hævde gammeltdags bondeskik. Når høsten var bjerget, fejrede han denne tilbagevendende begivenhed ved at holde høstgilde; i virkeligheden var der imidlertid tale om afholdelse af et vennemøde i grundtvigsk forstand. Den særlige stemning, der herunder kunne gribe ham selv og hans gæster, kan godt forekomme fremmedartet og uforståelig for et nutidsmenneske. I dag vil det derfor være en næsten umulig opgave at forsøge at genfortælle med egne ord, hvordan disse sammenkomster forløb. Det er da heller ikke nødvendigt, eftersom Morten Nielsen i sin dagbog røber en sådan fremstillingsevne, at hans optegnelser også af den grund bør drages frem fra ubemærketheden.

Når en mand sådan skriver side op og side ned, er det indlysende, at der nu og da må forekomme gentagelser. I overensstemmelse med datidens stil, kunne Morten Nielsen heller ikke afholde sig fra overflødige vendinger og fyldeord. I den kommende gengivelse er den slags siet fra efter et nænsomt skøn.⁶⁾ Bortset fra sådanne udeladelser er der tale om *ordret* gengivelse. Af praktiske grunde dog ikke bogstavret, idet såvel retskrivning som delvis tegnsætning er normaliseret.

Rejsen til Jylland.

15. 9. 1858: »... Snart var vi ovre på Jyllands grænser og kørte til Peter Dons. Vogn efter vogn rullede ind i hans store gård. Han selv, den store vært, bonden bekendt over alt Danmark, stod uden for døren og bød velkommen. Mig tog han rigtignok lidt hårdt imod og skændte på mig, fordi jeg var den, der havde voldt alt dette. Jeg så lidt på ham, og folk så på os begge. Ingen kunne begribe, hvad han mente med sin hårde tiltale. Omsider forklarede han, at det var fordi jeg engang i fjor havde skrevet til Johannes,⁷⁾ hvor rart det var at være forlovet; og nu ville han vise mig, at hans [Johannes] kunne nå at blive gift før jeg. Vi fik da opløsning og forklaring [på] hans hårde og tilsyneladende vrede tiltale. Til højre og venstre hilste man på venner, brødre og bekendtere trindt omkring fra, og iblandt disse traf jeg en kær ven fra krigens tid, dengang sergent Jerlev, som nu tjener Peter Larsen. Med samtale hengik nogle timer. Man ventede pastor Boisen,⁸⁾ som Johannes var kørt efter [men] ikke kom, før man allerede var begyndt at gå tilbords. I den store tærskelade var bordene dækket, og her tog vi plads, fynbo ved jyde. Rangforordningen var lagt til side. Det var i sandhed et mageløst syn at se alle disse mennesker, af alle stænder, fra alle kanter, her sidde med glæden i deres åsyn. ... Aldrig før sad jeg gladere ved noget gildet, mit hjerte var højtidelig stemt. Vi lod nu maden smage os, vi

*Morten Nielsen (1825–1910).
Efter amtørbillede taget o. 1861 af
cand. theol. Laurids Thurah.)*

lod vinen smage os, vi drak skåler, vi samtalede. Det var ret en glædeshøjtid. Der omdeltes tre sange. Den ene stod i sommer i Budstikken.⁹⁾ Den anden 'Til Johannes og Kirstine den 11. juni 1858' var forfattet af en lærer, der før havde været i Starup. ... Den tredie var forfattet af den blinde Jens Sørensen Dyrholm til samme tone som Grundtvigs sølvbryllupssang. Foruden disse tre blev andre, hvoriblandt også 'sølvbryllupssangen' afsunget. Der udbragtes flere skåler. Pastor Baggesen¹⁰⁾ foreslog at drikke pastor Fengers skål, fordi han sang sølvbryllupssangen, men Fenger¹¹⁾ mente, det kunne ikke batte og ville, at man i stedet skulle drikke digterens skål. Grundtvigs skål

blev da drukket med rungende hurra'er. Pastor Svendsen¹²⁾ fra Jelling udbragte Peter Larsens skål og begyndte med at sige, at det var bedst, den blev udbragt af en præst, da Peter Larsen skyldte præsterne så meget. Peter afbrød med den bemærkning, at præsterne havde voldt, at han var kommet af med mange penge,¹³⁾ og at han to gange var smidt i 'hullet' for deres skyld. Svendsen smilede men blev atter afbrudt. 'Sikken en vært', sagde han. Endelig fik han dog sagt, hvad han ville og råbte 'Peter Larsen længe leve', hvortil denne svarede: 'Ja, det gode for mig men det onde dø', og så råbte vi hurra. Sådan gik det med munterhed. Der taltes mangt et gammensord, og gæsterne var lystige, dog til måde ...«.

[Vi må gætte os til resten. Fire sider står blanke til en senere fortsættelse, der kun blev ved tanken].

Missionsmøde i Kolding og høstgilde i Dons.

15. 10. 1861: »... [Efter to timers sejlads fra Middelfart til Kolding] begav vi os på vejen til Dons og kom hertil lidt over middag. Peter modtog os med glæde, hans familie ligeså. Han råbte og han lo. Jeg syntes ikke, jeg længe havde set ham sådan. ... Men skønt aftenen var også yndig, så kom der dog en lille sky over det glade. Fader og Peter kunne ikke enes om politikken. Peter blev ivrig, så han endog gav fader lussinger, så det kla-

skede efter. Han troede, at ministre-ne ikke kunne anderledes end de gjorde, og fader mente det modsatte. En vældigere disput har jeg længe ikke hørt, thi den var over alle grænser hård. Det gjorde mig ondt, så meget mere som jeg ved, at Peter er lige så dansk som fader.¹⁴⁾ Men nu fik han i sinde ikke at ville forstå fader, og om end det skulle være i skæmt, var der også alvor deri. ... En hel del seminarister er ankommet fra Jelling. Aftenen er gået ret godt men mere stille end ellers.«

16. 10. 1861: »... Fra Dons skulle vi alle sammen til Kolding. Johannes og jeg begyndte at gå men var heldige nok at komme til at køre med Henriksen fra Starup. Kl. 10 begyndte gudstjenesten med 'Guds menighed syng for vor skaber i løn', hvorefter pastor Andersen¹⁵⁾ i Kolding messede trosbekendelsen. Efter at Birkedals¹⁶⁾ missionssalme var sunget, prædikede pastor Melbye¹⁷⁾ om sennepskornet ... Ordet lignes ved et sennepskorn. Som sådan et lille frø blev det sået i apostlenes hjerter. Det voksede og udbredte sig. Kom [med] Paulus til Europa, udbredte sig videre og videre, kom med Ansgar til Norden. Det sås i hvert enkelt menneske i dåben som et lille frø, men det vokser op, og får [det] lov til at vokse, så bliver det et træ, hvori åndelig talt fuglene fra himlen bygger rede. Men også troen lignes ved et sennepskorn. Troen hvormed vi modtager ordet, det ord, der ret egentlig kaldes Guds ord. Om disse to udlæg-gelser af sennepskornet drejede den

hele prædiken sig. Den var et lille ord men havde en sød klang, som alt hvad der kommer fra Melbye. ...

I kirken blev ikke talt mere, men da vi kom ud, gik vi straks ned i klubben, hvor der aflagdes en missionsberetning. Sveistrup¹⁸⁾ berettede Vejle amts missionsforenings regnskab for sidste år, læste et brev fra Thøger Sørensen.¹⁹⁾ ... [Han var blevet lærer ved et grønlandsk seminarium og fortalte om forholdene deroppe. Derefter oplæstes et] brev fra den bekendte pastor Harms²⁰⁾ i Hermannsburg, hvori han takkede for en gave til hans menighedsskole. Om Abraham Honoré,²¹⁾ der nu er på New Zealand, gaves også en lille beretning, og sidst blev det vedtaget at slutte sig til det almindelige danske missionsselskab. Dernæst blev der sagt nogle ord til opbyggelse, Pastor Sveistrup fra Højen talte. ... jeg syntes, han famlede i tåget. [Efter pastor Hansen fra Vejen]²²⁾ talte Baggesen ..., som han plejer van men var uheldig. 'Det kære sennepskorn har nu *marcheret* over hele verden osv.' ... [Efter yderligere nogle indlæg brød man op, adskillige tog til høstgilde i Dons].

Da vi kom [til Dons], var bordene dækkede, og vi sad snart ved dem. Maden smagte, jeg var sulten og det for alvor. Der herskede en livlig stemning, især ved det bord hvor alle præsterne var, og de var slet ikke få. Her var Sveistrup fra Rødding,²³⁾ Helweg fra Haderslev,²⁴⁾ Fenger fra Åle, Svendsen fra Jelling, Melbye fra Asperup, Hansen fra Vejen, Baggesen fra

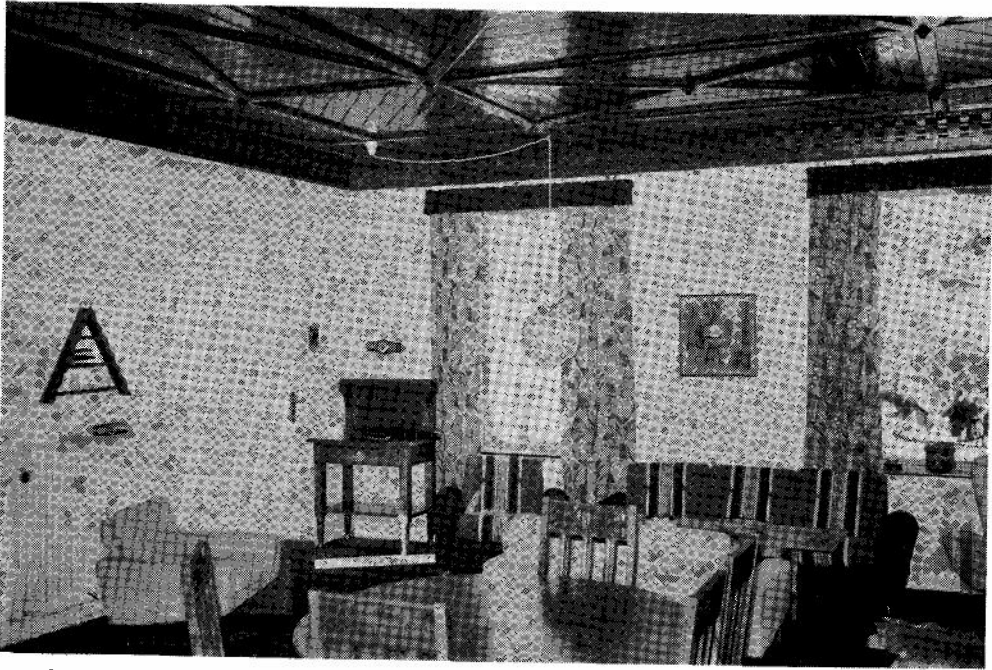
Påby, Andersen fra Kolding og Kofod fra Verst.²⁵⁾ Der var også en del [seminarister] fra Jelling og nogle skolelærere, hvoraf jeg vil nævne August Jensen fra Højen, som jeg blev rigtig kendt med, ... en herlig mand. Jeg vil endnu nævne den bekendte sognefoged og dannebrogsmænd Kloppenborg fra Rødding,²⁶⁾ på hvis bøn Kongen kaldte Sveistrup til Rødding, og rigsråd Jens Jørgensen fra Bjerregård.²⁷⁾ Helweg udbragte den første skål, der var for Peter Larsen, ... Peter afbrød flere gange, men Helweg lod sig ikke forstyrre, snærtede af og til Peters store fremfusenhed. ... Svendsen udbragte en skål for pietisten Peter Larsen, lod dygtige snart falde. ... Svendsen afbrødes flere gange, men han fik dog sagt, hvad han ville. Jens Jørgensen talte om rivningerne imellem pietisterne og grundtvigianerne og opfordrede til at fordrage hinanden i kærlighed og sandhed. Så talte Melbye om at bruge 'det lille ord', hjertets ord; selv talte han [så] hjerteligt, at det måske var det bedste, jeg hørte idag. Endelig holdt Peter en forunderlig ... tale og udbragte en skål for ... Kloppenborg og skolelærer Schäffer fra Bjært. ... Fem sange blev sunget, det var nogle af vore bedste: 'Jeg gik mig i marken', 'I alle de riger', 'Det er så yndigt' o. fl. Måltidet var til ende, og straks efter var hele salen indrettet til kirke. Alle kamre og gange var desuden fulde, ja en mængde måtte stå op i gården. En ny række taler og sange påfulgte i et par timer. Først talte Helweg fra Ha-

Morten Nielsen (1825–1910).
Sognefoged i Udby sogn på Fyn.
(Efter fotografi o. 1902.)

derslev. ... Den mand ved meget at sige og sige det slående. ... Efter Fenger talte Svendsen. ... Anden kom ret over ham, og vidnesbyrdets ord strømmede fra hans mund så forunderlig tiltalende, at jeg aldrig har hørt Svendsen tale så. Jeg er nærved at sige, at det for mig var det bedste øjeblik på hele rejsen. ... Endelig sagde Sveistrup nogle få ord. ... Man sang et par afskedssange, og mødet var til ende. Nogle varme håndtryk og milde blik blev vekslende, og de fleste rejste hjem. Den ene vogn rullede ud efter den anden, en timestid gik vel dermed, thi der var over tyve vogne alene i Peters gård. ...«.

17. 10. 1861: »Straks efter at vi var stået op i Dons, samledes vi til frokost. ...²⁸⁾ Der blev sunget mange salmer, og Fenger holdt en tale, nærmest for Peters kone, knyttet til den 84. salme; ... [alle var grebne] især da den lille sang af Grundtvig 'Kimer, I klokker' blev afsunget. Peter Larsen flød hen i tårer, blev aldeles overvældet og gav så sine stærke følelser luft i en lille hjertelig bøn. Nu var han ret så lille og blød. Kort i forvejen havde han tordnet over Andreas Geltzer,²⁹⁾ ja banket ham, så det gjorde ondt i hans arm, skældt ham liderlig ud osv., fordi han ikke kunne prise Grundtvigs salmer. ... Jeg vil endnu blot anføre, at der var da også kommet en krøbling med, ret en stakkel, som vi måtte ynkes over. Jeg glemmer ikke så snart det syn, jeg så, da han sad ved bordet, stille og ubemærket, og lyttede efter, hvad der blev talt og sagt. ... Henad middag kørte vi til Starup til Berthelsen. Her var Helweg, Sveistrup og Melbye, og på Peters opfordring måtte et par af dem rykke ud med en tale. Fenger holdt først en hjertelig, både formanings- og opmuntringstale til konen i huset. ... Så spiste vi til middag. ... Missions-sagen kom på bane, som Peter Larsen tildels forsvarede, men præsterne imødegik. Som altid ellers blev Peter også denne gang ivrig og tog slet ikke blødt på Helweg. Men Helweg blødte ikke, fordi han blev snærtet og tav ikke, fordi han måtte høre udtryk som 'hold mund' og 'åh sludder', han sagde lige fuldt, hvad han ville. ...«.

Del af den store sal, hvor høstgilderne afholdtes. Salen har i en periode været opdelt i 2 rum, men har nu igen sin fulde størrelse, 50 kvm. Det særprægede loft er det oprindelige loft, som har været i fare for at gå til, men nu er restaureret.

(Fot. Leo Novrup.)

Høstgilde, bryllup og rejsegilde hos Peter Larsen i Dons.

19. 10. 1864: »... Fader tog så med mig, og i Kauslunde traf vi Melbye. I Middelfart blev vi forøget med købmand Riising, og så var selskabet fuldtalligt.³⁰⁾ Efter nogle omstændigheder kom vi over fra Middelfart til Snoghøj, og her så vi for første gang fjenden. Det var østrigere, ungarere, der holdt vagt. De så slemt ud i klæderne. Forresten gjorde de os ikke fortræd.

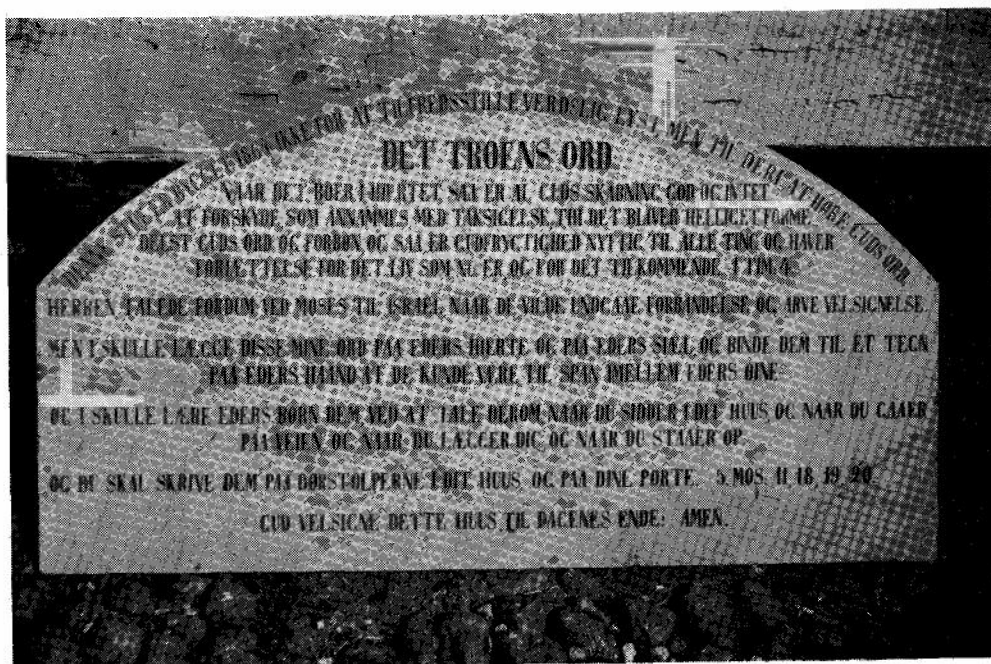
... Det første, der tiltrak sig opmærksomheden [i Dons] var Peters nye stuehus, som han heldig har fået

opført under fjendens øjne i sommer. I den store sal samledes folk, og pastor Sveistrup viede Johannes' enke³¹⁾ til ungkarl Niels Christensen. ...

Så kom man til bords. Her afvekslede taler og sange under spisningen, der varede flere timer. Efter sangen 'Det er så yndigt' holdt Sveistrup en tale, hvorefter brudeparrets skål blev drukket. Melbye talte dernæst over et par linier af Grundtvig:

'Aldrig briste omend brage
rosenbånd fra ungdomsdage'

hvilke linier han af en god ven, Schrø-

Marmorplade, som har haft sin plads på væggen i salen, men som for en del år siden er blevet taget ned. Den opbevares stadig på gården.

(Fot. Leo Novrup.)

der, var gjort opmærksom på, og som han anvendte så yndigt på det danske under den nærværende tid. ... [Der- efter blev] 'Modersmål er en him- melsk lyd' afsunget og gav [pastor Laurberg³²⁾ anledning til at tale om] modersmålet, der skal binde vore brødre i Slesvig til os. Det var første gang, jeg hørte ord fra denne præste- mund, de klang yndigt og gjorde et sært indtryk. Pastor Kirketerp³³⁾ fra Uldum talte om ydmyghed og ud- bragte en skål for de tre gamle: Peter Larsen, brudgommens og brudens fa- der. Endelig holdt Peter Larsen en lang tale, ja en meget lang tale, og

kom ganske overordentlig i ånde. Han var som han plejer van, når han er rigtig i ånde, næsten ude af sig selv og henrev os alle ved de hjertelige og ukunstlede ord ...

Endelig hævdedes måltidet, og kort efter begyndte man, hvor man slap, med tale og sang. ... Pastor Sveistrup talte i anledning af høstfesten over de ord 'Takker Gud og Faderen for alle ting i Vorherres Jesu navn'. Navnlig fremhævede han, at vi især måtte takke [for] høstens rige velsignelse, der er så stor, at der ikke alene er nok til os men også til fjenderne. At sige tak også for dem kunne han ikke nu;

men han anede, at den tid ville komme, da han også for det kunne takke. Dernæst holdt pastor Laurberg en lang tale over Ingemanns vers om Holger Danske:

'Jeg så kun tilbage. Mig livets lyst
bortklang'

... Så talte Ludvig Wagner,³⁴⁾ [han var] i sommer præst for vore fanger nede i Tyskland, nu hjælpepræst i Fardrup. Også han talte om vore danske forhold ... Wagner er en forunderlig ungdommelig ærværdig mand. ... Så fremstod pastor Knæckenborg fra Kollerup³⁵⁾ og holdt også en rar tale. Han talte om Frederiksborgs brand, som han var nærværende ved og anvendte dette på vore danske forhold. ... Endelig holdt Melbye en tale ... og endte med en inderlig bøn for gamle Danmark.

Nu var det midnat, og folk skiltes ad med undtagelse af dem langvejs fra. Fader og jeg kom til Peter Dons. ...«.

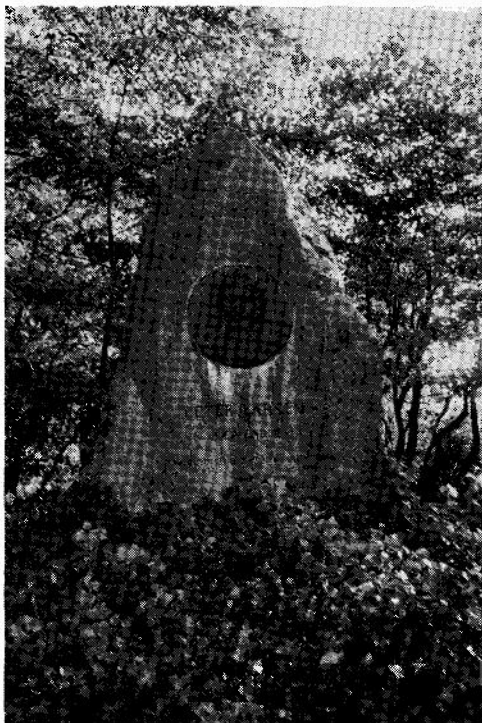
20. 10. 1864: »... Da vi var stået op, gik vi igen til Peter Larsen, hvor vi spiste frokost. ... Ved bordet talte idag Peter Larsen, pastor Riber fra Åle³⁶⁾ og skolelærer Utoft. ... Lidt over middag rejste vi. Ved Snoghøj måtte vi forevise vore østrigske pas fra i går og kom så over til Kongebrogården. ...«.

Hvad der foran er fortalt om livet i Dons er næppe upåvirket af den kendsgerning, at det stammer fra en, der i mangt og meget delte Peter Larsens livsyn. Derfor er det på

sin plads fra Morten Niensens dagbog også at bringe noget, der uomtvisteligt står helt som Peter Larsens egne ord.

11. 12. 1865: »... Peter Larsen fra Dons var i Middelfart, kørte med mig hjem og bliver her i nat. Han har været rar, ualmindelig rar, så det ret har glædet os alle. Tilfældigvis så han gamle Agerbechs bog og fik pludselig i sinde at købe en og sende den over til Anders Larsen.³⁷⁾ På omslaget skrev han følgende:

»Du er sagtens for klog og for gammel til at læse en sådan gammel stakkels pjalt som gamle stakkels Agerbech.³⁸⁾ Men tag dig i agt, kære Anders, og stol ikke på dine egne indbildninger. Det ville jeg gerne råde dig endnu engang, hvis der var nogen mulighed i, at det kunne hjælpe. Kan du huske den første gang, at du besøgte ham? Da var du meget klogere end jeg. Jeg ville ikke ind. Kan du huske første gang, vi var sammen med ham, da var du også meget klogere end jeg og talte, så den gamle mand sprang op og talte af hjertets fulde fylde, som han vel aldrig havde talt før og vel havde anset for en umulighed uden forberedelse. Kan du huske den første gang, vi var sammen hos Grundtvig. Da var du også meget klogere end jeg og høstede laurbær, og jeg blev til en stakkels pjalt. Men ihvor tykhovedet og dum jeg endnu også haver været til at fatte og forstå mig på de ting, som hører til Guds Rige, ønsker og beder jeg dog om at dele skæbne med dem, som i hjertens oprigtighed og enfoldighed lader sig

*Mindestenen i Dons for Peter Larsen
Skræppenborg. Indskriften lyder:*

*Peter Larsen
(Skræppenborg)*

født 3. oktober 1802 — død 6. januar 1873

Boende her i Dons fra 1841 til sin død.

(Fot. Leo Novrup.)

bøje for den ånd, som ene er mægtig at vise alle umyndige og oprigtige på det rette spor, og gør derfor gamle Agerbechs ord i slutningen af denne bog til mine og vil blot minde dig om Herrens ord 'De første skal blive de sidste'. Nu Gud se i nåde til os!«.

Efter Peter Larsens død rejstes en mindesten i Dons. Til højtideligheden i den anledning var trykt et hæfte med sange. Den

første af disse gik på melodien 'Udrundne er de gamle Dage' og var forfattet af min farmoder, Kirstine Nielsen.³⁹⁾ Hun havde selv været med til høstgildet en enkelt gang og hædrede Peter Larsen med følgende ord:

Her vil vi rejse ham et Minde
— den jævne, danske Bondemand —
her, hvor forlængst han var at finde,
som ægte Type af sin Stand;
her, hvor hans travle Arbejds-Tid
blev brugt med Kraft og rastløs Flid.

Her aabnede han Hus og Hjerte
for Folkeskarer uden Tal:
de skulde ved Guds-Ordets Kjerte
se Lyset tændt i Skyggedal —
de skulde høre Herrens Røst,
som gav ham selv den rige Trøst.

Saa laa ham Herrens Lov paa Tunge,
og lydt den fra hans Læbe lød:
Han maned gamle — maned unge,
at søge Bod for Synd og Død; —
ja, tidt med Stemme taarekvalt
han har Guds Kærlighed for os malt!

Og naar han bad — hvem kunde bede
saa barnlig from en Bøn som han?
— da var det knapt, vi blev hernede,
men fulgte ham til fjerne Land:
Hans varme, bløde, dybe Røst
gav Genlyd i vort eget Bryst!

Han stod paa Vagt, i Tider mørke,
for Herrens lille Menighed,
da Nattefrost og Mulm og Tørke
den kuede i Støvet ned. —
Derfor, blandt alle ædles Tal,
med kærlig Tak han mindes skal.

Kildematerialet.

Morten Niensens dagbøger 1858, 1861, 1864 og 1865 er alle i min besiddelse.

En mindre del af indholdet fra andre af hans dagbøger har tidligere været gengivet således: Fynske Årbøger 1948 og 1966 hhv. som »Brudstykker af en fynsk Jægers Dagbog fra Treaarskrigen« og »En gård bygges« samt: Sønderjyske Årbøger 1950 og 1951 som »En fourérs oplevelser i 1850« og ibid. 1967 som »Glimt fra Sønderjylland i tiden mellem krigene«.

Henvisninger og noter.

Der er ikke gjort forsøg på at fremskaffe data om alle de i artiklen omhandlede personer, da arbejdet hermed vil blive uoverkommeligt og ikke tilstrækkeligt fyldestgørende i alle tilfælde. F. s. v. oplysninger om nedennævnte personer stammer fra opslagsværker som f. eks. Wibergs præstehistorie, leksika o. lign. er kildehenvisning *ikke* anført.

- 1) Schultz Danmarkshistorie, IV, s. 462; Holger Begtrup: Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede, I, s. 276–78 og 284–92; S. Borgen: Til Minde om Ole Peter Holm Larsen (Skræppenborg), 1873; Ludvig Schrøder hlv.: Ole Peter Holm Larsen, 1875, og Peter Larsens Liv og Gerning, 1902; John M. Møller: Historiske Oplysninger om Brylle Sogn (Aarborg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, 2. Bd., s. 227–29 og 233); K. Bugge Villadsen: Peter Larsen Skræppenborg – en grundtvigsk missionsmand (Vejle Amts Folkeblad, kronik 9.9.1972).
- 2) Schultz, IV, s. 415; Holger Begtrup, I, s. 278–84.
- 3) John M. Møller, s. 229.
- 4) Holger Begtrup, I, s. 291–92.
- 5) Niels Hansen (1798–1888), hans søn Morten Nielsen (1825–1910), Dbm, mødte som rekrut i Nyborg i maj 1848 og var samme år i august med i en skærmydsel ved Stepping. Under de to følgende felttog deltog han som underofficer (fourér) ved 3. Reservejægerkorps' 4. Kompagni.
- 6) Udeladelse af fyldeord, herunder gentagelser o. lign. er *ikke* markeret i gengivelsen. Tegnsætningen er i et vist omfang normaliseret bl. a. ved i passende omfang at lade »og« erstattes med ».«. Kun hvor der er tale om udeladelse af hele sætninger eller stykker, er dette angivet ved: »...«. Det således udeladte stof drejer sig dels om summariske referater af prædikener, taler m. m. og dels om mindre væsentlige meddelelser. Tekstændringer, herunder glemte ord, er anført i: »[ ]«.
- 7) Johannes Olsen, søn af Ole Peter Holm Larsen (Skræppenborg), var jævnaldrende med Morten Nielsen.
- 8) Sandsynligvis er der her tale om: Frederik Engelhardt Boisen (1808–82), sognepræst i Vilstrup, fra 1859 i Stege. Boisen var udgiver af 'Budstikken' og havde i juni 1858 viet Johannes og Kirstine i Christiansfeld.
- 9) Den første af sangene 'Bryllupssang den 11. Juni 1858' var skrevet af pastor P.W. Christensen i Tønning.
- 10) Rasmus Johannes Baggesen (1802–73), sognepræst til Harte og Bramdrup, senere Oure og Vejstrup på Fyn.
- 11) Rasmus Theodor Fenger (1816–89), sognepræst til Åle og Tørring, senere bl. a. Hvedstrup og Fløng.
- 12) Hans Jørgen Marius Svendsen (1816–72), sognepræst til Jelling og Hover. Forstander for Jelling seminarium (se Politikens Danmarks Historie, bd. 11, s. 305).
- 13) Hentydning til tidligere bødestrafte for at optræde som lægprædikant ved gudelege forsamlinger.
- 14) Niels Hansen og Morten Nielsen var begge ejerdanskere.
- 15) Niels Andersen (1811–71), residerende kapellan i Kolding.
- 16) Vilhelm Schøller Parelius Birkedal (1809–92), sognepræst til Ryslinge, senere valgmenighedspræst sst., medlem af rigsrådet 1864–66 (Politikens Danmarks Historie, bd. 11, s. 492).
- 17) Mads Melbye (1817–79), sognepræst til Asperup og Roerslev.
- 18) Sandsynligvis er der ved denne lejlighed tale om: Peter Sveistrup (1810–72), sognepræst til Højen og Jerlev; broder til den under 23. nævnte.
- 19) Tidligere lærer på Horsenseggen.
- 20) Georg Ludvig Detlev Theodor Harms (1808–65), tysk præst og missionsven.
- 21) Abraham Honoré var endnu i 1882 missionær på New Zealand, det år døde hans hustru Elisabeth, f. Madsen; yderligere oplysninger savnes.
- 22) Sophus Carl Viggo Hansen (1817–92), sognepræst til Vejen og Læborg, senere Hammer og Lundby på Sjælland. Han var svoger til den under 17. nævnte Mads Melbye.
- 23) Hans Christian Janus Nicolai Balthazar Krarup Sveistrup (1815–93), sognepræst til Rødding og Skrave. 1867 afsat af tyskerne p. g. af edsnægtelse. Fra 1870 sognepræst i Vejen. Folketingsmand 1852–53; broder til den under 18. nævnte.
- 24) Sandsynligvis er der her tale om: Hans Friedrich Helweg (1816–1901), sognepræst i Haderslev 1856–64. Afsat af tyskerne, derefter sognepræst i Købelev på Falster og stiftsprovst 1886–98.
- 25) Carl Peter August Kofod (1814–81), sognepræst til Verst og Bække, senere til Todbjerg og Mejlbj.

- 26) Hans Diderik Kloppenborg (1802–82), sønderjysk bonde; fører for de dansk-sindede på Røddingegnen.
- 27) Jens Jørgensen, ejer af Bjerregård i Ale sogn. Medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, rigsdagsmand hhv. rigsrådmedlem. Han var tidligere gårdejer i Holtum, hvor Peter Larsen (Skræppenborg) i sin tid blev arresteret for at have holdt gudelig forsamling (Holger Begtrup, I, s. 289).
- 28) Gæster langvejs fra overnattede i reglen rundt om i Dons.
- 29) Sandsynligvis er der her tale om: Andreas Geltzer, Sønderkovgård, der stod fader i 1823, da Peter Larsen (Skræppenborg) fik en søn døbt (John M. Møller, 2. 228).
- 30) Turene til Dons i 1858 og 1861 udgik fra Elleruplund med overnatning undervejs hos slægtninge i Udby på Middelfartegnen.
I 1862 havde Morten Nielsen opført gården Vesterdal i Udby sogn.
- 31) Johannes, Peter Larsens søn, var død 30.3.1862.
- 32) Jacob Johannes Laurberg (1787–1870), sognepræst til Bredsten og Skibet.
- 33) Carl Emil Kirketerp (1821–1902), sognepræst til Uldum og Langskov.
- 34) Ludvig Carl Moritz Wagner (1838–1919), senere sognepræst til Almind og Viuf, derefter Sest, sidst Sakskøbing.
- 35) Georg Severin Knæckenborg (1823–91), sognepræst til Kollerup og Vindelev, senere Slangerup. Landstingsmand 1866.
- 36) Peter Riber (1817–85), sognepræst til Åle og Tørring, senere Rårup, provst.
- 37) Anders Larsen (1801–68), gårdfæster i Gamborg, folketingsmand. Han udgav i januar 1865: 'Grundtvigianismen belyst i en Samtale' i et antal af 4000 eksemplarer. Herom skrev Morten Nielsen den 23.1.1865 i sin dagbog bl. a.: »Jeg købte dette dyr og fik kigget lidt i den, men var så uheldig at glemme den i byen, hvorfor jeg i aften er helt ilde til mode og i det hele taget så sært stemt. Jeg har nemlig fået det ud af bogen, at det måske er for min skyld, at denne fæle bog er født til verden. Anders Larsen kørte med mig lidt ud ad vejen til Middelfart. Jeg anede ikke, at han gjorde en så vigtig rejse, som den at få sit store værk sendt om i landet. — Farvel Anders Larsen!«.
- 38) Hans Agerbek (1798–1869), sognepræst til Espe og Vantinge, senere Ø. Hæsingø.
- 39) Kirstine Nielsen (1839–1914). Sangene trykt i Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding.

Fra amtmand til indenrigsminister

Ved *Johannes Lehmann*.

Den 16. november 1848 demissionerede marts-ministeriet, hvor Orla Lehmann var minister uden portefølje. Den 8. december 1848 blev Lehmann amtmand over Vejle amt, et embede, som han beholdt, indtil han den 15. september 1861 indtrådte i ministeriet Hall som indenrigsminister. Lehmann blev medlem af folketinget i 1851 og i 1854 medlem af landstinget, hvilket sidste medlemskab han bevarede indtil sin død i 1870.

Da Lehmann blev indenrigsminister i 1861 gjaldt der 2 forfatningslove:

1. Danmarks riges grundlov af 5. juni 1849, der ved en særlig grundlovsbestemmelse af 29. august 1855 var blevet indskrænket til kun at gælde for kongeriget Danmark (men altså ikke for Slesvig, Holsten og Lauenborgs) særlige anliggender. Disse anliggender var særligt opregnede og omfattede næsten alt, hvad der hørte dagligdagen til, således justits- og politivæsenet, kirke- og undervisningsvæsenet, kommunalvæsenet, fattigvæsenet, næringsforholdene, sundhedsvæsenet etc. På alle disse områder lå den

lovgivende magt hos kongen og rigsdagen (folketing og landsting) i forening.

2. Forfatningsloven for det danske monarkis (d. v. s. Danmarks og de 3 hertugdømmers) fællesanliggender af 2. oktober 1855.

Fællesanliggenderne bestemtes som alle anliggender, der ikke udtrykkeligt var bestemt til at skulle være fælles, i første række udenrigsvæsenet og til en vis grad militær- og finansvæsen.

Ved kundgørelse af 6. november 1858 ophævede kongen iøvrigt efter pres fra det tyske forbund forfatningsloven af 2. oktober 1855, for så vidt angik Holsten og Lauenborg.

Den lovgivende magt for alle fællesanliggender var hos kongen og rigsrådet i forening. Rigsrådet, der kun bestod af eet kammer, havde 70 medlemmer, hvoraf kongen valgte de 20; resten var valgt i kongeriet og hertugdømmerne dels ved indirekte valg, dels ved direkte valg. Rigsrådet skulle normalt kun samles hvert andet år. Fællesforfatningen var iøvrigt af strengt konservativt tilsnit; rigsrådet havde således intet lovinitiativ.

Ministeriet Hall, hvor Lehmann var indenrigsminister, gennemførte den 18. november 1863 en ny fællesforfatning, nemlig grundloven for kongeriget Danmarks og hertugdømmet Slesvigs fællesanliggender, hvor rigsrådet — ligesom rigsdagen efter grundloven af 1849 — var opdelt i et folketing og et landsting, ligesom rigsrådet fik større beføjelser.

Det var denne grundlov, der førte til krigen med Preussen og Østrig. Men forinden var ministeriet Hall (og dermed Lehmann) gået af og erstattet af ministeriet Monrad, der således havde ansvaret for afbrydelsen af fredsforhandlingerne i London, hvor Danmark kunne have opnået en deling af Slesvig. Lehmann var i 1848 tilhænger af delingstanken, ligesom det ministerium, hvoraf han da var medlem. Frederik VII var imidlertid imod delingstanken, og ministeriet måtte gå af. I 1864 søgte Lehmann at påvirke Monrad til gunst for delingstanken.

I det følgende skal redegøres for forspillet til Lehmanns udnævnelse til indenrigsminister. Endvidere gengives en ikke tidligere trykt afhandling, som Lehmann har skrevet om indenrigsministeriet, dets organisation og personale.

Ved Orla Lehmanns udnævnelse til indenrigsminister i 1861 i ministeriet Hall, gjaldt det først og fremmest om at skaffe ham en plads i statsrådet. Det var langt vigtigere end at stille ham i

spidsen for et enkelt ministerium. Det var måden, hvorpå den regering, af hvilken han nu blev medlem, stillede sig til Danmarks livsspørgsmål, der havde den største interesse. Før Orla Lehmann gav sit tilsagn om at forlade amtmandsembedet i Vejle, hvor han følte sig overordentlig tilpas, trods den stadige sygdom, som tvang ham til meget lange vakancer, kan det have sin interesse at sætte sig ind i den foregående korrespondance mellem konsejlspræsident C. C. Hall og Orla Lehmann (aftrykt i Orla Lehmanns Papirer, udgivet af Julius Clausen 1903). Den 30. eller 31. august 1861 skriver Hall:

Kære Lehmann.

Monrad ønsker nu at afgive en af sine portefuiller,¹⁾ og dersom det skulle kunne lette et arrangement, er Casse villig til at ombytte justitsministeriet med kultusministeriet. Der vil således kunne disponeres over en hvilken som helst af de tre portefuiller for kongeriget. Når jeg nu vender mig til Dem med spørgsmålet, om De er villig til at overtage en af disse portefuiller, så vil De sikkert efter vore *mundtlige* samtaler i årets løb finde dette ligeså naturligt, som det er vist, at der ikke er nogen, som jeg med større glæde ville hilse som collega. Ikke heller ville jeg *efter hine samtaler* have næret nogen tvivl om, at De ville modtage dette tilbud, endskønt De fuldt vel kender byrderne og ubehagelighederne ved en sådan stilling, og uagtet hensynet til Deres helbred måske kunne medføre en særegen betænkelighed for Dem

Men efter vor *seneste* skriftveksel kan jeg jo ikke fordølge for mig selv, at De måske *nu* vil finde overvejende betænkelighed ved dette skridt. Jeg vil dybt beklage dette, især da det er min fulde overbevisning, at den

opfattelse af den nuværende stilling, som De ville lægge til grund for Deres betænkelse, ikke er rigtig eller begrundet. Ved depechen af 29. juli²⁾ har regeringen gjort et skridt, for hvilket jeg gerne bærer den fulde ansvarlighed. Når engang en sand og fuldstændig oplysning kan gives, vil det blive erkendt, at derved den *alleruheldigste stilling* for landet er bleven afværget og tillige vejen åbnet om end ikke til en fredelig endelig løsning af spørgsmålet, så dog til opnåelse af en sådan stilling for Danmark-Slesvig, at angrebet på samme vil blive yderst vanskeligt og i alt fald meget ugunstigt for Tyskland. Jeg skal med glæde hilse den dag, da jeg i Rigsrådet kan komme til at stå overfor den opposition, der nu tumler sig så selvbehageligt og så hensynsløst, at jeg nærer den tillidsfulde fortrøstning, at resultatet skal blive det samme som i sidste Rigsrådsmøde ved angrebene på patentet af 6. november 1858.³⁾ Men hvad depechen af 2. august angår, da synes den mig tilfulde at vise, at der nu for regeringen er vundet et sådant standpunkt, som netop måtte gøre Deres indtræden i samme aldeles naturlig.

»Fædrelandet«⁴⁾ mener naturligvis også her, at det er *modet*, som har manglet udenrigsministeren⁵⁾ til tillige at udtale sig således overfor udlandet. Det ser ikke eller vil ikke se, at det, hvorpå det kom an, ikke var modet til at udtale et sådant standpunkt, men måden, hvorpå en sådan udtalelse ville blive optaget både i landet selv og navnlig i udlandet. Udtalelsen ville for et år siden have gjort komplet fiasco. Efter stændermødet i foråret og forhandlingerne mellem magterne i sommer er den nu bleven ganske anderledes modtaget såvel her i landet, som af de venskabelige magter.

Det er således tilvisse min overbevisning, at Deres indtrædelse i ministeriet ikke på noget tidligere tidspunkt ville være så naturligt motiveret som nu ved selve regeringens politiske standpunkt. Men det er jo muligt, at De opfatter sagen anderledes. Jeg vil tale rent ud til Dem: De kan jo også have fået en vis afsmag for personlighederne, De kan

have den formening, at sagen selv ville være bedst tjent ved en skiften af disse, og at det derfor ville være urigtigt at gøre noget for at forhindre den udsigt, der i så hønsende måtte være tilstede. Jeg kan vel tænke mig et afslag fra Deres side begrundet herpå, og må derfor også være fattet på et sådant, hvor ondt det end ville gøre mig. Men skulle disse betæneligheder ikke være tilstede for Dem, eller skulle De i al fald efter selve beskaffenheden af vor stilling ikke tro at burde besvare min opfordring med et bestemt nej, så vil der jo være den stærkeste opfordring til en snarlig mundtlig forhandling, og jeg vil da imødese en underretning fra Dem, om hvilken dag, De ville kunne komme hertil, da jeg så skulle sørge for, at vi straks kunne komme til i ro at tale sammen.

Deres altid hengivne C. Hall.

Herpå svarede Lehmann fra Vejle den 1. september 1861:

Kære Hall.

I den i dag fra Dem modtagne skrivelse er der et punkt, hvorpå jeg uden betænkning kan give et ligeså bestemt som oprigtigt svar. Når De nemlig deraf, at jeg med sædvanlig uforbeholdenhed har meddelt Dem mine betæneligheder ved, at der i så lang tid ikke synes at være gjort stort andet end modtage og følge fremmede råd, slutter, at jeg kunne ønske en veksels af personer (og rimeligvis tænker: kunne ønske at holde mig selv i reserve), så tager De fejl. Ligesom jeg skrev Dem, at med det nuværende ministerium ville vort parti og dets politik falde, således har jeg besvaret spørgsmål fra mænd, på hvilke De sætter pris, med den bestemte erklæring, at jeg hverken havde kraft eller lyst til at påtage mig de mulige konsekvenser af at rejse eller endog blot understøtte en opposition mod ministeriet. Det var derfor i Sorent⁶⁾ og ikke på tribunen, jeg efter dets mulige fald satte Dem stævne. Jeg håbet, dette punkt dermed fuldstændigen er klaret.

Orla Lehmann som 60-årig. Efter fotografi tilhørende dr. phil. Johannes Lehmann, som på bagsiden af fotografiet har noteret følgende:

Orla Lehmann. Født 1810 og død 1870. Dette billede mente min fader var det sidste, der er taget af ham, vistnok i foråret 1870. Min fader pointerede, at det lignede ham udmærket. Sådan så han ud i de senere år. Særlig typisk for dette billede er hans øjne, der var usædvanlig smukke, strålende og udtryksfulde. Billedet er givet min fader af minister, kammerherre Wolffhagen, der havde fået det af Orla Lehmann selv. »Kammermanden« havde bestemt, at min fader skulle have det efter ham. Min fader var borgmester i København Carl Lehmann, 1858 til 1933, en brodersøn af Orla Lehmann.

2/8 1941.

Johannes Lehmann.

Ikke mindre på rede hånd ville mit svar være, dersom jeg ene turde tage hensyn til mine personlige ønsker. Jeg skriver dette på

sengen, og vil i min højest upålidelige helbredstilstand muligens kunne finde ikke blot motivet for betænkelighed, men også for retfærdiggørelsen af et afslag.

Endnu en anden personlig betragtning må det være mig tilladt at berøre. Jeg er tilfreds med min stilling, og man er deri tilfreds med mig. Derimod har jeg stor tvivl, om jeg som minister vil kunne tilfredsstille enten mig selv eller andre. Det er meget hårdt at skulle give afkald på en redeligen erhvervet, almindelig anerkendelse, som man uden anstrængelse ville kunne bevare til sin død. Det er endnu hårdere at imødegå den bitre følelse af afmagt, som jeg hidtil kun har kendt i enkelte triste øjeblikke, fordi jeg ikke har påtaget mig mere, end jeg har kunnet overkomme. At se deres illusioner briste, er hændet mange, at skulle begynde uden illusion er meget hårdere vilkår. Det er derfor ikke blot med et offerlams følelse, jeg ville tiltræde mit triumftog, men det er heller ikke gunstige auspici for en virksomhed, at den skal begynde uden lyst og uden selvtillid.

Til disse personlige betragtninger kommer ikke mindre vigtige politiske hensyn. Dersom Monrad ved ministeriets dannelse havde fordret min hjælp, eller dersom De samtidigen med det for rigsdagsmændenes deputation udtalte program havde krævet min bistand til dets gennemførelse, ville jeg ikke have været i tvivl om, at det var min pligt at følge dette kald. Nu stiller sagen sig formentlig anderledes. Jeg skal ikke tale om, at selv rotternes instinkt leder dem til at søge fra og ikke til det synkfærdige skib. Thi skønt jeg naturligvis veed, at tilbudet ikke fra Deres, men mere fra ministeriets side kun hidrører derfra, at det føler sig svagt, har egoistiske hensyn kun liden magt over mig. Men ligesom jeg — ialtfald frygter for, at med hensyn til den almindelige politik vore sager er bragte i en skæv stilling, således stå vi lige ved Rigsdagens sammentræden, og hvilke partes der end måtte tilfalde mig, er det kun en kummerlig rolle, jeg med stor overanstrengelse der kan imødesee.

Jeg beder derfor, at denne kalk må gå fra mig, og henviser navnlig til Krieger⁷⁾ som nærmest kaldet til at tilføre regeringen det energiske element, hvortil den også efter min mening trænger. Hvis De derimod, uanset dette brev, gentager Deres fordring, skal jeg komme for efter forhandling med Dem og andre at give mit endelige svar, som naturligvis vil bero på, om jeg kan tiltræde Deres planer, og om jeg vil kunne tilføre disse nogen støtte, som er alle de ofre værd.

Deres hengivne
Orla Lehmann.

Den 4. september 1861 sendte Lehmann det følgende brev til Hall. Det brev, han hentyder til, må være dateret den 2. eller 3. september. Det findes ikke mellem Lehmanns papirer.

Kære Hall.

Efter Deres seneste brev kommer jeg naturligvis — om end kun under al reservation. Men jeg kan ikke komme, forinden jeg kan. Jeg har i over en måned været syg: efter et par alvorlige stenparoxysmer en hårdnakket mave misère med stor afkræftelse, og i den seneste tid en artritisk huseren i hofte, knæ, ankel, tær og siden i går i hælen. Så snart jeg kan få det lokket ned i støvlerne, lader jeg dem i stikken og iler — om det så skal være på hosesokker — til Kjøbenhavn.

Da jeg således for øjeblikket ikke har noget alvorligt at sige, og en seng er velskikket til en gardinprædiken, vil jeg i mig selv foreholde Dem et af ofrene for Deres procrastinationspolitik.⁸⁾ Thi det er kun det »trøp tard«, som gør det til en rimeligvis unyttig selvopofrelse, hvad der itide kunne have været både gavnligt og fornøjeligt. De vil svare, at tanken er Deres, men opsættelsen en andens. Jeg vil til svar derpå henvise til Hamlet, som altid veed det rette og vil det rette, men — dog ikke gør det. Hvilket geni var dog Shakespeare, som har set det danske folk ind i dets inderste hjerte, uden

nogensinde at have set set? Thi hvad er Hamlet andet end den idealiserede hr. Sørensen? Jeg har engang læst den træffende bemærkning, at grunden til Deres store popularitet var, at De var den idealiserede hr. Sørensen. Dette er i min mund ingen uartighed, thi jeg elsker den danske folkenatur med alle dens fejl, og jeg veed, at f. e. Palmerstons⁹⁾ magt ligger deri, at han er den ægteste typus for John Bull.¹⁰⁾ Men det er et led i den lange række af bestræbelser, hvis velkendte formål er at opmande både hr. Sørensen selv og dennes smukke repræsentant til den resoluthed og dådkraft, uden hvilken det vil være ude med dem. Derpå må De altså i hvert fald være fattet, hvad enten jeg bliver Deres kollega, eller får lov til vedblivende kun at være

Deres hengivne
Orla Lehmann.

Fire dage efter dette brevs afsendelse skrev Lehmann den 8. september 1861 dette brev til Hall:

Kære Hall.

Da jeg formoder, at mit befindende for øjeblikket har en vis interesse for Dem, vil jeg benytte mit altfor rigelige otium til at lade Dem vide, at jeg igår endnu ikke kunne støtte på benet, men at der i nat deri — som i vejret — er indtrådt en sådan forbedring, at jeg håber, om end under protest fra min læges side, på tirsdag at kunne rejse til Kjøbenhavn. Hvis De derfor ikke forinden får afbud med telegrafen, kommer jeg på onsdag morgen ud på Bakkegården.¹¹⁾

At jeg ikke er i besiddelse af noget arcanum¹²⁾ til at klare sagerne, behøver jeg ikke at fortælle Dem. Jeg skulle i så fald naturligvis ikke have siddet inde dermed indtil nu. Derimod er jeg måske bedst skikket til om muligt at rekonstituere det national-liberale parti, som nu er i fuld opløsning, og det er vel også dette håb, som har bragt Dem til i et ellers i enhver henseende så

ubelejligt øjeblik at henvende Dem til mig. Jeg agter derfor, efter at have hørt, hvad De måtte have at sige mig, at have en samtale i Clausens¹³) hus med denne, Madvig,¹⁴) Ploug¹⁵) og Bille,¹⁶) hvilke jeg antager for de vigtigste af malcontenterne. Naturligvis vil der ikke være tale om det af Dem mig gjorte tilbud, og af hvad De ellers måtte betro mig kun hvad De finder tjenligt. Derimod vil jeg få at vide, hvad de ville, der nu skal gøres, hvad de fordre af ministeriet som betingelse for atter at slutte sig til samme. Måske vil dette sætte dem lidt i forlegenhed og altså dæmpe deres ivrighed, måske vil der fremkomme brugbare ting, og jeg naturligvis ikke gøre mig til organ for andet, end jeg personligen kan billige.

Først når jeg således har hørt, hvad man fra begge sider har at sige, vil jeg kunne gøre mig en forestilling om, hvorvidt jeg mener at kunne udrette noget til begge sider, og kun når dette besvares bekræftende, vil der være anledning til at tage fat på alle de sekundære spørgsmål, som forøvrigt er klippefulde nok. Kan jeg nå hovedformålet uden at behøve at komme ind på disse, er det så meget bedre, thi at jeg skulle indtræde i ministeriet blot for at gøre mig umulig for ethvert andet, kan naturligvis ikke være meningen. Har jeg liden lyst til — især nu — at indtræde i det nuværende, kan jeg ikke uden stor modvilje tænke på noget andet. Men ingen af disse muligheder kan jeg betragte eller behandle efter nogen anden lov end pligt mod fædrelandet.

Deres hengivne

Orla Lehmann.

Under sit ophold i København skrev Lehmann den 12. september 1861 dette brev til Hall:

Til konsejlspræsidenten.

Efterat regeringen officielt har vedkendt sig det formål at udsondre Holsten-Lauenborg af det constitutionelle fællesskab med det af forbundet uafhængige danske rige, an-

ser jeg, som deri bestandigen har set den eneste betingelse for dettes uafhængighed og frihed, mig ikke for berettiget til at nægte min medvirkning til dette programs gennemførelse, og er altså villig til at tilsidesætte alle de hensyn, der kunne fraråde mig nu til at indtræde i ministeriet.

Jeg er imidlertid af den bestemte formening, at det nu er på tide, at der — uafhængigt af Holstens eller Tysklands eller udlandets samtykke — sker et afgørende skridt til den virkelige iværksættelse af dette program. Jeg mener derfor, at der fra regeringens side bør forelægges det dansk-slesvigske rigsråd — hvis sammenkaldelse, så snart ske kan, jeg anser for magtpåliggende — et udkast til en revideret fællesforfatning, som bringer denne i større overensstemmelse med den danske grundlov. Ligesom derved en moralsk forpligtelse ville opfyldes, som påhviler regeringen siden vedtagelsen af grundlovens indskrænkning, og ligesom det tør forventes, at derved vil vindes både stemmer og hjerter for den institution, der er grundlaget for mit fremtidshåb, og som visseligen trænger til at styrkes, således vil det derved i gerningen vises, at der er et — Holsten og det tyske forbund uvedkommende — rent dansk anliggende. Jeg forudsætter derfor også som en selvfølge, at der ikke kan være tale om at søge nogen foregående udenlandsk billigelse af et sådant skridt, og at enhver senere, om end nok så venskabelig indblanding i denne sag pure vil være at afvise.

Da ordningen af Holstens forhold for tiden kun kan søges opnået gennem de bebudede internationale forhandlinger, skal jeg i så henseende indskrænke mig til den reservation, at de forslag, som derom måtte gøres, fra dansk side — være sig i noter, instrukser eller på anden måde — forinden gøres til genstand for forhandling af det samlede ministerium. — Jeg håber, at jeg i de her antydede punkter befinder mig i overensstemmelse med ministeriet, men har dog anset det for rigtigt forinden min indtræden at forvisse mig derom, da udvejen af en senere udtrædelse er mislig!

Med hensyn til det mig stillede valg mellem flere ministerier, tror jeg, at det vil være mest stemmende med ministeriets og min egen interesse, om jeg — ialtfald indtil videre — foretrækker justitsministeriet. Personligen forbeholder jeg mig, når jeg efter længere eller kortere tid enten må få eller fordre min afsked, valget mellem enten at træde tilbage i mit nuværende embede, hvis dette da endnu måtte henstå ubesat, eller at erholde den samme pension som de nuværende ministre.

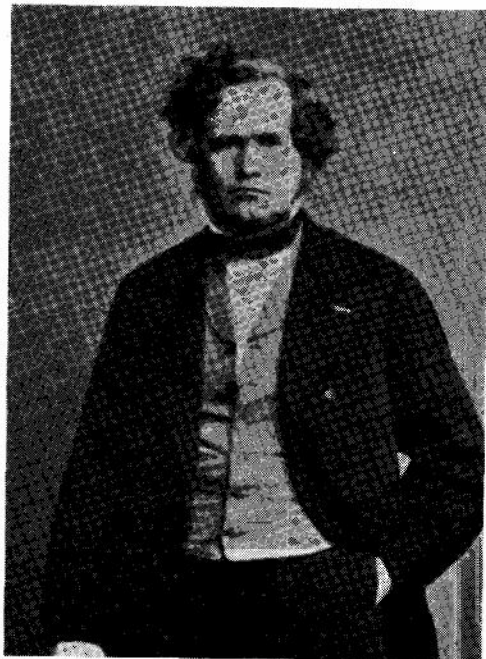
Orla Lehmann.

Dagen efter, at Orla Lehmann havde skrevet dette brev, svarede konsejlspræsident C. C. Hall ham:

Til hr. amtmænd Lehmann.

De har i Deres skrivelse af gårs dato angivet tvende almindelige forudsætninger for Deres indtræden i ministeriet, og De har ønsket at erholde af mig en bekræftelse af disses rigtighed, forinden De tog Deres endelige beslutning. De har således bemærket, at De nærer det håb med hensyn til disse forudsætninger at befinde Dem i overensstemmelse med regeringen, og ligesom alt mine mundtlige udtalelser til Dem have måttet begrunde denne formening hos Dem, således er det mig en fornøjelse ved disse linier at erklære, at denne overensstemmelse fuldstændigen er tilstede.

Regeringen nærer ganske vist det ønske så snart som muligt at sammenkalde det dansk-slesvigske rigsråd, der senest vil træde sammen i februar måned næste år. Det er regeringens agt at forelægge for samme forskellige forslag til forandringer i forfatningen af 2. okt. 1855, og det ikke blot sådanne, som er en følge af, at Holstens og Lauenborgs deltagelse i representationen nu må anses for endelig bortfalden, men tillige sådanne, som ville gå ud på både at give valgene til Rigsrådet en bredere basis og Rigsrådet selv en større betydning i overensstemmelse med de ønsker, som fremkom fra Rigsdagen, foran-

C. C. Hall 1822—1888. Cand. jur. 1833.
Generalauditør. Konsejlspræsident 1857—59
og 1860—63.

lediget ved vedtagelsen af grundlovsforandringen.

Det er en selvfølge, at regeringen ved gennemførelsen af sin anskuelse på *dette gebet* hverken kan ville søge nogen billigelse fra udlandet eller lade sig lede af venskabelige råd, hvis sådanne skulle fremkomme.

Hvad ordningen af Holstens forhold angår, så ville selvfølgelig ethvert forslag fra regeringens side herom, i hvilken form og til hvem disse end afgives, først blive gjort til genstand for forhandlinger i det samlede ministerium. Denne fremgangsmåde følges ufravigeligen ved alle vigtigere afgørelser, selv om disse ikke er af den beskaffenhed som de her betegnede, at de nødvendigvis må bringes til forhandling i gehejmestatsrådet.

Den i slutningen af Deres skrivelse berørte

tilsikring med hensyn til Deres eventuelle afgang fra ministeriet vil naturligvis blive Dem givet i overensstemmelse med Deres ønsker.

C. Hall.

Dermed var sagen i orden, og fra den 15. september 1861 var Orla Lehmann nu indenrigsminister — ikke justitsminister, fordi Casse, da det kom til stykket, alligevel helst ville beholde denne post. Det var med oprigtig sorg han forlod Vejle amt, som han var kommet på den allerbedste fod med i de tretten ofte meget bevægede år, han havde været dets overøvrighed. Men det stod nu for ham, som det var hans pligt at tage sæde i regeringen, som trængte netop til ham.

Som vi alle ved, stillede der de allerstørste krav til den danske regering, som stod for at skulle se at finde en løsning på spørgsmålet, der syntes næsten uløselige, grundet på den ideelige modstand, der vistes sydfra. Snart forlangte man den ene indrømmelse, snart den anden, og der var tale om uafbrudt tovtækkeri. Hvad der blev tydeligere og tydeligere var, at Tyskland nu forfulgte ganske bestemte mål, som man ikke ville fravige. Så meget større anerkendelse fortjener det, at den danske regering kunne blive ved med at finde udveje for at komme til et varigt resultat. At Lehmann spillede en meget stor rolle i alle de utallige forhandlinger, og ved udarbejdelsen af de omfattende betænkninger og indlæg, er givet. Det var jo bl. a. derfor, han var blevet op-

taget i ministeriet. — Da Holstens udsondring endelig var fastslået, måtte fællesforfatningen udtrykkelig indskrænkes til kun at gælde for kongeriget og Sønderjylland, og der var ikke længere nogen grund til at lade dens indhold være så afvigende fra Danmarks Riges Grundlov, som tilfældet havde været med forfatningen af 1855. Uden at indlemme Sønderjylland i kongeriget eller ved forandring af grænsen mellem fælles og særlig at udvide området for rigsrådets myndighed på den sønderjydske stænderforsamlings¹⁷⁾ bekostning ønskede regeringen derimod indenfor det engang givne område at udruste fællesrepræsentationen med væsentlig samme rettigheder, som rigsdagen havde på sit, og bygge den på en bredere basis, der var mere folkelig, end hidindtil. Det var især Lehmanns indflydelse, der her gjorde sig gældende. Han tænkte det udført på den måde, at fællesrepræsentationen kom til at bestå af tvende kamre, af hvilke landstinget væsentlig dannedes af det hidtilværende rigsråd, medens folketinget sammensattes ganske efter de samme regler som rigsdagens. Herved ville der ske en sådan tilnærmelse mellem begge repræsentationer, at den ene tildels kunne komme til at bestå af de samme personer som den anden, og vejen ville være åbnet for en udvikling, der under gunstige forhold i tiden kunne føre til en fuldstændig sammensmeltning. Dette var, i korthed sagt, hovedtrækkene i det »Udkast til Grundlov for Konge-

riget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender«, som konsejlspræsident C. C. Hall forelagde rigsrådet den 29. september 1863, og som senere fik en så stor navnkundighed under navnet »Forfatningen af 18. november«. Orla Lehmann havde en meget væsentlig andel i udarbejdelsen af dette store udkast, og han udtalte, at det var hans håb, det engang skulle bære hele Danmarks konstitutionelle udvikling. Det var hans politiske tanker, der var det afgørende i så at sige hver paragraf, ånden i det hele var hans, og han så i forslaget det sidste afgørende træk i den lange uhyggelige tvist med Tyskland. Nu måtte der komme en afgørelse, på den ene eller anden vis. Det var denne tanke og opfattelse, Lehmann antydede, da han under den påfølgende forhandling i rigsrådet udtalte, »at hvis denne grundlov antages, så er vi ganske vist ikke sikrede imod al anfægtelse — der er intet menneske på jorden, som kan indestå derfor — men så er der sket, hvad der kan ske ved vore egne kræfter, nemlig at slå fast, at i Danmarks rige råder kun Danmarks konge og rigets folkerepræsentation«. Det var hertil, han sigtede, da han den 16. oktober i sit foredrag på skydebanen ved den første almindelige skyttefest i København talte om »den krise, som regeringen med beråd nu havde gjort sit til at fremkalde«. Denne ytring, som er blevet genstand næsten for lige så mange fordrejelser og lige så mange hadefulde angreb, som hans tale på samme sted

den 28. maj 1842, havde det nok været klogere af ham at have tilbageholdt. Sagde man det til ham, fastholdt han, at der ikke lå noget formasteligt eller overmodigt deri. Thi indeholdt eller medførte udkastet en krise, så blev det dog klart, at regeringen, det var i dette tilfælde særlig Lehmann, så vidt menneskeligt fremsyn kunne række, havde valgt netop det rette øjeblik til at fremkalde den.

En omhyggelig vurdering såvel af den almindelige politiske stilling i Europa som særlig af Danmarks forhold til de fremmede magter på den tid, da forfatningsudkastet forelagdes rigsrådet, måtte lede til den erkendelse, at Danmark aldrig, så længe striden med Tyskland havde stået på, havde været stillet gunstigere, og håbet om en snarlig og for det danske folk heldig udgang på den endeløse kamp haft mere at støtte sig til.

Med Sverige-Norge havde man underhandlet i lang tid om et forsvarsforbund, for hvilke forudsætningen netop var en udsondring af de tyske forbundslande Holsten og Lauenborg. Disse forhandlinger var nu så langt fremme, at der kun manglede underskrifter på overenskomsterne. Til England havde forholdet udviklet sig på en sådan måde, at Danmark for det tilfælde, at det trods al udvist imødekommenhed, skulle komme til et åbent brud med det uforsonlige tyske forbund, med føje kunne gøre regning på, at dér ville vort land finde en virksom støtte. Man måtte huske på lord Palmerstons udtalelse fra juli

måned om, at vi »ikke ville komme til at stå ene«. Hvad man ikke må overse, var, at vort kongehus var kommet i en nærmere forbindelse med det engelske ved prinsesse Alexandras¹⁸⁾ ægteskab med prinsen af Wales.¹⁹⁾ Men ikke nok hermed. Ved prins Vilhelms²⁰⁾ modtagelse af den græske kongekrone havde vi ydet England en virkelig bistand til at komme ud af en pinlig forlegenhed. Af værdi var det, at mange statsmænds opmærksomhed fæstnedes ved kong Frederik VII's smukke udtalelser ved prinsens modtagelse af den græske krone. Det ene med det andet vakte venlig interesse for Danmark. Den strid om herredømmet i Tyskland, der mere og mere udviklede sig mellem Preussen og Østrig, bidrog også til at lette Danmarks stilling.

Forholdene udadtil stillede sig i virkeligheden lysere end nogensinde for Danmark, og det blev nu regeringens opgave at føre udkastet gennem rigsrådet på bedste måde. Mærkeligt nok vakte det en vis modstand, ikke alene hos de ubetingede tilhængere af helstaten, men tillige hos det demokratiske venstre, for hvem det mægtige skridt, udkastet på fællesstatens område gjorde henimod grundloven af 1849, ikke var stort nok endnu. Det var mod denne side af salen, at Orla Lehmann under udkastets drøftelse rettede sin veltalenhed, medens det nærmest var Hall, det tilfaldt at bekæmpe de indvendinger, der rejstes fra helstatspartiets²¹⁾ førere. Efter en meget langvarig forhandling lykkedes

det tilsidst regeringen og det national-liberale parti i forsamlingen at besejre al modstand, og om aftenen den 13. november foregik under åndeløs spænding den afstemning, ved hvilket udkastet vedtoges. Det var en stor, stor sejr for Orla Lehmann, der øjeblikkelig ilede til telegrafanlægget for at meddele sine venner i Norges og Sveriges rigsdage, hvad der var sket.

Kastede man et blik på vor politiske situation, syntes det som om regeringens opfindsomme klogskab, store udholdenhed og uopslidelige tålmodighed, som det så rigtigt blev sagt, endelig skulle krones med sejr. Den ville være i allerhøjeste grad fortjent. Det tunge tryk, der i så mange år havde ligget »som et sandt mareridt på Danmarks hjerte«, syntes nu at skulle hæves. Det følte i alle danske kredse som en umådelig lettelse. Man var dygtig træt af den megen tvist. Men netop som det lod til, at værket skulle fuldbyrdes, ændredes hele stillingen. Kun to dage efter den nye grundlovs vedtagelse, døde kong Frederik VII på Glücksborg slot. Fra dette øjeblik blev Danmarks situation skæbnesvanger. Det var, som om alt nu sammensvor sig og gik imod. Slesvigholstenerne og deres tyske forbundsfællers planer om at sønderlemme Danmark blev straks højaktuelle. På forbavsende kort tid antog bevægelsen i Tyskland »præget af en sand stormflod, som blev mere og mere truende fra time til time«. Det var tydeligt at øjeblikket nu var inde for Danmarks fjender til at handle radikalt. Med glæde greb

Preussen et hvert tegn til modstand. Det lagde ikke skjul på sine erobringlyster, og Østrig fulgte villigt efter, mest for ikke at give sin medbejler noget forspring i kapløbet efter at vinde stemningen i Tyskland. Til det danske folks uhyre skuffelse trak Sverige-Norge sig tilbage fra det aftalte forsvarsforbund, og for at gøre målet med den bitre kalk fuldt, fremkaldte Englands nærmest hånlige afvisning af kejser Napoleons kongresforslag²²⁾ en fuldstændig forandring i den almindelige politiske stilling i Europa. Den medbør, Danmark havde kunnet mærke før, var nu med eet som blæst bort. Det var en frygtelig og en håbløs stilling Danmark var blevet bragt i, og under disse sørgelige omstændigheder måtte de mænd, som den 13. november troede de stod ved endemålet for så mange års stridsomt og opslidende arbejde, træde tilbage. Der var ikke andet for, end at ministeriet måtte gå af. Måske kunne Hall have fortsat under en anden form. Men da den nye konge, Christian IX, viste sin stærke animositet mod Lehmann, begrundet af nogle skarpe sammenstød i statsrådet under forhandlingerne om prins Vilhelms kandidatur til den ledige græske krone, var det umuligt for Hall som konsejlspræsident at beholde Lehmann, og da Hall var en mand, for hvem loyalitet var en lov, valgte han at træde fra, i stedet for at danne et nyt ministerium uden Orla Lehmann, som Hall følte, han skyldte mere end nogen af de andre ministre. På den anden side stod Lehmann last

og brast med sine embedskolleger, der i ministeriets sidste tid holdt sine møder og rådslagninger ved Lehmanns sygeseng. Stillingen var på forhånd givet ved det tryk, som stormagterne, og især England og Rusland, lagde på Danmark, for at formå det til at indrømme Tyskland, hvad det ønskede.²³⁾ Det stod for Lehmann, at ofre alt for intet at vinde, og heri var hans medministre enige med ham. Skyerne trak op, tungere og tungere; hvad den nye konge havde forudset, ville nu blive til virkelighed. Med underskrivelsen af novemberforfatningen var det givet, at Danmark ville komme i krig med det langt mægtigere Tyskland. Alle danske forhåbninger var med eet bristede totalt. Under disse fortvivlede omstændigheder indgav regeringen Hall juleaften sin begæring om afsked, og den bevilgedes på årets sidste dag. Orla Lehmann sagde dermed for sidste farvel til statstjenesten. Fra nu af, til sin død i 1870, var han privatmand, men dog stadig medlem af Landstinget.

Nu kom året 1864 med sine dybe skuffelser for Orla Lehmann. Om nogen følte han Danmarks ulykke. Hans fædrelandskærlighed kendte ingen grænser, og han vandede sig under de slag, der rettedes mod hans land. Under de smertelige begivenheders gang blev han en gammel mand, byrderne knugede ham til jorden. Men så længe hans ven og gamle kampfælle Monrad stod ved roret, var Lehmann rede med råd, så ofte man bad ham derom. Det var således især Lehmann, der gik

mod de beslutninger, der kunne få Londonkonferencen til at gå fra hinanden med uforrettet sag. Freden i Wien blev sluttet, og hvad før 1864 kun de allerfærreste i Danmark havde anet i deres mest mistrøstige øjeblikke, det blev nu en bitter kendsgerning. Hele Sønderjylland løsnedes fra moderlandet. Men var der nogen, som desuagtet ikke lod båndet mellem sig og de trofaste dernede briste, var der nogen, der altid var rede til med råd og dåd at stå dem bi i løsningen af den tunge opgave, der fra nu af var dem stillet, var der nogen, som tidlig og silde i det stille kun virkede for dem — så var det Orla Lehmann. Det var denne gerning, der så at sige fra nu af mest udfyldte hans liv og holdt ham oppe. Den glæde havde han, midt i sorgen, at opleve, at de danske sønderjyders nationalfølelse aldrig viste sig kraftigere og renere end netop under fremmedherredømmets tryk. Han mistede aldrig håbet og fortrøstningen til, at retfærdigheden ville sejre en dag. Det gjaldt blot om at holde ud, hvor svært det end var.

Da Orla Lehmann var gået af som indenrigsminister, følte han det, som han havde megen fritid, om end han havde mere at tage vare på end de fleste i samtiden. Han var, trods den plagsomme sygdom, en arbejdsbi, lediggang var ham en pestilens. Han havde det forsæt, at ingen dag måtte gå til ende, uden at der kunne peges på et resultat. Han gav sig nu til at skrive sine erindringer, som kom ud efter hans død, og han skrev det her

følgende om hans overgang fra amtmand i Vejle til indenrigsminister. Det findes i hans papirer i Rigsarkivet, og det har aldrig før været offentliggjort. Det viser, hvor ivrig han var for at reformere og lægge administrationen om i fornuftige baner. Da han trådte tilbage som minister, havde han langt fra nået at gennemføre alt, hvad han ønskede, men hans efterfølgere fulgte de veje, han havde anvist. Han blev således en gennemgribende nyskaber indenfor den danske administration. Når det faldt ham så naturligt at pege på, hvad der ville være godt at få anderledes, sagde han ofte, at det skyldtes hans lange tid som amtmand i Vejle. Den havde vist ham, »hvor skoen trykkede« i centraladministrationen, som han udtrykte sig. Amtmandstiden i Vejle havde været en læretid, han ikke kunne vurdere højt nok. Det gav han udtryk for, da en deputation fra Vejle amtsråd kom til ham på hans tresårs fødselsdag den 19. maj 1870. Han takkede hver enkelt og sagde, at hans livs smukkeste minder var uløseligt knyttede til den driftige by i det skønne amt, der så gæstfrit havde huset ham, da han mest trængte til at lære sine landsmænd og landet at kende. Vejle stod indskrevet uudsletteligt i hans hjerte, alt i ham »åndede taknemmelighed« mod denne by og dens borgere, og mod alt det, som hørte amtet til.

Orla Lehmanns beretning om hvordan indenrigsministeriet og dets organisation var, da han blev indenrigs-

minister i 1861, gengives her i sin helhed, efter hans håndskrevne manuskript og efter hans egen stavemåde. Det vides ikke nøjagtigt, hvornår afhandlingen er skrevet, men det er givet, at manuskriptet senest har foreligget i november 1865, da Tillisch gik af som indenrigsminister.

Afhandlingen er et udslag af Lehmanns stærke trang til at nedskrive sine oplevelser, meninger, indtryk og handlinger. Afhandlingen viser Lehmann som den begavede, dynamiske og selvbevidste politiker, han var, med et skarpt blik for sine medmenneskers fortrin og mangler og med vilje og evne til at administrere sit arbejdsfelt på en praktisk og effektiv måde, alt sammen egenskaber, han også var kendt for i sin amtmandstid i Vejle.

Som bekendt var den meget dygtige indenrigsminister under den første verdenskrig Ove Rode en dattersøn af Orla Lehmann. Før vi giver ordet til Lehmann selv, skal det berettes, at da det andet ministerium C. Th. Zahle var blevet udnævnt den 21. juni 1913 om eftermiddagen, samledes alle indenrigsministeriets folk i den gamle kollegiesal, hvor departementschef Henrik Vedel præsenterede de fremmødte for den nye indenrigsminister Ove Rode. Denne holdt en lille tale, der efter Henrik Vedels referat begyndte således: »Det vil alle kunne forstå, med hvilke følelser det er, at jeg i dag sætter mig i min morfaders Orla Lehmann's stol i dette ministerium. Han har alle dage stået for mig som et uopnåeligt ideal, jeg når

ham ikke til anklerne, og er ej værdig at løse hans skotvinge. Men som hans tid som indenrigsminister har sat dybe og varige spor i ministeriets hele arbejdsmetode og organisation, til gavn for vort land, er det også mit brændende ønske, at jeg må få lykke til efter evne at virke til fælles bedste. Her ved jeg, at jeg i eet og alt har enhver med mig, der øver sin daglige gerning indenfor disse mure, på dette gamle og så traditionsrige sted. Udfaldet af min gerning som indenrigsminister beror i meget høj grad på den hjælp, jeg får fra dem, som nu hilser mig så venligt, nu jeg skal til at tage fat på dagens gerning. Tak, fordi jeg er bedt om at komme til dette vort første møde. Tak.«

INDENRIGSMINISTERIET

Organisation og Personale.

Ved min Overtagelse af Indenrigsministeriet besluttede jeg strax — jeg kan gjerne sige — gjorde jeg det til en Betingelse, at dettes forqvaklede Forhold til den Kongerigets særlige Anliggender vedkommende Deel af Finantsvæsenet skulde bringes paa det Reene.

Dette blev saa meget lettere, som Fenger²⁴⁾ var enig heri og villig til at række Haanden til en bedre Ordning.

Indtil 1854 havde Finantsforvaltningen udelt henligget under Finantsministeriet og Bevillingsmyndigheden og den dermed følgende Kontrol under Rigsdagen, baade for Kongerigets særegne og for hele Monarkiets alminde-

Indenrigsministeriets sal fotograferet 1901 (tidligere kammerkollegiets sal). Loftsmaleriet er udført af Hendrik Krock: allegori over Guds forsyn, omgivet af alskens dyder. Døren i baggrunden fører ind til ministerens og departementschefens forkontor, Siddende ved bordet i baggrunden til venstre assistent, senere departementschef Henrik Vedel (1867–1932). (Det kgl. bibliotek.)

lige Anliggender — det sidste efter det bekjendte Brøksystem. For Slesvigs og senere for Holstens særlige Anliggender var Finantsministeren vel henvist til Forhandling med disses særlige Ministerier, men Forvaltningen tilkom dog ham under Ansvar for Kongen. Ved Forfatningen af 2. Oct. 1855 gik den constitutionelle Myndighed i alle Fællesanliggender over paa Rigsraadet. For Hertugdømmernes Vedkommende blev Forholdet uforandret, ligesom Finantsministeren for Kongerigets

særlige Anliggender skulde vedblive at være ansvarlig for Rigsdagen, hvis finantsielle Myndighed var indskrænket til disse. Da imidlertid Andræ,²⁵⁾ hvis Veto paa den Tid var uovervindeligt, fandt det uforeneligt med det Modsætningsforhold imellem det Fælles og det Særlige, hans mere skarpe, end praktiske Dialectik ønskede at gennemføre, og — jeg gjør ham ikke Uret ved at tilføje: med en Fællesministers høje Værdighed at være ansvarlig for en særlig Repræsentation,

og da paa den anden Side Rigsdagen med utvivlsom Berettigelse fordrede at have en ansvarlig Minister for sig, saa blev det under de heftige Forhandlinger, som fandt Sted i Anledning af Fordelingen af Kassebeholdningen og Dannelsen af et særlig kongerisk Reservefond, slaaet fast, at dette Ansvar skulde paahvile Kongerigets Indenrigsminister. Man udtrykte dette saaledes, at man kaldte denne Kongerigets »Finantsminister«, og forsaavidt han paa sit Ansvar vilde overlade Midlernes egentlige Bestyrelse til Monarkiets Finantsminister, betegnede denne som hans »Bankier«.

Forholdene udviklede sig da saaledes, at de kongeriske Ministeriers Budget- og Regnskabsvæsen samledes under Indenrigsministeriets Secretariat, hvori Krieger indførte et Slags Contrabogholderi. Dette var vel nærmest formelt, da hvert Ministerium naturligvis selv sørger for sit Budget, men det medførte dog, at Indenrigsministerens Samtykke udkrævedes, ikke blot til enhver Udgift udenfor Budgettet, men ogsaa til dettes Positioner, forsaavidt de vedrørte den hele Ballance. Dette gav Indenrigsministeriet, hvis eget Budget ikke var underkastet nogen saadan Kontrol, en Overvægt, som meget convenerede Monrad,²⁶⁾ og Endeel Arbeide, navnlig med Gage- og Pensionsberegninger, som tidligere havde henligget under Finantsministeriet. Af de særlige Statsindtægter var alt, hvad der havde hørt under det gamle Skattecontor (Hartkornsskatter, Bygningsafgifter,

Arve- og Overdragelsesafgifter og Sportler samt Oppebørsel og Kontrollen med disse Indtægter) strax i 1854 overgaaet til Indenrigsministeriets 2de Departement. Derimod vedblev Stempelafgiftens Forvaltning at være forenet med Finantsministeriets Assignationsvæsen, og Bestyrelsen af Kongerigets Activer og af dets særlige Giæld med Bestyrelsen af Statsactiverne og af Statsgiælden, dog at de vedkommende Departementschefer under Finantsministeriet for disse kongerigske Anliggenders Vedkommende skulle referere for Indenrigsministeren. En lille Anomali var endnu den, at Lottovæsenet, der er en Fællesindtægt, forvaltedes gennem Indenrigsministeriets Skattecontor, og altsaa derfra blev refereret til vedkommende Departement under Finantsministeriet.

Det sees let, at denne Tingenes Tilstand ikke var forenelig med en klar og forstandig Forvaltning. Skulde Indenrigsministeren for Alvor være Kongerigets Finantsminister, maatte han ikke blot udnævnes dertil, men ogsaa Ministeriet organiseres saaledes, at det med egne Embedsmænd selvstændigen kunde udføre disse Forretninger. Men ligesom det ikke var givet, at den, som var brugbar som Indenrigsminister, tillige var det som Finantsminister (at Krieger og Monrad kunde være begge Dele, beviser f. E. ikke at ogsaa Jessen²⁷⁾ kunde være det) vilde en saadan Ordning ikke blot være en unødvendig Forøgelse af vort alt noksom indviklede Regieringsmaskineri, men tillige forstyrre den for-

nødne Eenhed i eensartede Anliggendes Bestyrelse, og forøge Betydningen af Adskillelsen mellem det Fælles og det Særlige, som vel var et nødvendigt Onde, men dog altid et Onde. Det kunde her ikke blot være skadeligt, naar de to Finantsministre vare uenige (f. E. paa Børsen arbeidede mod hinanden), men ogsaa naar de vare for enige, og den temmelig dristige Operation, Krieger og Fenger havde udført med Jernbanepapirerne,²⁸), viste, hvorledes denne Dobbeltthed af mindre samvittighedsfulde Mænd vilde kunne misbruges til at eludere deres Ansvar.

Den virkelig berettigede Modsætning, som kunde tænkes mellem Monarkiets og Kongerigets finansielle Interesser, var aldeles tilstrækkelig betrygget ved de to adskilte Repræsentationer; men hvad der heri, som i meget andet trængte til at styrkes, det var netop Sammenholdet og Eenheden, saa at en eneste Finantsminister ligesaa meget var en politisk som en administrativ Fornødenhed. Fenger og jeg enedes derfor om, at han skulde udnævnes til Finantsminister for Kongeriget og med alle derhen hørende Forretninger overtage det fulde Ansvar for Rigsdagen. Der kunde være Tvivl om, hvorvidt denne Overgang ikke tillige burde omfatte de directe og indirecte Skatter, som høre til de særlige Indtægter; men foruden den rent praktiske Grund, at derved Finantsministeren vilde have faaet for mange, Indenrigsministeren derimod for faa Forretninger, maat-

te det gjøre Udslaget, at disse Afgifter ikke blot have en finansiell Betydning, men tillige en indgribende Vigtighed for det hele borgerlige Erhverv. Som Følge af dette Arrangement henlagdes da Kongerigets Budget- og Regnskabs-sager til Finantsministeriets Secretariat, dets Pensionsvæsen under det almindelige Pensionscontor, Lottovæsenet under Contoret for Monarkiets indirecte Statsindtægter ligesom Sager om Kongerigets Activa og Passiva af de Departementschefer, som hidtil havde bestyret dem, herefter skulde refereres til Finantsministeren. Omvendt henlagdes Stempelcontoret under Indenrigsministeriets andet Departement. Denne Ordning, der gjorde Ende paa en uheldig Udstykning baade af Forretninger og af Personer, blev efter Conseilpræsidentens Indstilling bifaldt ved Kgl. Resolution — —

Da Indenrigsministerens finansielle Ansvar hidtil kun havde hvilet paa mundtlige, lejlighedsvis gjorte Indrømmelser, og tildels kun havde været nominel saalænge den virkelige Bestyrelse væsentlig udførtes af Finantsministeriets Embedsmænd, men der nu for Rigsdagen fremtraadte en virkelig Finantsminister med Kgl. Udnævnelse, med fuldt Ansvar og med Betingelser for at kunne fyldestgjøre samme, skulde man have troet, at Rigsdagen med Tilfredshed vilde have modtaget en Forandring, der bragte Opfyldelsen af dens egne tidligere Paastande. Naar det desuagtet ikke var Tilfældet, maa dette tilskrives den

Omstændighed, at Folkethinget mente at have bedre Haand i Hanke med sin egen Indenrigsminister, end med den noget fjernere staaende Finantsminister. Denne Følelse var især bleven næret af Monrad, som i de mange Aar, han havde været Formand i Finantsudvalget, var voxet sammen med dette, og som Indenrigsminister havde viist en meget vidt dreven Føielighed mod alle de smaa, især formelle Ønsker, hvorpaa mange smaa Potentater i denne lille Velfærdscomitee satte saa stor Priis. Ingen drev sin Utilfredshed og dennes Udtryk videre, end Tscherning,²⁹⁾ hvis Samskatsideer denne Foranstaltning krydsede, og som gjorde sig selv den uskyldige Fornøielse af den Grund at nægte hele Budgettet. Det var imidlertid saa klart, at det laa indenfor Kronens Ret at fordele Forretningerne imellem Ministrene efter sit eget Tykke, at baade Regieringen og Rigsdagens Majoritet med stor Sindsro kunde se paa disse Udbrud af Bondevennens onde Lune, som ogsaa snart døde bort.

Medens Afleveringen af Kongerigets Activer og Passiver var gjort ved en formel Afskedsvisit af Etatsraad Schovelin,³⁰⁾ blev derimod Stempelvæsnets Henlæggelse under Indenrigsministeriets 2det Departement udsat i noget over et halvt Aar, da Etatsraad Collin, som i en lang Række Aar havde bestyret det, som havde affattet Udkastet til den nye Stempellov og senere deltaget i den derover nedsatte Commissions Arbejder, syntes bedst skikket til nu at gennemføre Loven,

efter at den under 19. februar 1861 havde erholdt Kongens Stadfæstelse. Det er saaledes væsentlig ham, hvem den nuværende Ordning skyldes, hvorved Oppebørslen er henlagt under Amtstuerne og saaledes bragt ind under en hidtil savnet Control, hvorved Afgjørelsen af opstaaede Tvivl eller ifaldne Bøder væsentlig er overdraget til Amtmændene og saaledes rykket Befolkningen nærmere, og hvorved endelig den øverste Bestyrelse er sammendraget i et enkelt Contor, med en simpel Forretningsgang.

Det er en Selvfølge, at Indførelsen af en saa omfattende Lov, som griber ind i en saa stor Mangfoldighed af Livsforhold, i Begyndelsen maatte give Anledning til en Mængde Spørgsmaal, hvis Afgjørelser som Veiledning for Fremtiden blev meddelt alle Vedkommende i en Række af Circulairer. Den ledende Grundsætning herved har det været, ved stor Liberalitet med Hensyn til Formerne at gjøre denne Beskatning saa lidt trykkende, som muligt, men ved stor Strengthed i Lovens Opretholdelse, at gjøre den saa indbringende, som muligt, og derved tillige at understøtte den gode Aand i Befolkningen, som er Forudsætningen og bør være Virkningen af dens billige Satser. Jeg troer at dette er lykkedes. Medens det tidligere ansaaes som noget Tilladeligt, at hvem der kunde unddrog sig Erlæggelsen af Stempelafgiften — omtrent som i gamle Dage Toldsmugleri snarere betragtedes som en Ære, end som en Skam — modtages den nye Stempellov af

Forretningsverden med den Beslutning at behandle dens Efterlevelse som en Æressag. Det er en af de smukkeste Frugter af Folkets Selvregjering, at det ikke betragter Lovene som en fremmed, næsten fjendtlig Magt, som det kun modvilligen underkaster sig og mod hvis Ubilligheder Modstand er tilstedelig, men som sit eget Værk, ved hvis Tilblivelse det selv kan varetage sine Interesser, men hvis Overholdelse, naar Loven først er vedtaget, da ogsaa er Alles Pligt. Der bliver naturligtvis endda Lovovertrædelser nok tilbage; men der er allerede vundet meget derved, at de ikke finde Medhold hos den almindelige Mening, saa at det ikke blot er Frygt for Straf, men ogsaa Frygt for Skam, der afskrække derfra.

Senest gjør denne Aand sig naturligvis gjældende ved fiscale Love; men ligesom det er Idealet af en Samfundstilstand, hvor hver Enkelt vaager over den store Fælleskasse, som vi kalde Statskassen, med samme Interesse som over sin egen Kasse, saaledes er det en falsk og usund Liberalisme, som i en slap Administration ser et Bevis paa Humanitet.

Jeg skal ved denne Leilighed endnu kun bemærke, at det var min Hensigt, at forene Stempelcontoret og Skattecontoret, hvorunder da hele Kongerigets Skattevæsen vilde være samlet. Men ligesom der ikke kunde være Tale herom, forinden den fuldstændige Gjennemførelse af Stempellovens ved Overgangen foranledigede Tilvæxt i Forretninger var overstaet,

saaledes forudsatte det tillige en Forandring i Personalet. For at forberede den, ansatte jeg en af de dygtigste yngre Mænd under Ministeriet (Amberg) som Fuldmægtig i Skattecontoret, og efterat han var bleven fortrolig med dettes Forretninger, som Contorchef i Stempelcontoret, hvis hidtilværende Chef (Malling) blev udnævnt til Amtsforvalter. Da han hurtigere vilde være bleven hjemme i Stempelsagerne, og da det var lettere forsvarligt at fjerne, end at beholde Contorchefen i Skattecontoret (Lauzen), vilde jeg have udført denne Plan, hvis jeg ikke snart efter var afgaaet fra Ministeriet.

Den betydeligste af de Mænd, som jeg ved min Tiltrædelse forefandt i Indenrigsministeriet, var Etatsraad Blichfeldt.³¹⁾ Han var et skarpt og fiint Hoved, en dygtig Jurist og hurtig Arbejder. Skjønt hans Anskuelser stundom spillede over i en endog vidt gaaende Radicalisme, var dette dog kun theoretisk; i Virkeligheden var han liberal Bureaukrat, der med megen Sikkerhed bar de gouvernementale Traditioner, som ere saa vigtige for Forvaltningen, og navnlig hævdede den korte, paa engang klare og forsigtige Forretningsstil, som var en priselig Arv fra det gamle Cancelli. Jeg tog derfor stort Hensyn til hans Mening — saa stort, at han maa have været meget forvænt af mine Forgængere, dersom han har fundet, at det ikke var stort nok. I Reglen vare vi enige, og gjaldt dette navnlig om

*Indenrigsministerens arbejdsværelse fotograferet 1901.
Ministeren er Ludvig Bramsen (1847–1914), medlem af det sidste højreministerium
(Hannibal Sehested) før systemskiftet den 24. juli 1901.*

(Det kgl. bibliotek.)

Næringsforholdene, med hvilke Gjen-
nemførelsen af den nye Næringslov
gav os meget at bestille. Dennes Prin-
cip var Næringsfrihed, tilhyllet under
et Skin af de gamle Laugsformers Be-
varelse. Det kom altsaa meget an paa,
i hvilken Aand den blev ført ud i Li-
vet, og her sammenarbejdede vi da i
god Eendragtighed paa at gjøre Fri-
heden saa fyldig, og Formerne saa
uhinderlige, som muligt. Det er der-
for kun Mangelen paa Mod og Drift
hos selve Befolkningen, som er Skyld
i, naar Frihedens Frugter hidtil ikke

ere komne mere tilsyne. Med Hensyn
til den communale Selvstyrelse gik
mine Ønsker videre, end hans, og her
kom det mig godt tilnytte, at jeg fra
min lange Amtmandsvirksomhed selv
var fuldkommen fortrolig med For-
holdenes hele Detail. Ligesom han
imidlertid alt tidligere af et godt
Hjerte var gaet ind paa de Ideer om
en overordnet Communalbestyrelse,
jeg som Rigsdagsmand havde gjort
gjældende, og ligesom han med Inter-
esse deltog i Udarbejdelsen af den nye
Lov om Kjøbstædernes communale

Beskatning, der skulde være en Forberedelse til en ny, fuldstændig Communallov, saaledes vilde jeg aldrig kunne have ønsket mig nogen kyndigere eller correctere Medarbejder ved dette Arbejde, som jeg ved min Indtrædelse i Ministeriet betragtede som min Hovedopgave. Det var derfor et stort Tab, da han, hvis Levemaade kun lidt havde været indrettet efter Sundhedshensyn, i en Alder af 37 Aar pludseligen døde d. 23. Oktober 1862.

Ligesom første Departement var Cancelliets Arving, saaledes var andet Departement en Fortsættelse af det gamle Rentekammer. Den frisindede, bondevenlige Opfattelse af Landboforholdene, som i Reventlows³²⁾ Tid havde besjælet dette Collegium, og navnlig gennem Mandix³³⁾ havde forplantet sig til den nyere Tid, i Modsætning til de især af Cancelliet og Domstolene hævdede strengere Eendomsbegreber, havde fundet en ny Støtte i Rigsdagen — og blandt Indenrigsministrene havde især Bang³⁴⁾ og Rosenørn³⁵⁾ sat mange af dens beretigede Fordringer igjennem. Til den Retning hørte Directøren af dette Departement, Conferensraad Dahl;³⁶⁾ men til at udøve nogen betydelig Indflydelse manglede han baade Initiativ og Skarphed i Tænkningen, og da han var træt af en Stilling, som den uafbrudte Vexel i Ministerens Personlighed*) gjorde mindre behagelig, troer jeg det var i Alles Interesse, at den ved min Afgang ledigblevne Amtmandspost i Veile tilbød ham en roligere og selvstændigere Stilling.

Træt af sin Stilling — det var ogsaa Directøren for det 3die Departement, Conferensraad Larsen,³⁷⁾ men Virkningen deraf var ikke, at han søgte bort, men at han lod Tingene gaae, som de kunde, og med en stoisk Ro fandt sig i Conseqventserne. Da han i tidligere Tider havde havt et vist Navn som en praktisk brugbar Mand, antager jeg, at hans Aand og hans Selvfølelse ere blevne sløvede under den lange Vane af ikke at gjøre Fyldest under de helt forandrede Forhold, hvori han var kommet. Saaledes som jeg har kjendt ham, var der en vis gros bon sens og en godmodig Lethed i at tage Verden og Menneskene, som maatte tjene som Erstatning for Manglen ikke blot paa Tænkning og Flid, men selv paa virkelig Sagskundskab.

Forretningerne vilde derfor umuligen have kunnet gaaet, dersom ikke de vigtigste dette Departement underlagte Sager havde været i Hænderne paa Mænd udenfor Ministeriet, paa hvilke jeg med stor Tryghed kunde forlade mig, nemlig for Veivæsenet Oberstlieutenant Dreier,³⁸⁾ for Jernbanevæsenet Capitain Holst³⁹⁾ og for Vandbygningsvæsenet Justitsraad Carlsen.⁴⁰⁾ Til disse kyndige og samvittighedsfulde Mænd holdt jeg mig derfor, og udførte forresten personligen de

*) Forinden jeg indtraadte i Ministeriet, havde dette været beklædt af Bang, Rosenørn, Simony, Unsgaard, Ørsted, Tillisch, Bang, Krieger, Jessen og Monrad. I det første halve Aar efter min Afgang var Listen blevet forøget med Nutzhorn, Carlsen og Tillisch.

vigtigere Forretninger dette Departement vedkommende.

Jeg har gjort, hvad der med Anstand kunde gjøres for at faae Conferentsraad Larsen til selv at trække sig tilbage fra sin meget indbringende Stilling. At jeg, da dette ikke hjalp, ikke gjorde Skridt for mod hans Villie at fjerne ham, hidrører ikke blot fra dorsk Godmodighed, men ogsaa derfra, at jeg ikke vidste nogen complet god Eftermand, hvilket jeg ansaae for den nødvendige Forudsætning for et saa indgribende Skridt, der ganske vist vilde have udæsket en streng Kritik. Hertil kommer endnu, at der efterhaanden hos mig opstod den Tanke, at Departementet heelt maatte kunne gaa ind. Da jeg ønskede at foretage en Reform i Forvaltningen af de grønlandske Anliggender, hvori jeg ikke kunde vente at finde nogen Understøttelse hos det 3die Departement, havde jeg allerede faaet dem henlagte under det første Departement, og da det hele Communalvæsen er dettes vigtigste Forretning, vilde Intet være naturligere, end derved at forene ogsaa det communale Veivæsen og Havnevæsen. Tilbage vilde i saa Fald kun staae de egentlige Statsarbeider. Men da Statsveiene nu, efter at det hele Chausseenet er fuldført, kun kræver Vedligeholdelse, og da Jernbanevæsenet, saasomt Bygningen er tilendebragt, kun fordrer et overordnet Tilsyn, saa vil den almindelige Veidirection med dens Stab af Veiofficerer, de 2 Jernbanecommissairer, den tekniske og den økonomiske Directør og

det hele Controlpersonale kunne indskrænkes til en eneste Directør for Veio- og Jernbanevæsenet med det fornødne Antal Assistentter. Denne Directør vilde da kunne faaet en saa selvstændig Stilling, at det kun blev enkelte større Sager, som vilde indkomme til Ministeriet, og disse i Forening med de enkelte Forretninger, som Bygnings- og Vandbygningsvæsenet medføre, hvis tekniske Side ikke kan eller bør behandles af Ministeriet og hvis almindelige statsøkonomiske Side uden Tvivl stedse vil udøve en stor Tiltrækning paa Ministerens personlige Virksomhed, vilde da uden mindste Vanskelighed kunne henlægges under 1ste Departement, som nu kun har et eneste Contor. Jeg skal hertil endnu føie, at et selvstændigt Secretariat ikke længere er nødvendigt, efterat alle de finantsielle Sager ere udgaaede fra Indenrigsministeriet, og at det derfor var min Hensigt, at inddrage samme ved første indtrædende Vacance. Det vil af det Anførte sees, at jeg strax ved min Tiltrædelse begyndte, og hvis dertil havde været levet mig Tid og Leilighed, vilde have gennemført forskjellige Foranstaltninger, sigtende til at give det mig underlagte Ministerium en correctere og simplere Orden og sparsommeligere Forvaltning.

Som ovenfor bemærket, indtraadte der hurtigere for mig Nødvendigheden af at sørge for en ny Besættelse af de tvende vigtigste Departementschefsposter. I Blichfeldts Sted var jeg saa heldig at finde Justitsraad Linne-

mann.⁴¹⁾ Han er en liberal Mand og dygtig Jurist, uddannet for Forretninglivet i Justitsministeriets Skole, og da han (en Søn af Agent Linnemann i Veile) er opvoxet i en Kjøbstad, har været paa længere Tid constitueret baade som Herredsfoged og som Amtmand, og senest med almindeligt Bifald har beklædt Posten som første Borgemester i Kjøbenhavn, medbragte han stor Fortrolighed med de vigtigste Anliggender, hvormed han i Ministeriet vilde faaet at gjøre.

Da en Reform i de grønlandske Forhold var højst paatrængende, stillede jeg Linnemann i Spidsen for en af nogle Rigsdagsmænd og Kjøbmænd sammensat Commission, hvori Inspectøren for Nordgrønland, den af en grønlandsk Moder fødte Justitsraad Olrik,⁴²⁾ repræsenterede den locale Sagkundskab, og for at ikke Commissionens Forslag — saaledes som det var gaaet ved tidligere Leiligheder — skulde blive et dødt Bogstav, overdrog jeg deres Gjennemførelse til Linnemann ved at henlægge disse Sager under hans Departement.

Jeg haaber derved at have sørget for, at idetmindste noget af Commissionens Arbejde skal komme til Nytte, om jeg end ikke selv længere kan medvirke dertil.

Til det andet Departement havde Dahl en selvskreven Efterfølger i en ung Mand, hvis lyse Hoved og ualmindelige Arbejdsdygtighed alt tidligere i Ministeriet havde tildraget sig Opmærksomhed. Hr. Nutzhorn⁴³⁾ var først nylig bleven Kontorchef i

Landvæsenscontoret; men ligesom han alt tidligere havde været constitueret i Kjøbenhavns Amtmandsskab, saaledes sendte jeg ham nu i lignende Egenskab til Veile, for at han kunde gjøre sig bekendt med jydsk Forhold og noget nærmere iagttagelse, hvorledes Sagerne saa ud i det virkelige Liv. Da et halvt Aar senere Dahl udnævntes til min Eftermand, afløstes han i Ministeriet af Etatsraad Nutzhorn. Med en nøie Fortrolighed med Landbolovgivningens forener han en stærk Villie til deraf at opretholde, hvad opretholdes kan, og hvor dette ikke længere er mulig, at udvikle den i Frihedens Retning. Da han er meget ung, og efter en kort Tid at have været Indenrigsminister (i hvilken Stilling han erhvervede sig almindelig Agtelse), atter er vendt tilbage til sit Departement, haaber jeg, han i lang Tid deri vil sikre disse Fag en af de vexlende Ministerier uafhængig, retfærdig og liberal Forvaltning, der her er af saa meget større Betydning, som der neppe i den nærmeste Fremtid vil være stort at udrette ad Lovgivningens Vei.

Foruden denne Indenrigsministeriets egentlige Forretningskreds, er der formelt underlagt samme hele Kongerigets Revisionsvæsen og Arkivvæsen. I Spidsen for det første stod Conferentsraad Brink-Seidelin,⁴⁴⁾ en af de ældste Liberale her i Landet. Da han paa Grund af sin høie Alder fordrede sin Afsked, indstillede jeg i hans Sted Hr. Benzon-Buchwald,⁴⁵⁾ der længe havde arbejdet i Skattecontoret, men

som Professor ved det statsvidenskabelige Facultet neppe var paa sin rette Plads. Ved den bebudede Indførelse af en Regnskabsret, forestaer der det hele Revisionsvæsen en fuldstændig Omdannelse; men ligesom Tiden der-til ikke er kommet, saaledes vilde jeg i intet Tilfælde være Manden til at gennemføre samme.

For Arkivvæsenet havde Monrad fundet den rette Mand i Johan Grundtvig,⁴⁶⁾ som med Kyndighed og samvittighedsfuld Flid arbejdede paa at bringe Orden i det Chaos, hvori Rosenstand⁴⁷⁾ havde efterladt sig alle de gamle Rentekammerarkiver. Jeg troer, han er tilfreds med den Støtte, han i paakommende Tilfælde har fundet hos mig; men en virkelig Sammensmeltning af det hele Arkivvæsen vil først kunne finde Sted, naar dets nominelle Chef kan fjernes, og Grundtvig er kommet saa vidt med sine Arkivers Ordning, at hans Virksomhed kan udvides til at omfatte dem alle.

Noter:

- 1) Monrad var både indenrigs- og kultusminister.
- 2) Denne depeche afgav en erklæring om, at der foreløbig ingen fælleslove ville blive udstedt for Holsten. Den afværgede eksekutionen i 1861. Den nedenfor nævnte depeche af 2. august var en cirkulærdepeche, der antydede Holstens udsondring som underhandlingernes mål.
- 3) Se den i tekstens begyndelse nævnte kundgørelse, der ophævede forfatningsloven for fællesanliggenderne, forsåvidt angik Holsten og Lauenborg. Det var for den danske regerings vedkommende konsekvensen af det standpunkt, man i juli havde besluttet at indtage. Patentet betegnede den mest ubetingede hensyntagen til den tyske forbundsforsamlings protester mod fællesforfatningens gyldig-
- hed for de to tyske hertugdømmer og samtidig utilbøjelighed til at lade sig påtvinge noget for den øvrige del af fællesmonarkiets vedkommende. Danmark var nu nået til indrømmelsernes yderste grænse. Den danske regerings faste optræden fandt så godt som almindelig billigelse hos de fremmede magter.
- 4) »Fædrelandet« begyndte at udkomme som ugeblad 14. september 1834 under redaktion af C. N. David, der nu blev afskediget som professor ved Københavns Universitet. Udgik som dagblad fra 17. december 1839. Ophørte at udkomme 31. marts 1882.
- 5) Foruden at være konseilspræsident var C. C. Hall udenrigsminister fra 24. februar 1860 til 31. december 1863.
- 6) Hvad denne spøjefulde vending sigter til, er det ikke lykkedes at oplyse.
- 7) Krieger, Andreas Frederik. 1817–1893. Jurist. Flere gange minister.
- 8) Forhalingspolitik.
- 9) Palmerston, Henry John Temple. 1784–1865. Britisk premierminister.
- 10) John Bull. Et slags øgenavn for den engelske nationaltype.
- 11) Bakkegaarden. — Ejendom i Valby, hvor C. C. Hall boede.
- 12) Arcanum. — Hemmeligt lægemiddel.
- 13) Clausen, Henrik Nicolaj. 1793–1877. Teolog, politiker.
- 14) Madvig, Johan Nicolai. 1804–1886. Klassisk filolog, politiker.
- 15) Ploug, Carl Parmo. 1813–1884. Digter, journalist, politiker.
- 16) Bille, Carl Steen Andersen. 1828–1898. Journalist, politiker, embedsmand.
- 17) Provinsialstænder, stænderforsamlinger, rådgivende, bebudedes 28. maj 1831 for det danske monarki under indtrykket af det frisindede røre, julirevolutionen i Frankrig havde vakt, og 15. maj 1834 fastsattes deres endelige ordning nærmere efter preussisk mønster. Der blev 4 stænderforsamlinger, 2 for kongeriget, nemlig for Østifterne, mødested Roskilde, og Nørrejylland, mødested Viborg, og 2 for Hertugdømmerne, særskilt for Slesvig og for Holsten med mødesteder i Slesvig og Itzehoe. Lauenborg holdtes udenfor, medens Island regnedes til Østifterne, indtil det i 1843 fik sit Alting. — Kongen lovede »ikke at udgive nogen lov, der har forandring i vore undersåtters personlige eller ejendomsrettigheder eller i skatterne og de offentlige byrder til genstand«, uden at høre stændernes råd forinden. — Medens stænderne i kongeriget væsentlig frem-

- mede frihedens og folkelivets udvikling, virkede de i hertugdømmerne siden 1842 til at forberede oprøret. Efter dette indkaldtes de påny 1853 for at rådslå om de særlige forfatninger og ophøjedes ved disse til at blive lovgivende. Samtidig fik de pågældende korporationer ret til at vælge de medlemmer, som kongen hidtil udnævnte. Også disse forsamlinger virkede til at fremkalde løsrivelsen i 1864.
- 18) Alexandra, dansk prinsesse. 1844–1925. Prinsesse af Wales, til hun i 1901 blev dronning af England til 1910, da hun blev enke.
  - 19) Edward, prins af Wales. 1841–1910. Konge af England 1901–1910.
  - 20) Vilhelm, dansk prins, konge af Grækenland. 1845–1913. Valgtes 30. september 1863 til græsk konge og tog navnet Georg I. Myrdet i Saloniki af grækeren Alexander Skinas.
  - 21) Helstatspartiet støttede den danske rigsforsamling, der imellem de to slesvigske krige sammenknyttede eller tilsigtede at sammenknytte kongeriget med Slesvig og de to tyske hertugdømmer.
  - 22) Kejser Napoleon III søgte i efteråret 1863 at gøre sig til herre over den europæiske politik ved at foreslå afholdelse af en almindelig kongres med det mål at foretage en gennemgribende revision af Wienerkongressens beslutninger, som på så mange måder var faktisk omstødte. Danmark havde straks ved krigens begyndelse rettet en henvendelse til de neutrale magter om støtte, men Dannevirkes rømning virkede ikke fremmede for disse bestræbelser. Den eneste magt, der virkelig nu og senere tog tanken om en indgriben op til alvorlig overvejelse, var England. Den liberale regering under den gamle Palmerston med John Russell som udenrigsminister var Danmark meget venligsindet, og hele stemningen i England var både af menneskelige og politiske grunde for at hjælpe os. Men dronning Victoria var gennem sin nylig fødte mand blevet stærkt tyskvenlig, og hun havde efter engelsk tradition en vis forret i udenrigspolitikken. Desuden talte mange rent praktiske forhold mod Englands direkte indgriben. Hvis Napoleon III havde villet stille sig ved Englands side, var interventionen vistnok sket, men han var ude om at ville udnytte situationen til at skabe sig fordele i Tyskland, og hans bidrag til det dansk-tyske spørgsmåls løsning var, til hans egen skade 6 år efter, kun meget ringe. Man regnede slet ikke med ham i London, og flertallet i den engelske regering, hvortil bl. a. William Gladstone hørte, var mod Palmerstons ønske, kun villigt til at hjælpe Danmark ad fredelig vej. Det blev da et forslag om våbenstilstand og konference, der kom fra England. Til stor skuffelse i Danmark. Londonkonferencen er både i dansk og europæisk historie en mærkepæl. For Danmark betød den beseglingen af ejderpolitikken, den udelukkelse af det europæiske statssystem, som vore nationale politikere havde forberedt ud fra dyb og brændende fædrelandskærlighed. For Europa var den det endelige udtryk for, at Wienerkongressens afgørelser ikke mere var urokkelig lov. Ved spaltningen mellem Frankrig og England, som den åbenbarede, blev den endvidere portalen til et nyt tidsafsnit, Tysklands hegemoni.
  - 23) En deling af Slesvig, nord om Flensborg.
  - 24) Fenger, Carl Emil. 1814–1884. Læge, politiker. Finansminister 1859–63 og 1870–72.
  - 25) Andræ, Carl Christopher Georg. 1812–1893. Officer, matematiker, politiker. Finansminister 1854. Koneilspræsident 1856–57. Udtrådt af ministeriet 1858.
  - 26) Monrad, Ditlev Gothard. 1811–1887. Biskop, filolog, politiker. Kultusminister 1857. Tillige indenrigsminister indtil 1861. Koneilspræsident og finansminister 31. december 1863 til 8. juli 1864.
  - 27) Jessen, Johan, Christian von, 1817–1884. Jurist, politiker. Indenrigsminister 1859–60.
  - 28) A. F. Kriegers saglige hovedgerning som indenrigsminister fra maj 1856–1859 var jernbaneloven, der var et kompromis mellem jydernes krav om en længdebane gennem halvøen med forbindelse syd på og øboernes plan om tværbane øst–vest. Den var meget ilde set i Jylland, og Kriegers hårdhændede gennemførelse af den og den dermed følgende koncession til englænderen Peto bidrog meget til at gøre ham upopulær blandt bondevennerne. Loven blev for øvrigt ikke ført igennem, men Kriegers linie indgik i det væsentlige i Monrads store jernbancordning af 1860.
  - 29) Tscherning, Anton Frederik. 1795–1874. Officer, politiker. Krigsminister 1848. Medlem af folketinget indtil 1866.
  - 30) Schovelin, Julius Thorvaldsen. 1821–1870. Officer, politiker, statsgældsdirektør.

- 31) Blichfeldt, Julius Christian. 1825—1862. Departementsdirektør.
- 32) Reventlow, Christian Ditlev Frederik. 1748—1827. Lensgreve, statsmand, godsejer, Bl. a. præsident i rentekamret.
- 33) Mandix, Jacob. 1758—1831. Nationaløkonom. Kommitteret, senere deputeret i rentekammeret.
- 34) Bang, Peter Georg. 1797—1861. Politiker, jurist. Flere gange minister. 1854—56 premier- og indenrigsminister.
- 35) Rosenørn, Matthias Hans. 1814—1902. Embudsmand, historiker, politiker. Inrigsminister 1849—51.
- 36) Dahl, Carl Bodilius August. 1810—1870. Amtmand i Vejle 1862—1868, derefter stiftamtmand i Århus.
- 37) Larsen, Laurentius Peter. 1802—1875. Direktør i indenrigsministeriets 3. departement 1848.
- 38) Dreyer, Johan Christopher Frederik. 1814—1898. Officer, politiker. Virkede 1852—1863 i forskellige stillinger ved jernbanevæsenet samt 1855—1863 tillige som dirigerende stabsofficer for ingeniørkorpsets vejttjeneste.
- 39) Holst, Niels Henrik. 1828—1889. Officer i ingeniørkorpsen (vejtjenesten), medvirkede tillige ved forskellige jernbaneanlæg, generaldirektør for De danske Statsbaner 1867.
- 40) Carlsen, Carl. 1813—1899. Vandbygningsinspektør 1845, vandbygningsdirektør 1868.
- 41) Linnemann, Stephan. 1824—1896. Kontorchef i indenrigsministeriet 1856. Borgmester i København 1857. Chef for 1. departement i indenrigsministeriet 1863. Overpræsident i København 1865. Direktør i Nationalbanken 1869.
- 42) Olrik, Christian Søren Marcus. 1815—1870. Direktør for Grønlandske Handel 1866.
- 43) v. Nutzhorn, Carl Ludvig Vilhelm Rømer. 1828—1899. Konstitueret amtmand i Vejle 18. september 1861 til 31. marts 1862. Chef for indenrigsministeriets landvæsenskontor 1859—1862. Departementschef 1862. Indenrigsminister 31. december 1863 (afgik allerede i maj 1864). Amtmand i Thisted 1866. Justitsminister 1866. Amtmand i Vejle 1870—1899.
- 44) Brink-Seidelin, Ludvig Christian 1787—1865. Chef for revisionsdepartementet 1860—1862.
- 45) Benzou, Buchwald Julius Peter Tamm. 1821—1877. Professor i statskundskab 1856. Chef for revisionsdepartementet 1862.
- 46) Grundtvig, Johan Diderik Nicolai Blicher. 1822—1907. Kontorchef i rentekammerets arkivkontor 1861. Kontorchef for hele kongerigets arkiv 1874—1884. Bibliotekar ved Københavns folkebiblioteker 1884. Folketingsmand 2 gange (ældste søn af N. F. S. Grundtvig).
- 47) Rosenstand-Goiske, Alfred. 1802—1864. Chef for indenrigsministeriets arkivkontor 1848—1859.

»En handledygtig præstekone i Nim«

Ved *Herdis Therkelsen*.

Som et led i de bestræbelser, der siden middelalderen var blevet udfoldet af regeringsmagten til beskyttelse af næringslivet i købstæderne, udstedte kancelliet i 1724 en ny forordning, der atter en gang påbød, at »ingen, i hvad det kan være, må bruge noget købmandskab på landet eller i landsbyerne«, og at »ingen tilstedes nogen utilladelig bryggen eller brænden, ejheller omløbere med varer at sælge udi husene og forprang¹⁾ udenfor portene . . .« m. m.

At denne indskærpelse af gamle bestemmelser ingenlunde var uforholdsmæssig, men tværtimod særdeles vel i pagt med tiden, det ser vi adskillige vidnesbyrd om i de retssager, der både før og efter forordningen føres om overtrædelse af påbudene.

Således kan vi læse i Voer-Nim Herreders justitsprotokol for årene 1717–26 et helt aktuelt eksempel på, hvorledes man på Horsenseggen søgte at omgå forordningens bestemmelser. Allerede kort efter forordningens udstedelse, den 19. december 1724, var den blevet fremvist og oplæst på rådstueretten i Horsens, den 15. december samme år på Voer-Nim herredsting,²⁾ og den 8. januar 1725 på Bjerre Hatting herredsting,³⁾ og den kun-

ne derfor ikke være ubekendt for de berørte parter, da de Horsens-skomagere i sommeren 1725 indbragte en sag om dens overtrædelse til byfogeden i Horsens:

Det var kommet skomagere for øre, at der i Nim Præstegård skulle foregå en ikke ringe handel med kohuder, en handel, på hvilken skomagere i købstaden med føje kunne påstå at have eneret. De henvendte sig derfor til byfogeden, den tids politimester og dommer i samme person, og bad ham tage med til Nim for at se, om rygten talte sandt.

I et skriftligt indlæg til retten, optegnet i Nim herreds justitsprotokol, beretter byfogeden detaillert om færdigheden til Nim Præstegård:

»Anno 1725 den 14. juli var jeg underskrevne Rasmus Christensen Leth, kongl. may.'s byfoged i Horsens og herredsfoged i Voer-Nim herred, med tvende tiltagne mænd⁴⁾ – navnlig Jørgen Jensen⁵⁾ i Bolund og Laurits Lauritsen, begge af Nim, efter Markus Vingaard og Jørgen Loss, begge skomagere i Horsens, deres skriftlige begæring, at jeg på rettens vegne ville følge med dem ind i Nim Præstegård på inquirering⁶⁾ om en del huder, som de havde fået kundskab om, at præ-

sten hr. Erik Bang eller hans hustru til forprang¹⁾ i omliggende landsbyer haver indkøbt. Da jeg tillige med de tvende mænd fulgte med til præstegården, var porten tillukket, så ingen kunne komme ind. — Hvor da Jørgen Jensen Bolund blev befaleet at trine over en stænte,⁷⁾ som var i giærdet og hen til en låge, hvor der af præstegården var en gang ud til kirken, og det i henseende at oplade porten.

Men som det varede noget, at han ej kom at oplukke porten, gik også skomager Markus Vingaard over stænten og hen til lågen for at fornemme, hvor Jørgen Jensen Bolund blev af.⁸⁾ Imidlertid kom præsten hr. Erik Bang og lukkede porten op. Da jeg og Laurits Lauritsen og de andre, skomagerne, kom ind i gården, stod Markus Vingaard ved en lukket dør, hvor der var et firkantet åbent hul ved siden af døren, som han så ind i. Han råbte og sagde: »Her er folk inde, som bærer huder ud af en bagdør ud i haven.« Han bad derfor, at jeg ville komme derhen. Og som jeg kom hen til hansen, rakte han sin arm ind igennem hullet og lukkede døren op.

Da jeg tillige med de tvende medhavende mænd så, at der lå nogle huder henslængt på jorden, læste jeg først lovens ord for præsten og de tilstedeværende, hvorefter skomagerne begjærede, at der måtte eftersees, om der fandtes flere huder, som og i min og de tvende mænds påsyn blev tilstedet. — Ved eftersyn fandtes nogle flere huder der oven over i bryggeriset. De blev henslængt til de andre,

og da sligt var giort, begjærede atter skomagerne, at de måtte få døren oplukt til kornloftet, til hvilket nøglen blev begjæret af præstekonens datter, Anne Sophie Ulrikka, som haver smeden Wolf Ernst i Nim til ægte, som der til stede var, såvel som af præsten hr. Erik Bang; men blev svaret, at de ej havde nøglen, men præstekonen, som var rejst i byen, havde taget den med sig. Og da nøglen ej var at bekomme, begjærede skomagerne, at de ved rettens middel måtte få døren oplukt. Hvorpå de af mig fik til svar, at de kunne se, hvorledes de på bedste måde kunne få døren op. Da en af dem trykkede på døren, gik den op uden nogen huggen, slagen, banken eller bryden.⁹⁾ Da døren kom op, fandtes der en del huder, som blev nedkastet på jorden til de andre.

Derefter blev nogle huder nedtagen, som hængte i porten i den østre ende af stuelængen, som blev henlagt til de andre huder, som i tal tilhobe var 72 stykker. Hvilke huder præsten hr. Erik Bang begjærede måtte blive under forvaring i præstegården til sagens uddrag.¹⁰⁾ Herimod begjærede skomagerne, at de på deres ansvar måtte få huderne til Horsens og der komme i forvaring indtil sagens uddrag. Hvilke skomageres begjæring jeg ej turde nægte; men på rettens vegne slig deres begjæring consenterede,¹¹⁾ såfremt der straks kunne skaffes vogne, som kunne påtage huderne, og dennem til Horsens udføre.

Hvorpå en af skomagerne hentede 2 vogne i Enner. Da de kom udenfor

præstens port, kom en af skomagerne løbende ind til mig i præstens stue og bad, jeg straks ville komme ud, ellers skete der en ulykke ude på gaden, såsom de, der kørte vognene, blev undsagt.¹²⁾ Hvorpå jeg straks gik ud på gaden og forbød de der tilstedeværende, at ingen måtte gjøre dennem, som kørte vognene, fortræd eller overfald, og derhos bad jeg dem, som kørte vognene, at de skulle køre ind i gården, som og skeede. Hvor da i min og de tvende mænds påsyn blev pålagt samme tvende vogne de i præstegården befundne 72 huder, som de kørte med i min og de tvende mænds hofølge lige til Horsens rådhus,¹³⁾ hvor huderne blev båret op på loftet.«

Byfogedens og vidnernes
underskrift.

Man kan tænke sig, hvilket røre der blev i præstegården — og for den sags skyld også blandt Nim-boerne, da øvrigheden kørte afsted med huderne.

Præsten satte sig straks til at skrive et brev til velædle hr. byfoged Rasmus Christensen Leth: »Som De i dag med skomagerne af Horsens efter højøvrighedens anbefaling har udi mit hus inquireret⁶⁾ om, hvad forråd hos mig af huder, som jeg til forprang imod deres lovlige rettighed skulle have mig tilforhandlet, så kan jeg ikke nægte, at sådanne sager jo findes i mit hus.

Nogle huder — hvilke ved jeg ikke — haver jeg selv ladet afslagte, og en del har jeg taget i betaling for et og andet, som mine sognefolk til mig

skyldig skulle være — en del andre har ladet her hos mig i forvaring nogle op-hænge, som jeg ikke ved, hvor mange er — ikkeheller ved jeg, hvis de skal være, så som det ingen uden min kone er bevidst, hvis de skal være, og de monne tilhøre, og såsom min kone ej er til stede, og jeg om de sager er ganske uvidende såvel som og med mine forretninger mine menigheder vedkommende.¹⁴⁾ Så beder jeg ydmygt, at hvis de hos mig befundne huder skulle efter skomagerens deres formening være confisqueret, de da måtte udi velædle hr. byfogeds foranstaltning vorde vurderet, hvorudi jeg allertjenstlig er hr. byfogeds assistance begiærendis . . . .«

Sagen går sin gang med en mængde vidneudsagn. — Blandt disse er også et skriftligt indlæg fra en velbyrdig fru kaptajn Koplovs fra Underup. Hun skriver:

»Efter forlangende attesteres hermed, at jeg for nogen tid siden var i Nim præstegård, hvor jeg så byfogeden tillige med en del skomagere af Horsens imod ærværdige hr. Erik Bangs vilie bortførte en del ox- og kohuder, hvoriblandt jeg selv havde 6 stk. Jeg hørte samme tid en del andre tilstedeværende mænd offentlig tilkiendegav, at de ligeledes havde huder blandt disse, som blev borttagen, nogle få andre flere, som de i deres trang præstens kone for gjort assistance havde til forsikring pantsat. Hvorfor jeg på hr. Erik Bang og hans hustrus vegne tilbød tilstrækkelig caution for samme huder, om de måtte

blive i præstegården, indtil præstens hustru kom hjem. Hun var på samme tid i Skanderborg og Århus de kongelige allernådigste påbudne skatter at betale. At hun om samme huder, hvis de var, og hvem enhver især tilhørte, kunne gjøre forklaring. Men som dette tilbud ikke blev af byfogeden modtaget, tilbød jeg atter pant for samme huder i sølv og guld, om de på stedet måtte forblive; men dette tilbud var også forgiæves, og byfogeden tillige med de skomagere fra Horsens bortførte alle huderne, som var i tallet 72 stk.

Hvilket i alt jeg ved saligheds ed bekræfter, så sandt hjælper mig Gud og hans hellige ord.«

Underupgård, d. 21. august 1725.

M. E. V. Koplovs.

— Præsten og hans kone, Cathrine Dorthea von de Leth, får samlet op imod en snes vidner, hvis udtalelser i store træk ligner hverandre. Man får det indtryk, at hun var gavmild og derfor meget afholdt af sognefolkene, selv om hun vel ikke har slebet uden vand:

Hun har givet brød til fattige, udlånt sædekorn, givet henstand med husleje m. m., — altså med lovning om at få deres kohuder, når de havde en. Hun har også udbetalt penge for en kohud til en fattig husmand forud, og da han kom med den, fik han yderlig henstand og endda nogle penge udbetalt. Et sted har præstekonen for-

uden en kohud også taget et par støvler i pant.

Et vidne bliver spurgt, hvorfor han ikke solgte sin kohud til skomagerne i Horsens. Dertil svarede han, at det havde han prøvet, men der kunne han ej få den pris, han var fornøjet med. — En fattig kone, hvis mand var syg, forklarede, at hun var gået til madame Bang og havde bedt hende at måtte ophænge i forvaring en kohud, så som de ingen rum havde til den i deres hus, da de ikkun havde en stue og ingen loft. — I præstegården tjente en karl, Svend Pedersen, som afgiver sit vidnesbyrd til præstefolkenes fordel. Man bliver siden klar over, at han er præstekonens »højre hånd« og betroede medhjælper. — En tjenestepige i gården har navnlig lagt mærke til, at byfogedens medtagne mænd var gået ind på loftet under stråtaget med deres tændte tobakspiber.

Døren til loftet har åbenbart ikke været så let at få op, som byfogeden beskrev. Først prøvede en af skomagerne at støde døren op med sin fod, derpå prøvede han at løfte den af hængsel, begge dele uden held. Så begiærede man smeden til at lukke døren op, men hans kone, præstens stedatter, som var til stede, svarede, at hendes mand var ingen kleinsmed. Derpå tog en af skomagerne en økse og satte den mellem stolpen og døren, hvorpå den gik op.

Man har åbenbart tvivlet på, om Cathrine Dorthea von de Leth nu også har været på amtsstuerne i Århus og Skanderborg for at betale skatter,

for man skrev til begge steder og spurgte, om hun havde været der den 13., 14., 15. eller 16. juli. I svaret fra Århus hedder det: »... det er mig og mine skrivere ikke vitterligt, at den gode madame nogensinde haver æret amtsstuen her med hendes nærværelse ....« Et lignende svar modtager man fra Skanderborg.

Men hvor havde da den gode madame været? — Ja, det grundede skomagerne i Horsens nok også på:

Oldermanden for skomagerlauget, Frederik Schuster, skriver til to skomagere i Århus og forklarer sagen og lader en mistanke skinne igennem: »... en del fæhuder, som til formenende landprang¹⁵⁾ skal være indkøbt og falbuden af præstens hustru, madame Cathrine Dorthea von de Leth, hvilket nu skal foregives pr. commission¹⁶⁾ af eder, mons. Ibsen, at være sket, hvorover jeg tjenstligt beder I gode mænd vil behage at meddele mig eders sandfærdige og ærlige viden ....«

Det tjenstlige gensvar lyder:

»... mig er herom ej andet bevidst, end at sidstleden 15. juli om søndagen kom Thomas Michelsen Tande til mig her udi mit hus med hilsen fra præstens hustru fra Nim, det jeg ville komme op til hende udi hans hus, hvor hun logerede. Hun havde nogle kohuder, som hun havde købt og ville sælge. Derpå fulgte jeg med hannem hjem til hende. Hun falbød mig 7½ deger,¹⁷⁾ som var dygtige huder, som hun ville svare til var gode; thi hun havde selv købt den-

nem, og blev vi accorderet om samme, at jeg ved leverancen skulle svare fornøden consumption¹⁸⁾ og 10 rdr. og 2 mark for deger. — Men samme dag, hun kiørte herfra, mødte hendes karl hende i Bjerringbro. Han skal have forkyndt hende, at skomagerne udi Horsens havde ved byfogeden dagen tilforn ladet dennem borttage. Hvilken hendes karl hun lod indsende her til Århus for at lade mig det vide. Hvilket hun også selv siden om mandagen derefter, da hun var kommen her tilbage igen i mit hus, berettede mig. — Men commission har jeg hverken givet hende eller andre slige huder for mig at indkiøbe, hvilket af mig testes. Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord. Og med min egen hånd underskrives.

Århus den 14. august 1725.

Peder Ibsen. Skomager.«

Efterhånden som sagen om huderne skrider frem, viser det sig, at den er langt mere omfattende, end man først kunne tænke: Den har også udløbere i Bjerre-Hatting Herred. Skomagerne mener endog at være kommet undervejs med, at den ulovlige hudehandel er gået langt sydpå. Ved Skovgårds Birk i Koldinghus Amt skulle også have været ført en sag om huder, hvor præstens steddatter og karlen Svend Pedersen skulle have stillet caution, og hvori nogle sognefolk fra Nim og Underup var blevet indstævnet — »så langt fra deres eget forum i et fremmed stift«. Men dette

forhold nægter Nim-præsten at have kendskab til, og det bliver da heller ikke nævnt i dommen.

Dommer i sagen bliver birkedommer Niels Jørgensen Winther ved Stensballegårds Birk,¹⁹⁾ idet by- og herredsfoged Rasmus Christensen Leth måtte betragtes som indblandet for meget i denne sag til at dømme.

Præsten i Nim skriver et meget skarpt indlæg til retten, formet i vel-talende vendinger med en hel del latinske ord og sætninger; han skriver blandt andet: »Velagtb. Niels Winther, anordnet sættemer²⁰⁾ i denne sag, for det mig tilsendte²¹⁾ til besværing i denne sag mellem mig og skomagerne i Horsens takkes skyldigt.

.... Da jeg havde anvendt en liden tid til samme hans højt opskruede skrifs igennemlæsning, randt mig i tanke det, som engang blev sagt til billedhuggeren, da han i et stort stykke træ havde udarbejdet Rolands bilde — »et stort hoved med ingen hjerne udi« — og kan jeg magelig henføre alle hans 6 ark papir til 2 poster . . . ., at sagen er om alle huder i almindelighed, og ikke en sag om hver hud i særdeleshed, og har jeg da ladet anføre ikke et, men mange vidner i sagen. Nemlig: at 19 af de borttagne huder var pantsatte, det beviser jeg ved 14 vidner; at 15 huder var min kone til forvaring overleveret, indtil de med vore egne kunne sælges, det bevises med 5 vidner; at 24 stk. er af mine egne, det bevises med 2 vidner, nemlig Svend Pedersen, som tjente mig, og smedens kone, som er min

steddatter. Og overalt giver den sunde fornuft, at når en i sin trang låner en dalers penge og sætter et ringe pant, at han da ikke tager mænd til bevis med sig . . . .«.

Dommen faldt den 22. februar 1726 og kom efter en lang omstændelig indledning til at lyde i hovedtræk således:

» . . . . Da efter tiltale og denne sags lejlighed er således for retten dømt og afsagt. Som by- og herredsfoged Rasmus Christensen Leth, i allerunderdanigst følge hans kongelige majestæts lov, efter en del Horsens-skomagere anmodning på rettens vegne og efter sit embeds pligt med tiltagne mænd haver været med dennem i Nim præstegård, hvor en del huder af præstens hustru sammesteds til forprang skal være indkiøbt og oplagt, og antruffen en stor del deraf — i tallet 72 —, som bemeldte by- og herredsfoged haver ladet bringe til Horsens og der vurdere, samt på rådhuset under forvaring og arrest til sagens uddrag oplagt.

Hr. Erik Bang derimod under sagens drift på sin hustrus vegne haver gjort dette påfund, at en 22—24 stk. deraf skal have været af deres egen slagtning for dette og afvigte år.

Fået madame Koplovs tilståelse, at hun haver 6 stk. derimellem. Så og frembragt en del samme sognefolk, efter hvis udsigende præstekonen, nogle i pant — nogle i forvaring — nogle til forhandling, og nogle for rene kiøb, af dennem har bekommet, som i de ved retten derom erhvervede

her tilførte tingsvidner videre anmeldes. Da hvad sig de 22 à 24 stk. huder angår, som han foregiver at være af hans egen slagtning, bliver fra denne arrest udvalgt. Eftersom samme hans foregivende med hans steddatter, Anne Sophie Ulrikka, og hans tjenestekarl Svend Pedersens udsigende bekræftes, skønt ingen af dem bevidner, at samme huder var iblandt, eller at slig andel quæg til præstegårdens brug consumeredes.²²⁾

Men madame Koplovs andragende om 6 huder, hun skal have deriblandt, kan ikke i værdi ansees, da hendes egen beretning ikke er noget bevis. Da hun ved hudernes bortførelse blev tilbuden — om så var — dennem at udtage, haver hun sig erklæret hverken at vide lød²³⁾ eller mærke derpå eller sig nogen deraf at kunne vedkiende.

Så kan bøndernes foregivende om de huder, de enten i betaling eller til forhandling præstens hustru skal have overladt, accepteres, efterdi enhver ikun for sig herom vidner i deres egen sag. Men eftersom med tingsvidner — overflødig nok — er bevist, at ovenmeldte hr. Erik Bangs hustru ikke alene i sit eget hus har afkiøbt bønderne en del huder for penge og varer; men endog ved hendes datter Anne Sophie Ulrikka af Nim — ved sin svigersøn Laurs Jørgensen, — ved sin tjenestekarl Svend Pedersen og ved sin svoger Ditlef Juell af Uth og ved Peder Kræmmer af Nøttrup haver ladet omkring i Stjernholm²⁴⁾ og Skanderborg amter adskillige steder be-

tinge, indkiøbe og afhandle en stor del huder samme år, for sendte penge og varer til sin beskikkede, som dette indkiøb eller betingning på samme steder skulle forrette, da og nogle steder betinget huderne, før end fæet vorde slagtet, og i så måde noksom overbevist at have begået dette rygtbare landprang.

Så ser jeg ej rettere herudi at kan kiende, end indbemeldte 22 stk., der skal være af præstens egen slagtning, igen kommer ham til gode. De øvrige 50 stk. jo bør efter loven være forbrudt og af hans majestæt hjemfalden, og når de ved auktion til den højest bydende bliver gjort i penge, dette beløb efter beskatningens fradragelse ved loven at deles.²⁵⁾

Og svarer hr. Erik Bang til denne sags betaling 24 rigsdaler, alt inden 15 dage, eller derfor at lide efter loven, og henfalder dermed alle de fornærmelige ord under sagen af parterne af sig selv.

Til bekræftelse.

Datum Stensballe den 22. februari
anno 1726.

Niels Jørgensen Winther.

Læst for retten på Voer-Nim herredsting. Fredagen den 22. februari
anno 1726.

Peder Woetman.«

Også set med nutids øjne må sagen vist betragtes som retfærdigt afgjort, og loven må siges at være håndhævet uden urimelig hårdhed. Dog tør man næppe se helt bort fra, at dommens

mildhed kan have sin grund i den sagsøgtes sociale position.

Således endte da dette forsøg på at omgå købstædernes privilegier, og således endte en indbringende handelskarriere for den vindskibelige præstekone i Nim.

Bemærkninger:

- 1) Forprang: Opkøb på landet eller uden for byporten af varer, som bønderne ellers ville have bragt til torvs; noget sådant stred mod købstædernes privilegium på handel og håndværk og var derfor strafbart siden middelalderen og indtil næringsloven af 1857.
- 2) Voer-Nim herredsting holdtes på dette tidspunkt i Gjedved.
- 3) Bjerre- og Hatting herreder var 1688 blevet lagt sammen med fælles tingsted »østen for Stenderup i skoven«. Her var tingstedet vistnok endnu i 1725, men flyttedes snart efter til Bjerre Mark nær Braa.
- 4) De »tvende tiltagne mænd« skal som uvildige opveje eensidigheden i skomagerens senere vidnesbyrd.
- 5) Jørgen Jensen var byfogedens nevø.
- 6) Inquirering = efterforskning.
- 7) Stente = overgang over et gærde, bestående af indsatte trætrin.
- 8) Muligvis har Jørgen Jensen, der jo var Nimbo, prøvet at advare præsten mod det forestående.
- 9) Dette fremhæver byfogeden for at imødegå en senere klage over hærværk; ifølge tjenestefolkene senere anførte vidnesbyrd var det gået anderledes voldsomt til.
- 10) Uddrag = oplkning.
- 11) Consentere = samtykke i.
- 12) Undsige = true.
- 13) Horsens Rådhus lå i 1725 samme sted som det nuværende, på Søndergades østlige hjørne til Rådhusstræde, dengang »Provstegyden«, men den daværende rådhusbygning, der var opført 1586, er senere nedrevet (1854).
- 14) At præsten er uvidende endogså med hensyn til sine forretninger vedrørende hans menigheder, må betyde, at han har overladt sin hustru styrelsen af den praktiske del af hans embedsførelse.
- 15) Landprang: Betegnelse for handling i landdistrikterne, hvilken var ulovlig, idet købstæderne havde eneret derpå. Forbudet ophævedes ved næringsloven 1857 (fuldstændigt dog først 1920).
- 16) Oldermænd vil have oplyst, om præstekonen i Nim har opkøbet af huder i kommission af Århus-skomagerne.
- 17) Deger = mængdemål for skind og huder = 1/2 snes.
- 18) Comsumption = forbrugsafgift på varer, fremstillet her i landet; blev i købstæderne opkrævet i havnene og ved portene. Skomager Ibsen er altså gået ind på, at han skal betale forbrugsafgiften ved byporten i Århus af de huder, som præstekonen nu vil sælge ham.
- 19) Stensballegård Gods havde i hvert fald fra Kristian I's tid udgjort et selvstændigt retsområde, et birk, hvor dommeren udnævntes af godsejeren; birket ophævedes 1919.
- 20) Sættedommer = en stedfortrædende dommer, der beskikkes i stedet for den ordinære dommer, når denne — som her — selv er indblandet i den pågældende sag.
- 21) »det mig tilsendte«: der må være tale om en kopi af klageskriftet fra skomagerens oldermænd.
- 22) Da der alligevel er bevismateriale nok, vælger retten at udelade de 24 huder, som præsten påstår at hidrøre fra hans egen slagtning, idet man diskret opgiver at efterforske sandsynligheden af, at præstegårdens forbrug er på en til to hele okser om måneden.
- 23) Lød = farve. Da fru Koplov ikke kan identificere de af hende indleverede huder, og hun ingen uvildige vidner kan skaffe, bortfalder hendes udsagn som bevismateriale i præstens favør.
- 24) Stjernholm Amt oprettedes 1660 og omfattede Nim, Hatting og Bjærgø herreder; amtet ophævedes 1799.
- 25) Deles, nemlig mellem statsmagten, repræsenteret af amtsforvalteren i Skanderborg, og den forurettede part, d. v. s. skomagerlauget i Horsens.

Kirkeskibet i Øster Starup

Af Sigvard Skov.

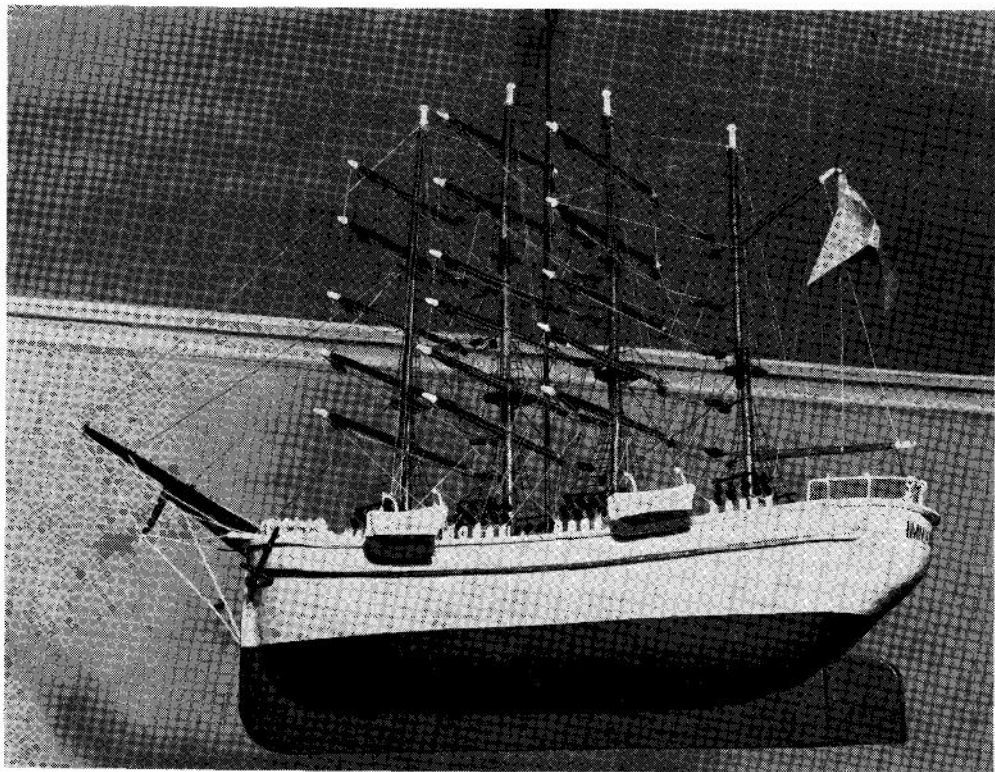
Der hænger adskillige kirkeskibe i danske kirker, så mange at en skibsmodel under bjælkeloft eller hvælving er blevet et helt selvfølgeligt stykke kirkeinventar, som man nødtigt undværer, enten kirken nu ligger i nærheden af havet eller ikke. Nogle kirker har endog flere skibe, og det skal da nok være sådan, at drenge i mange aldre af og til har ladet tankerne gå på langfart med disse pyntelige og velriggede sejlere i stedet for at lytte opmærksomt til præstens udlægning af dagens tekst. Om den skik at ophænge kirkeskibe har Søfartsmuseets nuværende leder, Henning Henningsen, skrevet et udmærket værk,¹⁾ der gør omhyggeligt rede for alle bevarede skibe og for de skikke og den folketro, der knytter sig hertil. I et par mindre afhandlinger har han bragt supplerende oplysninger om skibe i Vejle Amt.²⁾

Når kirkeskibet i Øster Starup nu skal fremdrages her til nærmere betragtning, skyldes det hverken alder, historie eller æstetisk værdi, men blot det, at der til skibet er blevet knyttet en tradition, som Henningsen kloge- ligt har taget et forsigtigt forbehold overfor, og som ikke kan være rigtig.

Den bør derfor anholdes, inden den bliver en historisk kendsgerning. Skibet dateres til ca. 1740³⁾ og henføres til kapellet i Støvringgård kloster ved Randers fjord. Imidlertid vides indtil videre intet om noget kirkeskib på Støvringgård fra klostrets oprettelse i 1735, til det her omhandlede skib dukker op omkring 1928.

Da nu skibet af anden anledning blev taget ned og inden fornyet op- hængning nænsomt soigneret af S. Schjøtz-Pedersen, Koldinghusmuseets tidligere konservator, var der lejlighed til et nøjere studium af modellen. Skibet er rigget som en fire-mastet bark, hvad ingenlunde lader sig forene med en datering til ca. 1740. Bar- ker med fire master kendes først fra anden halvdel af forrige århundrede. Dog omrigninger er set før; men intet tydede i den retning. Skroget er tem- melig klodset udført, har intet af klipper-tidens skarpe elegance, må følgelig henføres til en senere tid, da også sejlskibe nærmede sig dampski- benes skrogformer. Det går ganske vel sammen med rigningen, og man vil da sætte skibets tilblivelse til tiden ca. 1900—1910.

Skibet bærer nu navnet »Immanuel«,

Kirkeskibet »Immanuel« i Øster Starup kirke.

hvilket er udlagt: Gud med os, et navn som følgelig bæres af adskillige skibe. Det giver altså ingen vejledning. Måske er navnet først givet ved skibets overgang til kirkeskib. Men en fire-mastet, hvidmalet bark leder usøgt tanken hen på skoleskibet »Viking«, bygget i 1906. I årene 1915–28 indgik »Viking« i DFDS's flåde, og i 1951 fik skibet sin formentlig sidste destination som museumsskib i Göteborgs havn,⁴⁾ som en af tidens sidste store sejlere. »Viking«'s stejle stævn og runde hæk genfindes på modellen; men ellers er der ikke tale om nogen

form for naturtro gengivelse. Nogen helt sikker forbindelse mellem modellen og et virkeligt skib vil nok vanskeligt kunne påvises. »Immanuel« må snarere betragtes som sømandshusflid end som et rigtigt modelskib i korrekt målestoksforhold. Ikke alle sømænd er nu engang lige fingersnilde, og heller ikke bolværksmatroser kan udelukkes som skibsbyggere i det lille format.

Samme år – 1928 – som »Viking« solgtes til Åland⁵⁾ og satte det blå-hvide flag i stedet for danebrog, skændedes »Immanuel« til Øster Starup kir-

ke. Det vides, at giveren, der ønskede at være anonym, havde erhvervet skibet i Århus efter en avisannonce og af sælgeren fået meddelt den gale proveniens og fejlagtige datering, som formentlig begge kan henvises til de sagn, der savner virkelighedsgrundlag. For det kan på ingen måde gå an, at et kirkeskib sejler under falsk flag eller med utroværdige skibspapirer. Omdateringen og omvurderingen forringer på ingen måde giveren og hans smukke tanke. Det kan endda siges, at det måske ikke havde været så ubetinget lykkeligt, om et kirkeskib løsrevet fra det milieu, hvortil det var skabt, skulle pryde den statelige gra-

nitkirke i Øster Starup. Det kunne let få præg af nødhavn eller ligefrem stranding. Det man fik juleaften 1928 var et jævnt og uprætentiøst kirkeskib fra den tid, da de sidste storsejlere endnu viste hvide sejl og dansk flag over verdenshavene. og det er da heller ikke så helt lidt.

Noter.

- 1) Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester, Kbhvn. 1950.
- 2) Kirkeskibet i Sct. Nicolai kirke i Kolding; Vejle Amts Årbog 1965, 71-79. Kirkeskib i Sønder Bjert kirke; V. A. A. 1969, 57-62.
- 3) Trap; Vejle Amt, 1208, Kbhvn. 1964.
- 4) Olof Traung; 4/m barken Viking; Unda Maris 1950, 37-44.
- 5) L. Grönstrand: Fyrmastbarken Viking; Ålands Sjöfart 1967, 67-69.

Ejendommelig oldtidsbrønd

(Brønden sat af fire egetræsplader)

Af *Leo Novrup*.

Under dræningsarbejde er der hos gdr. Christian Laursen, »Givskov«, Give, fundet en træsat brønd fra oldtiden. En gravemaskine stødte mod brønden, og da man for en del år siden på samme mark var stødt på en tilsvarende brønd, var man straks klar over, hvad det var, man var stødt på og indstillede arbejdet. — Vejle museum blev underrettet, og jeg gik i gang med undersøgelsen.

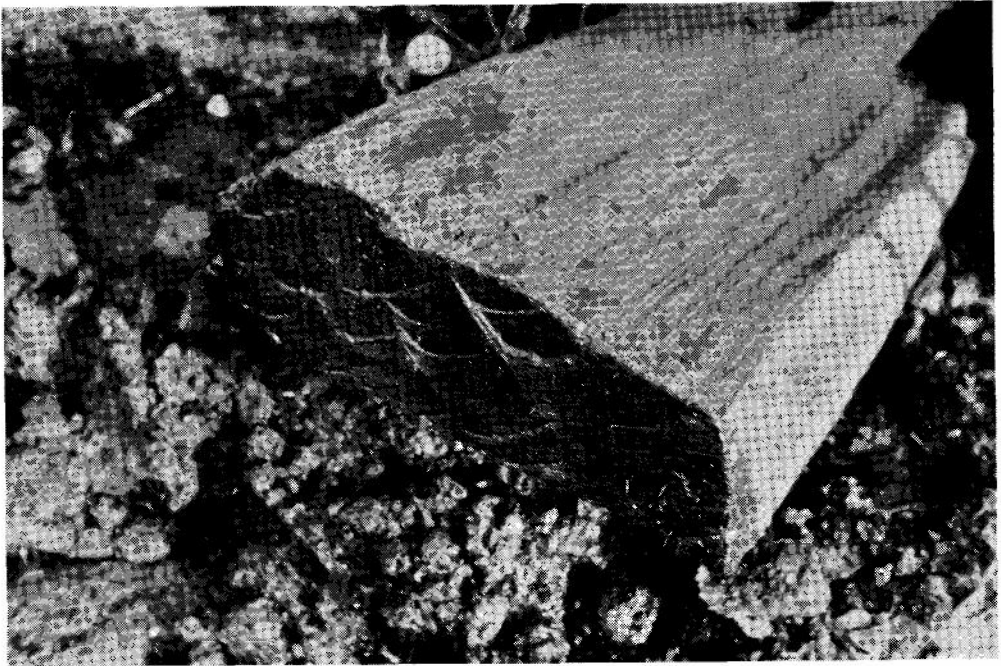
Det viste sig, at brønden var firkan- tet og sat af fire, store egeplader, der var kløvet ud fra et stort egetræ og tilhugget med økse i enderne. Her sås øksehuggene meget tydeligt. Brøndens to langsider i øst og vest var 85 cm lange og i nord og syd 70 cm. Træet var nedgravet i en dybde på ca. 1 m. Det havde en tykkelse på omkring 10 cm og var endnu hårdt og temmelig frisk. Brønden var gravet gennem et lerlag ned til et sandlag, som endnu gav rigeligt vand, så der måtte øses under udgravningen. I brøndens fire hjørner var der stukket en rundstok ned for at støtte siderne. Disse stokke havde en diameter på 3–4½ cm og var ikke af eg. De var med to eller tre øksehug tilspidset forneden, så man nemt kunne stikke dem ned i

sandet. Så vidt jeg kunne se, var disse støttestokke af el eller hassel.

Omkring brønden var der en uregel- mæssig stenlægning på tre til fire ræk- ker sten, som lå i to til tre lag af såvel mindre som større. Særlig i øst- og vestsiden lå der foroven hovedstore sten, som muligvis har tjent som støt- te for en stor overligger, som fandtes på bunden af brønden, hvor den stod på kant. Denne granitsten var tilhug- get i firkant og havde en længde på 80 cm, en bredde på 45 cm og en tyk- kelse på 15 cm. Da denne sten ikke har kunnet tildække hele brønden, har der muligvis også været et trælåg, dengang man i oldtiden benyttede brønden.

Mellem stenene og i brønden fand- tes en del potteskår, som kan tidsfæste brønden. — Professor, dr. phil. C. J. Becker, som fik skårene til bestem- melse, skriver til mig: »De indsendte skår fra brønden er ældre jernalder og sandsynligvis ældre romersk jern- alder, men både rand og ører er knap nok så karakteristiske, at jeg tør give en hel sikker vurdering. Muligheden for, at der er tale om yngre romersk jernalder foreligger også.

Lige i øjeblikket husker jeg ikke

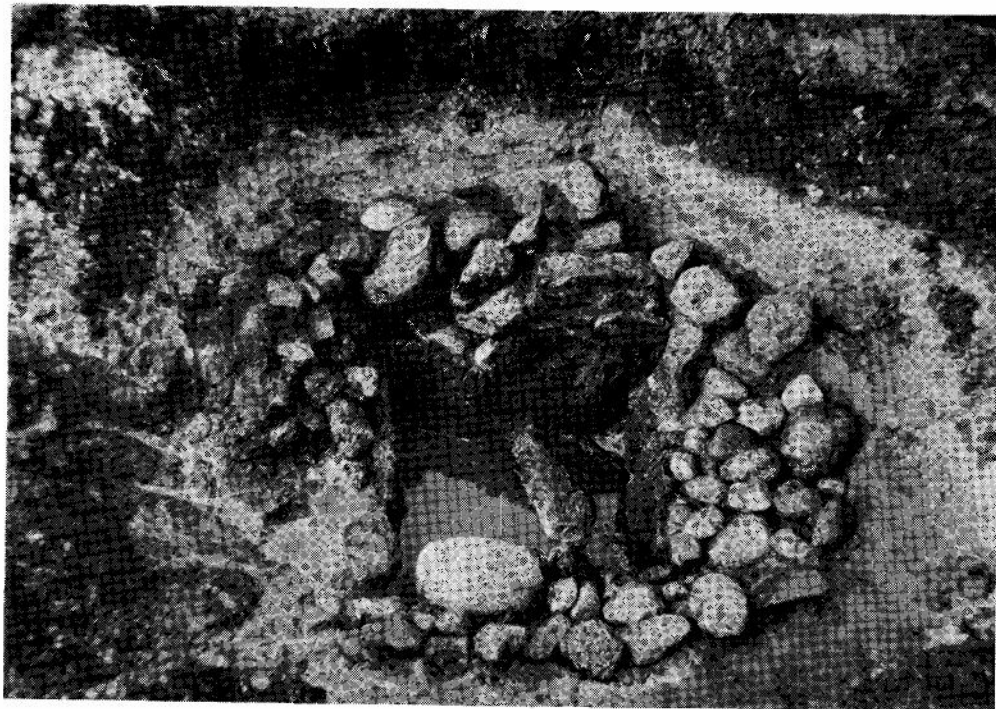
Her ses mærker af øksehuggene i egestykket.

(Fot. Leo Novrup.)

Rundstokkens tilspidsede ende.

(Fot. Leo Novrup.)

Brønden set fra vest. Den flade dækningssten dukker op af vandet.

(Fot. Leo Novrup.)

nogen brønd fra samme tid, som ser ud som Deres. Det betyder ikke ret meget, da jeg ikke har så forfærdelig godt kendskab til den slags. Normalt plejer den ældre jernalders brønde at være af lidt anden type, enten med en udhulet træstamme eller med planker, der er sat ned som efterligning af en sådan stamme. Fra Nordjylland kender jeg også brønde med risfletning. Fra yngste del af jernalderen og fra middelalderen er brønde med vandret liggende planker i firkant ret almin-

delige. Men det er altsammen former, som ikke svarer til Deres.«

Det ser altså ud til, at vi med »Givskov«-brønden har fundet en ny type på vore oldtidsbrønde. Det var derfor godt, at ejeren underrettede Vejle museum, så en undersøgelse kunne finde sted.

Såvel de fundne skår som rundstokkene og det stykke af brøndens træside, som gravemaskinen løftede op, findes nu på Vejle museum.

Jelling marked

(omkring 1908)

Af Fr. Joh. Ring.

To gange om året (maj og september) holdtes Jelling marked på kromandens mark — d.v.s. markedet begynder allerede ved »Dogepaladset« (Jellings første toetages hus, nu nedrevet), — hvor Jens Peder Knabberup (udt. Knauerup) udstiller sine huggehusprodukter: hulskovle, krattere¹⁾ og klaptræer²⁾ m. m. — i dag har han ikke tid til at holde foredrag; tilbudet lyder ellers: A har trej foredrag: Om 64, om heste og om mæ-sjel.

Bygaden — d. v. s. landevejen, som nu hedder hovedvej 13 — er bleven handelsplads. Langs den vestlige husrække står en lang række heste. Prangere i deres »mørkehvide« markedskitler udfolder en særegen veltalenhed: »Hun traver Fanden gale mig som det rene lammefrikassé« — kan det være bedre? Der pruttes og klaskes i hænder, indtil det endelige tilslag falder, og der drikkes lidkøb³⁾ i kroens »slyngelstue« eller et beværtningstelt.

Mellem kroen og det gamle posthus dannes en hel »gågade« af boder som indgang til »hvor det foregår«: telte med udsalg af »ægte Kristiansfelder Honningkager«; hvor ægte de er skal

lades usagt. Med sukkersød stemme indbyder de hoftebrede madamner: »Værsgo, skal vi handle, lille ven.« Diskene lugner af rødmaledede kagemænd og -koner og hjerter med »afføringsbilleder« og hjerte-smertefyldte vers på.

Her er skydetelte, pladespil og kraftprøver; de sidste har særlig tiltrækning for unge kraftkarle, der svinger de tunge køller for at drive en jernklods til tops i masten, så det ringer på klokken, og der råbes Herkules! Værstati' — 6 slag for 25 øre!

Her er mange folk. Midt i mylderet vralter »Sølle-Søren« rundt med kasketten i nakken og en triangel bundet på armen; den akkompagnerer hans sange. »Å, Anne Margrete, hold døren på klem« — eller »hjem jeg ville så gerne, hjem til min fødestavn — æ der hvor jeg som lille — æ hvisked mo'jers navn — æ« — super rubato⁴⁾, foredrag.

Inde på pladsen konkurrerer karusellen og luftgyngerne med hver sit »orgel« — det lyder af noget mere end »lirekasse«. Her er lejlighed til at spendere på »æ markenskjærrest« en tur i »æ kjøresell« — 10 øre til hest,

Vesterbydammen, »smededammen« i Jelling omkring århundredeskiftet.

5 øre til vogns — eller en tur i luftgynge; dristige kavalere sætter gondolen helt op, så den rører sejlet, pigen hviner, og »gyngehøvdingen« bandede og slår bremsene i. Rigtig hornmusik — »cirkus-musik« gjalder fra paraden foran cirkusteltet; som oftest er det Cirkus Mundeling; denne gang til en afveksling det lidt større Cirkus Schmidt, som reklamerer med det eneste stående verdensnummer: Robert og Hulda rider ungarsk steppepost.

Midt i mylderet har Niels Fisker åben beværtning: en bordplade på skraver;⁵⁾ her serveres 10 øres franskbrød med en røget sild og et glas hvidtøl fra ankeret for bordenden. Pølser koges på en primus — »væsgo, de hrr. studenterne. Skal det være en

pølse?» — Men de herrer er mere interesseret i åndeligt traktement. Lige ved beværtningen har manden med fonografen⁶⁾ stude, og lytterne står med gummislanger i ørerne og ler. Hvad griner de af? Nej så er der mere skrald og skrat i grammofonen, som har afløst lirekassen. Både »Æbeltoftvisen« og »Pigen fra Samsø« er på repertoiret, sunget af skuespiller Chr. Schrøder. Et hjemmelavet skilt bekendtgør, at manden — »har lagt 16 år på sygesengen; har kone og 3 børn«. Efter hvert nummer går hatten rundt til fordel for konen og de tre.

En lille klynge »studenterne« samler sig om en ældre herre med fuldskæg og bowlerhat, der præsenterer sig som »digteren Karl Larsen fra Bjerlev« og

»Kongens Zigeunere« på Jelling marked 1908.

falbyder en ny og sørgelig vise om ulykkelig kærlighed og dens grumme følger. »Ja, a har sjell lavet' den. Det er værkli passieret, det var ovre i Ildved.« »Ja, tak, men vi vil hellere høre ham improvisere.« En tøjre ofres på kunstens alter, og digteren synger:

»Her står jo de seminarister, ja vel, og ser på mig, ja, og ser på mig, med piber i munden og briller på, og der står jo en med en overskæg. Med min hakke, min skovl og min spade.«

Mens man lytter til improvisatoren, står en vaskeægte (men uvasket) zigeunerske og betragter de unge mænd; hun er sorthåret og sortøjjet, klædt i en farverig dragt, der fremhæver hendes kvindelige ynder, og behængt med en stor ravperlekrans og sølvsmykker. Nu glider hun ind i flokken, gnider sig kattekælent op ad sit udsete offer og griber den unge mands hånd. — »Kom! skal spå dig!« — »O, du har har mange smukke piger elsker på dig! Læg en lille silverpenge i hånden — skal spå dig.« Men trods de forførende blikke bliver der ingen forret-

ning — den unge mand har ingen silverpenge at ofre på det.

Vi slår et slag om ad kreaturmarkedet, der i al stiltfærdighed foregår i udkanten af pladsen; men vi skal vel vogte os for at blamere os som seminaristen, der ville agere sagkyndig og prangede om en ko, men følte i den gale side efter kalven i den!

Nu gjalder det henne fra gøglernes telte, der står som rækkehuse bag posthusets have: Hallo! Halløj! Halløj! Det tyvende århundredes største vidunder! En levende ko med seks ben! Jeg udlover 1000 kr. til den, der kan bevise, at det er humbug. Dyret er solgt til Veterinærskolen i København og skal om kort tid afgå dertil. Benyt lejligheden. Entreen er kun 10 øre! (Det stakkels kreatur havde virkelig et par forkrøblede forben på ryggen).

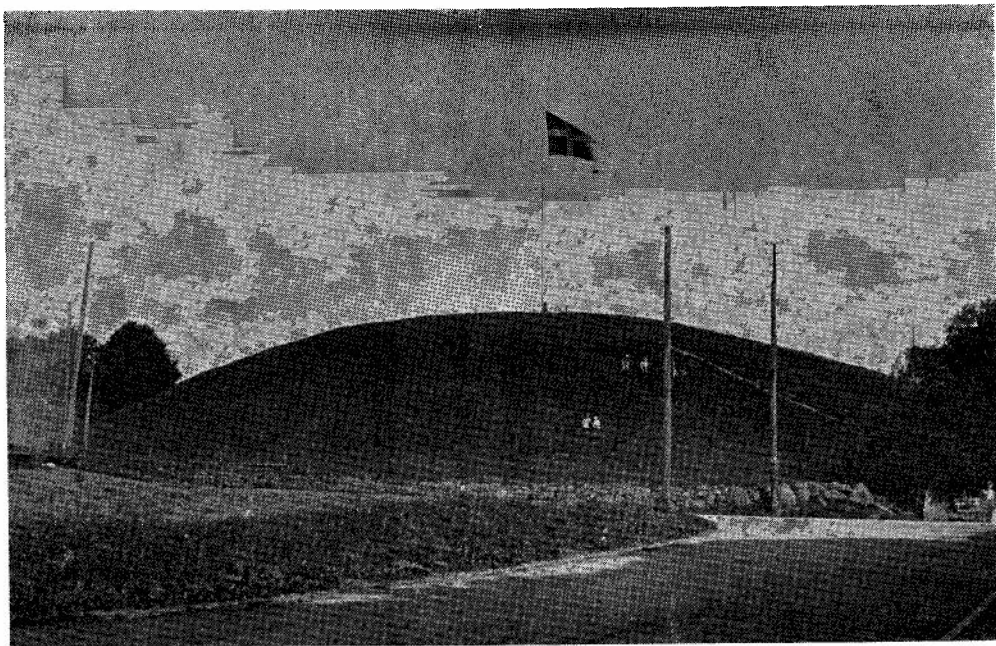
I naboteltet forevises *en levende havfrue* fanget i Det røde Hav. Liggende på et bord med sin lille unge ved det nøgne bryst og en sølvglinsende hale strittende til vejrs, omvundet med havblåt tyll, udsynger hun sin brændende længsel efter sin hjemstav — Det røde Hav — på forbausende godt og forståeligt dansk!

Hendes sang overdøves af pågående klokkeringning og reklamebrøl: »Halløj! Halløj! Vørsarti de damer og herrer at træde ind i rovdyrburet. Det er noget ganske enestående, lærerigt og ingtressant, der her bydes Dem til spotpris. Russisk-sibiriske steppeulve. Ruslands største landeplage, der om vinteren overfalder landsbyerne og styrter sig over de ulykkelige mennesker,

som De ser her på billedet. Og her er Nordens eneste dyretæmmerske miss Harrietta. Hun optræder med sine enestående dresserede slanger og giftreptilier. Der er skrevet spalte op og spalte ned i provinspressen om Nordens eneste dyretæmmerske miss Harrietta! Løser nu billetter, mine damer og herrer. Entreen er kun 25 øre for voksne og 10 øre for børn. Det er ikke humbug, vi viser Dem, men noget virkelig ingtressant og lærerigt. Miss Harrietta trækker sig nu tilbage og forestillingen tager sin begyndelse!« Skibsklokken drøner igen og en pistol skydes af op i luften. — »Det var sidste singenal! Rasker på mens der er plads!«

Også professor Labri⁷⁾ er kommen til Jelling marked. Hans teltfacade fremviser en fantastisk komposition i stærke farver: en kødhungrende karnibal viser tænder mellem dansende skeletter i en mægtig sky af krudtrøg fra en kanon; oven over, hvor himlen endnu er klar, svæver en trikotklædt dame mellem grinende smådjævle med og uden horn og sorte vinger — altsammen baggrund for professoren, som nu viser sig på paraden iført en blomstret kimono — en friserkåbe i overstørrelse, og høj hat, svingende sin sorte tryllestav af »ægte ibenholdt, skåret af et pæretræ i Kerteminde.«

Han kniber det højre øje i, så munden bliver helt skæv, når han taler, og tungespidsen stikker jævnlig frem for at fugte den højre mundvig — det må være den vej ordene slipper ud. Stemmen er ikke stor, men godt slidt til,

Gorms høj omkring 1900.

så den skærer gennem larmen, og med en tungfærdighed så rivende, at man uvilkårlig snapper efter vejret, affyrer han nu sin remse ganske uden pointering af dens uhyrligheder:

»Halløj! Halløj! De ærede herskaber, videnskaber og lidenskaber og landskaber og selskaber fra Samsø med omliggende landsogne. Her ser De verdens største kæltring, gøglernes konge, den verdensberømte professor Labri, født på hjørnet af Kap Horn og Kristi himmelfartsdag, med vinduesglas for det ene øje og brokbind for det andet, knækkede øjenbryn og flødeskum på hjernen, fodsved under tungten og trappetrin i ryggraden og hår på knæskallerne . . . .«

Inde i teltet er et hjørne skjult af

et broget gardin. Professoren indleder med en opfordring: »Skal vi begynde med at klappe, så tror de udenfor, at vi morer os. Bravo!! Bravo!!« råber professoren, mens vi alle klapper . . . . Ustandselig flabrer ordene ud af den skæve mund, mens professoren opererer; han trækker en mægtig hestetand ud af munden på en ung dame, der naturligvis rødmer; han finder en patteflaske eller et par dametrusser i inderlommen på en ældre herre og laver forskellige forsvindingsnumre med ure og mønter, lutter små enkle tricks. Sidste nummer: »Må jeg låne en cigar?« Straks er der beredvillige udlånere parat. »Må jeg gøre ved den, hvad jeg vil, når den ingen skade ta'r? Tak! så vil jeg beholde den og ryge

den; i næste forestilling vil De se valmuerne komme til syne i røgen.

.... Det er absolut uigenkaldeligt sidste forestilling, for siden Klaus Berntsen indførte forlystelsesskatten, er der ikke noget ved det hele; jeg pakker hele gøjemøget sammen og sender det til ham; så kan han katten knurre mig selv rejse landet rundt og indkassere forlystelsesskatten. Men jeg trækker mig tilbage til Vorbasse Fatiggård, der ligger ved Vorbasse Krigshavn, hvor jeg vil tilbringe tiden med at malke kaniner og strigle høns. Farvell! og mange tak! Og undskyld at De har opholdt mig så længe.« — Hvorpå han iler ud på paraden for at begynde forfra: »Se, hvor folk er glade, hvor de har moret sig! I næste forestilling ....« o.s.v.

Jo, vi smiler og ser glade ud, for vi har »fået noget med hjem« fra professorens forelæsning. For at hvile ørerne lidt søger vi hen ad savmøllen til; her er markedets mest stilfærdige hjørne, hvor de bønder, som har frugt at sælge, holder med deres vogne. Cox pomona var dengang det fineste æble — bortset fra gravenstener, som i Jelling kun kendtes fra romaner og fjerne sagn. Og så er her rigtige, ægte jydepotter til fals. Vi køber et par cox pomona og sætter os på en af de mange træstammer ved savmøllen; her er overblik over markedets myldrende liv. Nu kan vi egentlig godt

slutte af og gå hjem; vel er det meget romantisk at se markedet i fakkelskær, men aftenen er kølig og byder kun på offentlig bal i kroens pavillon, fulde mænd og diverse slagsmål, som det er bedst at holde sig udenfor.

Noter (ved J. Heltoft):

- 1) Krattere: river af træ med ca. 5 lange tænder; brugtes til at rive nylig høstet korn sammen med.
- 2) Klaptræer: hovedtøj til heste og får, bestående af to smalle stykker træ, anbragt på hver side af dyrets hoved og forbundet over og under det med reb samt et tøj.
- 3) Lidkøb: som regel øl eller punch, som sælger og køber nød i et beværtningstelt efter afslutning af handel.
- 4) Super rubato: alt for fri gengivelse af komposition.
- 5) Skraver: rektangulært underlag til korn eller hølæs, bestående af ligeløbende og krydsgående brædder; lagdes på en kassevogn og dannede en bred, fast og jævn flade, hvorpå neg eller høl byggedes op til et læs.
- 6) Fonograf: apparat, der kan nedskrive og gengive lyd; opfundet 1877 af Edison.
- 7) Professor Labri: Johannes Marius Dines Petersen, født 1863 i Nyborg, død 1934 i Odense; markedsøgler, der altid optrådte i en slidt diplomatfrakke, med en for stor høj hat på hovedet og en fortygget cigar i munden. Navnet Labri var en forvanskning af Labori, navn på en fransk advokat, som omkring århundredskiftet blev verdenskendt som forsvarer for hovedpersonen i Dreyfus-affæren. — Labri, der udnævnte sig selv til professor, ændrede vistnok navnet Labori til Labri, fordi det skulle rime på magi. (På fransk udtales navnet med stærkest tryk på slutstavelsen og svagest tryk på midterste stavelse, således at o-et vil være tilbøjelig til helt at forsvinde i hurtig tale.) Tribini på Dyrehavsbakken havde lært en del af Labri. (Efter Vejle Amts Folkeblad 5/8 1963 og 4/4 1969.)

Et glimt af den unge Worsaae

Ved *Carl Johan Frederiksen.*

Det efterfølgende, hidtil utrykte brev fra Vejles berømte søn, oldgranskeren J. J. A. Worsaae (1821—1885), findes i en samling breve til H. C. Andersens berømte veninde Henriette Wulff (1804—1858)¹⁾ og hendes broder, kaptajn i flåden Christian Wulff (1810—1856).²⁾

Brevsamlingen består udelukkende af breve sendt de to søskende under deres store rejse til dansk Vestindien og Nordamerika 1855—56. Til brevet knytter sig den tragiske omstændighed, at det ikke nåede modtageren. Han var afgået ved døden den 7. juni 1856.

I brevet nævnes forskellige personer, om hvem ganske kort kan oplyses: Henni er kælenavn for Christian og Henriette Wulffs nevø Hans Henrik Koch, den senere vice-admiral (1836—1903). Jørgen er den senere overlærer (lektor) i Randers Jørgen Hansen Koch (1829—1919) og Peter er den senere justitiarius Peter Koch (1832—1907). Alle de tre nævnte er sønner af kgl. bygmester professor Jørgen Hansen Koch (1787—1860) og Ida Koch (1806—1876), født Wulff, søster til Henriette og Christian Wulff.

De omtalte ministre var medlemmer af P. G. Bangs ministerium (12. 12. 1854—18. 10. 1856). Den ikke navngivne marineminister er O. V. Michelsen. Den som sidst udnævnt krigsminister må være oberst (ikke som Worsaae skriver kaptajn) C. C. Lundbye, der var minister fra 25. 5. 1856—18. 10. 1856.

¹⁾ Se Helge Topsøe-Jensen: H. C. Andersen og Henriette Wulff I—III (1959).

²⁾ Se Thomas Hansen Erslews forfatterleksikon, supplement, udgave 1963—64, bind III, side 689—90.

Den krenckelske sag var en ganske banal affære om en nu ukendt overordnet toldembedsmand i København, der kort fortalt havde misbrugt sin stilling til egen fordel.

Tscherning er den kendte frihedsforkæmper, P. A. Heibergs ven i Paris, den senere aktive politiker, krigsminister i Martsministeriet og oberst A. F. Tscherning (1795—1874).

Det lange intelligente og muntre brev rummer veldrejede skeptiske udtalelser om kunst, politik, litteratur, teater, studenter-skandinavisme og forlovelsesrygter om Worsaae. De afvises alle. Dog er det værd at nævne, at han året efter (1857) selv ægtede en Grevenkop-Castenschiold (Jacobine G.-C.).

Kjøbenhavn, den 26de Juni 1856.

Min kjære Ven!

Tak, hjertelig Tak for dit Brev. Det er tilvisse ikke første Gang, du har samlet gloende Kul paa mit Hoved. Men kjender jeg mig og dig ret, bliver det vistnok heller ikke den sidste. Det har ret glædet mig, at baade din Søster og du befinder sig saa vel i den nye Verden, men det har fornøjet mig endnu mere, at din Søster dog endnu ikke ganske har slaaet Haanden af den gamle Verden. Her kan være store Mangler, det ved Gud der er, men her er dog heller ikke saa ganske galt at være.

Dit sidste Brev modtog jeg netop

hos Kochs en Middag, da vi ved et lille Gilde feirede den smaa Henny's Udnævnelse til Lieutenant. Jeg kan ikke ret komme paa det Rene med, at Henny nu er Officer, men jeg tænker, at det har sin Oprindelse deraf, at jeg derved bliver betydelig ældre, hvilket man jo nødtigt vil tilstaa for sig selv. Det morede mig særdeles den første Gang, jeg saa ham paa Gaden med en stor trekantet Hat og store Epauletter. For hans Fader har det jo været en overordentlig Glæde, især da det ikke gik saa heldigt med Jørgen og Peter.

I Marinen veed jeg iøvrigt ikke andet Nyt, end at Hs. Exel. Marineministeren for kort siden er bleven gift (i hvilken Anledning han skal have sendt sine Børn 3 Maaneder ud af Huset), og at den nye Lønningslov for Marinens Officerer nu er vedtaget af Rigsraadet. Men, jeg vil sige som Berlings Avis ved vigtige Begivenheder udtrykker sig med diplomatisk Finhed: »hvilke følger det vil have, vil den nærmeste Fremtid vise«. Iøvrigt har du vel hørt om den fatale Krenckelske Sag. Han er nu tiltalt for en Commission af Admiral Seidelin, Assessor i Kriminalretten Købke og Assessor Skrike for Bedrageri, Misbrug af Embedsmyndighed og for at have forledet sine Undergivne til falske Forklaringer for Retten. Efter at Krenckel for kort siden i Fædrelandet og Dagbladet havde fremstillet sig som den fornærmede og haardt forurettede Mand, nedsattes denne Commission over ham, og Commissionen fandt Forhørene i den Grad grave-

J. J. A. Worsaae.

rende, at baade Krenckel og Flere foreløbig blev hensatte i Politiarresterne! Sagen har fra først af været meget ubetydelig, men den er saaledes forquaklet ved Løgn og allehaande Kunster, at Krenckel næppe mere staaer til at redde. Det er overordentlig sørgeligt for hans Familie. For ham selv synes man ikke at have saa stor Medlidenhed. Flere af hans Undergivne, som han har forlokket til falske Vidneforklaringer, ville ogsaa blive straffede. Capt. Holm skal foreløbig være constitueret paa Toldboden.

For imidlertid at komme til et glædeligere Thema, som ovenikjøbet dobbelt bør interessere os som haabefulde, giftefærdige Mænd, maa jeg fortælle Dig, at den seneste Tid, som Foraars-tiden i Almindelighed, har været rig paa Forlovelser. Først blev en ung Dame, med hvis Haand Rygtet længe

har bæret mig, Frøken Borregaard, forlovet med en cand. juris Sporon; senere blev Bartholin (Slesvigsk Ministerium) forlovet med den næstældste Frøken Castenskjold fra Frederikslund, og senest igjen forlovede den unge Grev Ahlefeldt i Garden og den unge Sehested-Juel fra Ravnholdt [sig] med Frøken Zütphen-Adler og Baronesse Holsten. Jeg anfører det saa omstændeligt, for at Du ikke inden Din Hjemkomst muligen skulde gjøre Dig Illusioner om, at Du kunde faae nogen af disse unge Damer. Thi, jeg har endnu ikke opgivet Haabet om at see Dig vel forsørget i Hymens Havn, selv for en Sømand siges denne Havn at være den bedste. Jeg kan nok forestille mig, at Du ved at læse dette, i det mindste tænker, at jeg bare kan passe mig selv. Men jeg vil dog lade Dig vide, at dette slet ikke er fornødent for mig, da andre uvedkommende Folk med den største Iver og Omhu passe mig, uden at jeg egentlig har anmodet dem derom. Efter at Frøken Borregaard nu er forlovet med en anden, og man saaledes ikke ret godt længere kan gifte mig med hende, smigrer jeg mig med at være Gjenstanden for et nyt Udkig. Jeg spadserede saaledes for nogle Dage siden paa Gaden med en Mand under Armen, som har nogle meget smukke Døtre, og strax Dagen efter hørte jeg, at jeg var bleven forlovet med det ene af disse Pigebørn. Min eneste Trøst er, at man hidtil har nævnet Damer, som har gjort min Smag Ære, men jeg bliver dog vel engang nødt til at gjøre

Ende paa alle disse Historier ved om sider at forsøge paa at løbe den Risiko, at faae Panden mod Væggen. Sagen er nu ovenikjøbet, at jeg rimeligvis skal flytte. Gamle Hvidt er, som Du formodentlig veed, død, hvorefter Gaarden er solgt til en jydsk Jyde fra Jylland, som sandsynligvis i den Grad vil klemme den Smule Fedt ud, der er tilbage paa Huusbeboerne i København, at jeg for at redde det Sidste, maa stikke af. Ja for hvor meget ere dog vi Mennesker ikke udsatte!

Naar man saa dog, under alle disse personlige og huuslige Misærer havde den Tilfredsstillelse, at det i det offentlige Liv gik godt fremad med Smagen og Politiken, saa var det altid Noget. Men i disse Retninger er det meget svært at spore nogen egentlig Bedring. Rigtignok paastaae visse Folk, at t. E. den nye nordiske Kuurs, hvis Hovedsærkjende mere er det nordiske Sujet, end den nordiske Behandlingsmaade, skal være i en saadan Stigning, at den om ikke lang Tid vil forbavse baade de Indfødte og den øvrige Verden. Det er en smuk Tanke og et smukt Haab. Men efter de hidtil udstillede Prøver har det, til trods for min bedste Villie, ikke været mig muligt at opdage den egentlig eiendommelig nordiske Kjærne eller den særegne nordiske Skjønhed. Vedkommende forsikre desuagtet, at om der endog er store og synlige Mangler, er det dog saa »deilig dybt følt«. Kan gjerne være. Men Kunstnerne har da været altfor gammelnordiske, idet de har forstaaet paa vore

Christian Wulff, kaptajn i flåden 1851–55. Litografi 1856 efter et af de daguerreotypen af Christian Wulff, som ifølge utrykt brev af 21. juli 1856 fra søsteren Ida til Henriette Wulff vides at have eksisteret, og hvoraf Worsaae ses at have ejet et. I samme brev udtrykkes ønsket om at få et af disse daguerreotypen litograferet.

Fædres Viis, at skjule deres Følelse med saadan Kunst, at den ikke har efterladt sig synlige Spor. Jeg er derfor endnu bange for, at hvis det bliver saaledes ved, vil der nok fremkaldes en Forbavselse i den civiliserede Verden, men en Forbavselse af en temmelig tvivlsom Natur. Kunsten bør i det Hele vistnok neppe tage Tjenestehos et politisk Parti. Den maa fremfor alt have Frihed til at følge Skjønhedens Idee, der i sit inderste Væsen dog kun er een og cosmopolitisk.

I Digtekunsten er desværre ogsaa Følelsen i den senere Tid altfor meget tilbagetrængt paa den ovennævnte gammelnordiske Viis, eftersom man næsten slet ikke mere mærker til den. Ogsaa den har slaaet sig til Politiken, i hvilken Sphære man daglig »digter«, og det Historier, som virkelig røbe en vidt uddanket Phantasie. Sandsen for slige prosaiske Digtninger maa være tiltaget meget betydeligt; thi jeg har oftere end før hørt udtale, selv af saakaldte dannede Folk, at de ikke holdt af at læse Vers! Det er saa eensformigt og trættende. Selv Oehlschlägers Vers er for alvorlige. Nu, Folk prise Stykker, man kan lee af; der faaer man dog noget Reelt for Pengene. I de allersidste Dage har Poesien i Politiken fornemmelig yttret sig ved de skandinaviske Studenters Sammenkomst i Upsala. Efter at den nye Arvefølge er vedtaget, og efter at det beleilige Øjeblik til muligen, at faae en skandinavisk Union istand er gaaet forbi i 1848 og 1849, drømmer man sig endnu rask væk ind i en nær forestaaende Sammensmeltning af de nordiske Riger. I den poetiske Ruus seer man ikke, at Sverige leer i Skjæget. Thi det turde være mere end en blot Formodning, at Sverige spekulerer stærkt i en Sønderlemmelse af den danske Stat, ved at Sverige nok vilde tage Sjælland og maaskee Fyen, men overlade Resten til Tydskland. Sverige er nemlig bange for at tage hele Danmark eller i al Fald for at blive forenet med det, da Danmark ejer saa store materielle og aandelige Kræfter,

og da det tilmed er saa demokratisk. Men for en slig Skandinavisme troer jeg, at enhver god Dansk maa betakke sig. Opretholdelsen af det gamle danske Rige gaer, idet mindste mig, fremfor Alt.

Du vil maaske, min kjære Ven, af disse Betragtninger udlede den Slutning, at jeg allerede er bleven en gammel adstadig, reaktionær Politiker, som klynker over, at Verden ikke er, som den var i min Ungdom. Men dette er dog ikke Tilfældet. Jeg erkjender fuldkomment, at vi leve i en mærkværdig Fremskridts-Periode, men jeg tør ikke nægte, at der jo paa samme Tid kan gives visse Aaremaal, i hvilken man maa vade gennem en heel Deel Dynd og Snavs med store Vand- og Transtøvler, for ikke at blive altfor tilsølet. Og en saadan Periode synes det mig virkelig, som om Europa har havt og tildeels har endnu. Om jeg tør yttre det for din Søster, forekommer det mig ogsaa, som om ikke engang det unge livsfriske Amerika er sluppen fri for en lignende Bevægelse. I det mindste er det sikkert, at Agtelsen for Amerika og dets Institutioner i den allernyeste Tid har faaet et meget betydeligt Knæk herovre. Man begynder at komme til Overbevisning om, at heller ikke disse ere frie for meget betydelige Misligheder og Farer.

Af vore gamle Venner og Bekjendte er der, som Du vel alt har seet i Bladene, flere der i den senere Tid er kommen til stor Ære og Værdighed. Wolfhagen er bleven Minister

for Slesvig, og bl. a. vor fede Ven Leuning skal i disse Dage være sprunget fra Fuldmægtig i Indenrigsministeriet til Departementschef i Justitsministeriet. Han skal fornemmelig have faaet den Opgave at indføre Juryvæsenet her, hvilket vistnok vil berøve ham noget af hans Fedme! Han er derhos nu en lykkelig Ægtemand. Det Gode er der unægtelig ved Tiden, at man aldeles pludselig kan blive til en stor Mand, ja til saa stor en Mand, at man let kunde komme til at skamme sig over sig selv. Der er nemlig Ingen længere sikker for at blive Minister; sidste Gang blev en Capitain Krigsminister, næste Gang venter man, at een af Tschernings veltjente Underofficerer af Artillerikontoret skal komme i Betragtning. Alle Grader ville saaledes efterhaanden blive repræsenterede, og Ligheds-Principet gjort Fyldest.

Jeg kan ikke sige Dig, hvormeget jeg længes efter at see Dig igjen og fornye vor gamle lune Passiar, naar vi sade hyggeligt sammen med Din Søster, om vi endog stundom vare lidt uenige i Politiken. Det var heller ikke til at udholde, naar Folk altid vare fuldkommen enige i Alt. Jeg glæder mig til at træffe sammen med din Søster og Dig til Efteraaret, naar mit urolige Sommerliv er endt. Jeg har allerede været paa flere Toure her i Sjælland. Om faa Dage gaer jeg til Norge med Naturforskerne, og derfra til Fyen, Slesvig og Jylland, saa jeg neppe igjen naaer Kjøbenhavn før sidst i September eller først i October.

Jeg har iforgaars modtaget en meget indstændig Opfordring til at komme til Edinborg, til et antiquarisk Møde i de sidste Dage af Juli, men saavel paa Grund af Naturforsker mødet i Christiania, som af flere andre Aarsager kan jeg desværre ikke give Møde hos mine mange skotske og engelske Venner. Imidlertid haaber jeg at kunne naae det et andet Aar; jeg kan ikke nægte, at mit Hjerte hænger endnu stærkt ved »Old England«, saavel paa Grund af dets Oldsager, som af dets kraftige Mænd og herlige Møer.

Og nu, min gamle Ven, vil jeg ikke smigre Dig, eller maaske snarere ængste Dig, ved Udsigten til mange lignende Skriverier. Du kjender mig nok, at naar jeg først kommer paa Reiser, bliver jeg endnu mindre skrivende, end før. Jeg vil imidlertid leve i det glade Haab, at vi Alle raske og fornøiede ville samles i Kongens Kjøbenhavn til Efteraaret. Med de hjerteligste Hilsener til din Søster og med tusinde do. do. til Dig selv forbliver jeg din uforanderlig hengivne

J. J. A. Worsaae.

Hr. Capitain Chr. Wulff.

Amerika.

Efter modtagelsen af budskabet om vennen Christian Wulffs død i det fremmede sendte Worsaae Henriette Wulff efterfølgende kondolencebrev, der ved sin hele affattelse viser os dets forfatter på højden af sin tids dannelse.

Kjøbenhavn, Kronprindsessegade 395,
d. 4.de Juli 1856.

Bedste Frøken

Jeg kan ikke sige Dem, med hvilken dyb og oprigtig Smerte jeg idag har modtaget det ligesaa uventede, som sørgelige Budskab om min ædle, uforglemmelige Vens Bortgang fra dette Liv. Men Efterretningen er mig endnu saa ny, saa overvældende, at jeg ikke hidtil ret har kunnet fatte den. Hvert Øjeblik søger jeg at foregjøgle mig, at det er en tung Drøm; at han endnu lever og længe vil leve til Glæde og Velsignelse for os Alle. Desværre afløses igien disse Phantasibilleder kun altfor snart af et sandere Billede, af Dem, den forladte, dybtmedbøjede Søster, som fjernt fra Deres Egne begræder Deres hjertenselskede herlige Broder!

Men, bedste Frøken, midt i Deres dybe og bitreste Sorg maae det være Dem en Trøst at vide, at Deres Smerte deles her ikke alene af Slægt og nærmeste Venner, men at den ogsaa deles almindelig af Alle, som paa nogen-somhelst Maade har staaet i Forhold til ham. Jeg kan med Sandhed sige, at de Mange, til hvem jeg idag har meddelt det sørgelige Budskab, har bevidnet deres oprigtigste og mest uskrømtede Deltagelse. Navnlig har Dr. Courländer bedet mig indstændig at sige Dem, hvor dybt han beklager Tabet af Deres fortræffelige Broder, og hvor oprigtig han ønsker Dem Kraft til at bære Deres tunge Skjæbne.

For ikkun otte Dage siden var jeg

hos Deres Søster, for at erkjendige mig om Deres Opholdssted, og for at kunne afsende et Brev til Deres Broder (under Adresse Washington Danish Legation), som nu maaske forlængst er i Deres Hænder. Vi vare da begge opfyldt af de gladeste Forventninger om et lykkeligt Sammentræf med Dem og Deres Broder til Efteraaret, og De vil af mit Brev erfare, hvor liden Ahnelse jeg dengang havde om den ulykkelige Begivenhed, som alt da var indtraadt. Jeg maa nu see efterhaanden at gjøre mig fortrolig med den sørgelige Vished, at jeg har mistet min bedste, min oprigtigste Ven, hvis Lige, jeg næppe mere vil finde i denne Verden, og hvis Minde derfor ogsaa altid skal være mig helligt og ufordunklet.

Thi var der nogen, som udenfor hans Familie og Barndomskreds tilfulde kjendte hans ædle, trofaste Hjerter, hans ridderlige Opoffrelse, hans aabne Sands for alt Smukt og Stort i Livet, da tør jeg nok sige, at det maaske var mig, som gjennem flere Aar næsten daglig var Vidne til hans Sjæls Reenhed og Adel. Dog — jeg opriver

maaske kun altfor stærkt de friske Saar, som endnu volde Dem saamegen Smerte. Men jeg har følt en uimodstaaelig Trang til at samtale med Dem om Deres store Tab, ja jeg tør maaske sige, om vort fælles uerstattelige Tab, hvis Byrde jeg gjerne vilde dele med Dem. Jeg har ikke kunnet lade være at tænke paa, hvor underlig dog Skjæbnen har føjet det, at han, hvis sidste Tanker og Kræfter her i Hjemmet vare viede til det fjerne Amerikas Historie, skulde komme til at hvile i det af ham saa højt elskede Lands Jord.

Og nu, min Frøken, vil jeg ønske Dem, at han, fra hvem al Velsignelse kommer, vil forunde Dem sin rigeste Trøst, at han vil skænke Dem Sundhed og Kraft til at bære den haarde Tilskikkelse, og at han vil sende Dem lykkelig og vel tilbage til Deres Frænders og Venners Kreds.

Deres dybtbedrøvede og oprigtig
hengivne

J. J. A. Worsaae.

Frøken Henriette Wulff.

Ny kirke i Christians sogn, Fredericia^{*)}

Af E. Veile.

Mere end 1000 mennesker deltog i den højtidelig invielse af en længe tiltrængt ombygning og udvidelse af Christianskirken i Fredericia, Mariæ Bebudelsesdag, søndag den 19. marts 1972.

Christians sogns historie går tilbage til 1925, da Trinitatis og Michaélis sognes menighedsråd søger kommunens grundudvalg om et areal til en ny kirkegård i Fredericia. Efter en del forhandlinger og efter samråd med kirkeministeriet anlagdes den nye kirkegård på et areal nord for byen ret langt uden for bebyggede områder. Kirkegårdsplanen blev udarbejdet af havearkitekt Erstad Jørgensen, og under graver Johannes Jørgensens dygtige ledelse er der efter disse planer udviklet et meget smukt og stilfuldt anlæg.

Samtidig med anlæggelsen af kirkegården blev der bygget et kapel, tegnet af arkitekt Billund, Fredericia.

Det blev en meget smuk bygning i en karakteristisk stil, som kan minde

^{*)} Artiklen er optryk af en artikel i Haderslev Stiftsbog 1972, som bringes med tilladelse af forfatteren og Stiftsbogens redaktion. Billedmaterialet er dog et andet.

noget om Grundtvigskirken i København.

Fredag den 11. september 1931 kunne man indvie Nordre Kirkegård og det nye kapel ved en smuk højtidelighed. Indvielsen blev foretaget af provst Rørdam.

Bebyggelsen i området voksede stærkt i begyndelsen af trediverne, og efterhånden opstod et behov for afholdelse af gudstjenester i distriktet, og i vinteren 1936—37 afholdt man 4 prædikengudstjenester i kapellet. Forsøgene faldt heldigt ud, og den 16. november 1939 vedtog forretningsudvalgene for Michaélis og Trinitatis menighedsråd at søge gennemført faste gudstjenester i Nordre Kapel, at ansætte præst, organist, kor m. v. og i øvrigt arbejde henimod en sogneudskillelse.

Efter at der i 1941—42 var blevet tilbygget en smuk korbygning, blev kapellet den 16. september 1942 indviet som kirke og fik navnet Christianskirken i mindet om Danmarks konge, Christian den X, som i de onde krigstider var et lysende forbillede for alle danske. Indvielsen blev foretaget af biskop Noack.

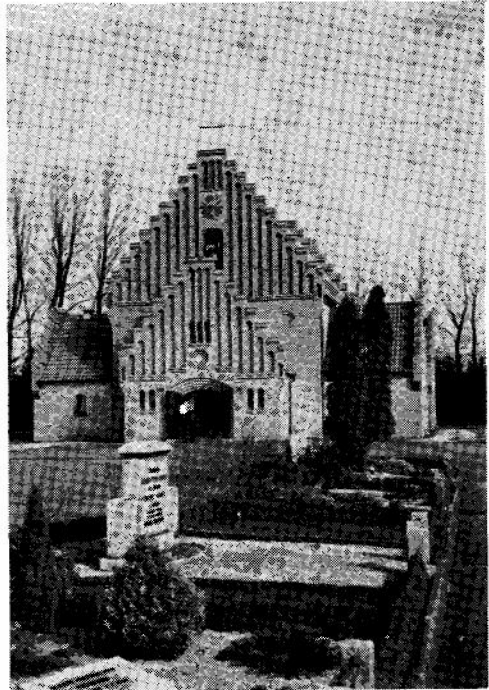
Arbejdet med sogneadskillelsen trak

ud, men den 14. oktober 1949 kunne biskoppen meddele, at sogneudskillelsen nu var en realitet, og Christianskirken var hermed blevet sognekirke. Samtidig beskikkedes den hidtidige kaldskapellan ved Trinitatis kirke, C. S. Andersen-Mølgaard, til sognepræst ved Christianskirken, hvilket embede han stadig bestrider.

Sognet voksede stærkt, kirkegangen var stor, kapellet – eller jo nu kirken – lille, og allerede i 1956 begyndte man at tale om en udvidelse af Christianskirken og vedtog på budgetterne fremover at hensætte beløb i en ombygningsfond. På et møde den 25. februar 1961 vedtog man at bede arkitekt Exner, København, og arkitekt Billund, Fredericia, om hver at udarbejde et skitseforslag til en udvidelse af Christianskirken med et nyt kirkeskib og et menighedslokale.

Arkitekt Billund døde i slutningen af 1961, og man bad derefter arkitekt Zachariassen træde i arkitekt Billunds sted. Den 10. november 1962 forelå de to arkitekters forslag, og ved en afstemning vedtoges det at arbejde videre med Zachariassens forslag.

Nu begyndte så forhandlingerne i kirkeministeriet, og det så ud til at have lange udsigter med gennemførelsen af byggeriet, idet der jo på kirkeministeriets bord lå talrige projekter af ældre dato. Man arbejdede dog videre med planerne, drøftede detaljer, orgel, inventar m. v., og så kom cirkulæret af 18. november 1966 om opførelse af kirker og skabte helt nye muligheder.

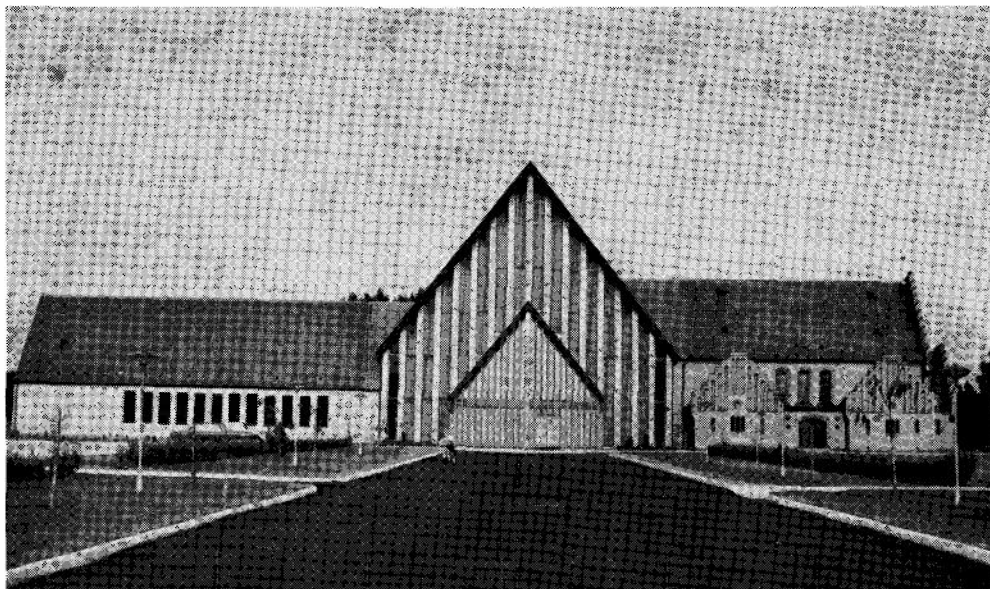

Det i 1931 opførte kapel, der blev indviet som kirke i 1942. Set fra syd.

Detailtegninger og finansieringsplaner blev indsendt til kirkeministeriets godkendelse, og i april 1967 forelå kirkeministeriets approbation til, at kirkebyggeriet kunne påbegyndes på den måde, at man byggede i to etaper, så man først byggede menighedshuset og senere selve kirkeskibet.

En licitation gav til resultat, at menighedshuset kunne bygges for kroner 361.000,00, og byggeriet påbegyndtes i efteråret 1967.

Allerede den 10. oktober 1968 kunne man foretage den festlige indvielse af huset, der rummer et stort lokale med op til 300 siddepladser, et dej-

*Den fuldførte kirke med hovedindgangen, set fra vest.
Til venstre ses det i 1968 opførte menighedshus, til højre kapellet fra 1931.
(Fot. Ib Zachariassen.)*

ligt køkken med alle moderne faciliteter, garderobe og toiletter, og huset fik meget hurtigt en anvendelsesgrad, der viste, at behovet havde været stort.

I den mellemliggende tid var forhandlingerne med kirkeministeriet fortsat, ligesom man havde arbejdet med finansieringsplaner for selve kirkebyggeriet. Man fandt herigennem frem til en ret utraditionel finansiering af byggeriet, hvis samlede omkostninger var beregnet til 3,4 mill. kr. Ca. 0,8 mill. kr. havde man i form af henlæggelser til byggefonden, og så fik man fra byens pengeinstitutter tilsgavn om lån af 2,6 mill. kr. på 15-årige annuitetslån. Dette indebar, at man i stedet for en henlæggelse på 200.000

kr. årligt — et beløb, som år for år mere end slugtes af prisstigninger på byggeriet — nu måtte budgettere med forrentning og afdrag på lån på ialt ca. 350.000 kr., men så havde man dog bremset inflationstabene. Stillet i forhold til sognets indbyggertal på ca. 15.000 fandt man det også forsvarligt at operere med tal i denne størrelsesorden.

Denne plan godkendte kirkeministeriet 24. juli 1969, og 7. april 1970 afholdtes licitation over arbejdet, der herefter blev igangsat i maj 1970.

Den gamle kirke var syd/nord-vendt, og det var naturligt at ønske det nye kirkeskib vendt øst/vest, og det lykkedes ved at nedrive korbygningen

og placere det nye kirkeskib imellem og i direkte forbindelse med den gamle kirke og det nye menighedshus. Adgangen mellem de tre rum kan lukkes med 8 m brede og $3\frac{1}{2}$ m høje foldedøre.

Rent arkitektonisk var det en vanskelig opgave at koble et nybyggeri på den gamle kirke med de takkede gavle og små sidebygninger, men opgaven lykkedes til fulde for arkitekt Zachariassen, idet det 22 m høje hovedskib nu helt klart dominerer den samlede bygning, og den specielle tagkonstruktion danner set fra syd en interessant baggrund for den gamle kirke, hvis byggestil ligesom fremhæves, uden at stå i misforhold til det nye.

I selve kirkerummet betages man straks af de opadstræbende linier, der dannes ved, at hele bygningen faktisk består af høje piller med mellemrummene udfyldt af høje smalle glasrunder. Den mægtige tagkonstruktion ligger frit synligt med sine kolossale laminerede tagbjælker, der skaber et indtryk af styrke og soliditet. Alt murværk står i gule sten, alt træværk er trykimprægneret træ i en svag grønlig tone — det gælder også foldedørene — og gulvet består af brune klinker.

Kirken er således — tilsigtet af arkitekten — ret farveløs, og da menighedsrådet bad guldsmed Bent Exner om forslag til alterudsmykning, så denne det straks som sin opgave at skabe en udsmykning, der i form og farve skabte en kontrast til kirkerummet.

Resultatet blev en cirkelbue i 10×100 mm fladjern, der danner en linie-mæssig kontrast til korets høje opadstræbende murpiller. På denne bue er fastsvejet 15 stk. rundjern, på hvis ender er svejset kvadratplader, hvoraf 15 mod menigheden vendte er beregnet til at bære blokstearinlys, og 15 bagudvendte bærer cylindriske glasvaser til blomsterudsmykning.

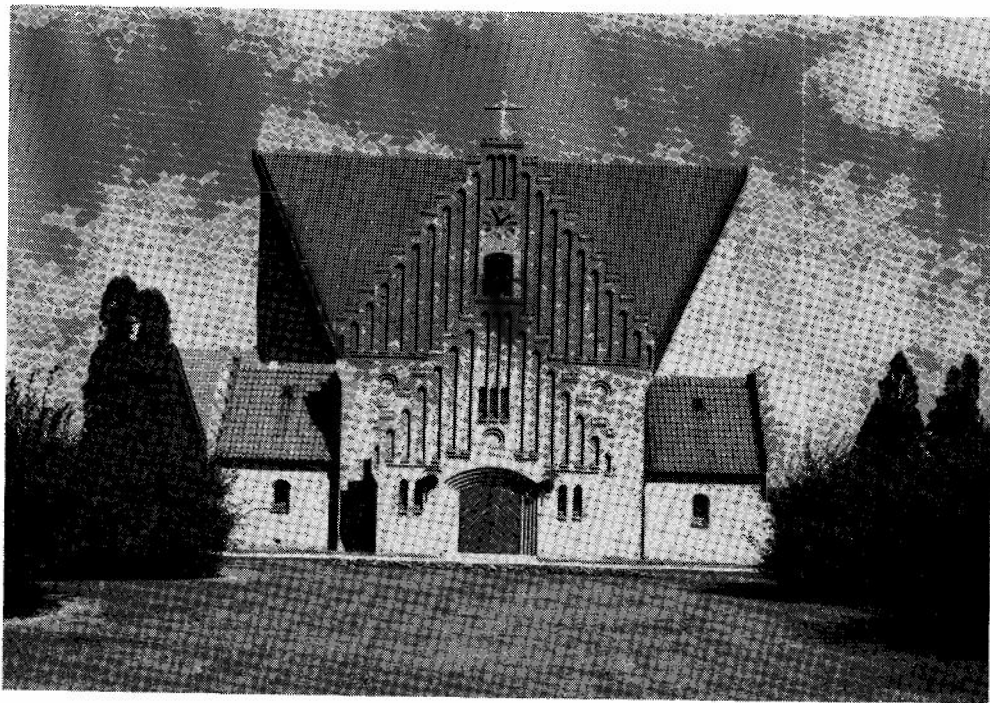
I midten af cirkelbuen er anbragt en jerncirkel, 90 cm i diameter, hvorpå der fremadrettet er påsvejet 7 stk. rundjern med kvadratplader til lys som på cirkelbuen.

Som centrum på udsmykningen er anbragt et kors med 4 lige lange korsarme i fladjern, hvorfra forgrenes mindre kors i 8 mm rundjern. Disse kors udgør tilsammen en symmetrisk korsudsmykning med 32 arme, på hvis ender er monteret håndblæste, rubinrøde glaskugler. Denne korsudsmykning har som baggrund en rund, sort plade, hvori er monteret 32 elektriske pærer, der belyser glaskuglerne og giver disse liv og glans.

I korsudsmykningens centrum er placeret en oblat med en kristusfigur i 24 karat guld på hvidemaljeret bund, og den klassiske kristusfigur indgår således også i denne højst utraditionelle alterudsmykning.

Det efter skærebrænderprocessen ubehandlede jern danner i sin grovhed en stærk kontrast til det ualmindelig smukke af Fredericia maskinsnedkeri udførte træarbejde i alteret. Jernet er malet i en selvlysende lys-

*Den fuldførte kirke set fra syd med den dobbelte trappegavl fra kapellet fra 1931.
(Fot. Ib Zachariassen.)*

røddelig farve, der sammen med de røde glaskugler fanger øjet og tiltvinger sig den besøgendes opmærksomhed vendt mod det centrale i kirken, alteret.

Det nye altersølv er som alterudsmykningen tegnet og udført af guldsmed Bent Exner.

Det nye orgel består af hovedværk, rygpositiv, crescendoværk og pedal, der er fordelt på begge sider af hovedværket. I soklen på hovedværket findes en vandretblæsende spansk trompet, og i crescendoværket er indbygget stemmer såsom gamba, celeste og fransk trompet, så man vil kunne udføre alle stilarter inden for orgellitte-

raturen. Pedalets solostemmer er anbragt helt oppe i pedaltårnene, så de bedre kan klinge ud i rummet.

Orgelhuset er udført i trykimprægneret fyrretræ, og facadepiberne er overalt principalpiber i god tinlegering, mens vindladerne er fremstillet i mahogni, og abstrakterne er i asketræ.

Orglet har 35 stemmer og har yderligere plads på hovedværkets vindlade til en trompetskalmaje 4 fod, som ind sættes senere. Hele orglet indeholder 2990 piber. Dispositionen er udarbejdet af kirkens organist Poul Johansen. Th. Frobenius og sønner er orglets

bygmester, og Frimond Pedersen er mester for intonationen. Orglet virker meget pompøst i det høje kirkerum, klangen er mild og velafbalanceret, og der er således skabt gode muligheder for kirkemusikalsk virksomhed.

Indvielsen af den nye kirkebygning blev en festlig højtidelighed. Biskop Th. Kragh holdt indvielsestalen fra alteret, og sognepræst C. S. Andersen-Mølgaard holdt en glad og inspireret prædiken over dagens tekst. I højtideligheden deltog bl. a. biskop Beyer, amtmand Wamberg, en lang række af omegnens præster, kirkens tidligere præster, kirkebetjening, borgmester, stadsingeniør, arkitekt og håndværkere, og et stort udsnit af menigheden.

Efter indvielsen var menighedsrådet vært ved en middag på hotel Landsoldaten for en indbudt kreds, og her

lød mange lovord og gode ønsker for den nye kirke.

Ved en eftermiddagsgudstjeneste kl. 16 deltog bl. a. de uniformerede børne- og ungdomskorps, og en aften-gudstjeneste kl. 19, hvor kirkens residerende kapellan pastor Johs. Lind prædikede, samlede igen et stort udsnit af menigheden, så vel ialt omtrent 2500 mennesker var med på denne glædens dag.

Medvirkende til at gøre dagen særlig festlig var det store arbejde, kirkens betjening, organist og det store drengekor havde lagt i arrangementet — i store linjer og i de små detaljer. En glad dag blev det — en fællesskabs dag.

Nu står den der så, den nye dejlige kirke. Måtte Gud velsigne alt det, der sker i og ud fra denne kirke — nu og i kommende generationer.

Idrættens Hus i Vejle

Af N. E. Steensen.

Når Idrættens Hus i Vejle omtales her, er det fordi, det nu er det største idrætscenter i Sydjylland, og fordi det i den tid, det har fungeret, har vist sig at have haft stor betydning for idrætten i Vejle og desuden dannet rammen om mange stævner, udstillinger, kongresser m. v.

Et af de første initiativer, der ligger bag opførelsen af Idrættens Hus, blev taget af en gruppe borgere, der i 1963 dannede en komité, der i løbet af kort tid indsamlede et beløb på 100.000 kr.

Beløbet blev stillet til disposition for byrådet som det første bidrag til realiseringen af ønsket om at få et idrætsanlæg i Vejle.

Byrådets Skov- og Sportsudvalg arbejdede meget positivt videre under daværende udvalgsformand, viceborgmester Jens Engemands ledelse, og i 1965 blev der i byrådet truffet principbeslutning om, at Idrættens Hus skulle opføres.

I maj 1965 anmoder byrådet det rådgivende ingeniørfirma Ostenfeld & Jønson (nu Cowiconsult A/S) om på grundlag af et skitse-mæssigt udkast at udarbejde endeligt skitseforslag.

I september 1966 vælger byrådet

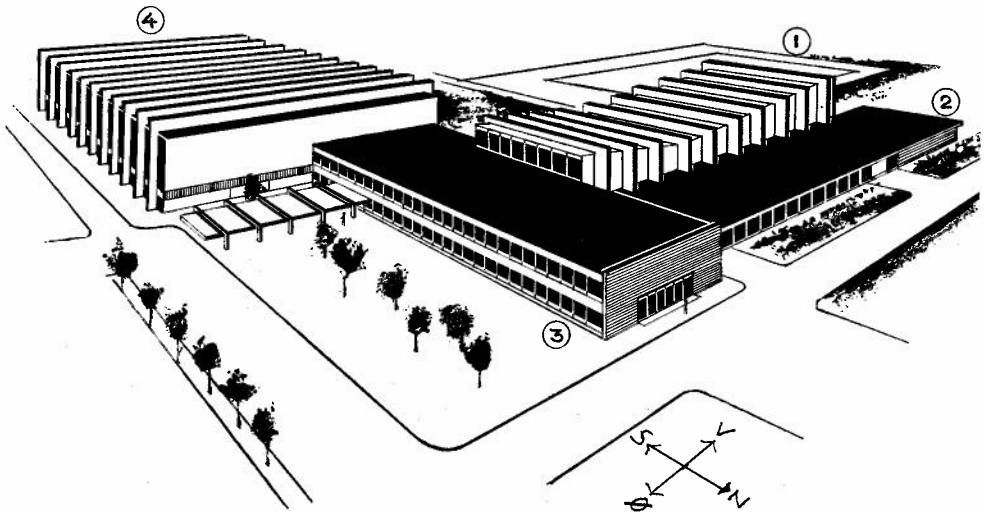
arkitekt m. a. a. N. E. Steensen, Vejle, til i samarbejde med det rådgivende ingeniørfirma at varetage arkitektarbejdet ved anlæggets gennemførelse.

I februar 1967 vedtager byrådet, at projektet skal detailprojekteres på grundlag af det udarbejdede skitseprojekt, og i september 1967 afholdes den første licitation over bygningsarbejderne, der godkendes i byrådet i november 1967.

Inden dette var, på grundlag af en forudgående licitation i juni 1967 over pælefunderingsarbejdet, de første betonpæle nedrammet i august 1967. Disse ca. 15 m lange pæle var de første af ialt 18600 m betonpæle, der bærer det samlede anlæg på den bløde engbund.

Arealet, som Vejle kommune har stillet til rådighed for anlægget, er ca. 49.000 m² stort og er beliggende ved Vestre Engvej nord for Sønderåen og vest for Boulevarden. Arealet lå oprindeligt i kote 0.0, men var ved arbejdets begyndelse opfyldt med dagrenovation og fyld til kote ca. 2.50 og ligger nu omkring bygningerne i kote ca. 2.75.

Svømmehallen med tilhørende rensningsanlæg, bade- og omklædnings-

Idrættens Hus.

- ① Svømmehal med sportsbassin, øvelsesbassin og børnebassin.
- ② Sidebygning med omklædnings- og baderum samt rum for tekniske installationer.
- ③ Forbygning med foyer, restaurant, selskabslokaler, garderobe og kontor.
- ④ Idrætshal med tilskuertribuner og underliggende lokaler for omklædning og bad, konditræning, brydning, boksning m. v.

bygning var den del af anlægget, der først blev opført, og på denne del blev der holdt rejsegilde den 6. december 1968.

Den 7. januar 1970 tages svømmehallen i brug for første gang af byens skoler, og aftenen før var der holdt forpremiere på ibrugtagningen, ved at medlemmer af Vejle Byråd, embedsmænd fra kommunen, ingeniører og arkitekt samt indbudte gæster sprang i det store bassin.

Hallens ydre mål er 24×48 m, og den indeholder et $12,5 \times 25$ m sportsbassin med vanddybde fra 1,25 m til 4 m og et øvelsesbassin på $12,5 \times 12,5$ m med dybde på 0,90 m. For de helt små børn er der et bassin på $4,5 \times 4,5$ m med dybde på 30 cm og var-

mere vand end i de to andre bassiner.

Indtil denne indvielse var anvist 5,7 mill. kr. over byggeregnskabet, og prisen for de ca. 6000 m², man nu var færdig med, lå på ca. 1200 kr. pr. m², hvilket var særdeles rimeligt sammenlignet med andre haller.

Det oplystes, at skolevæsenet ville blive en af de største bidragsydere til hallens drift, nemlig med 60.000,- kr. pr. måned indbefattet udgifter til buskørsel.

Efter denne indvielse og ibrugtagning af selve svømmehallen, fortsatte bygningsarbejderne med forhaller med cafeteria, kontorer m. v. og selve idrætshallen.

I slutningen af 1971 holdtes der rejsegilde i idrætshallen. Hallen er på

ca. 2300 m² og dermed sydjyllands største. Den kan rumme ca. 2000 tilskuere, hvor hele gulvarealet er i brug til idræt. I tilfælde, hvor gulvarealet er i brug til tilskuerpladser, kan kapaciteten øges til 4–5000 mennesker.

Ved rejsegildet udtalte formanden for Skov- og Sportsudvalget, byrådsmedlem K. E. Skovfoged, at svømmehallen det første år, den havde været i brug, havde haft en søgning på 100.000 betalende gæster og været besøgt et tilsvarende antal gange af skolebørn og svømmeklubmedlemmer. K. E. Skovfoged udtrykte ønsket om, at hallen ville få en tilsvarende god udnyttelse – gerne til grænsen af det mulige.

Herefter fortsatte bygningsarbejderne således, at Idrættens Hus i sin helhed kunne indvies søndag den 7. maj 1972 ved et stort indvielsesarrangement arrangeret af Vejle kommune.

Indvielsen, hvori deltog 1200 gæster, begyndte kl. 11,00, hvor anlægget blev forevist for pressen og særligt indbudte. Om eftermiddagen begyndte det egentlige indvielsesprogram med koncert, fanfare og fanindmarch, hvor byens idrætsklubber var repræsenteret.

Borgmester Willy Sørensen foretog den formelle indvielse af Idrættens Hus og omtalte, at der i projektets fulde udformning også indgik nogle friluftaktiviteter, blandt andet udendørs svømmebassiner, skøjtebane evt. i hal og evt. træningshal, og at disse aktiviteter ikke var glemt, men at den økonomiske stramning, som var pålagt

kommunerne i disse år, betød, at man måtte vente nogle år, inden disse anlæg kunne gennemføres.

Det for nyligt afsluttede byggeregnskab viser, at anlægget ialt har kostet knap 25 millioner kroner.

Formanden for Dansk Idræts Forbund, advokat Kurt Møller, påskønnede det initiativ, som Vejle havde vist ved at lade Idrættens Hus opføre til gavn for idrættens udøvere og til inspiration for idrættens ledere.

Blandt talerne var også den tidligere formand for Skov- og Sportsudvalget, forstander Jens Engemand, der fra begyndelsen havde været den ledende kraft i arbejdet for at realisere planerne om opførelse af Idrættens Hus. Jens Engemand omtalte den indsamling blandt borgerne, der havde været med til at give udvalget opbakning, så det turde gå i gang med projektet.

Underholdningen ved indvielsen bestod af 400 skoleelevers rytmegymnastik samt vægtløftning, jazzgymnastik, fodtennis og jiu-jitsu-opvisning.

Koret fra Vejle Gymnasium foretog en prolog, der var skrevet af lektor K. Boye Pedersen med musik af lektor G. Stentoft Gundersen.

Nørremarksskolens kor under ledelse af Poul Lisberg Møller sang.

Til lejligheden var der af ejendoms-mægler Hugo Stoltz, der var en af mændene bag indsamlingskomiteen, skrevet en fællessang.

Formanden for de samvirkende Idrætsforeninger i Vejle, kontorchef Vagn Mikkelsen, overrakte på idræts-

klubbernes vegne et mosaikarbejde af Vejle-kunstneren Gunnar Rath. Mosaikarbejdet er indsat i murværket på 1. sal i forbygningen og indeholder symboler for fire begreber inden for idræt: styrke, behændighed, fart og ynde.

Det skal endelig oplyses, at dronningen og Prins Henrik ved deres officielle besøg i Vejle den 8. juli 1974 besøgte Idrættens Hus og overværede forskellige af de aktiviteter, der foregår i anlægget.

Vingstedcentret

Af *Gotlieb Jensen.*

Hvor landevejen mellem Bredsten og Kolding krydser Vejledalen, har Vejle å skåret sig en sekundær dal ned i den gamle tunneldalbund. Stejle, skovklædte skrænter omslutter Vingsted, hvis historie kan spores tilbage til Den romerske jernalder.

Vingsted vandmølle har i næsten 600 år været kendt i historien. Hvor- når møllen er grundlagt vides ikke med sikkerhed. Den omtales første gang i et pantebrev fra 1387, og navnet skrives da Vingstæth.

Det er sandsynligt, at åens krumning har givet stedet navnet Vingsted, idet wing på gammel dansk betyder krum, og det krumme sted bliver til Vingsted.

Allerede fra omkring 1890 var Vingsted et yndet udflugtsmål for vejlensiske borgere, der på sommer-søndage lod de hestetrukne chara-bancer køre over Bredsten til Vingsted, hvor man i Møllehuset nød eftermiddagskaffen, måske efterfulgt af en spadseretur, inden turen gik hjem over Ødsted.

Som udflugtsmål er stedets popularitet ikke blevet mindre med årene, end ikke Vejle—Vandel—Grindsted-banens nedlæggelse i 1957 har kunnet rokke ved den kendsgerning.

Takket være Vingsted stadion og nu Vingstedcentret er stedet kendt over det meste af landet, og ordene — et yndet udflugtsmål — kan i dag passende erstattes med — en turist-attraktion.

Sådan begyndte det.

Det skyldtes ikke en tilfældighed, at valget faldt på Vingsted, da Vejle Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening (VASG & I) i 1936 besluttede sig til at anlægge egen idrætsplads.

Allerede i året 1900 blev navnet Vingsted indskrevet i amtsforeningens historie. Årsagen hertil var, at tilslutningen til foreningens årsmøder steg fra år til år, og pladsen i Grejsdalen ved Vejle, som man havde benyttet i mange år, var efterhånden blevet for lille, hvorfor det på årsmødet blev besluttet at flytte årsmødet til Vingsted. En nyetableret jernbane og stedets centrale beliggenhed har sikkert ikke været uden betydning for valget.

Årsmødet blev afholdt den 25. juli og forløb tilfredsstillende. Foruden skydning med 738 deltagere var der gymnastikopvisning af et amtshold på 60 mand og opvisning i stangspring, fodbold og kricket.

Overbestyrelsens formand, oberstløjtnant Ramsing, og formanden for Horsens og omegns skytteforening, pastor Konradsen, var eftermiddagens talere og har fra deres ophøjede plads på talerstolen kunnet skue ud over 4000 tilhørere.

Også amtsforeningens 35-års jubilæumsfest i 1903 blev afholdt i Vingsted, hvor ca. 800 skytter blev indbudt til at deltage i de afsluttende skydninger, og 100 gymnaster viste en dagsøvelse i ny dansk gymnastik.

Dagen sluttede med en imponerende folkefest, hvor Hs. Excellence krigsminister V. H. O. Madsen og højskolelærer J. Appel, Askov, talte. Dans og lystighed fulgte efter, og sent er det blevet, inden den sidste af de godt 5000 deltagere nåede hjem.

Også i 1904 var Vingsted rammen om årsfesten, men der viste sig nu forskellige vanskeligheder, bl. a. kunne sikkerhedsbestemmelserne for skydebanerne ikke opretholdes. En »vild« kugle ramte en kørende hestevogn et par km bag ved skiveopstillingen, uden dog at gøre nævneværdig skade, men banerne måtte opgives, og dermed var Vingsted ude af billedet som centrum for årsfesterne.

En idé med perspektiver.

Arbejdet inden for amtsforeningen blev mere omfattende, medlemstallet steg fra år til år, og det bevirkede, at man ved amtsfesterne måtte sprede aktiviteterne. I Vejle var skytterne i Bybæksdalen, gymnasterne i Skytte-

huset og idrætsfolkene på Vejle stadion. En sådan deling var højst uheldig, samtidig med, at de fælles aftenfester i Skyttehuset blev afviklet på en måde, som ikke var i overensstemmelse med ledelsens ønske.

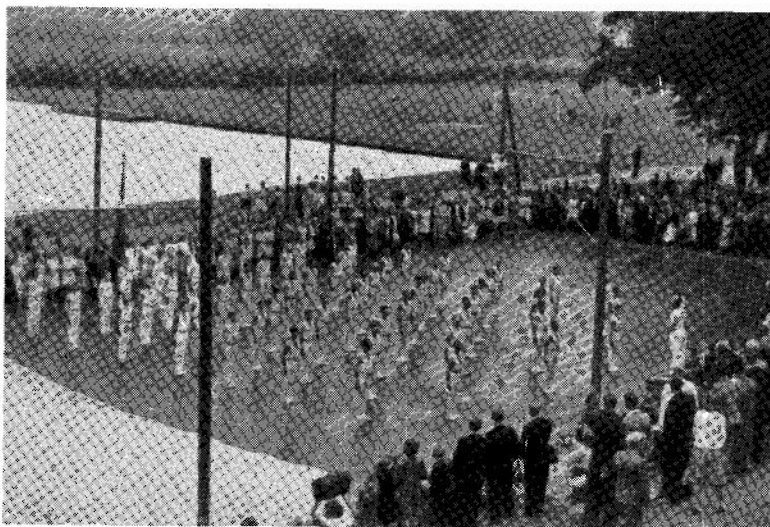
På et bestyrelsesmøde den 19. februar 1935 enedes man om at forsøge at finde en egnet plads, centralt beliggende, hvor man kunne afvikle alle amtsforeningens arrangementer, fælles for skytter, gymnaster og idrætsfolk.

Efter undersøgelser i sommerens løb besluttede man at købe et areal i Vingsted, vest for landevejen, på ca. 10 tdr. land, som var velegnet til formålet. Arealet var mod nord afgrænset af jernbanelinien og mod syd af høje skrænter bevokset med bøgetræer. Arealet kunne erhverves af ejeren, Christian Bülow, Vingsted mølle, til en pris af 1000 kr. pr. td. land.

Endelig beslutning blev truffet på en ekstraordiar generalforsamling i Vingsted mølle den 28. oktober 1935, hvor 86 repræsentanter fra amtsforeningens kredse var mødt. For køb stemte 80, imod tre, og tre undlod at stemme. Et afstemningsresultat, der klart gav udtryk for medlemmernes indstilling og tro på, at det, man nu skulle i gang med, ville blive til gavn for ungdommen i amtet.

Amtsvejsinspektør H. Jensen, Vejle, påtog sig at planlægge arbejdet på Vingsted stadion, der blev beregnet til at ville koste 35.000 kr. Arbejdet blev overdraget entreprenør J. P. Bech, Fredericia, og udført som nødhjælpsarbejde af langvarigt arbejdsløse fra

*Fra indvielsen 28. juni 1936. Opvisning på festpladsen.
I baggrunden ses svømmebadet.*

Bredsten og Ødsted sogne med tilskud fra staten.

Efterhånden som arbejdet skred frem, blev det af større og større omfang. Foruden festplads med gymnastikestrade blev der anlagt fodboldbane, atletikbaner, tre håndboldbaner og et friluftsbad. Det sidste kaldte sundhedsautoriteterne til Vingsted for at se på forholdene.

Fra en bæk blev vandet ledet gennem en grøft til badebassinet. Grøften havde man intet imod, men man kunne ikke gå med til, at vandet kort før grøften løb i en åben bæk langs en offentlig vej, denne strækning skulle rørlægges. Endvidere blev der stillet krav om en del brusebade til brug for de badende, inden de sprang i bassinet.

Brusebade var stikordet til, at man lod opføre en 40 m lang træ-

bygning med opholdsrum til bademesteren, omklædningsrum og bruserum, kiosk, depot og redskabsrum. Ved at indrette fire soverum håbede man på at kunne få lokaliteterne anerkendt som vandrerhjem.

Det knob med at skaffe penge til de stigende udgifter, men her ydede, blandt mange andre, foreningens juridiske konsulent, landsretssagfører Poul Pedersen, Vejle, stor hjælp. Også pengeinstitutterne i Vejle og Kolding er der grund til at nævne, for uden deres hjælp var foreningen kommet i store vanskeligheder.

Indvielsesfesten fandt sted søndag den 28. juni 1936 i strålende vejr og med stor tilslutning af aktive sportsfolk og publikum. I eftermiddagstimerne var der ca. 5000 mennesker på festpladsen for at overvære selve indvielseshøjtideligheden.

Efter at formanden, Peter Jensen, Veerst, havde budt velkommen, gav han ordet til amtmand, kammerherre Valløe, Vejle, som holdt indvielsestalen, hvis slutning lød: »Denne smukke plads er viet ungdommen for sundhed og velvære, åndeligt og legemligt, og jeg erklærer den indviet som en »sundhedsklinik« for ungdommen i Vejle amt. Lad os udbringe et leve for den solbrunede, sportsudøvende danske ungdom.« — Kraftige hurraråb fulgte, og til tonerne af »Vift stolt . . .« gled det store flag til tops på den mægtige flagstang, der var anbragt øverst oppe på bakken.

Efter at formanden for landstyrelsen, folketingsmand Arnth Jensen, Gerlev, havde talt, var der gymnastikopvisning, præmieuddeling for skydning, koncert af Midtjysk privatorkester samt opvisning i folkedans.

Der blev lige tid til at puste ud, inden den næste store begivenhed, De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeningens (DDSG & I) 75-års jubilæumsfest, som blev afholdt i dagene 17.—19. juli med deltagere fra hele landet.

Den 17. og 18. var vejret godt, men natten mellem den 18. og 19. faldt der en styrtregn, der beredte de aktive store vanskeligheder. På skydebanerne faldt skiverne sammen, og nye måtte rekvireres, før mesterskabsskydningen kunne gennemføres.

På festpladsen var regnvejret næsten mere ubehageligt end på skydebanerne, men også her blev programmet gennemført. Gymnasterne havde

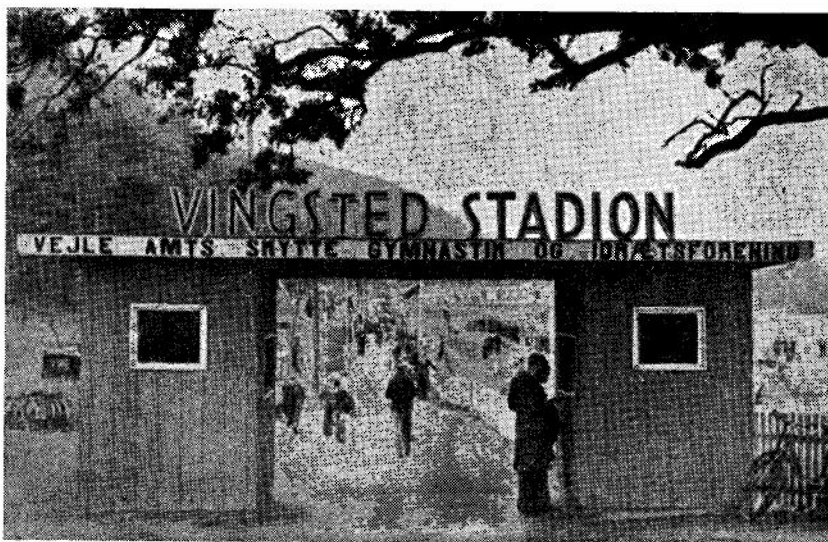
på estraden fast grund under fødderne, men idrætsfolkene vadede i vand til anklerne, og den megen nedbør gav formanden, Peter Jensen, anledning til at udtale de bevingede ord: »Kom så ikke til Vingsted og sig, at vi ingen vand har, her er rigeligt overalt, måske undtagen i svømmebassinet.« Ved udtalelsen sigtedes til de vanskeligheder, der havde været med at få svømmebassinet til at holde vand, noget, der ikke havde undgået dagspressens opmærksomhed.

Den sidste aften var en festaften med underholdning og dans. Festen sluttede kl. 23 med et pragtfuldt fyrværkeri, hvor deltagerne fik lejlighed til at se, hvad de havde savnet under stævnet, en sprudlende sol.

De sidste måneder af året blev brugt til istandsættelse og forbedring af anlægget. Svømmebassinet, der ikke kunne holde vand, blev indvendigt belagt med et lag ler på 20 cm, og ovenpå leret blev lagt et sandlag på 20 cm, en lille operation, der kostede den nette sum af 5.500 kr.

De store stævner havde vist, at restaurationsvirksomheden ikke opfyldte de krav, man havde forventet. Bestyrelsen handlede hurtigt, og i løbet af nogle måneder havde man fået bygget fast køkken og et serveringslokale i verandastil med åbne sider og tag af teltdug. Det sidste bevirkede, at stedet straks blev døbt »kaffeteltet«, et navn, der blev hængende ved stedet, uanset, at man senere skiftede lærredet ud med fast tag.

Noget andet, der optog sindene, var

Indgangsportalen fotograferet juni 1937. Portalen stod fra 1937 til 1973.

økonomien. Omkring årsskiftet havde man gjort udgifterne op til cirka 75.000 kr. Bestyrelsesmedlem, gård-ejer Kr. Mogensen, Vindeløv, måtte ud på lånemarkedet, og i første omgang blev der i pengeinstitutter lånt 52.000 kr. Frivillige bidrag, gaver og et lotteri gav 26.000 kr., og man kunne slutte året med et mindre overskud.

Vingsted stadion var nu en realitet, en god idé var blevet til virkelighed. Men et er at realisere en god idé, noget andet er at få den til at fungere efter hensigten. En langsigtet og krævende opgave, der måske ikke i så høj grad påkalder sig offentlighedens interesse.

I de følgende år skabte man flere forbedringer, uden at man dog vovede sig ud i større investeringer, men til slutningen til det, man havde at byde

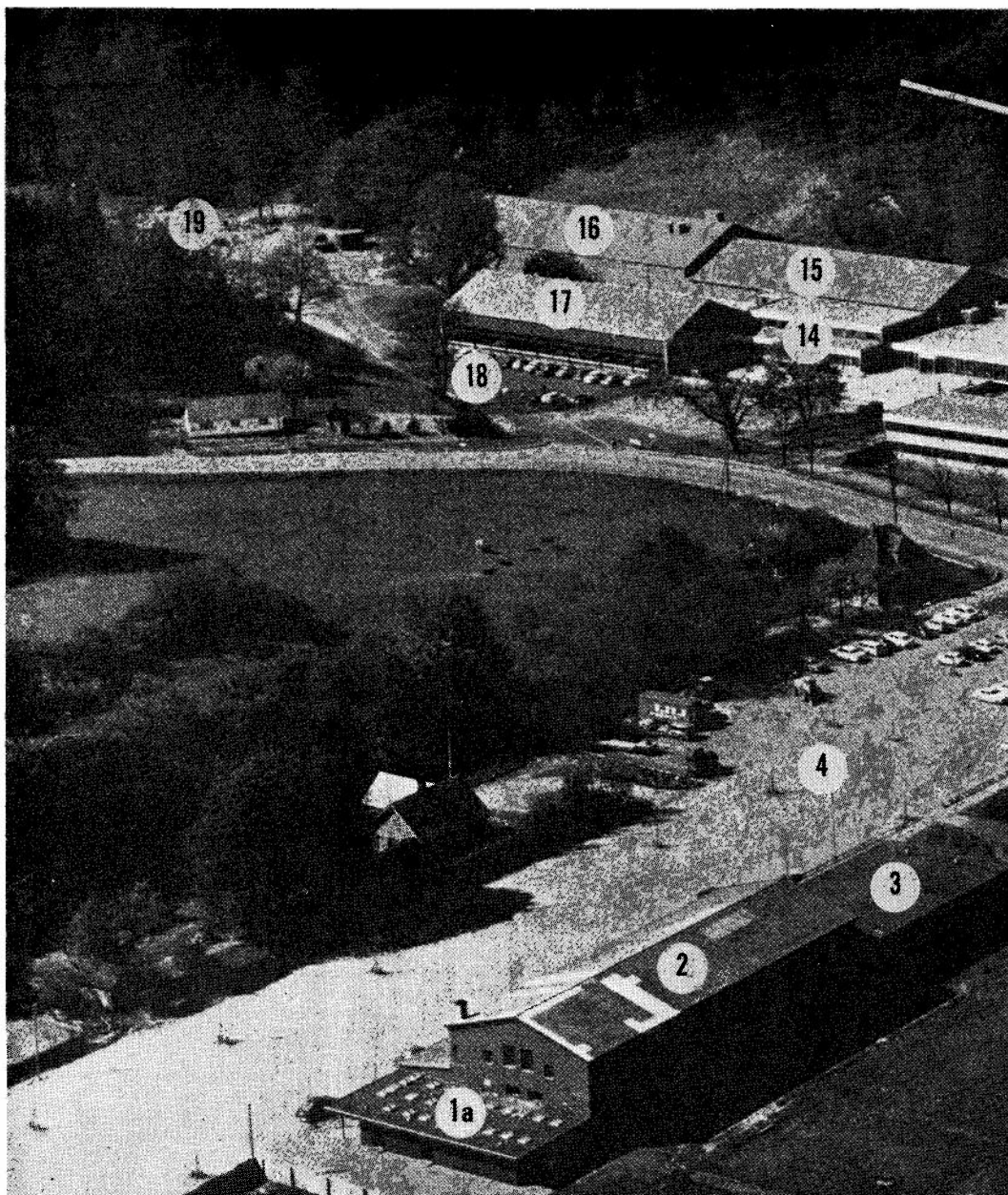
på, steg fra gang til gang — ungdommen havde fået et tilholdssted, et sted, hvor den kunne lide at være, og det er måske i den sidste ende sagen.

Den anden verdenskrig — besættelsestiden.

Alt ville vel være forløbet harmonisk, også for Vingsted stadion, hvis ikke Den anden verdenskrig havde ændret vilkårene totalt for vort lands befolkning.

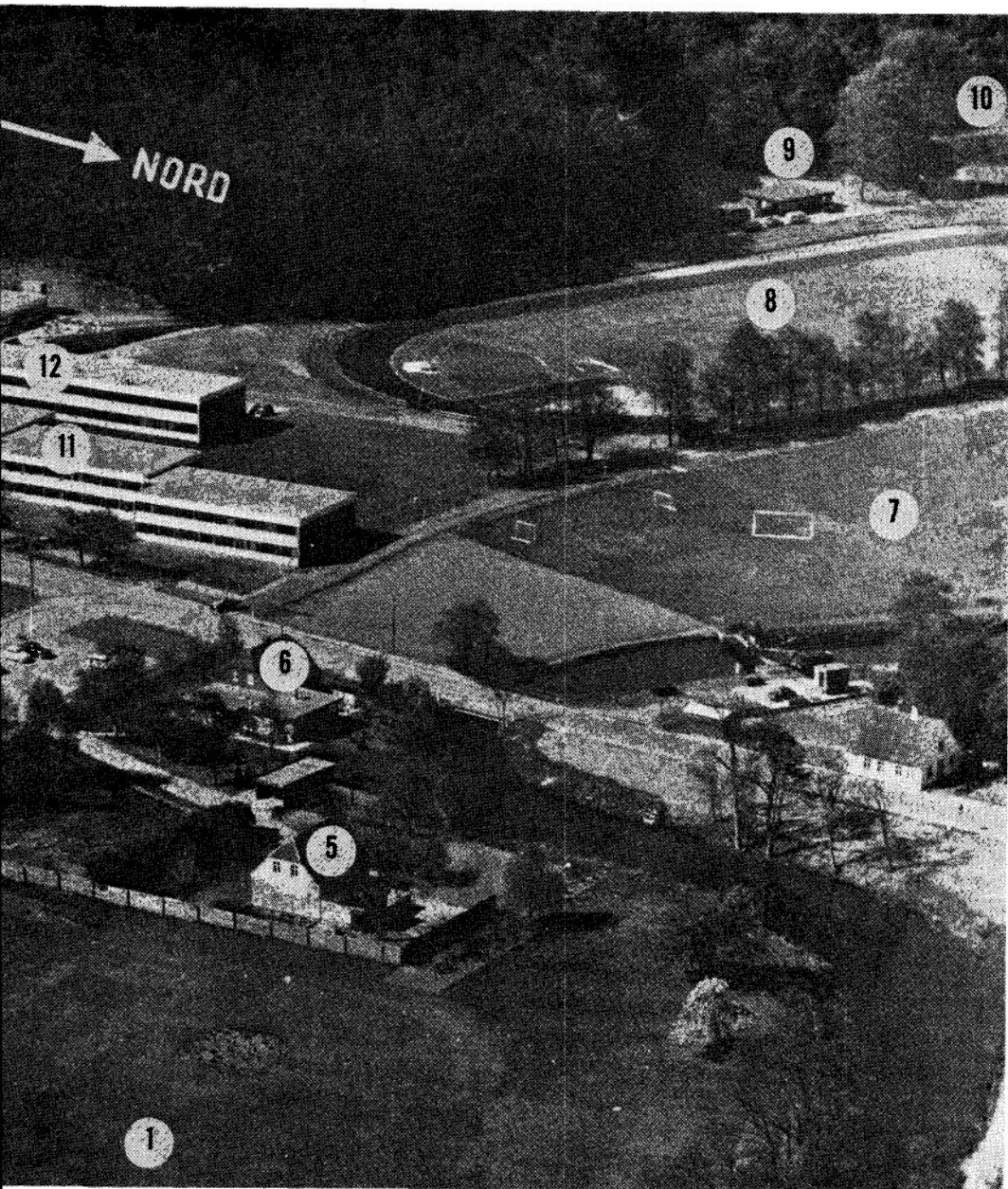
I de første besættelsesår stagnerede arbejdet, men stadion var fortsat brugbar. Det kom Snoghøj gymnastikhøjskole til at nyde godt af. Da tyskerne beslaglagde Snoghøj, flyttede man resolut sommerskolen til Vingsted.

Det sidste store stævne, inden tyskerne beslaglagde Vingsted, var foreningens 75-års jubilæumsstævne den

1. Campingplads, beregnet til 150 enheder, med el-stik. — 1a. Bygningen indeholder følgende faciliteter for campinggæster: Bade- og toiletrum, køkken og kiosk. — 2. Skyttehal i to etager. Underetagen indeholder teori- og opholdsrum, lejrskole med otte 12 sengs stuer, værelser til ledere og diverse depotrum. I den øverste etage er indrettet 15 m skydebaneanlæg med 25 standpladser. — 3. Foredrags- og festsal med plads til ca.

200. — 4. Parkeringsplads til 600 enheder. — 5. Funktionærbolig. — 6. Forstanderbolig. — 7. Et hjørne af baneanlægget til boldspil (10 håndboldbaner). — 8. Atletikstadion med kunststofbelægning på springbanerne. — 9. Stævnekontorer med samtaleanlæg til alle udendørs afsnit, toiletter og rekvisitrum. — 10. Et hjørne af festpladsen. — 11. Værelsessektor — tre fløje i to etager (200 sengepladser). — 12. Undervisningsfløj — øverste etage.

10 undervisnings- og grupperum. I underetagen: Bibliotek, TV-stue, billard-stue og auditorium med et omfattende teknisk apparatur (200 pladser). — 13. Centrets cafeteria med plads til 200 spisende gæster ad gangen. — 14. Administrationsbygning med kontorer, garderober, kiosker, telefonbokse m. v. — 15. Hal 1 (gl. hal) trænings- og opvisningshal med plads til 1000 tilskuere. — 16. Hal 2 træningshal, udstyret med rekvisitter til gym-

nastik, håndbold, fodbold, tennis, badminton, basket- og volley-ball. — 17. Svømmehal med 25 meter bassin og træningsbassin. — 18. Parkeringsplads for korttidsparkering. — 19. Parkeringsplads og vej til skyttecentret.

Vingstedcentrets grænse går gennem skoven i baggrunden. Mod nord danner åen grænse og mod syd landevejen.

3.—4. juli 1943. Et storstilet arrangement, som havde samlet ca. 7.500 gæster foruden ca. 2.000 aktive deltagere.

Gymnastikopvisningerne, der strakte sig over to dage, havde samlet ca. 50 hold. Under bragende bifald sluttede opvisningen med, at gymnasterne i liggende stilling dannede tallet 75.

Dagens talere var: stiftamtmand Herschend, Vejle, generalløjtnant With og formanden for DDSG & I, folketingsmand Arnth Jensen. Når man betænker under hvilke forhold, jubilæumsfesten blev afholdt, kan det næppe undre nogen, at kærlighed til fædrelandet gik som en rød tråd gennem alle tre taler.

Besættelsesmagten fandt stedet velegnet til, hvad man kaldte »andet formål«, og anlægget var ikke længere til brug for dansk ungdom.

Den nye bruger lod i rekordtid opføre lazaret, kantine, barakker til beboelse, bunkers, biograf m. v. — senere skulle det vise sig, at bygningerne også forfaldt på rekordtid.

Indtil krigens ophør var anlægget hjemsted for et sanitets- og ammunitions-depot af betydeligt omfang. — »Lejerne« fastsatte selv huslejen og betalte en gang for alle 10.500 kr. Et beløb, der ikke tilnærmelsesvis kunne dække renter og afdrag.

Vingsted stadion udbygges.

Efter kapitulationen i maj 1945 havde bestyrelsen regnet med ret omgående at kunne disponere over anlægget, men det kom til at gå ander-

ledes. I mere end to år var stadion underlagt flygtningeadministrationen, og først den 14. maj 1947 modtog bestyrelsen meddelelse om, at Vingsted stadion var frigivet.

Nu fulgte en lang række forhandlinger med erstatningskommisionen. Bestyrelsen var enig om, at »biografbygningen«, der var opført på festpladsen, skulle fjernes, så pladsen kunne føres tilbage til sin oprindelige skikkelse, og det blev da også resultatet. Lazaretbygningen ved stadions indgang ville bestyrelsen også gerne have sløjftet, men det ville kommissionen ikke gå med til. Ville man ikke købe til den fastsatte pris, agtede kommissionen at ekspropriere grunden. Stillet over for et enten—eller måtte bestyrelsen bøje sig og blev herved ejer af en række dårligt opførte bygninger, og en gæld, der ragede et godt stykke op over skorstenen. Købesummen for bygningerne var af kommissionen fastsat til 75.200 kr. I erstatning for ødelæggelse af anlægget blev tilbudt 34.200 kr. Differencen 41.000 kr. blev optaget som statslån og skulle afdrages over 20 år. Et resultat, som amtsforeningen tilsyneladende burde være tilfreds med, men da regnestykket endelig i efteråret 1948 var gjort op, viste det sig, at istandsættelsen havde kostet ca. 70.000 kr., og Kr. Mogensen, der efterhånden var en kendt skikkelse i banker og sparekasser, fremtryllede nye lån til et beløb af 72.000 kr.

De tomme bygninger, som man uden større begejstring var blevet

ejer af, skulle naturligvis bruges til et eller andet, som kunne give penge og mildne en anstrengt økonomi. Bygningerne måtte indrettes, så de kunne benyttes dagligt det meste af året, og tanken, at indrette stedet til kursus- og ferielej, var nærliggende.

Vinteren 1947–1948 gik med at istandsætte og indrette bygningerne til ferielej, samtidig med at man planlagde nye udvidelser, og på initiativ af Kr. Mogensen købte man de 15½ tdr. land eng, som skydebanerne var anlagt på.

Den første større belægning på Vingsted stadion var kommunelærerindernes feriekoloni med 80–90 københavnske skolebørn. Hjemmeværnet og politiet var også fra starten store kunder, og inden længe nåede man op på et økonomisk sundt niveau – Vingsted var blevet en forretning.

80 års jubilæum og genindvielse af Vingstedanlægget stod der som overskrift på det program, der blev uddelt ved amtsfesten i 1948. En begivenhed, som samlede stor tilslutning af såvel aktive som tilskuere og blev indledning til en ny tid med stor aktivitet, men fortsat med »Vingstedånden« som fundament.

Det daglige arbejde blev i de følgende år mere og mere omfattende. Fra 1950–1956 var tilgangen på godt 10.000 nye medlemmer. En så voldsom tilgang på et relativt kort åremål skabte mange problemer for ledelsen. Idrætsanlæggene måtte udbygges efter en hidtil ukendt målestok, og alt, hvad der kunne skræbes sammen af penge,

blev investeret i udbygningen af Vingsted.

Noget, der fik stor betydning, var, at tipsloven blev vedtaget i folketinget, og en forbedret tilskudsordning via tipsmidlerne har gennem årene været medvirkende til, at udbygningen af Vingsted så nogenlunde har kunnet følge tidens krav.

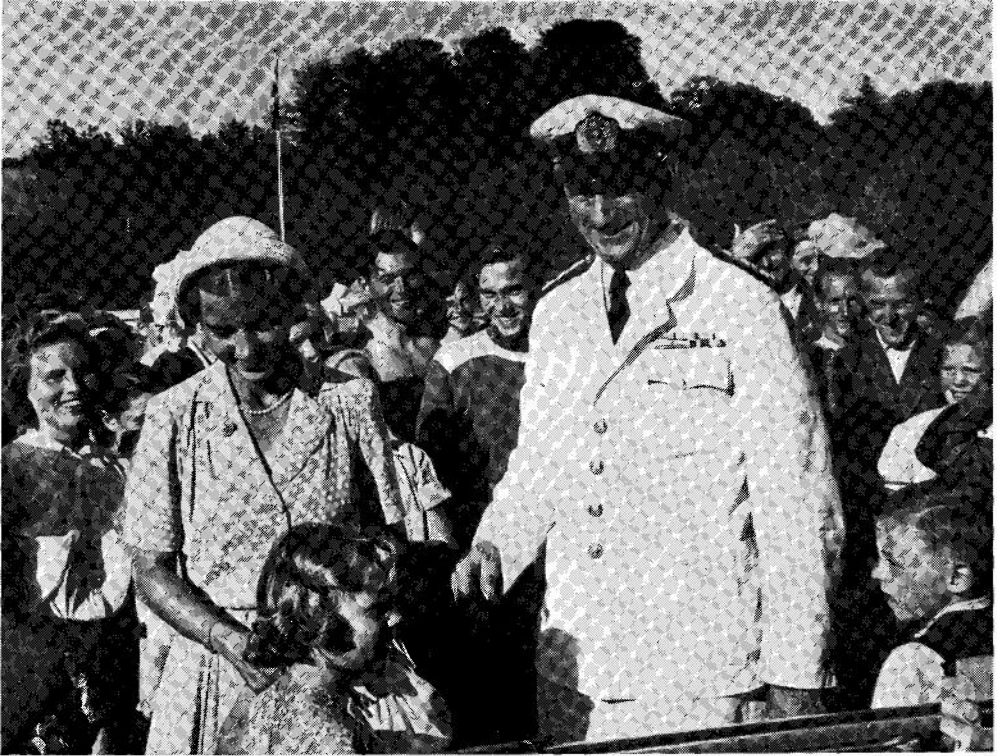
I 1954 begyndte man at planlægge opførelsen af en idrætshal i Vingsted. Det økonomiske grundlag for hallens rejsning skulle være en omfattende indsamling blandt medlemmerne, lotteri, tilskud fra tipsmidlerne og eventuelt lån. Ni møder blev afholdt i amtsforeningens område med det formål at skabe interesse for projektet og få en fornemmelse af, hvor meget man kunne forvente at få ind ved en indsamling i medlemskredsen.

Tegninger og overslag blev udarbejdet af arkitektfirmaet Holm & Andersen, Kolding, og beløb sig til 240.000 kr.

Den 24. juni 1957 gik man i gang med jordarbejdet, men da havde det forberedende arbejde også stået på i over tre år, og sagen været til behandling på 40 møder.

I forbindelse med amtsfesten den 29. juni 1958 blev hallen indviet og taget i brug. Uden varmeanlæg beløb udgifterne sig til 280.000 kr.

Andre betydelige udvidelser fandt sted i samme tidsrum som halbyggeriet. Da Vejle–Grindstedbanen blev nedlagt i 1957, købte man banearealet langs med stadion og ca. tre tdr. land beliggende på den anden side

Kong Frederik IX og Dronning Ingrid samt Prinsesse Benedikte på besøg under landsidrætsstævnet i september 1949. Kongen var protektor for DDSG & I.

banelegemet. Efter et større planeringsarbejde blev der her anlagt en fodboldbane og tre håndboldbaner.

Allerede den første vinter, hallen var i brug, viste det sig, at uden varme gik det ikke. Skulle den dække behovet, måtte der varme til, og resultatet blev, at man omgående installerede et varmeanlæg med gas som kraftkilde.

I løbet af nogle år blev hallen rammen om alle foreningens vinteraktiviteter. Hertil kom de mange lokale foreninger, der søgte om trænings-

tider. Det skabte trængsel, når der også skulle skaffes plads til møder, foreningsfester og udstillinger. Bestyrelsen måtte altså beskæftige sig med en række opgaver, der normalt ligger uden for en idrætsorganisations område, blandt andet de mange salgs- og udstillingsarrangementer, som op gennem tresserne var henlagt til Vingsted.

På bestyrelsens anmodning udarbejdede arkitekt Kjeld Jensen, Vejle, tegninger og overslag til en bygning beliggende mellem hallen og vinkelbyg-

ningen, som skulle indeholde følgende faciliteter: delvis nyt køkken og anretning, spisesal, inspektørbolig, bestyrelseslokale, arkiv, depot m. v.

Overslaget lød på 350.000 kr. plus oms. Da forretningsudvalget kunne fremlægge en fornuftig finansieringsplan, blev forslaget godkendt af bestyrelsen og arbejdet påbegyndt i marts 1966. Rejsegilde i september, og i forbindelse med amtsforeningens årsmøde i januar 1967 blev de nye lokaler taget i brug.

Efter den sidste betydelige investering var lånene i anlægget på cirka 550.000 kr., og renter og afdrag beløb sig til ca. 100.000 kr. årlig. Men skulle man have et anlæg, der opfyldte tidens krav, måtte man se i øjnene, at næste etape, der bl. a. skulle omfatte en ny kursusfløj med værelser og undervisningslokaler, ville kræve et millionbeløb.

Spekulationerne omkring Vingsted stadions fremtid blev skubbet i baggrunden for en tid. Noget andet, der optog sindene, var amtsforeningens 100 års jubilæum. En begivenhed, som satte sit præg på arbejdet i et års tid.

Jubilæumsdagen den 21. maj 1968 blev en uforglemmelig oplevelse for de mange hundrede, der var med, og blev indskrevet i amtsforeningens historie som en af de store dage. Aftenfesten blev indledt med, at foreningens gamle fane blev ført op gennem hallen. Serveringen blev klaret af 40 unge piger ikældt folkedragter. Mange kloge ord og gode ønsker for for-

eningen og Vingsted blev udtalt. Et arrangement, der blev gennemført med præcision, uden at det følte tyngende. Iøvrigt er det vanskeligt at beskrive den atmosfære, en sådan begivenhed indhylles i — den skal opleves.

Da lejlighed bød sig, købte man et engstykke på ca. 3 tdr. land, beliggende vest for festpladsen.

Anlægget dækkede nu 31 tdr. land og indeholdt gymnastik- og festplads, badebassin med tilhørende bygning, hvor der var omklædningsrum, kiosk, redskabsrum og opholdsrum til bademesteren, to fodbold- og seks håndboldbaner, atletikstadion, et skydebaneanlæg, der omfattede 80 baner til 200 m, hvoraf 20 kunne anvendes til skydning på 300 m, samt 48 baner til 50 m, alle med ny-installerede samtaleanlæg, og endelig de mange små bygninger til et utal af formål spredt ud over området. Et anlæg, der repræsenterede en værdi af ca. 1,5 mill. kr.

Hvordan har det kunnet lade sig gøre at realisere så omfattende planer? Her skal peges på nogle af de væsentligste årsager.

For det første indeholder Vingsteds »kongerække« kun få navne, men alle med en lang regeringstid, med undtagelse af kaptajn C. C. Rasmussen, Fredericia, der pludselig døde efter kun et år som amtsforeningens formand.

Først ideens fader, gårdejer Peter Jensen, Veerst, som i 1941 blev afløst af gårdejer Kristen Mogensen, Vindelev, der i 23 år var en enestående arbejdskraft og forkæmper for Vingsteds udbygning. Fra 1965 og indtil anlæg-

get blev omdannet til en selvejende institution i 1970, blev foreningen og dermed det store arbejde i Vingsted ledet af proprietær Frits Lichtenberg Hansen, Veerst. De mænd må, sammen med dygtige og initiativrige bestyrelsesmedlemmer gennem årene, tilskrives en stor del af æren.

For det andet dygtige værtsfolk i Vingsted. I næsten tyve år Kirstine og Hans Jørgensen. Alle, der besøgte Vingsted i årene 1937–55, husker fru Jørgensen som en meget hjælpsom og omsorgsfuld værtinde. Det var næsten en selvfølge, at Gerda Nielsen, der havde været kokkepige i Vingsted i nogle år, overtog styret og videreførte arbejdet i samme solide gænge. Hun blev i 1959 afløst af Kr. Kjær og hustru. Tre år senere hed bestyrerparret Juul Jørgensen, og fra 1964 til oktober 1970 blev det omfattende arbejde betroet Anna og Johannes Baagø. For alle fem familier gælder, at de var med til at gøre Vingsted større.

Og endelig må det tilføjes, at den sociale og økonomiske udvikling i samfundet i al almindelighed også blev til fordel for Vingsted.

Under landsstævnet i Vingsted den 4. september 1949 havde man den glæde for første gang at modtage et besøg af kongefamilien.

Men én gang er som bekendt ingen gang. Kong Frederik IX har et par gange aflagt besøg, sidste gang var i 1961 under det store landsstævne.

Historien fortsætter, det er bare overskriften, der bliver en anden — det er ganske vist!

Den store udbygning til landscenter.

Allerede i 1965 begyndte man at beskæftige sig med, hvordan man kunne sikre Vingsted stadions fortsatte eksistens, idet man i amtsbestyrelsen var klar over, at uden hjælp udefra kunne opgaven ikke løses. Uforpligtende samtaler mellem medlemmer af landsstyrelsen og medlemmer af amtsbestyrelsen fik efterhånden realistisk karakter, og på De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeningers årsmøde i november 1967 omtalte formanden, H. A. I. Pedersen, mulighederne for oprettelse af et kursuscenter. Blandt flere gode tilbud var Vingsted nævnt som et naturligt midtpunkt, og med de bedre økonomiske forhold var der eventuelt her mulighed for at realisere tanken om et kursuscenter.

Det var første gang, en større kreds blev bekendt med, at man havde planer om et center på landsplan.

Et møde mellem DDSG & I's og VASG & I's forretningsudvalg blev afholdt en måned senere, hvor man navnlig beskæftigede sig med ejerforhold, økonomi, og hvordan et samarbejde om opgaven bedst kunne taberes.

I januar 1969 nedsatte man på et overbestyrelsesmøde et »Vingstedudvalg« bestående af Johs. Lyngsgaard, Ørslevvester (formand), A. H. Klok-høj, Nyråd, H. E. Jensen, Ringkøbing, og Geert Jørgensen, København. Fra Vejle amt indtrådte Frits Lichtenberg Hansen, Veerst, og S. Linding Nielsen, Jelling.

Vingstedudvalgets første opgave var at finde den form, hvorunder et kursuscenter bedst kunne drives, dernæst at udarbejde forslag til vedtægter, undersøge skytters, gymnasters og idrætsfolks behov for faciliteter, og senere at få udarbejdet planer for udbygningen og i tilknytning hertil en økonomisk oversigt for driften, efter at udbygningen havde fundet sted. Udvalget havde ikke økonomiske beføjelser, men kunne søge juridisk bistand i det omfang, det var nødvendigt.

Udvalget fik i løbet af forbavsende kort tid en række forslag på bordet, som efter forhandling i de to bestyrelser kunne nyde fremme, eller, som det skete i nogle tilfælde, blive forkastet, og så måtte nye veje betrædes. Blandt andet viste det sig, at udbygningen af skydebanerne ville koste betydeligt mere end beregnet.

For at få udarbejdet en plan over de enkelte gruppers behov, blev Vingstedudvalget udvidet med udvalgsformændene fra de to organisationer.

I løbet af sommeren blev gruppernes ønsker og behov samlet og indarbejdet i et fælles projekt. Med dette materiale som grundlag blev der rettet henvendelse til to arkitektfirmaer med anmodning om at få udarbejdet forslag til udbygning af Vingsted. Også spørgsmålet vedr. skydebanerne blev løst tilfredsstillende, idet DDSG & I's skyttegruppe tilskødedes skydebanerne, og der blev opsat en overenskomst med Vejle amts skytter om brugen af skydebanerne i Vingsted.

Udkast til vedtægter for den selv-

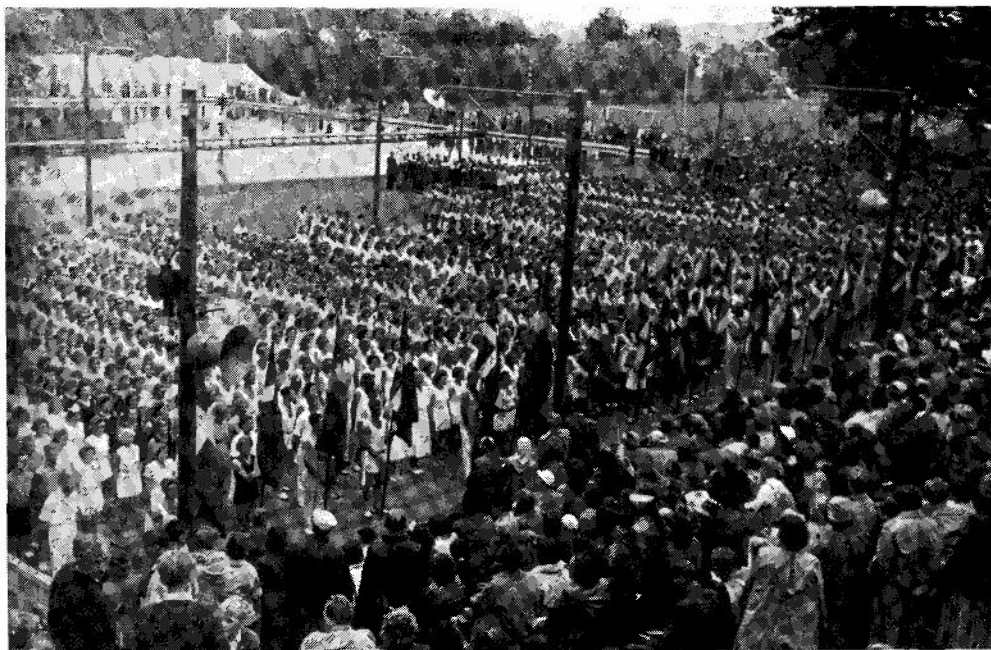
ejende institution Vingstedcentret fik man klaret umiddelbart før DDSG & I's årsmøde i november 1969, hvor man i enighed kunne anbefale et forslag om et kursuscenter i Vingsted, hvori Vejle amtsforening indskyder anlægget og de tre grupper under DDSG & I hver 100.000 kr. pr. år i fire år — ialt en egenkapital på 1.200.000 kr.

Forslaget blev vedtaget på årsmødet, og det samme blev tilfældet to måneder senere på VASG & I's årsmøde i Vingsted, hvor 145 stemte for, og en stemmeseddel var blank. Et afstemningsresultat, som var et klart ja til forslaget og en tillidserklæring til bestyrelsen.

For at forstå historiens videre forløb må det være på sin plads nu at omtale forslaget til vedtægter for den selvejende institution Vingstedcentret, som her bringes i forkortet udgave.

»Institutionens formål er at udbygge og drive Vingstedanlægget som kursuscenter med særlig henblik på uddannelse af ledere og instruktører til fremme af det folkelige ungdomsarbejde samt at benytte anlægget til udøvelse af og oplæring i skydning, gymnastik og idræt.

Den fornødne kapital tilvejebringes dels ved, at VASG & I indskyder Vingstedanlægget, hvis nettoværdi udgør to millioner kr., dels ved, at DDSG & I's skyttegruppe, gymnastikgruppe og idrætsgruppe indskyder en kapital, som udgør 1,2 millioner kr.

Fra DDSG & I's 90 års jubilæumsstævne juli 1951.

For Vingstedcentrets forpligtelser hæfter alene institutionen som sådan med den til enhver tid gældende formue ifølge status. Der påhviler ikke institutionens medlemmer, repræsentantskab eller bestyrelse nogen personlig hæftelse.

En overenskomst mellem institutionen og VASG & I skal sikre denne forening fortrinsret til benyttelse af centret, men dog inden for sådanne rammer, at centrets formål tilgodeses.

Institutionens øverste myndighed er repræsentantskabet, som består af 22 repræsentanter, hvoraf VASG & I og DDSG & I hver vælger 11. Institutionen ledes af en bestyrelse bestående af syv medlemmer. Formanden vælges af repræsentanterne på det år-

lige repræsentantskabsmøde og er på valg hvert år. De 11 repræsentanter fra hver gruppe vælger hver tre fra deres gruppe til bestyrelsen.

Bestyrelsen konstituerer sig med næstformand og sekretær, der sammen med formanden udgør forretningsudvalget, hvis hovedopgave er at føre tilsyn med den daglige drift.«

Naturligvis er vedtægterne mere omfattende, end der her er givet oplysning om, hvor kun det væsentlige vedrørende ejerforhold og ledelsesform er medtaget.

På årsmøderne i DDSG & I og i Vejle amt var der givet tilslutning til oprettelsen af Vingstedcentret, men oprettelsen som sådan fandt ikke sted.

De 22 repræsentanter, som nu var valgt eller udpeget af henholdsvis overbestyrelsen og Vejle amt, havde den endelige afgørelse.

En betænkning vedrørende Vingstedcentret blev sammen med et udkast til vedtægter og meddelelse om stiftende generalforsamling udsendt til repræsentanterne.

Det betydningsfulde møde blev afholdt i Vingsted lørdag den 7. februar 1970, hvor 20 fremmødte repræsentanter vedtog at oprette den selv-ejende institution Vingstedcentret.

Vedtægterne blev med enkelte ændringer og tilføjelser godkendt. Som formand for bestyrelsen blev valgt A. H. Klokhøj, Nyråd.

Til bestyrelsen blev valgt Frits Lichtenberg Hansen, Linding Nielsen og O. E. Pedersen fra Vejle amt, fra DDSG & I's gruppe V. Sig Christensen, Johs. Lyngsgaard og Albert Mikkelsen, Hovslund.

For organisationen en historisk dag, men også en dag, som markerede, at først nu kunne det egentlige arbejde begynde.

På det første bestyrelsesmøde en uges tid senere blev Frits Lichtenberg Hansen valgt som næstformand og Linding Nielsen til sekretær, og sammen med formanden A. H. Klokhøj udgjorde de forretningsudvalget.

Siden oprettelsen og indtil i dag er der i bestyrelsen sket to udskiftninger. Da Frits Lichtenberg Hansen i 1971 trak sig tilbage som amtsforeningens formand, blev han i bestyrelsen erstattet af Kr. Nørskov Madsen, Grejs,

og i forretningsudvalget indtrådte V. Sig Christensen.

På grund af sygdom måtte man finde en afløser for Albert Mikkelsen, og det nye medlem blev E. Kærgaard Kristensen, Hjørring.

Og så tog man fat på at løse en række betydningsfulde opgaver. Arkitektfirmaet Holm og Andersen, Kolding, fik overdraget arbejdet med tegning af skitseforslag, planlægning og senere projektering.

Stillingen som leder af centret blev opslået, og blandt 73 ansøgere valgte man Kirstine og Terkel Teilmann som lederpar til det krævende og omfattende arbejde.

Et stort »Fredningsmøde« fik et usædvanligt heldigt udfald, og i rekordtid fik man halet de mange og nødvendige tilladelser hjem. Ind imellem studerede man skitseforslag og traf principbeslutning om bygning af svømmehal.

En fabrik, beliggende på stationspladsen, der tilhørte et firma, som fremstillede køkkenelementer, kunne ikke længere klare dagen og vejen, og fabrikken blev stillet til tvangsauktion.

Bestyrelsen havde set på virksomheden og fandt lokaliteterne velegnet til skyttehal, og på en del af arealet, som var på ca. 5 tdr. land, kunne der anlægges en campingplads. Resultatet blev, at to funktionærboliger, fabriksbygning med tilhørende areal, blev købt for en rimelig pris.

Et problem voldte vanskeligheder – kloakering. Ingeniørfirmaet mente,

at mekanisk rensning var tilstrækkelig, men amtsvandinspektøren stillede krav om biologisk rensning, og alle syd for åen skulle kobles på. Den gamle formand Peter Jensens ord har stadig gyldighed: »Det er den slags krav, der kommer til udtryk, når regningen skal skrives.«

Arkitektfirmaets skitseprojekt blev godkendt, og man kunne gå i gang med detailprojektering af første byggeetape.

Den 30. september 1970 blev den sidste dag, hvor anlægget med rette bar navnet Vingsted stadion. Smukt og værdigt blev stedet overdraget Vingstedcentret — en epoke var afsluttet, for nogle måske med et stænk af vemod.

Ingeniør P. A. Christensen, Kolding, nåede inden årets udgang at forelægge et udkast til indretning af fabriksbygningen med 13 skydebaner på 50 m og 26 baner på 15 m samt udmærkede undervisnings- og opholdslokaler og faciliteter til campinggæster.

En lang række møder i begyndelsen af 1971 tog sigte på at få første byggeetape klar og alt udbudt i licitation. Forretningsudvalget blev »udnævnt« til også at være byggeudvalg, og et stadionudvalg af idrætskyndige bestyrelsesmedlemmer planlagde en foreløbig tidsplan for denne del af udbygningen. Engen, der skulle afløse de arealer, som værelsesfløjene skulle bygges på, tog man straks fat på.

Nu og da skinnede solen med særlig glans, som f. eks. den dag, da man fra Tuborgfondet fik meddelelse om,

at en ansøgning om 50.000 kr. til undervisningsmateriale var imødekommet.

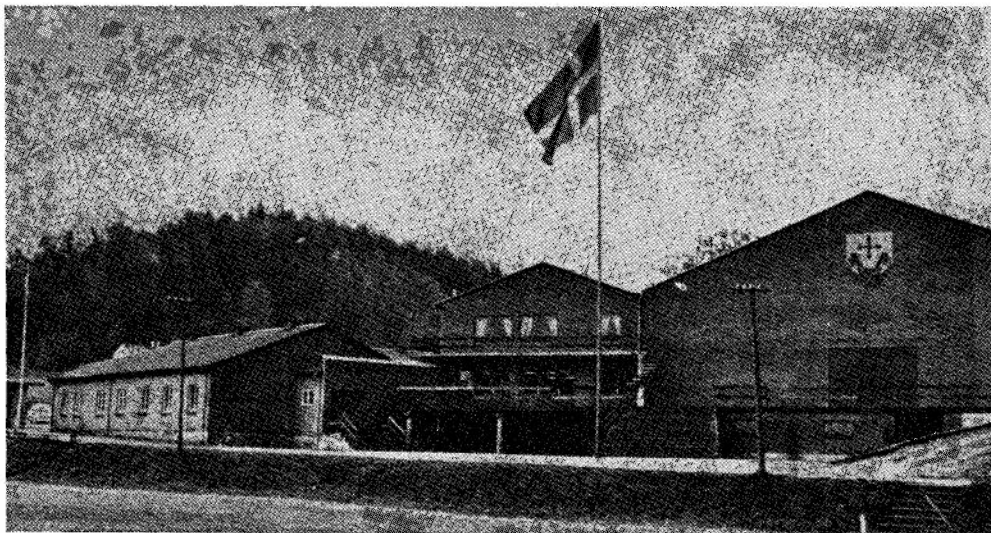
Med stor spænding afventede man resultatet af licitationen. Alt for store overraskelser i negativ retning på nuværende tidspunkt, hvad kunne det ikke blive til, inden man var færdig, men resultatet blev stort set som beregnet. Et fornemt stykke beregningsarbejde, når man tænker på, at første byggeetape omfattede træningshal, køkken, spisesal, undervisnings- og værelsesfløj.

Otte dage senere rykkede entreprenørfirmaerne ind i Vingsted, et besøg, som kom til at strække sig over 2½ år.

Man havde fra starten været fast besluttet på, at uanset hvor meget byggeriet end ville gribe forstyrrende ind i dagligdagen, skulle forretningen Vingsted fortsat være kørende, så den gamle kundekreds kunne betjenes, og efterhånden som byggeriet kunne klare en større belægning, da at træffe aftaler med nye kunder. Det sidste viste sig at være en forholdsvis let sag, men en forudsætning for, at de nye aftaler kunne effektueres, var, at tidsplanen blev holdt, og her opstod der fra tid til anden store vanskeligheder.

De, der havde deres daglige arbejde i Vingstedcentret, fik lært betydningen af ordet »byggerod«, og kunsten at improvisere lærtes til fuldkommenhed.

1972 blev det store byggear, måske nåede man ikke helt så langt som ventet. En af årsagerne var loven om momsrefusionens ophør. Det satte et

Vingsted stadions bygninger 1968.

Til højre ses den i 1958 opførte hal med amtsåbnet i gavlen. I midten bygningen for cafeteria, bestyrerbolig og depoter, opført 1966. Til venstre en af de gamle tysker-barrakker fra 1943 med værelser.

rekordagtigt byggeri i gang landet over, og for centrets vedkommende kom det til udtryk i mangel på tøm-rere.

Skyttecentrets 15 m baner blev ind-viet i forbindelse med skydning om Jyllandspokalen, men også på de store udendørs skydebaneanlæg holdt man så nogenlunde tidsplanen. Skyttehuse, baneanlæg og bureaubygning blev for alvor taget i brug ved Jyllandsstævnet, hvor 2000 skytter sørgede for anlæg-gets »ilddåb«.

Man fik nedsat et svømmehalud-valg, der efter nogle studieture fik ud-formet et oplæg til arkitekterne. Også den nye træningshal blev færdig trods vanskeligheder med leverancer af visse materialer, og i løbet af efteråret var

aktiviteten i begge haller oppe på højeste gear.

Og endelig kunne man inden årets udgang begynde indflytning i det nye køkken og spisesal samt udbyde i licitation anden byggetape, der omfat-tede svømmehal, kontorer, personale-boliger, bestyrelseslokale og i kælder-etagen omklædningsrum m. v.

Noget, der for alvor slog kørepla-nen for udbygningen itu, var strejken i foråret 1973, som blev efterfulgt af forsinkelser på levering af materiale, og en helt ny tidsplan måtte udar-bejdes.

Året sluttede med en energikrise, som kunne have udviklet sig til en katastrofe og sat en stopper for al byg-gæaktivitet, for uden varme i svøm-

mehallen ville en udtørring være blevet en langsommelig historie. Men også det problem blev løst. I begyndelsen af april måned 1974 var man klar til at lukke vand ind i bassinet og afprøve det tekniske apparatur.

En usædvanlig mild vinter fik stor betydning for arbejdet på de uden-dørs idrætsanlæg, veje og parkeringspladser, og det man var bagefter ifølge tidsplanen, blev så nogenlunde indhentet.

I marts gik man i gang med at tilplante de mange bare pletter, som med tiden vil blive til små oaser i store rektangulære flader.

Indvielsen.

Allerede i 1972 havde man fastsat datoen for Vingstedcentrets indvielse til den 21. maj 1974 — Vejle Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforenings 106 års fødselsdag. En dato, mange havde krydset af i kalenderen i troen på, at den dag ville Vingstedcentret stå klar til formålet — at være et kursuscenter med særlig henblik på uddannelse af ledere og instruktører til fremme af det folkelige ungdomsarbejde.

Man blev færdig, og for mange blev den 21. maj en stor og begivenhedsrig dag, der først gav normal vejtrækning, efter at et tretten timer langt program var udtømt.

Mellem 500 og 600 gæster havde efterkommet indbydelsen til receptionen, der fandt sted i den gamle hal. 40 talere ønskede ordet, men præcis kl. 15 kunne man sige tak for nu, og

de mange gæster havde lejlighed til at bese anlægget.

Kl. 17 ankom Dronning Margrethe og Prins Henrik, og så fulgte den officielle indvielse af centret.

Dronningen sluttede sin tale med ordene:

»Her i dette smukke midtjyske landskab har dansk ungdom og nordisk ungdom i snart 40 år dyrket idræt, og der er skabt en kontakt mellem skytter, gymnaster og idrætsfolk, som har været til gavn for det folkelige ungdomsarbejde.

Det er mig en glæde at være tilstede her i dag og være med til en fest, som skal markere, at Vingstedcentret i dag kan regnes blandt de allerbedste i Nordeuropa.

Jeg ønsker for alle de frivillige kræfter, der står bag dette imponerende center, at de må se belønningen for deres arbejde i en stadig stigende interesse for at mødes i Vingsted — for her at lære — for at udvikles — og for at prøve kræfter.

Med ønsket om, at Vingsted fortsat må stå for vækst af alle gode sunde kræfter i vort land, indvier jeg hermed centret.«

Efter at flaget var hejst, talte Egtved kommunes borgmester Kr. Jessen Hansen, og formanden for centret, A. H. Klokhøj, sluttede af med at mindes de mange, der gennem tiderne havde været med til at realisere »en god idé«.

Børn fra Egtved kommune skabte liv på de mange idrætsbaner, og i åben vogn kørte de kongelige gæster

Efter indvielsesceremonien.

Dronningen hilser på amtsforeningens ældste æresmedlem, muremester Hans Jørgensen, Vingsted. Til højre for denne Vingstedcentrets formand, oberst A. H. Klokhøj.

ud i centrets mange anlæg. Prins Henrik indviede den nye pistolbane ved at afgive det første skud. Efter besøg i svømmehallen og den nye idrætshal sluttede man af i centrets spisesal, hvor medlemmer af repræsentanskabet og bestyrelse med flere fik lejlighed

til at hilse på Dronning Margrethe og Prins Henrik.

750 havde indtegnet sig til aftenfesten, og 750 gæster var der i den gamle hal, da formanden kl. 19,30 bød velkommen. — En festlig aften med et stort og alsidigt program, der

først sluttede, da man havde taget hul på en ny dag.

Vingstedcentret dækker i dag et område på 40 tdr. land med et samlet etagereal på 20.000 m² og må betegnes som et af de smukkeste og mest moderne idrætsanlæg i Norden — og et skydebaneanlæg med et teknisk udstyr, der gør det til det mest avancerede i Nordeuropa. Der er investeret ialt ca. 30 mill. kr. i Vingstedcentret, incl. kurstab.

I de måneder der er forløbet siden indvielsen, har der været topbelægning i Vingsted. Store internationale arrangementer har sat deres præg på arbejdet.

Radio- og TV-medarbejdere fra en række europæiske lande har været gæster i en halv snes dage.

Europamesterskaber i skydning med deltagere fra 21 nationer blev afviklet i Vingsted i august måned.

Mange store firmaer, organisationer og institutioner har placeret deres møde-, kongres- og kursusvirksomhed i Vingsted, hvilket har bevirket, at

beboelsessektoren med 300 sengepladser allerede er for lille. Cafeteriet har et antal pladser, der dækker det daglige behov, men ved særlige lejligheder må man inddrage en af hallerne som spisestue, hvilket var tilfældet ved DDSG & I's landsmesterskaber for ungdom, hvor godt 1200 deltagere skulle bispises.

Bestilling af Vingstedcentret til afholdelse af planlagte arrangementer i de kommende år er indgået i betydeligt omfang — en enkelt til afvikling i 1978. Fremtiden tegner lovende.

Noget som vil få stor betydning for Vejleå-dalen omkring Vingsted er et ejerskifte, der har fundet sted. Egtved kommune har købt Vingsted mølle med et tilhørende areal på ca. 75 tdr. land, som bl. a. omfatter Vingsted sø.

På initiativ af Fredningsplanudvalget for Vejle amt er arealet erhvervet af miljøministeriet og vil blive udlagt som rekreativt område — tilgængelig for offentligheden.

Et enestående stykke natur er reddet — til glæde for kommende generationer.

Dronningebesøg i Vejle amt

Af *A. Wamberg*.

Officielt besøg af statsoverhovedet er en lokalhistorisk begivenhed, som fortjener at optegnes i årbogen. Men nogen egentlig reportage fra begivenheden bliver der ikke tale om her; herom må henvises til dagspressen. Årbogens opgave er kun at optegne kendsgerningerne, og det er dette, der er gjort i det følgende.

For første gang siden tronskiftet den 15. januar 1972 aflagde Dronningen officielt besøg i Vejle amt, nemlig i Fredericia, Vejle og Kolding i dagene 6.—10. juli 1974 som led i sommertogtet med Kongeskibet Dannebrog i dagene 1.—12. juli 1974. På hele togtet var Dronningen ledsaget af Prins Henrik samt Kronprins Frederik (6 år) og Prins Joachim (5 år).

I det følgende fortælles først kort om besøgene i hver af de 3 byer. Og derefter gives der en mere almindelig holdt beretning om de kongelige besøg.

Besøget i Fredericia den 6. juli var et led i 125 års mindefesten for slaget ved Fredericia den 6. juli 1849. Dannebrog ankom til vesthavnen kl. 9.15 (i let regnvej). Efter modtagelse på kajen kørte de kongelige til en modtagelse på rådhuset, hvor Dronningen

og Prins Henrik hver fik overrakt et eksemplar af den i anledning af 125 året fremstillede medalje, udført i guld. De kongelige kørte derefter forbi Ryes buste og hen til krigergraven, hvor Dronningen lagde en krans. Besøg blev aflagt på den gamle hovedvagt ved Landsoldaten, og fra en særlig tribune, opbygget ud for Hotel Landsoldaten, overværede de kongelige og deres følge m. fl. forbidefileringen af 6. juli processionen, der var særlig festlig i anledning af 125 året. Senere motiverede borgmesteren fra det gamle rådhus' balkon et 9-foldigt leve for Dronningen, der derefter holdt en kort tale fra balkonen. Kommunen var vært ved en frokost på Hotel Landsoldaten med 138 deltagere.

Om eftermiddagen overværede de kongelige en mindegudstjeneste i Sct. Knuds kirke i anledning af den katolske menigheds 300 års jubilæum.

Om aftenen var der souper på Dannebrog for ca. 100 indbudte gæster fra Fredericia-området.

Dannebrog blev liggende natten over i Fredericia, og søndag formiddag den 7. juli deltog de kongelige sammen med Dronning Ingrid i afslø-

*Dronningen skridter fronten af ved modtagelsen på Vesthavnen i Fredericia.
Dronningen er ledsaget af oberst P. E. Frederiksen og major L. A. Andersen
(med dragen sabel).*

(Fot. pressefotograf P. A. Honoré, Fredericia.)

ringen af en buste af Kong Frederik IX på Ryes kaserne.

Den 8. juli kl. 9.30 ankom Dannebrog til Vejle.

Efter modtagelse på kajen kørte de kongelige til modtagelse på rådhuset, hvor Dronningen som gave fra kommunen fik overrakt en lokalt udført figur »Jubeldans« i guld.

Derefter aflagde de kongelige besøg i Idrættens Hus, hvor de bl. a. overværede en gymnastikopvisning i den store sal samt de forskellige aktiviteter i det særlige kondirum. Endvidere blev der aflagt besøg i det nye cen-

tralbibliotek, der er beliggende lige over for Idrættens Hus.

Efter frokost i amtsgården kørte de kongelige til Jelling, hvor de ved kirkegårdsråden blev modtaget af repræsentanter for kommunen og menighedsrådet. Provst Bennedsen berettede om runestenene og foreviste kirken. Til slut gik de kongelige op på nordhøjen, hvorfra bl. a. frilægningen af højene blev besøgt.

Efter besøget til kirken og højene aflagde de kongelige besøg på skolehjemmet »Fårupgård«, hvorfra turen gik tilbage til Vejle.

Om aftenen var der supper på kon-

*Modtagelsen ved kirkegårdspladsen i Jelling.
De kongelige fik en hjertelig velkomst i den gamle kongeby,
og sydhøjen var en fin udsigtsplads.*

(Fot.: Fru Inger-Lise Christensen, Jelling.)

Dronningen, Prins Henrik og de to små prinser (Kronprins Frederik til højre) hilser fra balkonen på Vejle rådhus på de mange mennesker, der var forsamlet på Rådhusstorvet.

(Fot. Allan Simonsen.)

geskibet for ca. 100 indbudte gæster fra Kolding- og Vejle-områderne.

Kongeskibet blev liggende natten over i Vejle, og den følgende dag den 9. juli aflagde de kongelige besøg på hjemmeværnsskolen i Nymindegab.

Kl. 19 afsejlede kongeskibet.

Den 10. juli kl. 9.30 ankom Dannebrog til Kolding.

Efter modtagelse på kajen kørte de kongelige ligesom i Fredericia og Vejle til modtagelse på rådhuset. Derefter besøg på Anni og Bent Knud-

sens sølvsmedje og på specialarbejder-skolen, der blev forevist af forstander Kai Ibsen.

Kl. 13 ankom de kongelige til Koldinghus, hvor de blev modtaget af fanfarer fra kæmpetårnet, således som det i århundreder har været skik og brug ved kongeligt besøg på slottet. Kolding kommune var vært ved en frokost i riddersalen med 70 deltagere. De kongelige fik her som gave fra byen overrakt en sølvshaker fremstillet hos Anni og Bent Knudsen. Kaffen blev indtaget i slottets bibliotekssal.

Efter frokosten på Koldinghus.

Dronningen er ledsaget af borgmester Peter Ravn og Prins Henrik af formanden for kommunens udvalg for kulturelle anliggender, lærer Bruno Pedersen.

Damen i baggrunden er hofdame fru Alette Bardenfleth.

(Fot. Casper Jacobsen.)

Efter forevisning af enkelte af slottets rum m. v. kørte de kongelige til Gråsten slot, medens Dannebrog afsejlede til Sønderborg.

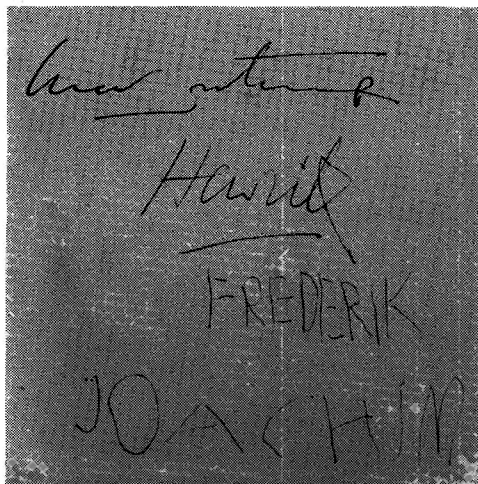
I Fredericia var det gråvejr med regnbyger ved det kongelige besøg, i Vejle og Kolding var det solskin og blæst. Ved de officielle modtagelser i havnene var Prins Henrik i kommandørkaptajnsuniform og de fremmødte

embedsmænd i (galla)uniform, hvor en sådan hører med til stillingen. Så snart de kongelige fra landgangen havde sat foden på landjorden, udbragte amtmanden et 9-foldigt leve for Dronningen og Prins Henrik, hvorefter et orkester spillede kongesangen. I Fredericia og Vejle var det et militærorkester, i Kolding luftmeldedistrikt Koldings musikkorps. Efter blomsteroverrækkelse af en af

byens damer hilste de kongelige på de fremmødte, som navnlig var repræsentanter for byråd og amtsråd og soldaterforeninger m. v. samt de øverste embedsmænd fra stat, amt og kommune. I Fredericia hilste Dronningen tillige på et æreskompagni fra garnisonen. De små prinser var med ved hele modtagelsesceremonien og gav hånden til de samme personer, som deres forældre hilste på.

Efter den officielle modtagelsesceremoni blev uniformerne omskiftet med civilt tøj, og resten af programmet foregik i en formløs, venlig og afslappet atmosfære. De små prinser var med ved modtagelserne på rådhusene — hvor de fik gaver — og prentede deres navne i gæstebøgerne ligesom forældrene. I Fredericia overværede prinserne tillige forbidefileringen af 6. juli processionen, men ellers deltog de ikke i arrangementerne efter rådhusmodtagelserne.

Ved indbydelserne til de 2 souper'er og de 3 frokoster tilstræbtes det at få repræsenteret så vide kredse som muligt inden for byernes og deres oplands styre og erhvervsliv: repræsentanter for kommunalbestyrelser og amtsrådet, for arbejdsgiverforeninger og arbejdernes fællesorganisationer, for landboforeninger og husmandsforeninger og for soldaterforeninger samt militære og civile embedsmænd fra stat, amt og kommuner og altid repræsentanter fra de institutioner, der besøgte, i Fredericia tillige repræsentanter for byens nordiske vennsbyer, som i anledning af 125

*De kongeliges navnetræk i Fredericia
byråds gæstebog.*

(Fot. pressefotograf P. A. Honoré,
Fredericia.)

året for 6. juli slaget var gæster i byen. Det blev bemærket, at de kongelige overalt gjorde sig umage for at få kontakt med flest muligt af de personer, de stødte på på de virksomheder og institutioner, de besøgte, og i forbindelse med de officielle spisninger. Ved souper'erne på Dannebrog («mørkt tøj») var ægtefæller inviteret med, medens det ikke var tilfældet ved frokosterne. Souper'erne begyndte kl. 20 og varede et par timer. Det drejede sig om et »stående traktement« med rødvin; senere serveredes drinks. Præsentationen af gæsterne på Dannebrog foregik på den måde, at gæsterne ved ankomsten fik udleveret et præsentationskort med deres navn på. Dette kort blev afleveret til og læst op af adjudanten, umiddelbart før

vedkommende gæster hilste på de kongelige.

De kongeliges besøg var overalt genstand for en vældig interesse og stor venlighed fra befolkningens side. I byerne var det mange tusinde men-

nesker, der var mødt op for at overvære de forskellige modtagelser, og ved kørslen i landdistriktet måtte de kongelige vogne standse adskillige gange for overrækkelse af blomsterbuketter.

Afsløringen af Kongens jyske Fodregiments buste af Kong Frederik IX

Af P. E. Frederiksen.

Den 7. juli 1974 afslørede Dronning Margrethe Kongens jyske Fodregiments¹⁾ buste af Kong Frederik IX. Busten er opstillet på Ryes Kaserne i Fredericia.

Dronningen var allerede den 6. juli ankommet til Fredericia med Kongeskibet »Dannebrog« for at deltage i byens og garnisonens højtideligholdelse af 125-årsdagen for udfaldet fra Fredericia fæstning i 1849.

Medens vejret den 6. juli var gråt, om morgenen endog regnfuldt, fandt busteafsløringen den 7. sted i sol med frisk vind, der udstrakte flag og fane.

Bustens afsløring overværedes af prins Henrik, prinserne Frederik og Joachim samt af Dronning Ingrid, som med den givne anledning var kommet til stede fra Gråsten.

Afsløringen overværedes også af chefen for Hæren, generalmajor A. C. B. Vegger, chefen for Vestre Landsdels-

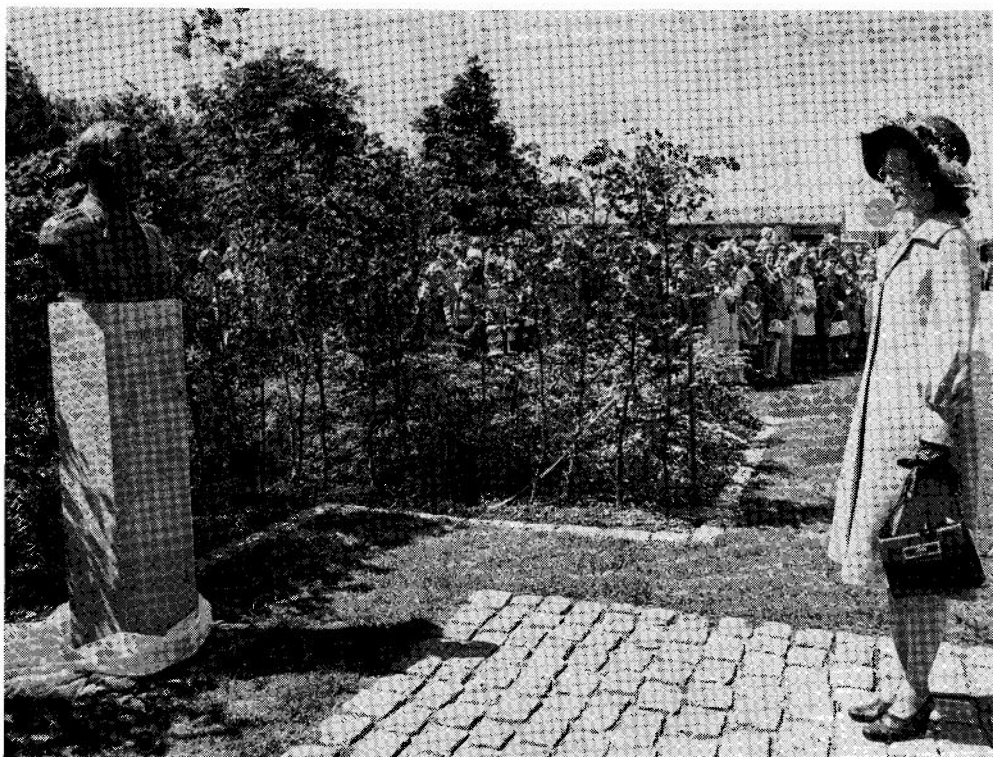
kommando, generalmajor H. A. I. Pedersen, chefen for Jyske Division, generalmajor A. D. Danhuus, borgmesteren i Fredericia, Rich. Pedersen, direktøren for Albanifonden, bryggeridirektør B. Niegel, bryggeridirektør F. Niegel, politimester C. Ellegaard, Fredericia, samt arkitekt H. C. Høeg fra det militære bygningsdistrikt. Regimentets officerer, dets befalingsmænd af sergentgruppen, det på kaserne civilt ansatte personel samt et stort antal konstabler og værnepligtige menige overværede afsløringen fra plænerne omkring busten, og mange fredericiaborgere havde taget opstilling foran kaserne for at få et glimt af de kongelige.

Regimentets 1. bataljon stod med fane og musikkorps langs Bremerfördevej²⁾ med front mod den tilslørede buste.

Ved de kongeliges ankomst til kaserne udbragtes et trefoldigt leve, og musikkorpset spillede »Kong Kristian«, hvorefter dronningen skridtede

1) KONGENS FODREGIMENT, der har 2. Bataillon, oprettet 29. april 1657 i fæstningerne Glückstadt og Krempe, som stambataljon, og JYSKE FODREGIMENT, der har 12. Bataillon, oprettet 31. oktober 1679 i Fredericia, som stambataljon, blev i 1961 slået sammen til eet regiment: KONGENS FODREGIMENT, der i 1966 fik navnet KONGENS JYSKE FODREGIMENT.

2) Kaserne gaden har fået dette navn for at minde om regimentets deltagelse i den danske hærs erobring af Bremerförde i 1657 i ærkebispedømmet Bremen under krigen mod Sverrig under Kong Karl 10. Gustav.

Dronningen umiddelbart efter at have afsløret sin fars buste.

(Fot. pressefotograf P. A. Honoré, Fredericia.)

fronten af, d.v.s. hilste på bataljonen ved at gå langs dens front, idet soldaterne præsenterede gevær, officererne salutede med sablerne, og fanen sænkedes, alt imedens honnørmarchen spillede.

Efter afslutningen af dette ceremoniel henvendte regimentschefen sig til dronningen med følgende tale:

Under vor daglige tjeneste søger vi med flid at dygtiggøre os således, at vi på bedste måde kan tjene vor dronning og vort land. Vor tjeneste sker under det smukke symbol regimentsfanen, Dannebrog. Vor fane har midt i det hvide kors Kong Frederik den

IX's kronede navnetræk. Det var ikke alene på grund af vort navn, Kongens jyske Fodregiment, eller vort regimentsmærke, kronen med devisen KONGENS, at vi følte særlig tilknytning til Kong Frederik den IX. Vi mærkede på mange måder, at kongen viste interesse for vort regiment. Kongen besøgte os flere gange i garnisonen og under øvelser, og kongen lod sig male, således at regimentet ejer et stort, smukt portrætmaleri af Kong Frederik den IX i hærens generalsuniform.³⁾ Det skal også nævnes, at regimentet fik den ære at stille hærens æreskompagni ved kongens bisættelse i Roskilde.

Vi har ikke hidtil på Ryes kaserne haft noget håndgribeligt minde om Kong Frederik

³⁾ Se Vejle amts årbog 1966, side 15–18.

trods vores ønske derom, men ved bistand fra en af kongens tidligere adjutanter fik regimentet at vide, at den nu afdøde billedhugger Victor Kvedéris i 1949 modellerede kongen, vistnok på Gråsten Slot. Ved gode kræfters hjælp, og jeg skal især nævne Albanifonden og Forsvarets Bygningstjenestes Syd-jysk-Fynske Bygningsdistrikt, blev det muligt for regimentet at anskaffe kongebusten og få den opstillet her ved Bremerførdevej.

Deres Majestæters og Deres Kongelige Højheds nærværelse gør denne dag til en dag, som vi stedse vil mindes.

Jeg anmoder allerunderdanigst Deres Majestæt om at drage dækket over kongebusten til side.

Dronningen afslørede derefter kongebusten, og under denne handling spilledes: »I Danmark er jeg født«.

Dronningen holdt efter afsløringen følgende tale til regimentet:

Det har rørt min familie — ikke mindst min mor og mig selv — meget, at Kongens jyske Fodregiment ønskede at opstille et varigt minde om min far her ved Ryes kaserne.

Det er i mindet om min far, jeg har afsløret denne buste i dag, og det er mit ønske, at den stadig må minde regimentet om den forbindelse, der var både af navn, men også af gavn mellem regimentet og min far.

Efter talen fik regimentets menige talsmand, Martin Binderup, foretræde for dronningen for at overrække en erindring, regimentsmærket i guld, hvortil midler var blevet indsamlet blandt militært og civilt personel ved regiment og kommandantskab.

De kongelige og regimentets øvrige gæster overværede fra en tribune bataljonens forbidefilering, hvorunder de kongelige hilstes med sænket fane.

Højtideligheden afsluttedes med en

reception i kasernens officerslokaler, hvortil også repræsentanter for sergentgruppen, konstabelgruppen, de værnepligtige og de civilt ansatte var indbudt.

Kongebusten i det smukke anlæg samt mindet om afsløringshøjtideligheden vil i hverdagens tjeneste hjælpe regimentet til at leve op til dets motto:

»Vincit Qui Patitur« (den, der holder ud, sejrer) eller for den sags skyld også til garnisonsbyens, Fredericias:

»Armatus Pro Pace« (væbnet for freden).

Kongebusten er modelleret af billedhuggeren og maleren Victor Kvedéris, som er født i Flensborg i 1909; hans fader var billedskærer og stammede fra Litauen. Kvedéris var i malerlære, blev uddannet på »Skolen for dansk Kunsthåndværk« under Jens Møller-Jensen 1927—31; han blev optaget på akademiet i 1932 i malerskolen hos Kræsten Iversen, men overgik til billedhuggerskolen under E. Utzon-Frank fra 1934—39. Han modtog Raben-Levetzaus stipendium i 1937 og Emma Bærentsens i 1945.

— Victor Kvedéris udstillede på »Kunstnernes Efterårsudstilling« 1935 som maler og 1937—38 som maler og billedhugger, senere på »Charlottenborg«, »Sønderjysk Udstilling« og på »Kulingen«. Han afgik ved døden i 1966.

Blandt kunstnerens betydeligste skulpturer skal nævnes: Portrætbuste af en kvinde (bronze 1941, Ribe mu-

seum), buste af rektor H. P. Hansen (bronze 1942–44, Flensborg, samme 1947 i Tønderhus), buste af rektor Andreas Hansen (bronze 1942, Duborgskolen, Flensborg), relief (kunststen 1942, opsat på Nordisk Kamgarnsspinderis facade, Sønderborg, 1943), buste af Kong Christian X

(bronze 1941, eksemplarer i Sønderborghus, i Tønderhus samt foran rådhuset i Hasle), Frihedsmonumentet til Gråsten, stående mand (bronze, afsløret 5. maj 1947).

Anlægget, hvori busten er opstillet, er tegnet af arkitekt P. Johansen, Kolding.

Mere om den store runesten i Jelling

NOGLE BEMÆRKNINGER TIL ARTIKLEN »DEN STORE RUNESTEN I JELLING« I ÅRBOGEN 1973

Af *R. Volf*.

Ved en beklagelig forglemmelse var dr. phil. Erik Moltkes fotografier fra »Danmarks Runeindskrifter« af den store Jellingestens tre sider gengivet i artiklen uden kildeangivelse.

Endvidere skal bemærkes, at detaljen af skriftsiden slangeornament (fig. 3) også er gengivet efter Erik Moltkes fotografi, men at linjeføringen er optrukket med sort af mig og altså giver min opfattelse af dette sted. Hermed beklager jeg, at dette forhold ikke blev vedføjnet teksten under billedet, hvad naturligvis burde være sket.

NOGLE ANDRE BEMÆRKNINGER TIL PASTOR R. VOLFS ARTIKEL OM DEN STORE JELLINGSTEN i ÅRBOGEN 1973

Af *Erik Moltke*.

Hvis man slår op på side 51 i årbogen for 1973, vil man som fig. 2 finde det også her som fig. 2 gengivne optrukne foto af den store Jellingstens

A-side, skriftsiden, partiet til venstre, der mod højre danner en stump vinkel med den øvrige skriftside, mens det til venstre støder op mod side C (Kristussiden). Dette billede, som jeg har trukket op med sort, er lånt pastor V. fra en artikel, jeg har skrevet i tidsskriftet *Kuml* 1971 for at vise vor rigsantikvar, P. V. Glob, at den dobbeltlinje, han (i en artikel i tidsskriftet *SKALK* 1969 nr. 4, jfr. billedet side 22) kaldte et *påbegyndt* reliefbånd, at den både var påbegyndt og fuldendt, idet det dannede *forbindelsen* mellem det ottetalsagtige ornament nederst på skriftsiden og triquetra-figuren på Kristussiden. Linjen under denne er grundlinjen for skriftsiden nederste runerække, ligeledes for runelinjen på Kristussiden, idet den er forlænget herom, og den har utvivlsomt fortsat også om på dyresiden, hvor et stort brud nu har skilt den fra side C, dvs. den har været grundlinje for alle tre siders skrift og ornamentik. Den nederste linje på fig. 2, som fortsætter om på Kristussiden, og som ifølge Glob skulle være en ubenyttet runelinje, har aldrig båret eller skullet bære runer; men den er stenens oprindelige grund- og vage-linje, runemesterens anvisning på, hvor langt stenen skulle i jorden, og

Fig. 1. Den store Jellingsten.
Side A, skriftsiden (E. M.s uoptrukne magniumsfoto i »Danmarks runeindskrifter«). Øverst ses hovedet af en slange, der bider sig selv i kroppen. Afskalningen foroven til højre gør det umuligt at fastslå slangekroppens forløb. At dømme efter partiet foroven til venstre står den ikke i forbindelse med kantornamentikken. Den øverste runelinje flankeres af to triquetra'er. Bemærk det lille halvcirkulære indsnit i båndslinjet over indskriftens 4.—5. rune; tilsvarende findes på Kristussiden. Linjen under den nederste runerække danner i sin forlængelse grundlinje også for runerne på de to andre sider. Længst til højre forneden skimtes jord- og vagelinjen, der er forlænget fra side D.

på at linje og jordoverflade skulle være parallelle, således at Kristusfiguren kom til at stå lige og lodret og ikke, som nu, pilskævt.

Læsere bedes samtidig lægge mærke til den (uoptrukne) linje på fig. 2 under grundlinjen (se også fig. 1) (for runer og ornamentik), som den konvergerer imod til venstre. Denne linje er ikke opmalet af mig og ikke omtalt af Glob, fordi den, som det om lidt skal vises, er en naturlig sprække i stenen.

Nu skriver pastor V. om dette mit optrukne foto: »Men ornamentikken er fejlagtigt optrukket. Slangens hale-spids (pastor V. tror, at rammebåndene er kroppen af det slangehoved, der

ses øverst på skriftsiden) fortsætter ikke over i rammebåndet, men ender som en åben krølle (fig. 2 og 3). Det vil enhver, som har lejlighed til at iagttage stenen på stedet, kunne overbevise sig om ved selvsyn«, og kritikken gentages i pastor V.s underskrift under det af mig lånte foto, hans fig. 2.

Se, hvis den fig. 3, som pastor V. henviser til, havde været et nyt, uoptrukket detailbillede af den famøse slangehale, som viste, at »halespidsen« endte i en spids og ikke — som mit optrukne foto antyder — fortsætter om på Kristussiden i et helligt triquetra-tegn, så ville jeg være blevet betænkelig. For selv om jeg har læst og

Fig. 2. Den store Jellingsten. Optrukket foto (ved E. M.) af det parti af side A, der danner en stump vinkel med den egentlige skriftside. Det illustrerer forbindelsen mellem rammeslynget og dobbeltlinjen mellem de to nederste runerækker samt forbindelsen (reliefbåndet) til triquetra-figuren på side C (Kristussiden). Under den nederste runerækkes grundlinje ses en naturlig revne, som til venstre bøjer op mod grundlinjen (der fortsætter om på side C), og under den løber stenens jord- og vagelinje.

optrukket indskrifterne på samtlige runesten i Danmark (+ Skåne, Halland og Blekinge), tror jeg ingenlunde, at jeg er ufejlbarlig. Men hvad er pastor V.s fig. 3? Den gengives her med samme figurnummer. Som pastor V. selv gør opmærksom på ovenfor, er den en detalje af mit uoptrukne

helhedsfoto (fig. 1), som pastor V. selv har trukket op med sort farve efter det, han mente at kunne se, således at billedet, som pastor V. skriver i underskriften, »tydeligt viser, at slangens halespids ikke er tilsluttet rammebåndet til venstre, men ender i en åben krølle«. Det er altså pastor V.s bevis på, at min optrækning på fig. 2 er forkert: 1) Enhver kan ved selvsyn

Fig. 3. Forstørret udsnit af fig. 1 med pastor Volfs optrækning (sml. fig. 2). Reliefbåndet er afbrudt, og 8-talssnøllen har (fejlagtigt) fået en rundet afslutning. Dobbeltlinjen er (fejlagtigt) ikke ført ind til snøllen, og den naturlige revne under grundlinjen er (fejlagtigt) opfattet som en hugget linje og opmalet.

Jord- og vagelinjen er ikke optrukket (sml. fig. 4a-b).

overbevise sig derom og 2) pastor V.s optrukne streger på en detalje af mit helhedsfoto, dvs. en påstand eller en tro kombineret med resultatet af pastor V.s selvsyn. Dette kan dog ikke anerkendes som videnskabeligt bevis. Pastor V. har ikke blot trukket en slangehalespids op, som ikke eksisterer, hvad jeg strax skal komme tilbage til, men har også nederst til venstre trukket den naturlige sprække op, hvorved han får et »ubenyttet« felt frem, som han skriver en hel del om. Jeg gør opmærksom på, at den af pastor V. optrukne sprække ikke blot i hele sin karakter adskiller sig fra de huggede streger, men er takket, uregelmæssig og har et forløb, der med det samme skulle advisere om, at her er tale om en af de naturlige revner i den efterhånden møre og tildels rådne sten. Det vil forhåbentlig enhver ved selvsyn kunne overbevise sig om ved at kaste et blik på fig. 4.

Det er let at forklare, hvorledes pastor V. er kommet frem til sin slangehale. Hvis man ser på fig. 1, vil man bemærke, at slangehalespidsen *tilsyneladende* også er her (og det er jo en detalje af dette foto, pastor V. har malet på); men har man en vis erfaring i læsning af stenskrift, lader man sig ikke narre af det. Man konstaterer da to ting: 1) at partiet efter »slangehalespidsen« er stærkt læderet, og 2) at lyskilden fra venstre *ikke* kaster skygge i de vandrette linjer (prøv at se på de relativt dybe rammestreger, eller kig på jord- og vagelinjen, der er noget forvitret).

Fig. 4a. Uoptrukket projektfoto af partiet (lys skråt ovenfra fra højre), der er opmalet på fig. 2. Ottetalssnøllen er midtdelt, men fortsætter i et udelte reliefbånd mod side C, ligesom randornamentikkens midtdelte knudeornamentik forløber i udelte bånd mellem runelinjerne.

Men — i en diskussion om den slags detaljer kan man naturligvis ikke bruge et helhedsfoto og klippe en detalje ud af det; for det er at lege kispus med sig selv og læserne. I det allermindste bør man skaffe sig et andet billede med en anden lyskilde og en anden lysvinkel. Næh, her skal enten et pap-, lim- eller plastic-aftryk eller

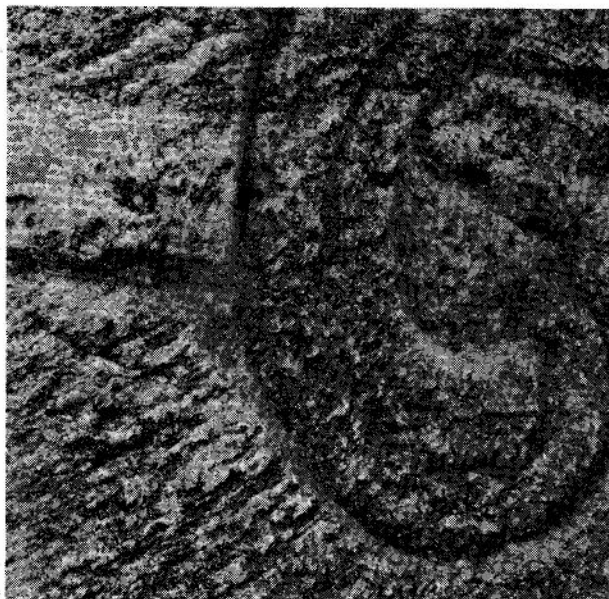

Fig. 4b. Større detailfoto af otte-talssnøllens slutning. Man vil her tydeligere se den stumpvinklede (ikke runde) afskalning, der har forledt pastor Volf til at afslutte sin slangehale på dette sted.

et detail-foto til. Det hidsættes her som fig. 4a og b.

Om de øvrige slutninger i pastor V.s artikel kan jeg fatte mig i korthed. Stenen er *ikke*, som pastor V. vil, hugget ad tre gange: 1) først skriftsiden tre linjer + ornamentrammen, dernæst 2) Kristus- og dyresiden og endelig 3) resten af indskriften (Harald Blåtands tre kongegerninger). Punkt 1 skal være udført, da Harald var hedning, 2 og 3 da han var blevet kristen. Disse opfattelser hviler på mange subjektive betragtninger af ornamentikken (foruden på den ovenfor påviste »fejl læsning«), som pastor V. finder helt forskellig på de tre sider. Det er rigtigt, at tovstavene på Kristus- og dyresiderne er forskellige fra knude-ornamenterne på skriftsiden, men hvad beviser det? Derimod er det

værd at fæste opmærksomheden på det væld af detaljer, der er fælles for siderne indbyrdes, et sikkert tegn på, at de er led i samme generalplan. Jeg henviser til de ens slangehoveder på side A og B, til det lille karakteristiske halvcirkulære indsnit på side A og C (se billedunderskrifterne) og til de overalt midtdelte ornamentbånd, til den fællesgrundlinje og til jord- og vagelinjen på C og A. Jeg peger på, at typiske runer er ens på alle tre sider, og at der intetsteds er tale om klamp-huggeri og anden dårlighed. Jeg gør opmærksom på, at indskriften på side A er hugget op i et revnet og dårligt stenparti, hvad der ville være meningsløst, dersom denne side kun skulle have indeholdt tre linjer osv., osv., »småting« som man ikke kan forlange, at andre end en runespecialist skal

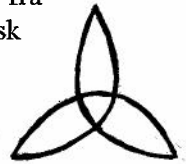

Fig. 5. Den store Jellingsten. Side B. Dyresiden (E. M.s foto i »Danmarks runeindskrifter«). Dyret og slangen danner — her er jeg enig med pastor Volf — en enhed. De slås ikke — slangen bider tilsyneladende sig selv i halen — og repræsenterer modsætningen til siden med Kristusfiguren. Dyret, der i arkæologisproget sædvanligvis kaldes Jellingløven, er hverken løve eller drage (en »romansk« drage ser ganske anderledes ud), men et fantasidyr ligesom »det store dyr« på den skånske Tullstorps runesten, der er hedensk skønt en menneskealder yngre end Jellingstenen. På Tullstorpsstenen er den værnende og skræmmende. På Jellingstenen repræsenterer den det onde (hedenskabet?). Antitesen mellem det gode og det onde er et velkendt »program« i kirkerne over hele Europa og findes hos os i talrige jyske kirker på portaler og døroverligger. I nederste venstre hjørne en stor triquetra.

lægge mærke til, og som jeg har fremført i min ovennævnte afhandling i Kuml.

Men der er endnu et forhold, der viser, at stenens indskrift og ornament er hugget på én gang og efter Haralds dåb. Thi foruden at stenen indeholder Danmarks ældste Kristusbillede og Haralds ord om danernes kristning — ting som man af usikre historiske, men stenen helt uvedkommende grunde prøver at forklare som sekundære —, er ornamentikken på alle tre sider spundet ind i og vævet sammen med den hellige triquetras kristelige

tegn. Dette symbol, der er velkendt fra oldkristne kirker og fra karolingisk og romansk skulptur over hele Europa og af teologer og ikonografer opfattes som et treenheds-

symbol, har en grundform som denne. Fem gange vil man finde triquetraen på Kristussiden, to på hver side af figurens hoved, to flankerende benene, og den femte er den store i nederste hjørne til højre — mod skriftsiden, som den forbindes med gennem det famøse bånd, der ikke er obser-

Fig. 6. Den store Jellingsten.
Side C, med Danmarks ældste
Kristusbillede (E. M.s foto i
»Danmarks runeindskrifter«).
Kristi hoved og hans fødder
flankeres af treenighedssymbo-
let, den hellige triquetra, der
går igen i det store ornament
nederst til højre. Bemærk det
lille halvrunde indsnit i orna-
mentet yderst til venstre for
Kristi hoved (som på side A).
Nederst jord- og vagelinjen, som
stenens nuværende stilling ikke
tager hensyn til.

veret af Glob og misforstået af pa-
stor V. Dyresiden har én stor trique-
tra (venstre hjørne fornedet) og skrift-
siden to, flankerende øverste rune-
linje. *Det vil sige*, at ornamentikken
er kristelig fra A til Z, på alle tre si-
der, hvorfor enhver snak om stenens
udførelse i flere tempi nu må høre op
— eller objektive, bindende argumen-
ter tilvejebringes. Det bliver ikke let,
og det er værd at bemærke, at ingen
fagrunolog har udkastet eller under-
støttet teorien om stenens tve- eller tre-
deling, der hviler på et tåget historisk
grundlag. Stenen taler sit eget sprog,
og det er godt at lytte til.

Note.

Jeg tillader mig at henvise til en afhand-
ling om Jellingproblemerne, der vil komme
i næste hæfte af det århusianske tidsskrift
Scandinavia — egentlig en udvidelse af min
afhandling i Kuml 1971; her gør jeg nær-
mere rede for triquetraens veje til Norden
og dens betydning på Jellingstenen m. m.

REPLIK TIL FORANSTÅENDE

Af R. Volf.

Af dr. phil. E. Moltkes ovenstående
bemærkninger til min artikel om den
store runesten i Jelling har jeg fået
det indtryk, at han føler sig krænket

*Den store runesten i Jelling.
Slangeornamentikken, som indrammer skriftsiden, ender nederst i venstre hjørne
i en stor åben krølle. Slangens hoved ses i stenens top.*

(Foto: Kjær Nielsen, Jelling.)

over min kritik af den måde, hvorpå han har optrukket linjeføringen på skriftsidenes nederste venstre hjørne (fig. 2 i artiklen). Det er jeg ked af. Jeg ved, at Erik Moltke er en fremragende runolog, der har indlagt sig stor fortjeneste ved sine videnskabelige arbejder, men – som han selv skriver – er han ikke ufejlbarlig. Og jeg har altså tilladt mig at gøre opmærksom på, hvad jeg mener er en fejlagtig gengivelse af linjeføringen

på hans fotografi af runestenen, ikke for at forklejne eller genere Erik Moltke, men af saglige hensyn. Måske har jeg båret mig klodset ad, hvad jeg i så fald beklager, men jeg må fastholde det af mig fremsatte synspunkt, at linjeføringen på Erik Moltkes foto er trukket forkert op.

For ikke længe siden trak Erik Moltke selve runestenen i Jelling op med sort farve, hvorved alle detaljer trådte klart frem. På vedføjede foto-

grafi, som jeg lod optage kort efter, fremtræder krøllen nederst til venstre på stenen tydeligt som en *åben krølle*, den fortsætter ikke over i det rammebånd, som findes til venstre for krøllen, men på Erik Moltkes fotografi tager det sig anderledes ud. Her er krøllen stærkt optrukket som en lukket krølle, der fortsætter over i det reliefbånd, som professor P. V. Glob betegner som ufuldført.

Nu kommer Erik Moltke med den oplysning, at runestenen netop på dette sted er stærkt læderet. Hvordan kan han så være helt sikker på, at krøllen har været lukket? I sin nuværende tilstand er den ihvertfald åben. Hvis linjeføringen på Moltkes fotografi er rigtig, burde den under alle omstændigheder være optrukket som en stiplede eller rudimentær linje med oplysning om, at stenens overflade på dette sted er stærkt læderet, men det er ikke sket, og det må kaldes en fejl.

Med sit fotografi med den skarpt optrukne streg mener Erik Moltke at have leveret bevis for, at skriftsiden rammeornamentik er tilsluttet billedsidenes dobbeltramme, og i så fald har dr. E. Dyggve uret, når han i »Mindesmærkerne i Jelling« s. 32 skriver, at »side A (dvs. skriftsiden) har sin egen helt isolerede indramning«.

Jeg er mest tilbøjelig til at give E. Dyggve ret i hans synspunkt, ligesom jeg må tilslutte mig professor P. V. Glob's opfattelse, når han hævder (i SKALK 1969 nr. 4), at reliefbåndet til venstre for krøllen og den ubenyt-

tede linje under dette er en udvidelse af den oprindelige slangeindramning på skriftsiden.

SLUTREPLIK TIL OVENSTÅENDE

Af *Erik Moltke*.

Når pastor R. Volf i sin replik, der ligeså lidt som hans artikel i årbogen 1973 har krænket mig, kun har fæstet sig ved det, der måtte være en mindre detalje i hans Jelling-artikel, kan jeg måske gå ud fra, at han har ladet sig overbevise af mine argumenter vedrørende stenens homogenitet, dvs. at alle tre sider, indskrift og ornamentik er udført og fuldført på én gang, ligesom han har erkendt, at han har mistydet en naturlig sprække som en hugget linje (jfr. underskriften til figur 3). Den famøse krølle og dens eventuelle fortsættelse i reliefbåndet til venstre for den kan vi så måske også blive enige om. Det anede mig, at R. V. havde set min opmaling af Jelling-stenen, som han (ganske vist uden tilladelse) reproducerer s. 232, og jeg kan kun dybt beklage, at jeg har opmalet det nedre felt i ottetals-snøllen. Det har med rette forvirret R. V., og det burde ikke være sket. Jeg har ingen huggespor fundet på dette sted. Men der er to ting, der med sikkerhed viser, at snøllen har fortsat i reliefbåndet som viist på fig. 2: 1) R. V.'s »slangehale« ender ikke rundet, som han har optrukket

den på fig. 3, men med et skarpt, stumpvinklet brud (jfr. fig. 4 b).

2) Ifølge systemet i hele stenens ornamentik kan reliefbåndet (der ikke er tvedelt) ikke ende blindt i luften, men må have en forbindelse, og denne kan da kun være, som jeg har viist det på fig. 2. Dette er simpel logik.

Må jeg til slut påpege, at R. V. under fotografiet af skriftsiden med min opmaling frejdigt taler om den indrammende slangeornamentik og siger, at slangens hoved ses i stenens top. Jeg har allerede påtalt denne opfattelse før og spekulerer på, hvor beviset for forbindelse mellem slangehoved og randornamentik er? og har slangen to kroppe?

Endelig: R. V. ender sin artikel

med, at han må tilslutte sig Globs opfattelse, at reliefbåndet til venstre for krøllen og *den ubenyttede linje under dette er en udvidelse af den oprindelige slangeindramning på skriftsiden*. Jeg skal i denne forbindelse tillade mig at henvise til side 53 f. i R. V.s artikel i årbogen 1973, hvor han gengiver arkitekt Elna Møllers skelsættende opdagelse — det *var* virkelig en opdagelse — af denne linjes betydning, som om det var noget, han altid havde vidst: »Denne streg«, skriver R. V., »er ikke en skriftlinje og hører ikke med til ornamentikken, men er utvivlsomt en vagelinje, der har skullet angive, hvor dybt stenen skulle i jorden, som det også siges i E. Moltkes artikel i KUML 1971.«.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Ekstrakt af årsregnskabet fra 1. april 1973 til 31. marts 1974

UDGIFTER

Årbogens trykning m. v.	28.276,10
Udsendelse af årbog og Anton Berntsen monografi:	
Adresse-etiketter og girokort	1.742,50
Emballage	1.748,00
Porto	4.318,70
Arbejds løn	1.124,70
	8.933,90
Anton Berntsen monografi, trykning	33.275,76
Møder og udflugt	3.464,55
Dansk Historisk Fællesforening: Årsmøde og abonnement	416,05
Afgift til Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger	1.295,80
Portofri indbetaling af kontingenter	641,60
Porto og annoncering vedrørende bogsalg	749,70
Administration	1.062,00
Repræsentation	153,90
Hvervning af medlemmer	3.718,25
Kassebeholdning at overføre til 1974-75	9.749,00
	91.736,61

INDTÆGTER

Ministeriet for kulturelle anliggender	3.000,00
Kommuner:	
Fredericia	100,00
Horsens	100,00
Jelling	300,00
Juelsminde	150,00
Kolding	100,00
	750,00
Vejle amtskommune (for 2 år)	1.000,00
Banker og sparekasser:	
Sparekassen Kolding	200,00
	200,00
Kontingenter fra 2007 medlemmer	50.115,00
Andre indtægter:	
Salg af årbøger m. v.	3.574,80
Renter fra grundfonden	953,00
Renter af indskud	1.929,83
Refusion af porto	183,50
Annoncer i årbogen	1.950,00
Tiåskud fra Vejle kommune til Anton Berntsen monografi.....	10.000,00
Gave	100,00
Kassebeholdning fra sidste regnskabsår	17.980,48
	91.736,61

GRUNDFONDEN

INDTÆGTER

Overført obligationsbeholdning	13.500,00
Indvundne renter ÷ gebyr	953,00
	<u>14.453,00</u>

UDGIFTER

Obligationsbeholdning	13.500,00
Overført til driftskontoen	953,00
	<u>14.453,00</u>

STATUS 31. MARTS 1974

AKTIVER

Obligation Jydske Land-Kreditforening 14. serie.....	5.500,00
— — — 12. serie.....	500,00
— — — 9. serie.....	2.000,00
— Jydsk Grundejer Kreditforening 4. afdeling	500,00
— — — 1-2001	5.000,00
	<u>13.500,00</u>
Beholdning af årbøger	5.000,00
Kontant beholdning	9.749,00
	<u>28.249,00</u>

PASSIVER

Legatkapital	13.500,00
Anden kapital	14.749,00
	<u>28.249,00</u>

Vejle, den 10. april 1974.

Wamberg,
kasserer.

Regnskabet er revideret efter de mig foreviste bilag og fundet rigtigt. Kassebeholdningen pr. 31. marts forefandtes.

A. Hemmingsen.

Fredericia, den 12. maj 1974.

Vinterarrangementer, udflugt og årsmøde 1974

Den 15. januar 1974 holdt rektor Moseholm, Kolding, foredrag om kirker i Vejle amt. Foredraget blev på hørt med stor interesse og var ledsaget af fremragende lysbilleder. Ca. 40 deltagere.

Den 22. januar 1974 var der arrangeret besøg på Vejle Kunstmuseum, der er indrettet i nye lokaler i det tidligere bibliotek. Introduktion og forevisning ved museumsinspektør, kunstmaler Dueholm Jessen. Malerisamlingen indeholder et særdeles repræsentativt udsnit af ældre og moderne dansk kunst. Ca. 80 deltagere.

Den 24. januar 1974 afholdtes Anton Berntsen-aften i forhallen i det nye rådhus i Fredericia. Aftenens titel var »Østjyske spillemænd«. Viceskoleinspektør N. Chr. Sørensen fortalte om Anton Berntsen og de jyske spillemænd, en jysk spillemandskvartet og sangeren Eric Storél, Brande, underholdt med spil og sang, og viceskoleinspektør fru Kamma Varming læste spillemandsdigte af Anton Berntsen. Ca. 100 deltagere.

I anledning af 125 året for 6. juli slaget arrangerede Historisk Samfund søndag den 22. september 1974 en tur ad nogle af de udfaldsveje, den danske

hær bevægede sig over den 6. juli 1849. Turen omfattede besøg på Bülow's kaserne og Ryes kaserne. Der var ca. 215 deltagere.

Vi samledes kl. 13,30 i den smukke parolesal på Bülow's kaserne på Østervoldgade, hvor bankfuldmægtig Erik Housted fortalte om udfaldet i 1849 og orienterede om køreturen i byen og gennem den gamle slagmark, der nu for størstedelen er boligkvarterer, men med mange synbare minder om krigshandlingerne.

Turen foregik i 5 busser fra Bülow's kaserne til Ryes kaserne og tilbage til Bülow's kaserne. I hver bus berettede en kyndig guide i højtaleren om de seværdigheder, vi passerede, og om deres historiske baggrund. Inde i byen passerede vi bl. a. de danske og slesvigholstenske krigergrave, Kongens Port, Prinsens Port, Danmarksporten og Landsoldaten. Uden for byen besøgte vi – foruden nogle af de mange stenstøtter, der markerer skansernes beliggenhed – Trelde-skansen, Ryes Høj og mindestenen for menig Peter Andersen, Jenstrup.

Garnisonens kommandant, oberst Frederiksen, og andre af garnisonens officerer ydede os værdifuld hjælp ved turens tilrettelæggelse og gennemfø-

relse, og på Ryes kaserne var garnisonen vært ved et kaffebord i officerslokalerne, der iøvrigt indeholder mange smukke og interessante ting, for størstedelen med tilknytning til Kongens jyske Fodregiments historie. — Kl. 17 returnerede busserne til Bülow's kaserne.

Årsmøde afholdtes den 4. oktober 1974 på kommunebiblioteket i Kolding med ca. 65 deltagere.

Formanden, amtmand Wamberg, aflagde beretning og regnskab. Regnskabet godkendtes. Det vedtoges at forhøje medlemsbidraget fra 25 kr. til 35 kr. på grund af de meget store prisforhøjelser ved årbogens fremstilling og udsendelse.

Den 15. november 1974 udkommer 1. bind af P. Eliassens Koldingbog i genoptryk, udgivet af Historisk Samfund. Samfundets medlemmer har indtil udgivelsesdagen haft adgang til at bestille værket til favørpris.

Til bestyrelsen genvalgte følgende medlemmer, der afgik efter tur:

Viceskoleinspektør Eg Jensen, Give, civilingeniør K. E. Reddersen,

Kolding,

konservator Leo Novrup, Vejle, og viceskoleinspektør Kamma Varming,

Fredericia.

Kordegner Henning Jørgensen afgik efter tur som revisor og ønskede ikke genvalg. I hans sted valgtes museumsleder Engelbrecht Jensen, Fredericia.

Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig således:

Formand: Amtmand Wamberg.

Næstformand: Redaktionssekretær A. Rude.

Sekretær og arkivar: Museumsinspektør Skov.

Kasserer: Amtmand Wamberg.

Efter årsmødets afslutning var der forevisning af følgende gamle Koldingfilms:

1. Kongebesøg 1950.
2. Herkules. En by i vækst (optaget kort efter krigen).
3. Kolding by og egn. 1958.

Filmene blev på udmærket måde præsenteret og kommenteret af sekretær Charles W. Jensen. *Wamberg.*

BØGER TIL SALG

Ældre årgange af Vejle Amts Årbog kan fås ved henvendelse til Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S, Slotsgade 10, 6000 Kolding, telefon (05) 52 14 88, girokonto 6005470.

Priser:

For medlemmer: For ikke-medlemmer:

	kr.	kr.
1908—1949	7,00	10,00
1950—1960	13,00	19,00
1955	7,00	10,00
1961—1968	16,00	23,00
1969—1972	21,00	29,50
1973	26,00	36,00
Realregister for årgangene 1905—1960....	8,00	11,00

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene:

1905—07	1934—35
1917—19	1936 bd. II
1923 bd. I	1944 bd. I
1924 bd. I	1951
1933 bd. I	

Desuden sælges følgende bøger, ligeledes fra Konrad Jørgensens Bogtrykkeri:

For medlemmer: For ikke-medlemmer:

	kr.	kr.
Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. (Undersøgelser vedr. den gamle jærnudvinding af myremalm.)	16,00	23,00
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle amt.	6,00	8,00
Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen. (Vejle teaters historie.)	16,00	21,00
Orla Lehmann: Den græske Thronfølgesag (1863)	21,00	29,50
Anton Berntsen 1873—1973: Liv og digtning.	26,00	36,00
Marius Sørensen & Frands Johan Ring: Jelling, nyere historie.	28,75	28,75
Denne bog sælges også fra kommunekontoret i Jelling.	(Ingen særpris)	

VEJLE AMTS ÅRBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske samfund. Medlemsbidraget er kr. 35,00. Kontingent for livsvarige medlemmer er kr. 300,00. Indmeldelser i samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til ekspeditionen, adresse: Vejle amtsgård, Vedelsgade 17, 7100 Vejle. Telefon (05) 82 33 00, lokal 31.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Købmand A. Bager, Glud.

Viceskoleinspektør P. Eg Jensen, Give.

Forpagter Marius Wellner Jensen, Ellinggård,
Gedved.

Lektor, cand. mag. O. Herskind Jørgensen,
Fredericia.

Lektor, mag. art. Aksel H. Nullemann, Kolding.

Konservator Leo Novrup, Bredballe, Vejle.

Museumsinspektør, cand. mag. B. Ousager, Horsens.

Civilingeniør Knud Erik Reddersen, Kolding.

Redaktionssekretær Axel Rude, Vejle.

Næstformand, medlem af redaktionsudvalget.

Museumsinspektør mag. art. Sigvard Skov,
Koldinghus.

Sekretær og arkivar, medlem af redaktionsudvalget.

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand, redaktør af årbogen, kasserer.

Viceskoleinspektør fru Kamma Varming, Fredericia.

Pastor Rudolf Volf, Ødsted.

Årbogens udgivelse støttes af følgende annoncører:

Det kan koste dyrt at handle overilet!

Her er et godt tilbud.

Til de mange, som har planer om at sælge eller købe hus, grund eller ejerlejlighed: Som en hjælp kan De nu i Sparekassen få en helt ny form for »håndbog«, som punkt for punkt fortæller, hvad De – som sælger eller køber – skal være opmærksom på, når De handler.

Hertil kommer den rådgivning, Sparekassens medarbejdere kan give, derfor: Før De handler . . .

 Spørg
SPAREKASSEN

Bryggeriet
SLOTSMØLLEN
KOLDING A/S

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefon 52 06 11

CHARLES HINDBORG A/S

Papir en gros — Papirvarefabrik — Bogtrykkeri
Vejle, telf. 82 84 11

Trekantens Mejeriselskab

VEKOFA

Haderslevvej 5 - 6000 Kolding
tlf. *(05) 52 01 55

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S

Telefon 52 14 88

KOLDING

**administrations-
bygninger**

•

skoler

•

plejehjem

•

**sports- og
svømmehaller**

•

LN

**Larsen & Nielsen, Jysk Byggeindustri A/S
Dæmningen 70, 7100 Vejle tlf. (05) 82 68 00**

Vejle Amts Folkeblad

DET MEST UDBREDTE DAGBLAD
I VEJLE AMT

**Syddjyllands
største møbelhus**

Egen parkeringsplads

Sct. Jørgensgade 8 **KOLDING** / Tlf. (05) 52 61 22

Træ-konservering
til museumsbrug:
Gori-22/7 og/eller **Gori-22/9**

 **Gori
værk as**

Dyrehavevej 38
DK 6000 Kolding
Telefon (05) 527722

3 GODE KORT

når det er selskaber, udflugter, familiefester, foreningsfester, firmafester

Man spiser godt på Australia

Hotellets køkken serverer et væld af internationale specialiteter i restauranten og den engelske pub. Det smager og er ikke spor dyrere end andre steder. Prøv f. eks. en god frokost eller middag til 28 kr. i pub'en.

Hotel Australia
Vejle

Telf.: (05) 82 43 11. Telex 61104

-er noget for Dem...

ERIK GADE

Specialværksted for kontormaskiner

Telefon 52 04 23 - Laasbybanke 10 - Kolding

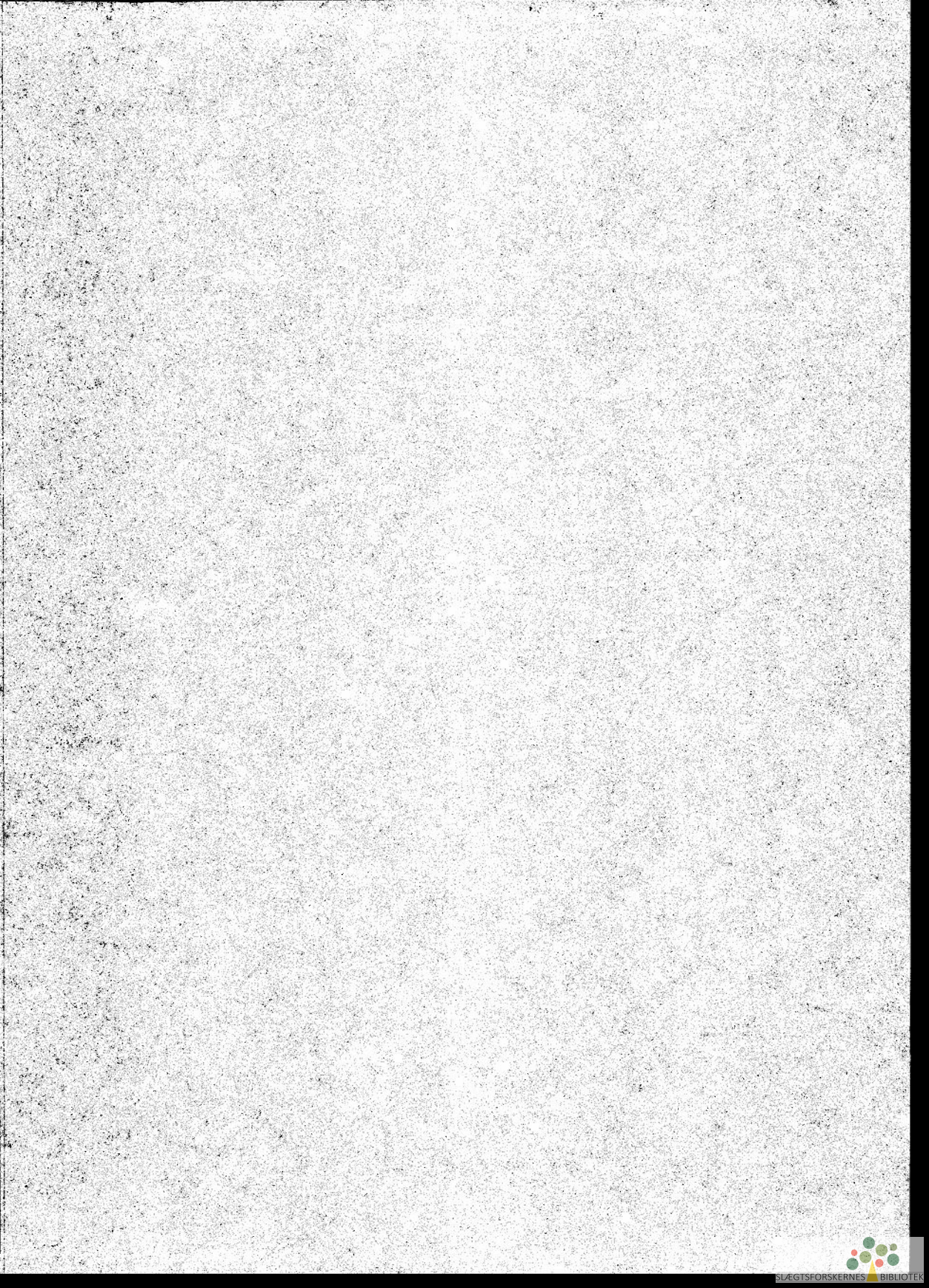
PATENTAVLER A-S

Telefon (05) 52 40 00 . Kolding

TAVLER - SKOLEMØBLER - KANTINEMØBLER

Vore medlemmer

bedes hver især agitere stærkt for tilgang af nye medlemmer på land og i by. Den, der ikke kender sin egns skæbne gennem tiderne, bliver aldrig rigtig hjemme, selv om hun eller han er født på stedet.

[The page contains extremely faint and illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the paper. No specific words or phrases can be discerned.]

